

ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ

για το κράτος

επιμέλεια χειμένων: Γ. Μηλιός, εκδ. Εξάντας

σάρωση: <http://allotriosisi.wordpress.com>

5 Doty

H PISAN

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ

Επιμέλεια:

Επιλογή κειμένων:

Γιάννης Μηλιός

Μετάφραση:

Τάσος Κυπριανίδης

ΕΞΑΝΤΑΣ

Καρλ Μαρξ: *Για το κράτος*

©: Εξάντας, 1989

ΕΞΑΝΤΑΣ: Τζαβέλλα 1 – ΑΘΗΝΑ – 3613065, 3604885

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Ι

<i>Η πολιτική και κοινωνική εξουσία του κεφαλαίου και το αστικό κράτος .....</i>	21
--	----

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

<i>Το αστικό κράτος και η πάλη των τάξεων .....</i>	69
---	----

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

<i>Η οικονομική λειτουργία του αστικού κράτους .....</i>	185
--	-----

ΜΕΡΟΣ ΙV

<i>Κράτος και πολιτική εξουσία στους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής .....</i>	281
---	-----

<i>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ .....</i>	309
------------------------	-----

Με την παρούσα έκδοση εγκαινιάζεται μια σειρά διδλίων, ύαισικός σκοπός της οποίας είναι να παρουσιάσει στο ελληνικό κοινό ένα μέρος από το έργο του Μαυξ πάνω σε επιλεγμένα αντικείμενα της Επιστήμης της Κοινωνίας: Το Καρλ Μαυξ, Για το κράτος θα ακολουθήσουν τα: Καρλ Μαυξ, Για τον ανταγωνισμό, τα μονοπώλια και την παγκόσμια αγορά, Καρλ Μαυξ, Για τη Γαλλική Επανάσταση, Καρλ Μαυξ, Για τον αναρχισμό, Καρλ Μαυξ, Για την παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, Καρλ Μαυξ, Για τις οικονομικές κρίσεις τον καπιταλισμού, κ.ά.

Την επιλογή των κειμένων από τη γερμανική έκδοση των απάντων του Μαυξ, καθώς και την επιμέλεια των μεταφράσεων ανέλαβαν δυο από τους σημαντικότερους μελετητές του έργου του Μαυξ στη χώρα μας, ο Γιάννης Μηλιός και ο Γιώργος Σταμάτης.

Φιλοδοξία μας είναι να παράσχουμε με ένα διεθνώς πρωτότυπο και ταυτόχρονα επιστημονικά τεκμηριωμένο τρόπο την ευκαιρία στον Έλληνα αναγνώστη να γνωρίσει και να μελετήσει το έργο του θεμελιωτή του Μαυξισμού, έργο που στο μεγάλο μέρος του εξακολουθεί να παρσιμένει ανέκδοτο στη χώρα μας.

Εκδόσεις «Εξάντας»

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ

Γράφεται συχνά ότι «δεν υπάρχει μαρξιστική θεωρία για το κράτος». Με μια έννοια η διατύπωση αυτή είναι αναμφίβολα σωστή: Ούτε ο Μαρξ, ούτε οι άλλοι «κλασικοί του Μαρξισμού» διατύπωσαν μια θεωρητική ανάλυση για το καπιταλιστικό κράτος ανάλογη με την ανάλυση που περιέχεται στο *Κεφάλαιο* (και αντίστοιχα στα *Grundrisse*, τις *Θεωρίες για την Υπεραξία*, τα *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής* κλπ.) σχετικά με τους νόμους κίνησης του κεφαλαίου και τις δομικές σχέσεις που διέπουν την οικονομική οαθμίδα του (κάθε) καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού.

Εντούτοις, η διατύπωση ότι «δεν υπάρχει μαρξιστική θεωρία για το κράτος» χρησιμοποιείται συχνά για να νομιμοποιηθούν ως επιστημονικές, μαρξιστικές, ή έστω «μαρξιστικών προθέσεων» οι κάθε λογής αστικές αντιλήψεις: Σχετικά με τις υποτιθέμενες «κοινωνικές» (σε αντιδιαστολή προς τις «ταξικές») πλευρές της λειτουργίας του αστικού κράτους. Σχετικά με τις δυνατότητες «αναδιανομής του εισοδήματος προς όφελος των εργαζομένων», που υποτίθεται ότι παρέχει στα αριστερά κόμματα το αστικό κράτος όταν αυτά «κατακτήσουν» την «κυβερνητική εξουσία». Σχετικά με την «κρίση του κράτους», που επιτρέπει υποτίθεται στους εργαζόμενους να «μετασχηματίσουν» σταδιακά το αστικό κράτος και με μοχλό αυτό το κράτος να μεταλλάξουν τον καπιταλισμό σε «σοσιαλισμό». Σχετικά, ακόμα, με τον «κρατισμό», την αντίληψη για τη «δημιουργία των τάξεων από το κράτος» κλπ., κλπ.

Η νομιμοποίηση τέτοιων απόψεων ως «μαρξιστικών», προϋποθέτει βέβαια την αποσιώπηση των αναλύσεων και των θέσεων του μαρξισμού και πρώτα απ' όλα του ίδιου του Μαρξ σχετικά με το κράτος. Γιατί το γεγονός ότι ο Μαρξ δεν διατύπωσε μια θεωρητική ανάλυση για το κράτος ανάλογη με τη θεωρητική ανάλυση για τους νόμους κίνησης του κεφαλαίου, δεν σημαίνει κατά κανένα τρόπο ότι δεν διατύπωσε και τις βασικές θεωρητικές αρχές της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος: τις θεωρητικές δηλαδή προϋποθέσεις που κάνουν δυνατό το προχώρημα της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος παράλληλα και

σε αντίστοιχο βαθμό με το προχώρημα της μαρξιστικής θεωρίας για το οικονομικό επίπεδο της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Πραγματικά, θα ήταν αδύνατο να διατυπωθεί η μαρξιστική θεωρία για τους νόμους κίνησης του κεφαλαίου (η μαρξιστική Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας) χωρίς σ' αυτήν να εμπεριέχονται και χωρίς γι' αυτήν να προϋποτίθενται οι βασικές αρχές της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος: Η μαρξιστική Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας θεμελιώνεται με βάση την ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, με βάση δηλαδή την ανάλυση του «ειδικά καπιταλιστικού πυρήνα» των κοινωνικών σχέσεων που διέπουν μια καπιταλιστική κοινωνία. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής αποτελεί ακριβώς τον αιτιακό πυρήνα των συνολικών καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας (κι όχι τις κοινωνικές σχέσεις αυτές καθαυτές), τις θεμελιώδεις κοινωνικές-ταξικές αλληλεξαρτήσεις που ορίζουν ένα σύστημα κοινωνικής εξουσίας, σ' όλα τα κοινωνικά επίπεδα, ως καπιταλιστικό σύστημα. Εδώ όμως εμπεριέχονται και οι πολιτικές σχέσεις εξουσίας: οι σχέσεις που συγκεφαλαιώνουν τη συνολική αστική κυριαρχία και αποτυπώνονται στη συγκεκριμένη υλικότητα της καπιταλιστικής κρατικής δομής.

Ο Μαρξ διατύπωσε λοιπόν τις βασικές θεωρητικές αρχές και προϋποθέσεις της θεωρίας του κράτους ήδη μέσα στο *Κεφάλαιο* και στα άλλα έργα του που θεμελιώνουν την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας. Παράλληλα, προσανατολίσθηκε όμως «αναγκαστικά» και σε «αμιγώς» πολιτικές αναλύσεις, αναλύσεις δηλαδή για την πολιτική ταξική πάλη και την πολιτική συγκυρία, για το κράτος και τις μορφές του κλπ. Και μιλώντας για το καπιταλιστικό κράτος μίλησε ταυτόχρονα για τη σοσιαλιστική επανάσταση, για τη δυνατότητα και την προοπτική της εργατικής εξουσίας.

Μια συλλογή που επιδιώκει να παρουσιάσει τις βασικές αναλύσεις του Μαρξ για το κράτος (ή αντίστοιχα και για οποιοδήποτε άλλο αντικείμενο της Επιστήμης της Κοινωνίας) θα πρέπει κατά τη γνώμη μου να αποφύγει δυο κινδύνους: α) Να μετατρέψει τον Μαρξ σε «αποφθεγματολόγο» και «κατασκευαστή ορισμών», όπως γίνεται συνήθως σε ανάλογες συλλογές χειμένων των «κλασικών του μαρξισμού», όταν από ολόκληρες αναλύσεις απομονώνονται αποσπάσματα λίγων μόνο γραμμών ή και λίγων μόνο λέξεων, αποσπάσματα τα οποία υποτίθεται ότι μπορούν να συμπεκνώσουν και επομένως να υποκαταστήσουν ολόκληρη την ανάλυση. β) Να αποτελέσει ένα «δοκίμιο» σχολιασμού των «αποφθεγμάτων» του Μαρξ, μένει από την παράθε-

ση «επεξηγηματικών» τίτλων ή υποτίτλων κάθε αποφθέγματος (ή κάθε «ενότητας» αποτελούμενης από λίγα αποφθέγματα).

Για να αποφύγουμε μια τέτοια μονόπλευρη και παραπλανητική «ανάγνωση» του έργου του Μαρξ προσανατολιστήκαμε στην επιλογή αποσπασμάτων που από το ίδιο το εύρος τους να διατηρούν και να αποδίδουν τον αναλυτικό χαρακτήρα και τη θεωρητική επιχειρηματολογία των κειμένων από τα οποία ελήφθησαν. Παράλληλα αποφύγαμε κάθε είδους «σχολιασμό» των κειμένων μέσα από τίτλους, υποτίτλους, υποσημειώσεις «ερμηνευτικές των απόψεων» του Μαρξ κλπ. Ο ανάγνώστης θα έχει άλλωστε την ευκαιρία να διαπιστώσει ότι τα κείμενα του Μαρξ είναι τόσο πλούσια σε νόημα και τόσο πολυσήμαντα, ώστε θα ήταν αδύνατο να «ερμηνευθούν» με επιγραμματικούς τίτλους ή υποτίτλους.

Ανάλογα με το περιεχόμενό τους κατατάξαμε απλώς τα κείμενα του Μαρξ που επιλέξαμε σε τέσσερις μεγάλες ενότητες:

I. *Η (κοινωνική και πολιτική) εξουσία του κεφαλαίου και το αστικό κράτος*, όπου κυρίως κατατάχθηκαν οι θεωρητικές αναφορές του Μαρξ σχετικά με την κοινωνική λειτουργία και το ρόλο του καπιταλιστικού κράτους.

II. *Το αστικό κράτος και η πάλη των τάξεων*, όπου κυρίως παρατίθενται αναλύσεις του Μαρξ για το κράτος, την πολιτική συγκυρία και την πολιτική πάλη των τάξεων σε συγκεκριμένες χώρες (η Κομμούνα του Παρισιού, το όρετανικό Σύνταγμα, η εκλογική αναμέτρηση στην Πρωσία κλπ.).

III. *Η οικονομική λειτουργία του αστικού κράτους*, όπου κατατάχθηκαν ορισμένες από τις αναλύσεις του Μαρξ για την εργοστασιακή και εργατική νομοθεσία που προωθεί το αστικό κράτος, για τη δημιουργία οδικών και σιδηροδρομικών δικτύων, για το δημόσιο χρέος και τον προϋπολογισμό, για τη «διεθνή ληστεία» με βάση την οποία το καπιταλιστικό κράτος διασφαλίζει την «πρωταρχική ουσίωση» του κεφαλαίου που σχηματίζεται στο εσωτερικό του κλπ.

IV. *Κράτος και πολιτική εξουσία στους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής*, όπου παρατίθενται ορισμένες από τις αναλύσεις του Μαρξ για το κράτος στην αρχαία κοινωνία, για την πολιτική εξουσία στις φεουδαλικές κοινωνίες, για το μεταδοτικό απολυταρχικό κράτος, αλλά και για το κράτος των «ασιατικών κοινωνιών», των κοινωνιών δηλαδή στις οποίες κυριαρχεί (όπως π.χ. στην Κίνα, ή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέχρι τον 18ο αιώνα) ο ασιατικός τρόπος παραγωγής, με το πατριαρχικό-κοινοτικό του υπόβαθρο και την δια

του κράτους (σε «συλλογική» κι όχι ατομική όαση: φόροι, δασίματα, κλπ.) οργάνωση της εκμετάλλευσης.

Στο σημείο αυτό ως μας επιτραπεί, όμως, να κάνουμε ορισμένες επιπλέον παρατηρήσεις σχετικά με τα αποσπάσματα του Μαρξ που επιλέξαμε.

Καταρχήν τίθεται δέδαια το ερώτημα, γιατί «διαχωρίζουμε» τον Μαρξ από τον Ένγκελς, γιατί δεν συμπεριλάβαμε στη συλλογή κείμενα γραμμένα αποκλειστικά από τον Ένγκελς, γιατί ακόμα δεν παρουσιάζουμε ως συγγραφείς της συλλογής αυτής από κοινού τους Μαρξ και Ένγκελς, εφόσον σ' αυτήν περιλήφθηκαν κείμενα γραμμένα κι απ' τους δύο; Στόχος μας σε καμιά περίπτωση δεν είναι να μειώσουμε τη θεωρητική προσφορά του Ένγκελς, ή ακόμα περισσότερο, να αντιδιαστείλουμε το έργο του Ένγκελς σ' αυτό του Μαρξ. Όμως παράλληλα πρέπει να μας είναι σαφές ότι το έργο καθενός από τους κλασικούς του μαρξισμού (του Μαρξ, του Ένγκελς, του Λένιν...) παρουσιάζει μια ιδιαίτερη εσωτερική συνοχή (και εξέλιξη, στη διάρκεια της ζωής του δημιουργού του), έτσι ώστε να μην είναι δυνατόν να εξομοιωθεί απόλυτα με το έργο των άλλων κλασικών. Αυτό ισχύει ακόμα και για τους Μαρξ και Ένγκελς, παρά τη στενή θεωρητική και πολιτική συνεργασία τους. Δεν πρέπει να ξεχνάμε άλλωστε, ότι ο «πυρήνας» της μαρξιστικής θεωρίας, η Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, διατυπώθηκε και αναπτύχθηκε κατά κύριο λόγο από τον Μαρξ. (Βέβαια, ακόμα και εδώ η συμβολή του Ένγκελς δεν είναι αμελητέα: Για παράδειγμα το άρθρο του Ένγκελς, *Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie*, (1844, M.E.W. 1, σελ. 499-524), επηρέασε σημαντικά τη σκέψη του Μαρξ). Έτσι, όπως και ο ίδιος ο Ένγκελς έγραψε μετά το θάνατο του Μαρξ, στα κοινά τους έργα ο Μαρξ ήταν εκείνος που κυρίως έδινε τον τόνο, ενώ ο ίδιος, ο Ένγκελς, κρατούσε πάντα το δεύτερο ρόλο. Στη συγκεκριμένη δέδαια περίπτωση, αναγκαστικά με τη θεωρία του κράτους, ο Ένγκελς έχει να παρουσιάσει ένα μεγάλο αριθμό δικών του αποκλειστικά εργασιών, που θα έπρεπε να αποτελέσουν αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης και παρουσίωσης. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η ικανότητα του Ένγκελς να συμπυκνώνει τα θεωρητικά συμπεράσματα της μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος. Ένα μικρό δείγμα των ιδιαίτερων θεωρητικών επεξεργασιών του Ένγκελς για το κράτος παρουσιάζουμε ως *Παράρτημα* στο τέλος αυτού του διδλίου.

Κατά δεύτερο λόγο πρέπει να επισημάνουμε ότι επιλέξαμε όλα τα αποσπάσματα που περιέχονται σ' αυτή τη συλλογή από τα κείμενα του Μαρξ που γράφτηκαν από το 1845 και μετά, δηλαδή μετά την

ανακάλυψη από τον Μαρξ της Επιστήμης της Κοινωνίας, που ιστορικά ονομάστηκε μαρξισμός.

Τώρα, σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο των κειμένων που περιέχονται σ' αυτή τη συλλογή:

Ο αναγνώστης μπορεί, νομίζω, να διαπιστώσει την τεράστια θεωρητική δαρυτήτα που έχουν όχι μόνο οι θεωρητικές αναφορές του Μαρξ για το κράτος, αλλά και οι αναλύσεις του που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα ή την πολιτική συγκυρία.

Στις αναφορές του για παράδειγμα στο Βρετανικό Σύνταγμα και στον Κριμαϊκό Πόλεμο (που περιέχονται στο Μέρος II της συλλογής), ο Μαρξ έχει την ευκαιρία να κάνει τη διάκριση ανάμεσα στην αρχοντα τάξη (την τάξη που κατέχει την κοινωνική και πολιτική εξουσία και που η κυριαρχία της αποτιμώνεται στα δομικά χαρακτηριστικά της οικονομίας και του κράτους) και στην τάξη που διαχειρίζεται το κράτος, που κατέχει τις ανώτατες θέσεις του κρατικού μηχανισμού και επηρεάζει έτσι την πολιτική συγκυρία (τάξη που ο Ν. Πουλαντζάς ονόμασε *κλερνώσα*). Πάνω από ενάμιση αιώνα μετά τις επισημάνσεις αυτές του Μαρξ, ορισμένοι «νεωτεριστές» κοινωνιολόγοι, ανακαλύπτουν την «πολιτική εξουσία» του στρατού (ή της «μεσαίας τάξης») στα στρατιωτικά προαξιοκλήματα που λαμβάνουν χώρα σ' ορισμένα καπιταλιστικά κράτη, και αντιδιαστέλλουν έτσι αυτήν την «πολιτική εξουσία» (που ανήκει, υποτίθεται, στη «μεσαία τάξη») στην «οικονομική εξουσία» (που ανήκει στο κεφάλαιο).

Επιπλέον, τα κείμενα του Μαρξ που αναφέρονται στην οικονομική λειτουργία του αστικού κράτους (Μέρος III του διόλιου) ανασκευάζουν μια αντίληψη για την «ιστορία» αυτού του κράτους, η οποία εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να κυριαρχεί στις Κοινωνικές Επιστήμες: Την αντίληψη ότι το αστικό κράτος περιοριζόταν καθόλο το 19ο αιώνα σ' ένα ρόλο «νυχτοφύλακα»: Δεν παρενέβαινε στην «οικονομία» και την «κοινωνία», επιτρέποντας έτσι την «αυτοδύναμη» ανάπτυξη της «κοινωνίας των πολιτών». Στην πραγματικότητα το αστικό κράτος παρενέβαινε πάντα αποφασιστικά για τη δημιουργία των οικονομικών και κοινωνικών όρων που διασφαλίζουν τη διεννημένη αναπαραγωγή του συνολικού-κοινωνικού κεφαλαίου.

Τέλος, τα κείμενα του Μαρξ που αναφέρονται στις προκαπιταλιστικές κοινωνικές και πολιτικές μορφές και ειδικότερα στον ασιατικό τρόπο παραγωγής, έχουν ιδιαίτερη σημασία λόγω του ότι ακριδώς φωτίζουν τη διαφορά ανάμεσα σ' αυτό τον τρόπο παραγωγής και στο φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής, διαφορά που ο μηχανιστικός-σταλι-

ντα οι μαρξιστές άμσχιζε επί πολλές δεκαετίες να συγκαλύψει. Ο αναγνώστης που ενδιαφέρεται περισσότερο για το ζήτημα αυτό μπορεί όέβαινα να απευθυνθεί και στα εξής όιδλία:

α) Karl Marx, *Προκαπιταλιστικοί κοινωνικοί σχηματισμοί*, εκδ. «Κάλδος», Αθήνα 1983. (Συλλογή κειμένων του Μαρξ από τα *Grundrisse*, τη *Γερμανική Ιδεολογία*, και από την αλληλογραφία Μαρξ και Ένγκελς, με μια Εισαγωγή του Eric Hobsbawm. Η ελληνική μετάφραση παρουσιάζει δυστυχώς σημαντικά προβλήματα).

β) Φέρεντζ Τσκάι, *Για τον ασιατικό τρόπο παραγωγής*, εκδ. «Αναγνωσιδής», Αθήνα, χωρίς χρονολογία έκδοσης. (Το όιδλίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1960 στα ογγρικά. Η ελληνική μετάφραση παρότι παραπέμπει στην ογγρική αυτή έκδοση, στην πραγματικότητα έγινε από τη γερμανική μετάφραση του 1967).

γ) Μωρίς Γκοντλιέ, Ο όρος «ασιατικός τρόπος παραγωγής» και τα μαρξιστικά σχήματα εξέλιξης των κοινωνιών, Εισαγωγή-μετάφραση Μπάμπης Λυκούδης, Περιοδικό «Δύο», Ιούλιος 1973. (Παράοημα, σελ. 1-47. Υπεύθυνος του περιοδικού ήταν ο Ανδρέας Λεντάκης. Βέβαια, αντίτυπα του περιοδικού είναι σήμερα πολύ δύσκολο να βρεθούν).

δ) Θόδωρου Σταυρόπουλου, *Ιστορική ανάλυση του αγροτικού ζητήματος στην Ελλάδα*, εκδ. «Νέα Σύνορα» Αθήνα 1979, τόμος Α', σελ. 175-450.

ε) Γιάννη Μηλιού, *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός. Από τον ετεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*, εκδ. «Εξάντας», Αθήνα 1988, κεφάλαιο 8, σελ. 163-206.

Ξαναγουρίζοντας όμως στις αναλύσεις του Μαρξ για το καπιταλιστικό κράτος (Μέρη I και II του όιδλίου) χρειάζεται να κάνουμε μια τελευταία παρατήρηση: Η μεγαλύτερη ίσως δυσκολία που αντιμετώπιζε ο Μαρξ (και ο Ένγκελς) για την ανάπτυξη της θεωρίας του καπιταλιστικού κράτους εντοπίζεται στο γεγονός όί μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα το κράτος αυτό δεν είχε αποκτήσει την ολοκληρωμένη τυπική του μορφή, σ' ό,τι αφορά πρώτα απ' όλα το ζήτημα της πολιτικής «αντιπροσώπευσης» των κυριαρχούμενων τάξεων στο εσωτερικό του: Το γενικό εκλογικό δικαίωμα (του ενήλικου ανδρικού πληθυσμού) δεν ίσχυε όταν ο Μαρξ έγραφε τις πρώτες σημαντικές αναλύσεις του για το καπιταλιστικό κράτος παρά μόνο στη Γαλλία (εγκαθιδρύθηκε για πρώτη φορά το 1848, για να κατοποιηθεί στη συνέχεια από το Βοναπαρτισμό). Το γενικό εκλογικό δικαίωμα εγκαθιδρύθηκε στην υπόλοιπη Ευρώπη με πολύ αργούς ρυθμούς. Όσο ζούσε ο Μαρξ

θεσπίσθηκε μόνο στην Ελλάδα (1864), στη Γερμανία (1871) και στην Ελβετία (1874). Μετά το θάνατο του Μαρξ (1883) και μέχρι το θάνατο του Ένγκελς (1895) το γενικό εκλογικό δικαίωμα δεν επεκτάθηκε παρά σε δυο ακόμα χώρες: την Ισπανία (1890) και το Βέλγιο (1893). Σ' όλες αυτές τις χώρες οι μισθωτοί αποτελούσαν την εποχή εκείνη μόνο τη μειοψηφία του πληθυσμού. Αντίθετα στην Αγγλία, την «πατρίδα του όιομηχανικού καπιταλισμού» της εποχής, το γενικό εκλογικό δικαίωμα δεν θεσπίστηκε παρά στις αρχές του 20ου αιώνα. (Στην Αγγλία οι πρώτοι εργάτες – οι ειδικευμένοι εργάτες – απόκτησαν το εκλογικό δικαίωμα το 1867. Το 1884 επεκτάθηκε και πάλι το εκλογικό δικαίωμα, με τη λεγόμενη «τρίτη εκλογική μεταρρύθμιση». Εντούτοις, «σημαντικά στρώματα του πληθυσμού, το προλεταριάτο του χωριού, οι χτωχοί των πόλεων, όπως και όλες οι γυναίκες παρέμειναν και μετά την τρίτη εκλογική μεταρρύθμιση χωρίς εκλογικό δικαίωμα». Βλ., Engels, *England 1845 und 1885*, M.E.W. τόμος 21, σελ. 191-197). Η καθυστέρηση αυτή στη διαμόρφωση των τυπικών-«αντιπροσωπευτικών» θεσμικών χαρακτηριστικών του αστικού κράτους είχε δυο ειδών ιδεολογικά αποτελέσματα, που αποτυπώνονται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στο έργο του Μαρξ (και του Ένγκελς):

α) Υπερεκτιμάται η σημασία του γενικού εκλογικού δικαιώματος, ως μέσου με το οποίο η εργατική τάξη μπορεί να κατακτήσει την πολιτική εξουσία. Μια τέτοια αντίληψη εμφανίζεται οξεία μόνο στοραδικά στο έργο του Μαρξ. Αντίθετα φαίνεται να ισχυροποιείται στο ύστερο έργο του Ένγκελς (βλ. π.χ. το απόσπασμα από τον πρόλογο που έγραψε ο Ένγκελς στην έκδοση του 1895 των *Ταξικών αγώνων στη Γαλλία*, το οποίο παραθέτουμε στο τέλος του Παραρτήματος αυτού του βιβλίου). Η αντίληψη αυτή επικράτησε όπως ξέρουμε αργότερα στο εσωτερικό της γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας υπό την ηγεσία του Κάουτσκι.

β) Τα αστικά κόμματα εκλαμβάνονται κυρίως ως «εκπρόσωποι» διαφορετικών μερίδων των κυρίαρχων τάξεων, οι πολιτικοί ανταγωνισμοί ανάγονται έτσι στον ανταγωνισμό αυτών των μερίδων.

Σήμερα ξέρουμε θέματα ότι το κοινοβουλευτικό-«αντιπροσωπευτικό» κράτος αποτελεί την τυπική μορφή του αστικού κράτους, την τυπική κρατική μορφή με βάση την οποία ασκείται η καπιταλιστική πολιτική εξουσία. Εντούτοις, η «αντιπροσωπευτική» κοινοβουλευτική πολιτική τάξη πραγμάτων δεν εγκαθιδρύθηκε αμέσως μετά την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας από την αστική τάξη, αλλά προέκυψε ύστερα από μια πρώτη περίοδο «απολυταρχικής»-συγκεντρωτικής

διακυβέρνησης, η οποία σταδιακά μετασχηματιζόταν προς «αντιπροσωπευτικότερες» μορφές. Αυτή η ιστορικά πρώτη μορφή του αστικού κράτους, αλλά και η διαδικασία μετεξέλιξης της προς το «αντιπροσωπευτικό» κοινοβουλευτικό κράτος πρέπει να γίνει αντιληπτή ως διαδικασία της πάλης των τάξεων: Οι νέες (αστικές) σχέσεις εξουσίας οικοδομούνται αρχικά πάνω (κι όχι στη θέση) στις προϋπάρχουσες (απολυταρχικές) κοινωνικές μορφές. Η δυναμική της παρέμβασης των λαϊκών μαζών κατά τη φάση της επαναστατικής ανατροπής του «παλιού καθεστώτος» εξηγεί την τάση της νέας εκμεταλλευτικής-αντιλαϊκής (αστικής) εξουσίας να καταφύγει στις ήδη υπάρχουσες κατασταλτικές κρατικές μορφές. Αυτή η (μεταβατική) κρατική μορφή δεν καταφέρνει όμως μακροπρόθεσμα να εξασφαλίσει την ιδεολογική κυριαρχία της αστικής τάξης, δηλαδή να ενσωματώνει τα άμεσα, μη στρατηγικά συμφέροντα των λαϊκών τάξεων στα συμφέροντα της άρχουσας τάξης: Μ' άλλα λόγια να υπάγει τις λαϊκές τάξεις στην καπιταλιστική κοινωνική και πολιτική τάξη πραγμάτων, την οποία ταυτόχρονα παρουσιάζει (επιβάλλει) ως το εθνικό συμφέρον.

Αυτή η περιορισμένη δυνατότητα ενσωμάτωσης των λαϊκών τάξεων οδηγεί τις πρώιμες «περιορισμένα αντιπροσωπευτικές» μορφές αστικού κράτους σε αλληπάλληλες κρίσεις νομιμοποίησης, μέσα από τις οποίες ανοίγει τελικά ο δρόμος για την εγκαθίδρυση του τυπικού σήμερα («αντιπροσωπευτικού») κοινοβουλευτισμού. Το κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης αποτελεί τον κατ' εξοχήν «οργανωτικό» ιδεολογικό μηχανισμό του αστικού κράτους, καθόσον ακριδώς οργανώνει την κοινωνική και πολιτική συναίνεση προς την εξουσία. Με την έννοια αυτή το «αντιπροσωπευτικό» κοινοβουλευτικό κράτος αποτελεί την τυπική μορφή της αστικής πολιτικής κυριαρχίας. Όπως όμως είπαμε, η κρατική αυτή μορφή δεν προκύπτει «αυτόματα» με την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από την αστική τάξη, αλλά διαμορφώνεται μέσα στην ιστορική διαδικασία της πάλης των τάξεων. Η συγκριτικά «πρώιμη» εγκαθίδρυση αυτής της κρατικής μορφής π.χ. στη Γαλλία ή στην Ελλάδα συναρτάται ακριδώς με το αυξημένο πολιτικό βάρος των λαϊκών τάξεων, στην πρώτη φάση μετά την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από τον αστισμό (Γαλλική Επανάσταση του 1789. Ελληνική Επανάσταση του 1821).

Στα πλαίσια του «αντιπροσωπευτικού» κοινοβουλευτικού συστήματος τα πολιτικά κόμματα αποτελούν μόνο με τη μεταφορική έννοια του όρου τους εκπροσώπους των κυρίαρχων τάξεων. Ο πραγματικός εκπρόσωπος των κυρίαρχων τάξεων είναι το αστικό κράτος ως όλον.

Τα αστικά κόμματα, ή καλύτερα το αστικό κοινοβουλευτικό σύστημα αποτελεί απλώς ένα τμήμα αυτού του κράτους, επιτελεί μια επιμέρους λειτουργία στα πλαίσιά του: Την οργάνωση της λαϊκής «αντιπροσώπευσης», την αναπαραγωγή της συναίνεσης στην αστική πολιτική (και κοινωνική) κυριαρχία, μέσα από την «κοινοβουλευτικοποίηση» των διαφορετικών κοινωνικών και πολιτικών πρακτικών και αιτημάτων και την ενσωμάτωσή τους στα πλαίσια της αστικής-κρατικής στρατηγικής. Το κοινοβουλευτικό «φιλτράρισμα» των διαφορετικών ταξικών πρακτικών (δηλαδή των πρακτικών όχι μόνο της αστικής τάξης και των συμμάχων της, αλλά και της εργατικής τάξης και των συμμάχων της) κάνει έτσι δυνατή την «αντιπροσώπευσή» τους μέσα στο κράτος, επιτρέπει δηλαδή τελικά την υποταγή τους στο γενικό κεφαλαιοκρατικό συμφέρον. Τα αστικά πολιτικά κόμματα και προγράμματα δεν διαφοροποιούνται επομένως μεταξύ τους επειδή «εκπροσωπούν» διαφορετικά τμήματα ή μερίδες των κυρίαρχων τάξεων, αλλά γιατί προωθούν και αποτυπώνουν ένα διαφορετικό τύπο «αντιπροσώπευσης» των αντιφατικών συμφερόντων των κυριαρχούμενων τάξεων στο εσωτερικό του γενικού αστικού συμφερόντος. Έτσι άλλωστε μπορούν να οριστούν και τα συμφέροντα των επιμέρους κεφαλαιοκρατικών μερίδων: ως σχετικά διαφοροποιημένες εκδοχές οργάνωσης και άσκησης της εξουσίας πάνω στις κυριαρχούμενες τάξεις. Η κύρια πλευρά των πραγμάτων δεν είναι όμως αυτά τα επιμέρους καπιταλιστικά συμφέροντα, αλλά η κοινοβουλευτική οργάνωση της λαϊκής «αντιπροσώπευσης» ως διαδικασία της πάλης των τάξεων.

Η πολιτική παρέμβαση λοιπόν των λαϊκών τάξεων αποτελεί το καθοριστικό στοιχείο που κρίνει όχι μόνο το ποια αστική στρατηγική θα επικρατήσει, αλλά πολύ περισσότερο, πώς θα διαμορφωθεί τελικά και πώς θα διατυπωθεί η κάθε αστική στρατηγική. Αυτό μάλιστα δεν ισχύει μόνο σήμερα, με τη διαμόρφωση του τυπικού «αντιπροσωπευτικού» κοινοβουλευτικού κράτους. Ίσχυε εξίσου και κατά την περίοδο της «περιορισμένης αντιπροσώπευσης», αφού πάντοτε, ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο, η πολιτική πρακτική των κυριαρχούμενων τάξεων εγγράφεται, με περισσότερο ή λιγότερο άμεσο (άρα και «φανερό» και «προβλέψιμο») τρόπο, (και) στο εσωτερικό του αστικού κράτους.

Κλείνοντας εδώ τις παρατηρήσεις μας μπορούμε λοιπόν να πούμε συμπερασματικά, ότι η οποιαδήποτε αστική στρατηγική μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο σε συνάρτηση με τον ιδιαίτερο τρόπο οργάνωσης της κυριαρχίας πάνω στις λαϊκές τάξεις, την οποία αυτή η στρατηγική

προωθεί και συνεπάγεται. Έτσι, όσο και αν σε ορισμένες περιπτώσεις μια συγκεκριμένη αστική (ζομμαιτική) στρατηγική συνδέεται προνομιακά με τα ιδιαίτερα συμφέροντα μιας επιμέρους αστικής μερίδας, εντούτοις η στρατηγική αυτή αποτελεί σε κάθε περίπτωση ένα συγκεκριμένο τρόπο οργάνωσης της ταξικής πολιτικής κυριαρχίας, επομένως ένα συγκεκριμένο τρόπο διατύπωσης και οργάνωσης του γενικού νεφάλοκρατικού συμφέροντος.

Η επιλογή των αποσπασμάτων που παρατίθενται σ' αυτό το διδύο έγινε από τη γερμανική έκδοση των απάντων των Μαρξ και Ένγκελς, *Marx-Engels Werke (M.E.W.), Dietz Verlag, Berlin (Ost) 1972-73*, την οποία επιμελήθηκε το Ινστιτούτο Μαρξισμού-Λενινισμού που λειτουργεί υπό την εποπτεία της Κ.Ε. του Σ.Ε.Δ. (Σοσιαλιστικό Ενωτικό Κόμμα Γερμανίας, που είναι ουσιαστικά το Κ.Κ. της Ανατ. Γερμανίας).

Στη μετάφραση των αποσπασμάτων από το *Κεφάλαιο* και τις *Θεωρίες για την Υπερβαζία* λάβθηκε υπόψη η μετάφραση του Π. Μανρομιάτη (εκδ. «Σύγχρονη Εποχή»).

Στο τέλος κάθε αποσπασματος που παρατίθεται, σημειώνεται ο γενικός τίτλος του κειμένου από το οποίο έχει ληφθεί, καθώς και η χρονολογία της πρώτης δημοσίευσης ή αντίστοιχα της συγγραφής του. Επιπλέον επισημαίνονται τα κείμενα τα οποία έχουν γραφεί από τον Μαρξ σε συνεργασία με τον Ένγκελς.

Στα κείμενα που παρατίθενται γίνεται επίσης χρήση τριών διαφορετικών κατηγοριών υποσημειώσεων: Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις υποσημειώσεις των επιμελητών της γερμανικής έκδοσης, οι οποίες υποδηλώνονται με την ένδειξη: (σ.τ.γ.Ε.). Η δεύτερη κατηγορία είναι οι υποσημειώσεις του ίδιου του Μαρξ, οι οποίες τίθενται με αύξοντα αριθμό στο τέλος της σελίδας χωρίς οποιαδήποτε επεξηγηματική ένδειξη. Η τρίτη τέλος κατηγορία αφορά τις υποσημειώσεις του μεταφραστή ή του επιμελητή της ελληνικής έκδοσης, στις οποίες προστίθεται η ένδειξη: (σ.τ.Μ.) ή, αντίστοιχα, (σ.τ.Ε.).

Ιανουάριος 1989

Γιαννης Μηλιός

ΜΕΡΟΣ Ι

*Η πολιτική και κοινωνική εξουσία
του κεφαλαίου
και το αστικό κράτος*

Η κοινωνία δεν αποτελείται από άτομα, αλλά εκφράζει το άθροισμα των συσχετίσεων, των σχέσεων, τις οποίες έχουν τα άτομα μεταξύ τους. Σαν να λέμε: Από τη σκοπιά της κοινωνίας υπάρχουν σκλάβοι και citizens (πολίτες). Όχι: και οι δυο είναι άνθρωποι. Βέβαια είναι άνθρωποι, αλλά αυτό ανεξάρτητα από την κοινωνία. Το να είσαι σκλάβος και το να είσαι citizen είναι κοινωνικός προσδιορισμός, σχέσεις των ανθρώπων Α και Β. Ο άνθρωπος Α ως άνθρωπος δεν είναι σκλάβος. Σκλάβος είναι μέσα στην κοινωνία και δια της κοινωνίας. Με αυτό που λέει εδώ ο κύριος Προυντόν για το κεφάλαιο και το προϊόν, εννοεί ότι από τη σκοπιά της κοινωνίας δεν υφίσταται καμιά διαφορά ανάμεσα στους καπιταλιστές και τους εργάτες, μια διαφορά η οποία (όμως) υφίσταται ακριβώς από τη σκοπιά της κοινωνίας.

Grundrisse..., ατλ. 176 (1857:58)

Τι είναι η κοινωνία, ανεξάρτητα από το ποια είναι η μορφή της; Το προϊόν της αμοιβαίας δράσης των ανθρώπων. Είναι οι άνθρωποι ελεύθεροι να επιλέξουν τούτη ή την άλλη μορφή κοινωνίας; Σε καμιά περίπτωση. Υποθέστε ένα συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων του ανθρώπου και θα λάβετε μια συγκεκριμένη μορφή της κυκλοφορίας [commerce¹] και της κατανάλωσης. Υποθέστε συγκεκριμένα στάδια ανάπτυξης της παραγωγής, της κυκλοφορίας και της κατανάλωσης και θα λάβετε μια αντίστοιχη κοινωνική τάξη πραγμάτων, μια αντίστοιχη οργάνωση της οικογένειας, των

---

1. Εμπόριο (σ.τ.Μ.)

συντεχνιών ή των τάξεων, με μια λέξη μια αντίστοιχη κοινωνία [société civile¹]. Υποθέστε μια τέτοια κοινωνία, και θα λάβετε μια αντίστοιχη πολιτική τάξη πραγμάτων [état politique] που είναι μόνο η επίσημη έκφραση της κοινωνίας. Αυτό δεν πρόκειται να το καταλάβει ποτέ ο κύριος Προυντόν, γιατί πιστεύει ότι κάνει κάτι σπουδαίο όταν απευθύνεται από το κράτος [état] στην κοινωνία, δηλαδή από την επίσημη σύνοψη της κοινωνίας στην επίσημη κοινωνία.

(Γράμμα στον P.W. Annenkow, 28.12.1846)

M.E.W., τ. 4, σελ. 548

Η αστική κοινωνία (bürgerliche Gesellschaft) εμπεριέχει τις συνολικές ~~πληθικές~~ σχέσεις των ατόμων μέσα σε ένα ορισμένο στάδιο εξέλιξης των παραγωγικών δυνάμεων. Εμπεριέχει τη συνολική εμπορική και βιομηχανική ζωή ενός σταδίου εξέλιξης, και υπερβαίνει ως προς αυτό το σημείο το κράτος και το έθνος, παρότι από την άλλη πλευρά πρέπει να επιδιχθεί προς τα έξω ως εθνότητα και να διαρθρωθεί προς τα μέσα ως κράτος. Η λέξη αστική κοινωνία εμφανίστηκε τον δέκατο όγδοο αιώνα, όταν οι σχέσεις ιδιοκτησίας είχαν ήδη οικοδομηθεί μέσα από το αρχαίο και μεσαιωνικό κοινωνικό πλαίσιο. Η αστική κοινωνία καθαυτή αναπτύσσεται καταρχήν με την αστική τάξη. Όμως η κοινωνική οργάνωση που αναπτύσσεται άμεσα από την παραγωγή και την κυκλοφορία, που σχηματίζει σε όλες τις εποχές τη βάση του κράτους και της υπόλοιπης ιδεαλιστικής υπερδομής έχει χαρακτηριστεί κατ' εξακολούθηση με το ίδιο όνομα.

(Marx-Engels, Η Γερμανική Ιδεολογία)

M.E.W., τ. 3, σελ. 36 (1845-46)

1. Έχει επικρατήσει η απόδοση του όρου αυτού με τη φράση «κοινωνία των πολιτών» (σ.τ.Μ.)

Επιπρόσθετα, με τον καταμερισμό της εργασίας είναι δεδομένη ταυτόχρονα και η αντίθεση ανάμεσα στο συμφέρον του μεμονωμένου ατόμου ή της μεμονωμένης οικογένειας και στο κοινό συμφέρον όλων των ατόμων, που έχουν σχέσεις μεταξύ τους. Και μάλιστα, αυτό το κοινό συμφέρον δεν υπάρχει ως «γενικό» μόνο στη φαντασία, αλλά κατά πρώτο λόγο στην πραγματικότητα. ως εκατέρωθεν εξάρτηση των ατόμων, μεταξύ των οποίων κατανέμεται η εργασία. Και τέλος, ο καταμερισμός της εργασίας μας δίνει αμέσως το πρώτο παράδειγμα ότι όσο οι άνθρωποι βρίσκονται σε μια αυτοφυή κοινωνία, δηλαδή όσο υφίσταται η διάσπαση του ειδικού από το κοινό συμφέρον, όσο λοιπόν η ανθρώπινη δραστηριότητα δεν κατανέμεται οικειοθελώς αλλά αυτοφυώς, η ίδια η πρακτική του ανθρώπου γίνεται μια ξένη δύναμη που του αντιπαρατίθεται και τον δυναστεύει, αντί να κυριαρχεί αυτός πάνω της. Όταν ακριδώς αρχίζει να κατανέμεται η εργασία, έχει ο καθένας έναν ορισμένο αποκλειστικό κύκλο δραστηριότητας που του επιβάλλεται και από τον οποίο δεν μπορεί να εξέλθει. Είναι κυνηγός, ψαράς ή βοσκός, ή κριτικός (kritischer Kritiker) και αναγκαία διατηρεί αυτή την ιδιότητα αν δεν θέλει να χάσει τα μέσα προς το ζειν. Ενώ στην κομμουνιστική κοινωνία, όπου ο καθένας δεν έχει έναν αποκλειστικό κύκλο δραστηριότητας, αλλά όπου μπορεί να εκπαιδευθεί σε οποιοδήποτε κλάδο, η κοινωνία ρυθμίζει τη γενική παραγωγή και μ' αυτό μου επιτρέπει να κάνω σήμερα τούτο κι αύριο το άλλο, το πρωί να κυνηγάω, το μεσημέρι να ψαρεύω, το βράδυ να ασχολούμαι με την κτηνοτροφία, μετά το φαγητό να κάνω κριτική, ανάλογα με το κέφι μου, χωρίς ποτέ να γίνω κυνηγός, ψαράς, βοσκός ή κριτικός. Αυτός ο καθορισμός της κοινωνικής δραστηριότητας, αυτή η παγίωση του ίδιου μας του προϊόντος σε μια αντικειμενική εξουσία πάνω μας, που διαφεύγει τον έλεγχό μας, που ματαιώνει τις επιθυμίες μας, που εκμηδενίζει τους υπολογισμούς μας είναι μια από τις κύριες δυνάμεις στη μέχρι σήμερα ιστορική εξέλιξη. Μέσα από αυτή λοιπόν την αντίφαση ανάμεσα στο ιδιαίτερο και το κοινό συμφέρον παίρνει το κοινό συμφέρον μιαν αυτόνομη διαμόρφωση ως κράτος, ξεχωριστά από τα πραγματικά ατομικά και συνολικά συμφέροντα και ταυτόχρονα ως απατηλή κοινότητα συμφερόντων. Πάντα όμως (αυτό συμβαίνει) στην πραγματική βάση των υπαρκτών δεσμών σε κάθε σύμφυρ-

μα οικογενειών και φυλών, όπως σάρκα και αίμα, γλώσσα, καταμερισμός της εργασίας σε μεγάλη κλίμακα και λοιπά συμφέροντα, και ιδιαίτερα, όπως θα αναπτύξουμε αργότερα, στη βάση των ήδη υπαρκτών τάξεων, οι οποίες καθορίζονται από τον καταμερισμό της εργασίας, οι οποίες ξεχωρίζουν στο εσωτερικό κάθε παρόμοιου συρφετού ανθρώπων και από τις οποίες η μία εξουσιάζει όλες τις άλλες. Από εδώ συνάγεται ότι όλοι οι αγώνες στο εσωτερικό του κράτους, ο αγώνας ανάμεσα στη δημοκρατία, την αριστοκρατία και τη μοναρχία, ο αγώνας για το εκλογικό δικαίωμα κλπ. κλπ., δεν είναι παρά απατηλές μορφές, με τις οποίες διεξάγονται οι πραγματικοί αγώνες των διάφορων τάξεων μεταξύ τους (πράγμα το οποίο οι γερμανοί θεωρητικοί δεν υποσιάζονται ούτε κατά διάνοια, παρά το ότι τους δόθηκαν αρκετές συστάσεις στις «Γερμανογαλλικές Επετηρίδες» και στην «Αγία Οικογένεια»¹). Επιπρόσθετα συνάγεται ότι κάθε τάξη που επιδιώκει την εξουσία, ακόμα και αν η εξουσία της επιβάλλει την κατάργηση όλης της παλιάς μορφής της κοινωνίας και της εξουσίας ιδιαίτερα – όπως είναι η περίπτωση με το προλεταριάτο – κάθε τάξη λοιπόν πρέπει να καταλάβει την πολιτική εξουσία, για να παρουσιάσει το συμφέρον της ως το γενικό συμφέρον, πράγμα το οποίο είναι αναγκασμένη να κάνει την πρώτη στιγμή. Ακριβώς επειδή τα άτομα αποζητούν μόνο το ατομικό τους συμφέρον, που δεν συμπίπτει γι' αυτά με το κοινό τους συμφέρον, ακριβώς η γενική απατηλή μορφή της κοινότητας των συμφερόντων τους, τους επιβάλλεται ως ένα «ξένο» προς αυτά και «ανεξάρτητο» απ' αυτά συμ-

---

1. Οι «Γερμανογαλλικές Επετηρίδες» εκδόθηκαν στο Παρίσι στη γερμανική γλώσσα υπό τη διεύθυνση του Καρλ Μαξ και του Άρνολντ Ρούγκε. Εκδόθηκε μόνο το πρώτο διπλό τεύχος το Φλεβάρη του 1844. Περιείχε τα κείμενα του Μαξ «Για το εβραϊκό ζήτημα» και «Για την κριτική της φιλοσοφίας του Δικαίου του Χέγκελ. Εισαγωγή», καθώς και τις εργασίες του Φρήντριχ Ένγκελς: «Διάγραμμα για μια κριτική της εθνικής οικονομίας» και «Η θέση της Αγγλίας. Past and Present (παρελθόν και παρόν) του Τόμας Κάρλαϊλ. Λονδίνο 1843» (όλ. MEW τ.1). Αυτές οι εργασίες χαρακτηρίζονται από την ολοκληρωμένη μετάδοση του Μαξ και του Ένγκελς στον υλισμό και τον Κομμουνισμό. Ο κύριος λόγος που το περιοδικό σταμάτησε την κυκλοφορία του ήταν οι διαφωνίες αρχής ανάμεσα στον Μαξ και τον αστό ριζοσπάστη Ρούγκε.

Φρήντριχ Ένγκελς και Καρλ Μαξ: «Η Αγία Οικογένεια. ή κριτική της κριτικής κριτικής. Ενάντια στον Μπρούνο Μπάουερ και τους συνένοχούς του», Φρανκφούρτη 1845 (MEW τ. 2) (σ.τ.γ.Ε.).

φέρων, ως ένα ιδιαίτερο και ιδιάζον «γενικό» συμφέρον. Ή πάλι θα πρέπει τα ίδια αυτά άτομα να κινηθούν σ' αυτό το σχίσμα, όπως στη δημοκρατία. Από την άλλη μεριά, ο πρακτικός αγώνας αυτών των ιδιαίτερων συμφερόντων, που αντιπαρατίθενται διαρκώς και πραγματικά στα κοινά και απατηλά κοινά συμφέροντα; κάνει αναγκαία την πρακτική διαμεσολάβηση και χαλιναγώγηση από το απατηλό «γενικό» συμφέρον, που εμφανίζεται ως κράτος. Η κοινωνική εξουσία, δηλαδή η πολλαπλασιασμένη παραγωγική δύναμη, που δημιουργείται από τη συνενπίδραση των διαφορετικών ατόμων μέσα στον καταμερισμό εργασίας, δεν εμφανίζεται σ' αυτά τα άτομα ως η δική τους ενωμένη ισχύς γιατί η ίδια η συνενπίδραση δεν είναι οικειοθελής αλλά αυτοφυής. Αντίθετα εμφανίζεται ως ξένη εξουσία που βρίσκεται έξω απ' αυτά, για την οποία δεν ξέρουν από που ήρθε και που πάει, την οποία δεν μπορούν πλέον να τιθασεύσουν, και η οποία αντίθετα διέρχεται μια ιδιόμορφη σειρά από φάσεις και στάδια εξέλιξης, ανεξάρτητα από τη βούληση και την πορεία των ανθρώπων, που μάλιστα διευθύνει αυτή την ανθρώπινη βούληση και πορεία.

(Marx-Engels. *Η Γερμανική Ιδεολογία*)
M.E.W., τ. 3, σελ. 32-34 (1845/46)

[Η αστική κοινωνία και η κομμουνιστική επανάσταση¹]

1. Η ιστορία της δημιουργίας του σύγχρονου κράτους ή η γαλλική επανάσταση.

Η αυτο-ανύψωση του πολιτικού οργανισμού – σύγχυση με το αρχαίο κράτος. Σχέση της επαναστατικής προς την αστική κοινωνία. Διπλασιασμός όλων των στοιχείων σε αστικό και κρατικό οργανισμό.

2. Η διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το σύνταγμα του κράτους. Η ατομική ελευθερία και η δημόσια εξουσία.

---

1. Αυτές οι σημειώσεις βρίσκονται στην 23η και 22η σελίδα του σημειωματάριου του Μαρξ με τις 11 θέσεις: «I. ad Feuerbach» (σ.τ.γ.Ε.).

Ελευθερία, ιωότητα και ενότητα. Η λαϊκή κυριαρχία.

3. Το κράτος και η αστική κοινωνία.

4. Το αντιπροσωπευτικό κράτος και η Χάρτα. Το συνταγματικό αντιπροσωπευτικό κράτος, το δημοκρατικό αντιπροσωπευτικό κράτος.

5. Η διάκριση των εξουσιών. Νομοθετική και εκτελεστική εξουσία.

6. Η νομοθετική εξουσία και τα νομοθετικά σώματα. Πολιτικοί όμιλοι.

7. Η εκτελεστική εξουσία. Συγκεντρωτισμός και ιεραρχία. Συγκεντρωτισμός και πολιτική κουλτούρα. Ομοσπονδιακή οργάνωση και διοργανισμός. Η κρατική διοίκηση και η διοίκηση των κοινοτήτων.

8. Η δικαστική εξουσία και το δίκαιο.

8. Η εθνότητα και ο λαός.

9. Τα πολιτικά κόμματα.

9. Το εκλογικό δικαίωμα, και ο αγώνας για την κατάργηση του κράτους και της αστικής κοινωνίας.

*(Δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1932
από το Ινστιτούτο Μαρξ-Ένγκελς-Λένιν της Μόσχας)
M.E.W., τ. 3, σελ. 537 (1846)*

3) Συγκεφαλαίωση της αστικής κοινωνίας στη μορφή του κράτους. Θεωρούμενο σε συσχετισμό προς τον εαυτό του. Οι «μη-παραγωγικές» τάξεις. Φόροι. Κρατικό χρέος. Δημόσια πίστη. Ο πληθυσμός. Οι αποικίες. Μετανάστευση. 4) Διεθνής σχέση της παραγωγής. Διεθνής καταμερισμός της εργασίας. Διεθνείς

ανταλλαγές. Εισαγωγές και εξαγωγές. Ισοτιμίες 5) Η παγκόσμια αγορά και οι κρίσεις.

Grundrisse...., σελ. 29 (1857/58)

Κατόπιν το κράτος (Κράτος και αστική κοινωνία. – Οι φόροι, ή η ύπαρξη των μη παραγωγικών τάξεων. – Το κρατικό χρέος. – Ο πληθυσμός. – Το κράτος προς τα έξω: Αποικίες. Εξωτερικό εμπόριο. Συναλλαγματική ισοτιμία. Το χρήμα ως διεθνές νόμισμα. – Τελικά η παγκόσμια αγορά. Επέκταση της αστικής κοινωνίας πέραν του κράτους. Οι κρίσεις. Κατάργηση του τρόπου παραγωγής και της μορφής κοινωνίας που θεμελιώνεται στην ανταλλακτική αξία. Πραγματική καθιέρωση της ατομικής εργασίας ως κοινωνικής και αντίστροφα).

Grundrisse...., σελ. 175 (1857/58)

Τα ακόλουθα είναι ένα σύντομο περίγραμμα του πρώτου μέρους¹. Όλο το πράγμα χωρίζεται σε 6 βιβλία: 1. Για το κεφάλαιο 2. Εγγεια ιδιοκτησία 3. Μισθωτή εργασία 4. Κράτος 5. Διεθνές εμπόριο 6. Παγκόσμια αγορά.

1. Το *Κεφάλαιο* χωρίζεται σε 4 μέρη: α) Κεφάλαιο εν γένει (*Αυτό είναι το υλικό του πρώτου τετραδίου*). β) Ο ανταγωνισμός ή η επίδραση πολλών κεφαλαίων μεταξύ τους. γ) *Πίστη*.

---

1. Την άνοιξη του 1856 οι επί σειρά ετών οικονομικές έρευνες του Μαρξ είχαν προχωρήσει τόσο ώστε μπορούσε να αρχίσει με τη συστηματοποίηση και γενίκευση των συγκεντρωμένων υλικών. Επεξεργάστηκε από τον Αύγουστο του 1857 μέχρι τον Ιούλιο του 1858 το οικονομικό του χειρόγραφο που αποτελούσε το σχέδιο για το μελλοντικό «Κεφάλαιο». Ο Μαρξ έθετε ως στόχο να γράψει μια εκτενή οικονομική εργασία, που θα έπρεπε να περιέχει την κριτική της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων και της αστικής οικονομίας. Το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1857 έκανε το πρώτο σχέδιο του έργου του. Τα βασικά σημεία αυτού του σχεδίου τα παρουσίασε σε διάφορα γράμματα στον Ένγκελς και άλλα άτομα (πρβλ. MEW 29, σ. 312-318, 550/551 και 572/573) καθώς και στο ημιτελές σχέδιο μιας «γενικής εισαγωγής» σ' αυτό το έργο (δλ. MEW 13, σ. 615-642). Στη διάρκεια των ερευνητικών εργασιών που ακολούθησαν, το σχέδιο αυτό άλλαξε επανειλημμένα. Έγινε λεπτομερέζ, προσδιορίσθηκε επακριβώς και δημιουργήθηκαν τα έργα «Για την κριτική της πολιτικής οικονομίας» και το «Κεφάλαιο». Το χειρόγραφο του 1857/1858 εκδόθηκε για πρώτη φορά το

όπου το κεφάλαιο εμφανίζεται απέναντι στα μεμονωμένα κεφάλαια ως γενικό στοιχείο. δ) Το μετοχικό κεφάλαιο ως η πλέον τελειοποιημένη μορφή (αναστρεφόμενη προς τον κομμουνισμό) ταυτόχρονα με όλες τις αντιφάσεις του. Η μετάβαση από το κεφάλαιο στην έγγεια ιδιοκτησία είναι ταυτόχρονα ιστορική, μια και η σύγχρονη μορφή της έγγειας ιδιοκτησίας είναι προϊόν της δράσης του κεφαλαίου πάνω στη φεουδαρχική κλπ. έγγεια ιδιοκτησία. Παρομοίως, η μετάβαση της έγγειας ιδιοκτησίας στη μισθωτή εργασία δεν είναι μόνο διαλεκτική, αλλά ιστορική, μια και το τελευταίο προϊόν της σύγχρονης έγγειας ιδιοκτησίας είναι η γενική ισχύς της μισθωτής εργασίας, που μετά εμφανίζεται ως βάση όλου του σκατού. (Λέξη πολύ συνηθισμένη στην καθομιλουμένη γερμανική γλώσσα, σ.τ.μ.).

(Γράμμα στον Ένγκελς 2.4.1858)

M.E.W., τ. 29, σελ. 312

Η πρώτη εργασία, που ανέλαβα για να διαλυθούν οι αμφιβολίες που με κατακλύζαν, ήταν μια κριτική αναθεώρηση της φιλοσοφίας του δικαίου του Χέγκελ, μια εργασία που η εισαγωγή της εμφανίσθηκε στις «Γερμανογαλλικές Επετηρίδες» που εκδίδονταν στο Παρίσι. Η έρευνά μου κατέληγε στο συμπέρασμα ότι οι σχέσεις δικαίου καθώς και οι μορφές του κράτους δε μπορούν να γίνουν κατανοητές αφεαυτές ούτε και από την επονομαζόμενη γενική εξέλιξη του ανθρώπινου πνεύματος, αλλά έχουν μάλλον τις ρίζες τους στις υλικές σχέσεις της ζωής, των οποίων το σύνολο ο Χέγκελ συγκεφαλαιώνει σύμφωνα με το προηγούμενο των άγγλων και των γάλλων του 18ου αιώνα, κάτω από το όνομα «αστική κοινωνία». Όμως η ανατομία της αστικής κοινωνίας πρέπει να αναζητηθεί στην πολιτική οικονομία. Τη διερεύνηση της τελευταίας που άρχισα στο Παρίσι συνέχισα στις Βρυξέλλες, όπου μεταφέρθηκα μετά από εντολή απέλασης από τον κύριο Γκιζό. Το γενικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξα και που έχοντάς το κατακτήσει μου χρησίμευσε

1939-1941 από το Ινστιτούτο Μαρξισμού-Λενινισμού της ΚΕ του ΚΚΣΕ στην αυθεντική γλώσσα με τον τίτλο «Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie» (σ.τ.γ.Ε.).

ως κόκκινο νήμα στη μελέτη μου, μπορεί να διατυπωθεί σύντομα ως εξής: Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους οι άνθρωποι συνάπτουν συγκεκριμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους σχέσεις, σχέσεις παραγωγής, που αντιστοιχούν σε μια συγκεκριμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Το σύνολο αυτών των παραγωγικών σχέσεων σχηματίζει την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση, πάνω στην οποία ορθώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα, και στην οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες κοινωνικές μορφές συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής επικαθορίζει την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής εν γένει. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το Είναι τους αλλά αντίστροφα είναι το κοινωνικό τους Είναι που καθορίζει τη συνείδησή τους.

(Πρόλογος στην «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας»)
M.E.W., τ. 13, σελ. 8-9 (1859)

Κάθε μορφή της παραγωγής δημιουργεί τις δικές της δικαιοχές σχέσεις, τη δική της μορφή διακυβέρνησης κλπ. Το χονδροειδές και η έλλειψη εννοιών συνίσταται στο να θεωρεί κανείς ότι αυτά που συνυφαίνονται οργανικά σε μια ενότητα, συνδέονται μεταξύ τους κατά τυχαίο τρόπο, ανάγονται απλώς σε μια σχέση αντανάκλασης. Οι αστοί οικονομολόγοι ήλπευαν μόνο ότι με τη σύγχρονη αστυνομία μπορεί κανείς να παράγει καλύτερα απ' ό,τι π.χ. με τη χειροδικία. Ξεχνάνε μόνο ότι και η χειροδικία είναι ένα δίκαιο, και ότι το δίκαιο του ισχυροτέρου εξακολουθεί να επιδιώκει με άλλη μορφή και στο δικό τους «κράτος δικαίου».

Όταν πρωτοδημιουργούνται οι κοινωνικές καταστάσεις που αντιστοιχούν σε μια ορισμένη βαθμίδα της παραγωγής, ή όταν αρχίζουν να είναι ήδη παρωχημένες, τότε εμφανίζονται φυσιολογικά διαταραχές της παραγωγής, βέβαια σε διαφορετικό βαθμό και με διαφορετική επίδραση.

Για να συνοψίσουμε: Υπάρχουν κοινοί προσδιορισμοί σε όλες τις βαθμίδες της παραγωγής που παγιτοποιούνται από τη

σκέψη ως γενικοί. Αλλά οι επονομαζόμενοι *γενικοί όροι* κάθε παραγωγής δεν είναι παρά οι αφηρημένες τάσεις, με τις οποίες δεν γίνεται αντιληπτή καμία πραγματική ιστορική παραγωγική θαθμίδα.

Grundrisse..., σελ. 9-10 (1857-58)

Εξασφάλιση των αποκτηθέντων κλπ. Όταν αυτά τα τετριμμένα συρρικνωθούν στο αληθινό τους περιεχόμενο, τότε εκφράζουν πολύ περισσότερα απ' όσα γνωρίζουν οι προπαγανδιστές τους. Ότι δηλαδή κάθε μορφή της παραγωγής δημιουργεί τις δικές της δικαιοακές σχέσεις, τη δική της μορφή διακυβέρνησης κλπ. Το χοντροειδές και η έλλειψη εννοιών συνίσταται βέβαια στο να θεωρεί κανείς ότι αυτά που συνυφαίνονται οργανικά σε μια ενότητα, συνδέονται μεταξύ τους κατά τυχαίο τρόπο, ανάγονται απλώς σε μια σχέση αντανάκλασης. Οι αστοί οικονομολόγοι βλέπουν μόνο ότι με τη σύγχρονη αστυνομία μπορεί να παράγει κανείς καλύτερα απ' ό,τι π.χ. με τη χειροδικία. Ξεχνάνε μόνο ότι και η χειροδικία αποτελεί ένα δίκαιο, και ότι το δίκαιο του ισχυροτέρου εξακολουθεί να επιδιώκει κάτω από άλλη μορφή και στο «κράτος δικαίου» τους.

(Εισαγωγή στην «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας»)

M.E.W., τ. 13, σελ. 620-621 (1857)

Παραπέρα: Από την καθορισμένη μορφή της υλικής παραγωγής προκύπτει μια καθορισμένη διάρθρωση της κοινωνίας – Νο 1. Δεύτερο, μια καθορισμένη σχέση των ανθρώπων προς τη φύση. Η κρατική της οντότητα και η πνευματική τους αντίληψη προσδιορίζεται και από τις δύο. Άρα και το είδος της πνευματικής της παραγωγής.

(Θεωρίες για την Υπεραξία, τμήμα Ι)

M.E.W., τ. 26.1, σελ. 257 (1862-63)

Η σχέση του κράτους και του δικαίου με την ιδιοκτησία

Η πρώτη μορφή ιδιοκτησίας είναι τόσο στον αρχαίο κόσμο όσο και στο μεσαίωνα η φυλετική ιδιοκτησία, που εξαρτιόταν στους ρωμαίους κύρια από τον πόλεμο, στους γερμανούς από την κτηνοτροφία. Στους αρχαίους λαούς, η φυλετική ιδιοκτησία εμφανίζεται ως κρατική ιδιοκτησία, επειδή σε μια πόλη συμβιώνουν περισσότερες φυλές, και το δικαίωμα του ατόμου πάνω της εμφανίζεται ως απλή *Possessio*¹, η οποία βέβαια περιορίζεται στην έγγεια ιδιοκτησία, πράγμα που ισχύει και για τη φυλετική ιδιοκτησία εν γένει. Η πραγματική ατομική ιδιοκτησία αρχίζει στους αρχαίους, όπως και στους σύγχρονους λαούς, με την ιδιοκτησία κινητής περιουσίας (δουλεία και κοινότητα) (*dominium ex jure Quiritum*²). Στους λαούς που εμφανίζονται με τον μεσαίωνα αναπτύσσεται έτσι η φυλετική ιδιοκτησία περνώντας από διάφορα στάδια – φεουδαρχική έγγεια ιδιοκτησία, από κοινού ιδιοκτησία κινητής περιουσίας, κεφάλαιο μανιφακτούρας – μέχρι το σύγχρονο κεφάλαιο που ορίζεται από τη μεγάλη βιομηχανία και το γενικευμένο ανταγωνισμό, την καθαρή ατομική ιδιοκτησία που έχει καταργήσει κάθε ίχνος κοινοκτημοσύνης και έχει αποκλείσει κάθε επίδραση του κράτους πάνω στην ανάπτυξη της ιδιοκτησίας. Το σύγχρονο κράτος αντιστοιχεί σ' αυτή τη σύγχρονη ατομική ιδιοκτησία και έχει σταδιακά εξαγορασθεί μέσω των φόρων από τους ατομικούς ιδιοκτήτες. Το κράτος έχει ξεπέσει σ' αυτούς ολοκληρωτικά μέσα από το κρατικό χρέος, και η ύπαρξή του είναι απόλυτα εξαρτημένη, με την άνοδο και πτώση των κρατικών χρεογράφων στο χρηματιστήριο, από τις εμπορικές πιστώσεις που του δίνουν οι ατομικοί ιδιοκτήτες, οι αστοί. Επειδή οι αστοί είναι μια τάξη και όχι πια μια συντεχνία είναι ήδη αναγκασμένοι να οργανωθούν σε εθνική και όχι σε τοπική κλίμακα και να δώσουν στο μέσο συμφέρον τους τη μορφή ενός γενικού συμφέροντος. Με τη χειραφέτηση της ατομικής ιδιοκτησίας από την κοινότητα έγινε το κράτος μια ιδιαίτερη ύπαρξη δίπλα και έξω από την αστική κοινωνία. Δεν είναι όμως τίποτε άλλο από τη μορφή της οργάνωσης που οι αστοί δίνουν κατ' ανάγκη τόσο

1. Κατοχή (σ.τ.γ.Ε.).

2. Ιδιοκτησία ενός αρχαίου ρωμαίου πολίτη (σ.τ.γ.Ε.).

προς τα έξω όσο και προς τα μέσα για την αμοιβαία εγγύηση της ιδιοκτησίας τους και των συμφερόντων τους. Η αυτονομία του κράτους εμφανίζεται σήμερα μόνο πια σε τέτοιες χώρες, όπου οι συντεχνίες δεν έχουν πλήρως αναπτυχθεί σε τάξεις, όπου οι συντεχνίες, που έχουν εξαφανισθεί στις πιο προηγμένες χώρες, παίζουν ακόμα κάποιο ρόλο και όπου υφίσταται ένα μίγμα, όπου τελικά κανένα τμήμα του πληθυσμού δεν τα καταφέρνει να εξουσιάζει τα υπόλοιπα. Αυτό συμβαίνει συγκεκριμένα στη Γερμανία. Το πιο ολοκληρωμένο παράδειγμα σύγχρονου κράτους είναι η Βόρεια Αμερική. Οι νεότεροι γάλλοι, άγγλοι και αμερικανοί συγγραφείς διατυπώνουν όλοι τη θέση ότι το κράτος υπάρχει για χάρη της ατομικής ιδιοκτησίας, έτσι ώστε αυτή η άποψη να έχει περάσει στην κοινή συνείδηση.

Επειδή το κράτος είναι η μορφή με την οποία τα άτομα μιας άρχουσας τάξης επιβάλλουν τα κοινά συμφέροντά τους και με την οποία συγκεφαλαιώνεται όλη η αστική κοινωνία μιας εποχής, γι' αυτό λοιπόν, όλοι οι κοινοί θεσμοί διαμεσολαβούνται από το κράτος, αποκτούν μια πολιτική μορφή. Από δω προέρχεται η αυταπάτη, ότι ο νόμος στηρίζεται στη βούληση, και μάλιστα πάνω στην αποσπασμένη από την πραγματική της βάση ελεύθερη βούληση. Παρόμοια, το δίκαιο ανάγεται πάλι στο νόμο.

Το ατομικό δίκαιο αναπτύσσεται ταυτόχρονα με την ατομική ιδιοκτησία, μέσα από τη διάλυση της αυτοφυούς κοινοτικής οργάνωσης. Στους ρωμαίους η ανάπτυξη της ατομικής ιδιοκτησίας και του ατομικού δικαίου παρέμεινε χωρίς παραπέρα βιομηχανικές και εμπορικές συνέπειες, γιατί ο όλος τρόπος παραγωγής τους έμεινε ο ίδιος¹. Στους σύγχρονους λαούς, όπου η φεουδαρχική κοινωνία αντικαταστάθηκε από τη βιομηχανία και το εμπόριο, άρχισε με τη δημιουργία της ατομικής ιδιοκτησίας και του ατομικού δικαίου μια νέα φάση, που ήταν ικανή για παραπέρα ανάπτυξη. Ήδη η πρώτη πόλη, που διεξήγε το μεσαίωνα εκτεταμένο θαλάσσιο εμπόριο, το Αμάλφι², διαμόρφωσε και το θαλάσσιο δίκαιο.

1. Τοκυλφία, (Σημείωση στο περιθώριο του Ένγκελς).

2. Το Αμάλφι ήταν το 10ο και 11ο αιώνα μια ανθούσα εμπορική πόλη. Το θαλάσσιο δίκαιο του Αμάλφι (Tabula Amalphitana) ίσχυε σε όλη την Ιταλία, και το εφείδοντο όλα τα έθνη που διέπλεαν τη Μεσόγειο θάλασσα (σ.τ.γ.Ε.).

Μόλις η βιομηχανία και το εμπόριο ανέπτυξαν παραπέρα την ατομική ιδιοκτησία, πρώτα στην Ιταλία και πιο ύστερα σε άλλες χώρες, ανασύρθηκε αμέσως στην επιφάνεια το διαμορφωμένο ρωμαϊκό ατομικό δίκαιο και αναγορεύθηκε σε αυθεντία. Όταν αργότερα η αστική τάξη απέκτησε τόση πολλή ισχύ ώστε οι πρίγκιπες υιοθέτησαν τα συμφέροντά της, για να ανατρέψουν μέσω της αστικής τάξης τους φεουδάρχες ευγενείς, άρχισε σε όλες τις χώρες – στη Γαλλία τον 16ο αιώνα –, η καθαυτό ανάπτυξη του δικαίου, που έγινε σε όλες τις χώρες εκτός από την Αγγλία στη βάση του ρωμαϊκού κώδικα. Επίσης και στην Αγγλία αναγκάστηκαν να συμπεριλάβουν ρωμαϊκές βασικές δικαιοακές αρχές για την παραπέρα διαμόρφωση του ατομικού δικαίου (ιδιαίτερα για την ιδιοκτησία κινητής περιουσίας). (Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το δίκαιο δεν έχει τη δικιά του ιστορία το ίδιο όπως και η θρησκεία).

Στο ατομικό δίκαιο εκφράζονται οι υπάρχουσες σχέσεις ιδιοκτησίας ως αποτέλεσμα της γενικής βούλησης. Το ίδιο το *jus utendi et abutendi*¹ εκφράζει από τη μια μεριά το γεγονός ότι η ατομική ιδιοκτησία έχει γίνει εντελώς ανεξάρτητη από την κοινότητα, και από την άλλη μεριά την αυταπάτη ότι δήθεν η ίδια η ατομική ιδιοκτησία στηρίζεται στην απλή ατομική βούληση, στην κατά βούληση διάθεση του πράγματος. Στην πράξη όμως το *abut* έχει πολύ συγκεκριμένα οικονομικά όρια για τον ατομικό ιδιοκτήτη, αν δεν θέλει να δει την ιδιοκτησία του και μ' αυτή το *jus abutendi*² του να περνάει σε άλλα χέρια, μια και γενικά το πράγμα αν θεωρηθεί μόνο σε σχέση με τη δική του βούληση δεν είναι καν πράγμα, αλλά γίνεται πράγμα μόνο στην κυκλοφορία και ανεξάρτητα από το δίκαιο πράγμα, αληθινή ιδιοκτησία (μια σχέση, αυτό που οι φιλόσοφοι ονομάζουν μια Ιδέα)³.

Αυτή η νομική αυταπάτη, που ανάγει το δίκαιο στην απλή βούληση, οδηγεί κατά την παραπέρα ανάπτυξη των σχέσεων

1. Το δίκαιο να χρησιμοποιείς και να καταναλώνεις (επίσης: να καταχράσαι) κάτι το δικό σου (σ.τ.γ.Ε.).

2. Καταναλώνω (επίσης: καταχράμαι) (σ.τ.γ.Ε.).

3. Σχέση για τους φιλόσοφους = Ιδέα. Γνώριζαν μόνο τη σχέση «του ανθρώπου» προς τον εαυτό του, και γι' αυτό όλες οι πραγματικές σχέσεις γίνονται για αυτούς Ιδέες.

ιδιοκτησίας αναγκαία μέχρι το σημείο, ώστε κάποιος να μπορεί να έχει ένα νομικό τίτλο πάνω σε ένα πράγμα, χωρίς να έχει το πράγμα αληθινά. Για παράδειγμα, αν καταργηθεί από τον ανταγωνισμό η πρόσδοδος ενός γαιοτεμαχίου, εντούτοις ο ιδιοκτήτης του έχει το νομικό τίτλο επάνω του, μαζί με το *jus utendi et abutendi*. Αλλά δεν μπορεί να κάνει τίποτα μ' αυτό, δεν κατέχει τίποτε ως γαιοκτήμονας, αν δεν κατέχει αρκετό άλλο κεφάλαιο για να καλλιεργήσει τη γη του. Από την ίδια αυταπάτη των νομικών εξηγείται το γεγονός ότι γιαυτούς, και για κάθε κώδικα βέβαια, είναι τυχαίο το ότι τα άτομα έρχονται σε σχέση μεταξύ τους, π.χ. συνάπτουν συμφωνίες, και ότι αναφορικά με τον όποιο κώδικα αυτές οι σχέσεις θεωρούνται τέτοιες που μπορεί κανείς κατά βούληση να τις συνάψει ή να μη τις συνάψει και των οποίων το περιεχόμενο βασίζεται εντελώς στην ατομική ελεύθερη βούληση των συμβαλλομένων.

Όποτε με την ανάπτυξη της βιομηχανίας και του εμπορίου σχηματίσθηκαν νέες μορφές κυκλοφορίας, π.χ. ασφαλιστικές κ.ά. εταιρείες, εξαναγκαζόταν το δίκαιο να τις συμπεριλάβει κάτω από τα είδη επιχειρηματικής ιδιοκτησίας.

Τίποτα δεν είναι πιο συνηθισμένο από την εικόνα ότι στην ιστορία μέχρι σήμερα σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι *καταλήψεις* (*Nehmen*). Οι δάρδαροι *καταλαμβάνουν* τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, και με το γεγονός αυτής της κατάληψης εξηγείται η μετάβαση από τον αρχαίο κόσμο στη φεουδαρχία. Όμως όταν ένα έθνος καταλαμβάνεται από τους βαρβάρους σημαντικό είναι αν το καταλαμβανόμενο έθνος έχει αναπτύξει βιομηχανικές παραγωγικές δυνάμεις, όπως συμβαίνει με τους σύγχρονους λαούς, ή αν οι παραγωγικές δυνάμεις στηρίζονται κύρια μόνο στη συνένωσή τους και στην κοινότητα. Η κατάληψη επιπρόσθετα καθορίζεται από το αντικείμενο που καταλαμβάνεται (παιρνεται, *nehmen*). Η παρουσία ενός τραπεζίτη που υπάρχει στα χαρτιά δεν είναι δυνατό να καταληφθεί, χωρίς ο καταλαμβάνων να υποταχθεί στις συνθήκες παραγωγής και κυκλοφορίας της καταληφθείσας χώρας. Το ίδιο και το συνολικό βιομηχανικό κεφάλαιο μιας σύγχρονης βιομηχανικής χώρας. Και τέλος η κατάληψη βρίσκει παντού πολύ γρήγορα ένα τέλος, και όταν δεν υπάρχει πια τίποτε άλλο να καταληφθεί πρέπει να αρχίσει κανείς να παράγει. Από αυτήν την πολύ σύντο-

μα εμφανιζόμενη αναγκαιότητα του παράγειν προκύπτει, ότι η από τους εγκαθιστάμενους κατακτητές υιοθετούμενη μορφή οργάνωσης των κοινών αντιστοιχεί στο στάδιο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων που βρίσκουν στο μέρος αυτό, ή, αν αυτό δεν συμβαίνει εκ των προτέρων, τότε θα πρέπει να αλλάξει σε αντιστοιχία με τις παραγωγικές δυνάμεις. Απ' αυτό εξηγείται το γεγονός, που παρατηρήθηκε παντού τον καιρό μετά τις μετακινήσεις των λαών, ότι δηλαδή ο υπόδουλος ήταν ο κυρίαρχος, και οι κατακτητές πολύ γρήγορα υιοθετούσαν από τους κατακτημένους γλώσσα, παιδεία και ήθη και έθιμα.

Ο φεουδαλισμός δεν μεταφέρθηκε σε καμιά περίπτωση έτοιμος από τη Γερμανία, αλλά είχε τις πηγές του από την πλευρά των κατακτητών στην πολεμική οργάνωση της στρατιωτικής ζωής κατά τη διάρκεια της ίδιας της κατάκτησης, και εξελίχθηκε σε καθαυτό φεουδαλισμό μετά την κατάκτηση, μέσα από την επίδραση των παραγωγικών δυνάμεων που υβρέθηκαν στις κατακτημένες χώρες. Σε ποιο βαθμό αυτή η μορφή εξαρτιόταν από τις παραγωγικές δυνάμεις, το δείχνουν οι αποτυχημένες προσπάθειες να επιβληθούν άλλες μορφές, που είχαν τις αρχές τους σε παλαιορωμαϊκά κατάλοιπα (Κάρολος ο Μέγας).

(Μαρξ-Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*)
M.E.W., τ. 3, σελ. 61-64 (1845-46)

Στην πραγματική ιστορία εκείνοι οι θεωρητικοί, που αντιλαμβάνονται την εξουσία ως βάση του δικαίου, αποτελούσαν την πλέον άμεση αντίθεση απέναντι σ' εκείνους που θεωρούσαν τη δουλεια ως βάση του δικαίου, μια αντίθεση, που ο άγιος Σάντσο θα μπορούσε να συλλάβει ως αντίθεση ανάμεσα σε ρεαλισμό (παιδί, γέρος, νέγρος κλπ.) και ιδεαλισμό (έφηβος, νέος, μογγόλος κλπ.). Αν υποτεθεί η εξουσία ως βάση του δικαίου, όπως το κάνει ο Χομπς κλπ., τότε το δίκαιο, ο νόμος κ.ο.κ. είναι απλά το σύμπτωμα, η έκφραση άλλων σχέσεων πάνω στις οποίες στηρίζεται η κρατική εξουσία. Η υλική ζωή των ατόμων, η οποία δεν εξαρτάται σε καμιά περίπτωση από την απλή «δουλειά» τους, ο τρόπος παραγωγής τους και η μορφή κυκλοφορίας, που εξαρτώνται εκατέρωθεν, είναι η πραγματική βάση του κράτους και παραμένει σε όλα τα στάδια, στα οποία

είναι ακόμα αναγκαίος ο καταμερισμός της εργασίας και η ατομική ιδιοκτησία, εντελώς ανεξάρτητη από τη βούληση των ατόμων. Αυτές οι αληθινές σχέσεις δεν δημιουργήθηκαν σε καμιά περίπτωση από την κρατική εξουσία, μάλλον η δύναμη είναι εκείνη που την δημιουργεί. Τα άτομα που άρχουν κάτω από αυτές τις σχέσεις, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι η εξουσία τους πρέπει να εγκαθιδρυθεί ως κράτος, πρέπει να δώσουν στη βούλησή τους, που εξαρτάται από αυτές τις συγκεκριμένες σχέσεις, μια γενική έκφραση ως κρατική βούληση, ως νόμο – μια έκφραση, που το περιεχόμενό της είναι δοσμένο από τις σχέσεις αυτής της τάξης, όπως δείχνει ξεκάθαρα το ατομικό και το ποινικό δίκαιο. Όσο λίγο εξαρτάται από την ιδεαλιστική βούληση ή αυθαιρεσία του ατόμου αν το σώμα του είναι βαρύ, τόσο λίγο εξαρτάται από αυτήν αν τα άτομα θα επιδάλουν τη δικιά τους βούληση με τη μορφή του νόμου και ταυτόχρονα αν θα τον καταστήσουν ανεξάρτητο από την προσωπική αυθαιρεσία του καθένα τους. Η ατομική κυριαρχία τους πρέπει να εγκαθιδρυθεί ταυτόχρονα ως μια κυριαρχία «μέσου όρου». Η προσωπική τους εξουσία στηρίζεται σε συνθήκες ζωής, οι οποίες αναπτύσσονται ως κοινές για πολλούς και των οποίων η διατήρηση θα πρέπει να επιδεοδιώνει την κυριαρχία τους απέναντι στους άλλους και ταυτόχρονα να ισχύει για όλους. Η έκφραση αυτής της από τα κοινά τους συμφέροντα εξαρτώμενης βούλησης είναι ο νόμος. Ειδικά η επικράτηση των μεταξύ τους ανεξάρτητων ατόμων και των βουλήσεών τους, που αναγκαία σ' αυτή τη βάση είναι εγωιστικά στη συμπεριφορά μεταξύ τους, κάνει αναγκαία την αυτοαναίρεση μέσα στο νόμο και το δίκαιο. Αυτοαναίρεση κατ' εξαίρεση, αυτοεπιβεβαίωση των συμφερόντων τους στη μέση περίπτωση (που ως αυτοαναίρεση δεν ισχύει για αυτούς αλλά μόνο για «κάποιους εγωιστές»). Το ίδιο ισχύει και για τις κυριαρχούμενες τάξεις, από τη βούληση των οποίων πολύ λίγο εξαρτάται εξίσου, αν υφίστανται νόμος και κράτος.

(Μαρξ-Ενγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*)
M.E.W., τ. 3, σελ. 311-312 (1845-46)

Ακριβώς όπως το δίκαιο έτσι και το έγκλημα, δηλαδή ο αγώνας των απομονωμένων ατόμων ενάντια στις άρχουσες σχέσεις πολύ λίγο εκπορεύεται από καθαρή αυθαιρεσία. Υπόκειται μάλλον στους ίδιους όρους όπως και εκείνη η εξουσία. Οι ίδιοι οραματιστές, που διαδίδουν στο δίκαιο και στο νόμο την κυριαρχία μιας καθαυτό αυτόνομης γενικής βούλησης, μπορούν να δουν στο έγκλημα μόνο την παραθίαση του δικαίου και του νόμου. Δεν υφίσταται λοιπόν το κράτος μέσα από την κυρίαρχη βούληση, αλλά το κράτος που προέρχεται από τον υλικό τρόπο ζωής των ατόμων έχει επίσης τη μορφή μιας κυρίαρχης βούλησης. Αν αυτό χάσει την κυριαρχία, τότε δεν άλλαξε μόνο η βούληση, αλλά και η υλική υπόσταση και ζωή των ατόμων, και μόνο ως εκ τούτου και η βούληση. Είναι δυνατό, να «διαιωρίζονται»¹ δίκαια και νόμοι, αλλά τότε δεν είναι πια κυρίαρχοι, αλλά ονομαστικοί, πράγμα για το οποίο δίνει περιφάνη παραδείγματα η αρχαιορωμαϊκή και αγγλική ιστορία του δικαίου. Είδαμε ήδη πιο πριν, με ποιον τρόπο μπόρεσε να δημιουργηθεί στους φιλοσόφους, μέσα από το διαχωρισμό των σκέψεων από τα άτομα που χρησιμεύουν σα δόση τους και τις εμπειρικές τους σχέσεις, μια εξέλιξη και ιστορία των καθαρών ιδεών. Κατά τον ίδιο τρόπο μπορεί κανείς πάλι να διαχωρίσει εδώ το δίκαιο από την πραγματική του βάση, και μετά να συνάγεται μια «άρχουσα βούληση», που τροποποιείται κατά διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικές εποχές και που έχει μια δική της αυτόνομη ιστορία στα δημιουργήματά της, τους νόμους. Μ' αυτόν τον τρόπο η πολιτική και αστική ιστορία διαλύεται ιδεολογικά σε μια ιστορία της κυριαρχίας αλληλοδιαδεχόμενων νόμων. Αυτή είναι η ειδική αυταπάτη των νομικών και των πολιτικών, που υιοθετεί ο καλός ανθρωπάκος Ζακ (Jacques le bonhomme) sans façon². Έχει την ίδια αυταπάτη όπως περίπου ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος ο 4ος, που θεωρεί τους νόμους απλά επινοήματα της άρχουσας βούλησης και που γιαυτό

---

1. Από τον «Φάουστ» του Γκαίτε, 1ο μέρος, 2η σκηνή του σπουδαστηρίου, όπου γράφεται: «Νόμοι και δίκαια διαιωρίζονται σα μια αιώνια αρωμία» (σ.τ.γ.Ε.).

2. Χωρίς αντιρρήσεις (σ.τ.γ.Ε.).

βρίσκει ότι αποτυχαίνουν στο «χοντροκομμένο κάτι»¹ του κόσμου. Σχεδόν κανένα από τα απολύτως ακίνδυνα καπρίτσια του δεν πραγματοποιείται πέρα από τις διαταγές του υπουργικού του συμβουλίου. Ας διατάξει μια φορά δάνειο 25 εκατομμυρίων, που αντιπροσωπεύει ένα στα εκατόν δέκα του αγγλικού κρατικού χρέους, και τότε θα δει ποιανού βούληση είναι η άρχουσα βούλησή του. Θα δούμε βέβαια και πιο ύστερα, ότι ο καλός ανθρωπάκος Ζακ χρησιμοποιεί τα φαντάσματα ή στοιχιά του άρχοντά του και συμπολίτη του θερολινέζου σα ντοκουμέντα για να εξυφάνει μ' αυτά τους δικούς του θεωρητικούς ογκόλιθους για το δίκαιο, το νόμο, το έγκλημα κ.ο.κ. Αυτό δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, πολύ περισσότερο μια και το φάντασμα της «Εφημερίδας των Βοσίων» («Vossische Zeitung») του «φανερώνει» για πολλοστή φορά κάτι, π.χ. το κράτος δικαίου. Η επιφανειακή θεώρηση της νομοθεσίας, π.χ. της νομοθεσίας για τους φτωχούς σε όλες τις χώρες, θα δείξει πόσο μακριά έφτασαν οι άρχοντες, όταν φαντάστηκαν ότι μπορούσαν να επιβάλλουν ο.τιδήποτε απλά και μόνο με την «άρχουσα βούλησή» τους, δηλαδή απλά και μόνο επειδή το ήθελαν.

(Μαρξ-Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*)
M.E.W., τ. 3, σελ. 312-313 (1845-46)

Ο δίκαιος χαρακτήρας των συναλλαγών, που λαβαίνουν χώρα ανάμεσα σε φορείς της παραγωγής, στηρίζεται πάνω στο γεγονός, ότι αυτές οι συναλλαγές πηγάζουν από τις σχέσεις παραγωγής ως φυσική τους συνέπεια. Οι νομικές μορφές, με τις οποίες εμφανίζονται αυτές οι οικονομικές συναλλαγές ως πράξεις της βούλησης των συμβαλλομένων, ως εκφράσεις της κοινής τους βούλησης και ως συμβόλαια που επιβάλλονται στο κάθε ένα μέρος από την πλευρά του κράτους, δεν μπορούν όντας απλές μορφές να προσδιορίσουν αυτές το περιεχόμενο τούτο. Απλά και μόνο το εκφράζουν. Αυτό το περιεχόμενο είναι δίκαιο, όταν αντιστοιχεί στον τρόπο παραγωγής, όταν

1. Στον «Φάουστ» του Γκαίτε. 1ο μέρος. 1η σκηνή του σπουδαστηρίου γράφεται: «Το κάτι, αυτός ο χοντροκομμένος κόσμος» (σ.τ.γ.Ε.).

προσθήκει σ' αυτόν. Είναι άδικο, όταν του αντιδίνει. Η δουλεία, στη βάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι άδικη, το ίδιο και η απάτη στην ποιότητα του εμπορεύματος.

(Το Κεφάλαιο τ. 3)

M.E.W., τ. 25, σελ. 351-352 (1867)

Από την πράξη της ανταλλαγής καθαντή αντικατοπτρίζεται το άτομο, κάθε άτομο, στον εαυτό του ως μοναδικό και κυρίαρχο (καθορίζον) υποκείμενό της. Μ' αυτό λοιπόν τον τρόπο τίθεται η απόλυτη ελευθερία του ατόμου: Αυτόδουλη συναλλαγή· καμιά όία από καμιά πλευρά· η όία υπάσχει ως μέσο, ή τίθεται στην υπηρεσία του μόνο ως μέσο, για να τεθεί το ίδιο το άτομο ως αυτοσκοπός, ως το κυρίαρχο και υπερδατικό: τέλος, το εγωιστικό συμφέρον, να μην πραγματοποιηθεί τίποτα πάνω απ' αυτό· ο άλλος αναγνωρίζεται ως πραγματοποιών εξίσου το εγωιστικό του συμφέρον, και είναι τούτο γνωστό, ώστε και οι δυο γνωρίζουν ότι το κοινό συμφέρον δρίσκεται μόνο στην ύπαρξη δυό πλευρών, στην πολυμορφία, στην αυτονομία προς όλες τις διαφορετικές πλευρές, ότι το κοινό συμφέρον είναι η ανταλλαγή του εγωιστικού τους συμφέροντος. Το γενικό συμφέρον είναι λοιπόν η γενικότητα των εγωιστικών συμφερόντων. Αν λοιπόν η οικονομική μορφή, η ανταλλαγή, επιβάλλει προς όλες τις πλευρές την ισότητα των υποκειμένων, έτσι και το περιεχόμενο, το υλικό, ατομικό όσο και αντικειμενικό, που ωθεί προς την ανταλλαγή, είναι η ελευθερία. Η ισότητα και η ελευθερία δεν είναι λοιπόν μόνο σεβαστές στην ανταλλαγή, που στηρίζεται σε ανταλλακτικές αξίες, αλλά η ανταλλαγή ανταλλακτικών αξιών είναι η παραγωγική, πραγματική βάση κάθε ισότητας και ελευθερίας. Ως καθαρές ιδέες είναι απλά εξιδανικευμένες εκφράσεις της ανταλλαγής. Αναπτυγμένες σε νομικές, πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις είναι απλά αυτή η όίαση σε έναν διαφορετικό εκθέτη. Αυτό έχει όέδαια επιδεδαιωθεί και ιστορικά. Η ισότητα και η ελευθερία σ' αυτή την έκταση είναι ακριβώς το αντίθετο της αρχαίας ελευθερίας και ισότητας, που ακριβώς δεν έχουν σα βάση την αναπτυγμένη ανταλλακτική αξία και που μάλλον καταστρέφονται με την ανάπτυξη της. Προϋποθέτουν παραγωγικές σχέσεις που δεν εί-

χαν ακόμα πραγματοποιηθεί στον αρχαίο κόσμο καθώς επίσης και στο μεσαίωνα. Η θάση του πρώτου είναι άμεση καταναγκαστική εργασία, και η κοινοτική οντότητα εδράζεται πάνω σ' αυτή ως το υπάρχον υπόστρωμα. Για το δεύτερο (τον Μεσαίωνα, σ.τ.Μ.) ισχύει ως θάση η εργασία ως προνόμιο, ως ακόμα μη διαφοροποιημένη και ως γενικά μη παράγονσα ανταλλάξιμες αξίες. Ούτε πάλι η εργασία είναι καταναγκαστική εργασία, ούτε όπως στη δεύτερη περίπτωση γίνεται με σεδασμό προς κάτι το κοινό ως κάτι το ανώτερο (σωματεία).

Grundrisse...., σελ. 156 (1856/57)

Η σφαίρα της κυκλοφορίας ή της ανταλλαγής εμπορευμάτων, που μέσα στα όρια της κινείται η αγορά και η πώληση της εργασιακής δύναμης, ήταν στην πραγματικότητα αληθινή Εδέμ των έμφυτων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Αυτό που απόλυτα κυριαρχεί εδώ είναι η ελευθερία, η ισότητα, η ιδιοκτησία, και ο Μπένθαμ. Ελευθερία! Επειδή ο αγοραστής και ο πωλητής ενός εμπορεύματος, λ.χ. της εργατικής δύναμης, καθορίζονται μόνο από την ελεύθερη βούλησή τους. Συμβάλλονται ως ελεύθερα, νομικώς ισότιμα πρόσωπα. Το συμβόλαιο είναι το τελικό αποτέλεσμα, στο οποίο οι δουλήσεις τους δίνουν εκατέρωθεν μια κοινή νομική έκφραση. Ισότητα! Επειδή συνάπτουν σχέσεις ο ένας με τον άλλο μόνο ως κάτοχοι εμπορευμάτων και ανταλλάσσουν ισοδύναμο με ισοδύναμο. Ιδιοκτησία! Επειδή ο καθένας εξουσιάζει μόνο αυτό που είναι δικό του. Μπένθαμ! Επειδή ο καθένας νοιάζεται μόνο για τον εαυτό του. Η μόνη δύναμη που τους φέρνει σε επαφή και τους συσχετίζει είναι η δύναμη της ιδιοτέλειάς τους, του προσωπικού οφέλους, των ατομικών τους συμφερόντων. Και ακριβώς επειδή έτσι ο καθένας φροντίζει για τον εαυτό του και κανένας για τον άλλο, επιτελούν όλοι εξαιτίας μιας προκαθορισμένης αρμονίας των πραγμάτων, ή υπό την αιγίδα μιας παμπόνηρης πρόνοιας, μόνο το έργο του αμοιβαίου τους οφέλους, της κοινής ωφέλειας, του γενικού συμφέροντος.

Εγκαταλείποντας αυτή τη σφαίρα της απλής κυκλοφορίας ή της ανταλλαγής εμπορευμάτων, απ' την οποία ο *vulgaris* [κοινός] οπαδός του ελεύθερου εμπορίου δανείζεται αντιλή-

ψεις, έννοιες και κανόνες για την κρίση του αναφορικά με την κοινωνία του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας, φαίνεται να μεταβάλλεται ήδη κάπως η φυσιογνωμία των *dramatis personae* [προσώπων του δράματός] μας. Ο πρώην κάτοχος χρημάτων προπορεύεται ως κεφαλαιοκράτης και ο κάτοχος της εργασιακής δύναμης τον ακολουθεί ως εργάτης του. Ο πρώτος κρυφογελώντας όλο νόημα και πολυάσχολος, ο δεύτερος συνεσταλμένος, διστακτικός, σαν τον άνθρωπο που φέρνει στην αγορά για να πουλήσει το ίδιο του το τομάρι, χωρίς να περιμένει τίποτε άλλο πια από το γδάρσιμο.

(Το Κεφάλαιο τ. 1)

M.E.W., τ. 23, σελ. 189-190 (1867)

«Οι οικονομολόγοι αντιμετωπίζουν τα πράγματα με ιδιόμορφο τρόπο. Γιατούς υπάρχουν μόνο δυο είδη θεσμών: τεχνητοί και φυσικοί θεσμοί. Οι θεσμοί της φεουδαρχίας είναι τεχνητοί θεσμοί, ενώ οι θεσμοί της αστικής τάξης είναι φυσικοί. Στο ζήτημα αυτό μοιάζουν με τους θεολόγους που ξεχωρίζουν επίσης δυο είδη θρησκειών. Κάθε θρησκεία που δεν είναι η δική τους είναι επινόηση των ανθρώπων, η δική τους όμως είναι αποκάλυψη του θεού. – Έτσι λοιπόν υπήρξε κάποτε ιστορία, δεν θα υπάρχει όμως στο εξής» (*Karl Marx* «*Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère par M. Proudhon*», 1847, σελ. 113). Πραγματικά αστείος είναι ο κ. Μπαστιά που φαντάζεται ότι οι αρχαίοι έλληνες και ρωμαίοι ζούσαν μόνο από τη ληστεία. Όταν όμως για πολλούς αιώνες συνέχεια ζει κανείς από τη ληστεία, πρέπει διαρκώς να υπάρχει κάτι πρόσφορο για ληστεία ή πάλι θα πρέπει το αντικείμενο της ληστείας ν' αναπαράγεται διαρκώς. Φαίνεται λοιπόν ότι και οι έλληνες και οι ρωμαίοι είχαν μια διαδικασία παραγωγής, επομένως μια οικονομία, η οποία αποτέλεσε την υλική βάση του κόσμου τους, ακριδώς όπως η αστική οικονομία αποτελεί την υλική βάση του σημερινού κόσμου. Ή μήπως ο Μπαστιά έχει τη γνώμη ότι ένας τρόπος παραγωγής που στηρίζεται στην εργασία των δούλων, εδράζεται πάνω σ' ένα σύστημα ληστείας; Αν είναι έτσι, πατάει σε επικίνδυνο έδαφος. Αν ένας γίγαντας της σκέψης σαν τον Αριστοτέλη πλανήθηκε στην εκτί-

μηση της εργασίας των δούλων, γιατί θα πρέπει να πατάει σωστά ένας νάνος-οικονομολόγος όπως ο Μπαστιά στην εκτίμηση της μισθωτής εργασίας; – Επωφελούμαι από αυτή την ευκαιρία για ν' αντικρούσω σύντομα μια παρατήρηση που μου έγινε από μια γερmano-αμερικάνικη εφημερίδα, όταν εκδόθηκε το σύγγραμμά μου: «Zur Kritik der Politischen Oekonomie» [«Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας»], 1859. Η εφημερίδα αυτή έλεγε πως η άποψή μου, ότι ο καθορισμένος τρόπος παραγωγής και οι σχέσεις παραγωγής που αντιστοιχούν κάθε φορά σ' αυτόν, με δυο λόγια: «η οικονομική δομή της κοινωνίας είναι η πραγματική βάση, που πάνω της υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν ορισμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης», ότι «ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής εν γένει» (Κ. Μαρξ: «Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», Πρόλογος) – ότι όλα αυτά είναι βέβαια σωστά για το σημερινό κόσμο όπου κυριαρχούν τα υλικά συμφέροντα, αλλά όχι για το μεσαίωνα, όπου κυριαρχούσε ο καθολικισμός, ούτε για την Αθήνα και τη Ρώμη, όπου κυριαρχούσε η πολιτική. Πρώτ' απ' όλα ξενίζει το γεγονός ότι αρέσει σε μερικούς να υποθέτουν ότι έμειναν άγνωστες έστω και σε έναν άνθρωπο οι πασίγνωστες αυτές φλυαρίες για το μεσαίωνα και τον αρχαίο κόσμο. Ένα πράγμα τουλάχιστον είναι σαφές, ότι ο μεσαίωνας δεν μπορούσε να ξει από τον καθολικισμό και ο αρχαίος κόσμος από την πολιτική. Απεναντίας ο τρόπος που κέρδιζαν τα μέσα για τη ζωή τους εξηγεί γιατί τον κύριο ρόλο τον έπαιζε στην αρχαιότητα η πολιτική και στο μεσαίωνα ο καθολικισμός. Κατά τα άλλα δεν χρειάζεται να γνωρίζει κανείς και πολύ την ιστορία της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας για να ξέρει λ.χ. ότι η ιστορία της γαιοκτησίας αποτελεί την κρυφή ιστορία της. Από την άλλη, ήδη ο Δον Κιχότης πλήρωσε την πλάνη ότι οι περιφερόμενοι ιππότες συμβιβάζονται εξίσου με όλες τις οικονομικές μορφές της κοινωνίας.

(Το Κεφάλαιο, τ. 1)
M.E.W., τ. 23, σελ. 94 (1867)

Αυτές οι 5 αιτίες [που ορίζουν την τάση για συσσώρευση κατά τον Τζόουνς, σ.τ.Μ.] συρρικνώνονται στην πραγματικότητα όλες στο γεγονός ότι η συσσώρευση εξαρτάται από το επίπεδο του *καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής*, που έχει επί-
τύχει ένα συγκεκριμένο έθνος.

Κατ' αρχήν το Νο 2. Όπου η καπιταλιστική παραγωγή έχει αναπτυχθεί, το κέρδος αποτελεί την κύρια πηγή της συσσώρευσης, δηλ. οι κεφαλαιοκράτες έχουν το μέγιστο τμήμα του εθνικού εισοδήματος στα χέρια τους, και ακόμα και ένα μέρος των γαιοκτημόνων επιχειρεί να κεφαλαιοποιεί.

Νο 3. Η (νομική-αστυνομική) ασφάλεια αυξάνεται ανάλογα με το βαθμό που οι κεφαλαιοκράτες παίρνουν το κρατικό καθεστώς στα χέρια τους.

Νο 4. Με την ανάπτυξη του κεφαλαίου από τη μια αναπτύσσονται οι σφαίρες της παραγωγής. Από την άλλη οργανώνεται η πίστη, για να μαζέψει και την τελευταία δεκάρα στα χέρια των πιστωτών χρήματος (τραπεζιτών).

Νο 5. Στην καπιταλιστική παραγωγή η δελτίωση της θέσης κάποιου εξαρτάται μόνο από το χρήμα και καθένας μπορεί να φαντασθεί ότι θα γίνει ο Ρότσιλντ. Το Νο 1 μένει. Όλοι οι λαοί δεν έχουν την ίδια κλίση προς την καπιταλιστική παραγωγή. Μερικοί αρχέγονοι λαοί, όπως οι Τούρκοι, δεν έχουν ούτε την ιδιοσυγκρασία ούτε τη διάθεση γιαυτό. Αλλά αυτό είναι εξαίρεση. Με την ανάπτυξη της καπιταλιστικής παραγωγής δημιουργείται ένα μέσο επίπεδο της αστικής κοινωνίας και μ' αυτό των ιδιοσυγκρασιών και διαθέσεων στους διαφορετικούς λαούς. Ουσιαστικά (η καπιταλιστική παραγωγή) είναι κοσμοπολίτικη όπως ο χριστιανισμός. Γιαυτό και ο χριστιανισμός είναι η ειδική θρησκεία του κεφαλαίου. Και στα δυο (κεφάλαιο, χριστιανισμό) κέντρο είναι ο άνθρωπος. Ο κάθε άνθρωπος αυτός καθαυτός έχει τόσο λίγη ή τόσο πολλή αξία όσο και ένας άλλος. Στη μια περίπτωση εξαρτώνται όλα από το αν έχει πίστη και στην άλλη από το αν έχει πίστωση. Εκτός απ' αυτά βέβαια στη μια περίπτωση υπάρχει το πεπρωμένο. Στην άλλη η σύμπτωση, αν έχει από γεννησιμιού του κανείς λεφτά ή όχι.

(Θεωρίες για την Υπεραξία μέρος 3)
M.E.W., τ. 26.3, σελ. 441-442 (1862-63)

Η νέα κοινωνία, η αστική, που στηρίζεται σε εντελώς διαφορετικές δάσεις, σε έναν αλλαγμένο τρόπο παραγωγής, ήταν αναγκαίο να αποσπάσει για λογαριασμό της και την πολιτική εξουσία. Έπρεπε να την αποσπάσει από τα χέρια που εκπροσωπούσαν τα συμφέροντα της κοινωνίας που έδνε, μια πολιτική εξουσία, της οποίας η συνολική οργάνωση είχε προέλθει από εντελώς διαφορετικές υλικές κοινωνικές σχέσεις. *Γιαυτό και έγινε η επανάσταση*. Η επανάσταση λοιπόν ήταν εξ ίσου προσανατολισμένη ενάντια στην *απόλυτη μοναρχία*, την ύψιστη πολιτική έκφραση της παλιάς κοινωνίας, όπως επίσης ενάντια στη *συντεχνιακή εκπροσώπηση*, που αντιπροσώπευε μια κοινωνική τάξη πραγμάτων από καιρό εκμηδενισμένη από τη μοντέρνα βιομηχανία, ή, το πολύ, τα αυθαδιάζοντα συντρίμια των *συντεχνιών* που καθημερινά όλο και περισσότερο υπερφαλαγγίζονταν και παραγκωνίζονταν από την αστική κοινωνία. Πώς έγινε λοιπόν και ρίχτηκε η ιδέα να επιτραπεί στην ενωμένη τοπική δουλή, στον εκπρόσωπο της παλιάς κοινωνίας, να υπαγορεύσει νόμους στη νέα κοινωνία που αντλούσε το δίκαιό της από την επανάσταση;

Υποτίθεται για να διασωθεί η *νομική δάση*. Αλλά, κύριοι, τι καταλαβαίνετε κάτω από διάσωση της νομικής δάσης; Τη διάσωση νόμων, που ανήκουν σε μια παρωχημένη κοινωνική εποχή, που έχουν γίνει από εκπροσώπους εξαφανισμένων ή υπό εξαφάνιση κοινωνικών συμφερόντων, δηλαδή από εκείνους που αναγορεύουν σε νόμο μόνο τα συμφέροντα που βρίσκονται σε αντίθεση με τις γενικές ανάγκες. Η κοινωνία δε στηρίζεται όμως πάνω στο νόμο. Αυτό είναι μια νομική φαντασίωση. Μάλλον ο νόμος πρέπει να στηρίζεται πάνω στην κοινωνία, θα πρέπει να είναι έκφραση των συμφερόντων της κοινωνίας και των αναγκών που εκπορεύονται από τον εκάστοτε υλικό τρόπο παραγωγής, ενάντια στην αυθαιρεσία του μεμονωμένου ατόμου. Εδώ, τον Code Napoléon¹, που έχω στα χέρια μου, δεν τον παρήγαγε η

---

1. Code civil des Français [αστικός κώδικας των Γάλλων]: γαλλικό αστικό δίκαιο του 1804 που ξανασυντάχθηκε το 1807 ως Code Napoléon [Ναπολεόντειος Κώδικας]. Αυτό το αστικό δίκαιο εισήχθη από τη Γαλλία στις καταληφθείσες περιοχές της δυτικής και νοτιοδυτικής Γερμανίας. Στην επαρχία της Ρηνανίας παρέμεινε σε ισχύ ακόμα και μετά την ένωση με την Πρωσία. Ο Code Napoléon διατηρούσε στα βασικά σημεία τις κατακτήσεις της Γαλλικής Επανάστασης και παρέμενε στο έδαφος της τυπικής αστικής ισότητας (σ.τ.γ.Ε.).

μοντέρνα αστική κοινωνία. Η αστική κοινωνία που δημιουργήθηκε τον 18ο αιώνα και αναπτύχθηκε στη συνέχεια τον 19ο αιώνα θρίσκει μάλλον μόνο μια νομοθετική έκφραση στον κώδικα. Μόλις αυτός πάψει να αντιστοιχεί στις κοινωνικές σχέσεις, θα είναι πια μόνο ένα μάτσο χαρτιά. Δεν μπορείτε να κάνετε τους παλιούς νόμους βάση για τη νέα κοινωνική εξέλιξη, ακριδώς όπως κι αυτοί οι παλιοί νόμοι δεν δημιούργησαν την παλιά κοινωνική κατάσταση.

Ξεπήδησαν από αυτές τις παλιές καταστάσεις, θα πρέπει να εξαφανιστούν μαζί μ' αυτές. Διαφοροποιούνται αναγκαία με τις σχέσεις της ζωής που αλλάζουν. Η διάσωση των παλιών νόμων ενάντια στις νέες ανάγκες και απαιτήσεις της κοινωνικής εξέλιξης δεν είναι στη βάση της τίποτε άλλο παρά η υποκριτική διάσωση παράκαιρων επί μέρους συμφερόντων ενάντια στο επίκαιρο συνολικό συμφέρον. Αυτή η διάσωση της νομικής βάσης θέλει να διατρανώσει παρόμοια επί μέρους συμφέροντα ως κυρίαρχα, ενώ δεν κυριαρχούν πια. Θέλει να φορτώσει πάνω στην κοινωνία νόμους, που είναι καταδικασμένοι από τις συνθήκες ζωής αυτής της κοινωνίας, από τον τρόπο εργασίας, την κυκλοφορία, την υλική της παραγωγή. Θέλει να διατηρήσει στο αξίωμά τους νομοθέτες, που επιδιώκουν την ικανοποίηση επί μέρους συμφερόντων, θέλει να εκμεταλλευθεί την κρατική εξουσία για να ιεραρχήσει δια της βίας τα συμφέροντα της μειοψηφίας υπεράνω των συμφερόντων της πλειοψηφίας. Κάθε στιγμή λοιπόν έρχεται σε αντίθεση με τις υπάρχουσες ανάγκες, εμποδίζει την κυκλοφορία (Verkehr), τη βιομηχανία, προετοιμάζει κοινωνικές κρίσεις που εκρήγνυνται σε πολιτικές επαναστάσεις.

Αυτό είναι το πραγματικό νόημα της αφοσίωσης στη νομική βάση και της διατήρησης της νομικής βάσης. Και πάνω σ' αυτή τη φράση για τη νομική βάση, που βασιίζεται είτε σε συνειδητή απάτη είτε σε ασυνείδητη αυταπάτη, στηρίξανε τη σύγκληση της ενωμένης τοπικής βουλής, και επέτρεψαν σ' αυτή την τοπική βουλή να κατασκευάσει οργανικούς νόμους για την Εθνοσυνέλευση, που προέκυψε αναγκαία και δημιουργήθηκε από την επανάσταση. Και θέλουν να κατευθύνουν την Εθνοσυνέλευση με βάση αυτούς τους νόμους!

Η Εθνοσυνέλευση αντιπροσώπευε τη μοντέρνα αστική κοινωνία απέναντι στη φεουδαρχική κοινωνία που εκπροσωπούτο

στην ενωμένη τοπική βουλή. Είχε εκλεγεί από το λαό, για να ορίσει αυτόνομα ένα σύνταγμα, που θα αντιστοιχούσε στις συνθήκες ζωής που ήρθαν σε σύγκρουση με τη μέχρι σήμερα πολιτική οργάνωση και τους μέχρι σήμερα νόμους. Ήταν λοιπόν εκ των προτέρων κυρίαρχη, συντακτική. Αν εντούτοις καταδέχτηκε την άποψη του συμβιβασμού, αυτό δεν ήταν παρά τυπική ευγένεια προς το στέμμα, μια απλή τελετουργία. Δεν έχω χρεία εδώ να εξετάσω κατά πόσο η συνέλευση είχε το δικαίωμα απέναντι στο λαό να δεχθεί τη συμβιβαστική άποψη. Κατά τη γνώμη της θα έπρεπε να αποφευχθεί η σύγκρουση με το στέμμα με την καλή θέληση και των δύο πλευρών.

Όμως ας συγκατήσουμε τουλάχιστον αυτό: οι νόμοι της 6ης και 8ης Απρίλη που συμφωνήθηκαν με την ενωμένη τοπική βουλή ήταν τυπικά άκυροι. Έχουν υλικά μόνο κατά τούτο σημασία, ότι εκφράζουν και καθορίζουν τους όρους κάτω από τους οποίους η Εθνοσυνέλευση μπορούσε να είναι πραγματική έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας. Η νομοθεσία της ενωμένης τοπικής βουλής ήταν μόνο ένας τύπος, που απάλλαξε το στέμμα από τον εξευτελισμό να διακηρύξει: *Νικήθηκα!*

(Από λόγο του Μαρξ σε δικαστήριο που δημοσιεύθηκε στη *Neue Rheinische Zeitung*, 25.2.1849)

M.E.W., τ. 6, σελ. 244-246.

«Η Δημοκρατία όταν είναι οργανωμένη μέσω του γενικού εκλογικού δικαιώματος, θα πραγματοποιήσει άραγε αυτή τη θεραπευτική γενική μετάδοση από την αυταπάτη στο πραγματικό, από το εσφαλμένο στο αληθινό, και θα δημιουργήσει σταδιακά έναν ευλογημένο κόσμο;» (Thomas Carlyle, «The present time», σ. 17).

Ο Κάρλαιλ το αρνείται. Διακρίνει μόνο στη δημοκρατία και στο γενικό εκλογικό δικαίωμα μια μεταδοτική ασθένεια που κτυπά τους λαούς και προέρχεται από την αγγλική προκατάληψη για το αλάθητο της κοινοβουλευτικής διακυβέρνησης. Το πλήρωμα εκείνου του πλοίου, που έχασε το δρόμο γύρω από το ακρωτήριο Καρ Horn και που αντί να κοιτάξει τον αέρα και τον καιρό και να χρησιμοποιήσει τον εξάντα έκανε ψηφοφορία για το δρόμο που έπρεπε να ακολουθήσουν και χαρακτήρισε

αλάνθαστη την απόφαση της πλειοψηφίας – αυτό είναι το γενικό εκλογικό δικαίωμα, που θέλει να αναλάβει το πηδάλιο του κράτους. Όπως για κάθε ένα χωριστά, έτσι και για την κοινωνία, εκείνο που έχει αληθινά σημασία είναι να ανακαλύψει κανείς τις αληθινές κανονικότητες του σύμπαντος, τους αιώνια διατηρούμενους νόμους της φύσης σε αναφορά με τα εκάστοτε προκείμενα καθήκοντα, και να δρα αντίστοιχα. Όποιος μας αποκαλύπτει αυτούς τους αιώνιους νόμους, αυτόν ακολουθούμε «είτε αυτός είναι ο τσάρος της Ρωσίας, είτε το κοινοβούλιο της Χάρτας, ο αρχιεπίσκοπος του Καντέρμπουρι ή ο Δαλάι-Λάμα». Πώς όμως ανακαλύπτουμε αυτούς τους αιώνιους κανονισμούς του θεού; Πάντως, σε κάθε περίπτωση, το γενικό εκλογικό δικαίωμα, που δίνει σε καθένα μια ψήφο και μετράει κεφάλια, είναι ο πιο κακός δρόμος για το στόχο αυτό. Το σύμπαν έχει μια αποκλειστική φύση και ανέκαθεν τα μυστικά του είχαν κοινοποιηθεί μόνο σε μερικούς εκλεκτούς, μόνο σε μια μικρή μειοψηφία από ευγενείς και σοφούς. Γιαυτό και ποτέ ένα έθνος δεν κατόρθωσε να υπάρξει στη βάση της δημοκρατίας. Οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι; Καθένας γνωρίζει τη σήμερον ημέρα, ότι δεν αποτελούσαν δημοκρατίες, ότι η δουλεία ήταν η βάση των κρατών τους. Είναι βέβαια τελείως περιττό να μιλήσουμε για τις διάφορες γαλλικές Δημοκρατίες. Και η βορειοαμερικανική Δημοκρατία-υπόδειγμα; Για τους αμερικανούς δεν μπορούμε μέχρι στιγμής ούτε καν να πούμε ότι αποτελούν ένα έθνος, ένα κράτος. Ο αμερικανικός πληθυσμός ζει χωρίς κυδέρνηση. Αυτό που εξασφαλίζει εδώ τη συνοχή είναι η αναρχία και ο σερίφης. Αυτό που κάνει κάτι τέτοιο εφικτό, είναι οι τεράστιες αποστάσεις ακαλλιέργητης χώρας και ο σεβασμός προς το σώμα των σερίφηδων, που μεταφέρθηκε από την Αγγλία. Με την αύξηση του πληθυσμού ακόμα κι αυτό θα δρει ένα τέλος.

(Marx-Engels, Rezensionen aus der «Neuen Rheinischen Zeitung» - Βιβλιοκριτική στην Ν.Ρ.Ζ. Απρίλιος 1850)
Μ.Ε.Ψ., τ. 7, σελ. 259-260

Η μοντέρνα αστική κοινωνία, η δική μας κοινωνία, στηρίζεται αντίθετα πάνω στη βιομηχανία και το εμπόριο. Η έγγεια ιδιοκτησία έχασε κι αυτή όλες τις πρότερες συνθήκες ύπαρξής της. έγινε εξαρτημένη από το εμπόριο και τη βιομηχανία. Γι' αυτό και σήμερα η γεωργία εξασκείται βιομηχανικά και οι παλιοί φεουδάρχες υποβιβάστηκαν σε κατασκευαστές ζώων, μαλλιού, σιτηρών, τεύτλων, ρακής κλπ., σε ανθρώπους που εξασκούν εμπόριο με βιομηχανικά προϊόντα, όπως κάθε άλλος έμπορος.

(Από λόγο του Μαρξ
σε δικαστήριο που δημοσιεύθηκε στην
Neue Rheinische Zeitung στις 25.2.1849)
M.E.W., τ. 6, σελ. 244

Το σύγχρονο αστικό κράτος ενσαρκώνεται σε δυο σημαντικά όργανα, το κοινοβούλιο και την κυβέρνηση. Η παντοδυναμία του κοινοβουλίου κατά την περίοδο της Δημοκρατίας του κόμματος της τάξης, από το 1848 μέχρι το 1851, ανάδειξε την ίδια της την άρνηση – τη δεύτερη Αυτοκρατορία –, και το καθεστώς της Αυτοκρατορίας με την απλή φάρσα του κοινοβουλίου, είναι εκείνο το καθεστώς, το οποίο βρίσκεται τώρα σε άνθηση στα περισσότερα μεγάλα στρατιωτικά κράτη της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η δικτατορία που σφετερίζεται την κυβερνητική μηχανή, η οποία σε πρώτη ματιά δίνει την εντύπωση ότι στέκεται πάνω από την ίδια την κοινωνία, ότι ορθώνεται κατά τον ίδιο τρόπο πάνω απ' όλες τις τάξεις και τις ταπεινώνει όλες κατά τον ίδιο τρόπο, έχει γίνει στην πραγματικότητα – τουλάχιστον στην ευρωπαϊκή ήπειρο – η μοναδική δυνατή μορφή κράτους με την οποία μπορεί η τάξη που ιδιοποιείται να συνεχίσει να κυριαρχεί πάνω στην τάξη που παράγει. Η συνάντηση των πνευμάτων όλων των αποδημησάντων γαλλικών κοινοβουλίων, που τα φαντάσματά τους συνεχίζουν να εμφανίζονται στις Βερσαλίες, δεν έχει καμιά άλλη πραγματική δύναμη, εκτός από την κυβερνητική μηχανή όπως αυτή σχηματίσθηκε από τη δεύτερη Αυτοκρατορία.

(...)

Από την άλλη μεριά στο μέτρο που η οικονομική πρόοδος της σύγχρονης κοινωνίας πύκνωνε τις γραμμές της εγγατικής

τάξης, συσσωρεύε την εξαθλίωσή της, οργάνωνε την αντίστασή της και ανέπτυξε την τάση της για χειραφέτηση, με μια λέξη, στο μέτρο που η σύγχρονη ταξική πάλη, η πάλη ανάμεσα σε εργασία και κεφάλαιο, έπαιρνε σχήμα και μορφή, μια αξιοπρόσεκτη αλλαγή συνέβη στη φυσιολογία και το χαρακτήρα της κρατικής εξουσίας. Η κρατική εξουσία ήταν πάντα η εξουσία για τη διατήρηση της τάξης, δηλαδή της υπάρχουσας κοινωνικής τάξης πραγμάτων και συνεπώς της υποταγής και εκμετάλλευσης των παραγουσών τάξεων από την ιδιοποιούμενη (το κοινωνικό υπερπροϊόν, σ.τ.Μ.) τάξη. Όμως όσο αυτή η τάξη γινόταν αποδεκτή ως αδιαμφισβήτητη και αναμφισβήτητη αναγκαιότητα, η κρατική εξουσία μπορούσε να προσλάβει μια ακομμάτιστη εμφάνιση. Διατηρούσε την υπάρχουσα υποταγή των μαζών ως αμετάδλητη τάξη πραγμάτων και κοινωνικό γεγονός, που γινόταν ανεκτό από την πλευρά των μαζών χωρίς αγώνα και που εξασκείτο από τους «φυσικούς άρχοντες της» χωρίς ανησυχίες. Με την είσοδο της ίδιας της κοινωνίας σε μια νέα φάση, τη φάση της ταξικής πάλης, έπρεπε να αλλαχτεί επίσης (έπρεπε να υποστεί επίσης κάποιες αλλαγές) ο χαρακτήρας της οργανωμένης δημόσιας βίας αυτής της κοινωνίας, της κρατικής εξουσίας, η οποία έπρεπε να αναπτύξει όλο και περισσότερο το χαρακτήρα της ως όργανο της ταξικής κυριαρχίας, ως η πολιτική μηχανή που διαιωνίζει την καταπίεση εκείνων που παράγουν τον πλούτο από αυτούς που τον ιδιοποιούνται, την οικονομική κυριαρχία του κεφαλαίου πάνω στην εργασία με τη βοήθεια της βίας. Μετά από κάθε νέα λαϊκή επανάσταση, που μεταβίβαζε τη διεύθυνση της κρατικής μηχανής από μια ομάδα των αρχουσών τάξεων σε μια άλλη, ο κατασταλτικός χαρακτήρας της κρατικής εξουσίας αναπτυσσόταν περισσότερο και εφαρμοζόταν χωρίς αναστολές, επειδή οι υποσχέσεις που είχαν δοθεί και όπως φαίνεται είχαν εξασφαλισθεί από την επανάσταση μπορούσαν να αθετηθούν μόνο με την άσκηση βίας. Ακόμα, η αλλαγή που είχε προκληθεί από τις απανωτές επαναστάσεις απλώς επικύρωνε πολιτικά το κοινωνικό γεγονός, την αυξανόμενη ισχύ του κεφαλαίου, και γιαυτό μεταδίδανε την κρατική εξουσία όλο και περισσότερο άμεσα στα χέρια των κύριων αντιπάλων της εργατικής τάξης. Έτσι η επανάσταση του Ιούνη μεταβίβασε την εξουσία από τα χέρια των γαιοκτημόνων σ' αυτά των μεγάλων εργοστασιαρχών (των μεγάλων καπιταλι-

στών) και η επανάσταση του Φλεβάρη στα χέρια των ενωμένων μερίδων της άρχουσας τάξης, ενωμένων στην αντίθεσή τους με την εργατική τάξη, ενωμένων στο «κόμμα της τάξης», της τάξης (Ordnung) της δικής του ταξικής κυριαρχίας. Τέλος τον καιρό της κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας η κρατική εξουσία έγινε το απροκάλυπτο εργαλείο του πολέμου, που κήρυξε η ιδιοποιούμενη τάξη ενάντια στις παράγουσες λαϊκές μάζες. Αλλά η κρατική εξουσία μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως απροκάλυπτο εργαλείο του εμφυλίου πολέμου, μόνο σε καιρό εμφυλίου πολέμου, και ο όρος επιδίωξης της κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας ήταν συνεπώς η επιμήκυνση του ανοιχτά κηρυγμένου εμφυλίου πολέμου, η άρνηση δηλαδή της «τάξης» στο όνομα της οποίας διεξήγето ο εμφύλιος πόλεμος. Αυτό δε μπορούσε παρά να είναι μια σπασμωδική κατάσταση, μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Ήταν αδύνατη ως φυσιολογική πολιτική μορφή της κοινωνίας, αβάστακτη ακόμα και για τις μάζες της αστικής τάξης. Γιαυτό και όταν συνετρίβησαν όλα τα στοιχεία της λαϊκής αντίστασης, ήταν αναγκαίο η κοινοβουλευτική Δημοκρατία να ενδώσει, να παραχωρήσει τη θέση της, στη δεύτερη Αυτοκρατορία.

(Από τη δεύτερη γραφή του «Ο Εμφύλιος
Πόλεμος στη Γαλλία»)

M.E.W., τ. 17, σελ. 592-594 (1871)

Επειδή οι αστοί δεν επιτρέπουν στο κράτος να αναμειγνύεται στα ατομικά τους συμφέροντα, και του δίνουν μόνο τόση εξουσία όση είναι αναγκαία για τη δική τους ασφάλεια και τη διατήρηση του ανταγωνισμού, επειδή οι αστοί εμφανίζονται γενικά μόνο κατά τόσο ως πολίτες του κράτους, όσο το επιβάλλουν οι ιδιωτικές τους σχέσεις, γιαυτό και ο καλός ανθρωπάκος Ζακ πιστεύει ότι αυτοί (οι αστοί) μπροστά στο κράτος «είναι ένα τίποτα».

(Μαρξ-Ενγκελς, Η Γερμανική Ιδεολογία)

M.E.W., τ. 3, σελ. 339 (1845-46)

Επειδή οι αστοί έχουν οργανώσει την υπεράσπιση της ιδιοκτησίας τους στο κράτος και επειδή «εγώ» γιαυτό το λόγο δεν μπορώ να αφαιρέσω από «εκείνο τον εργοστασιάρχη» το εργοστάσιό του, εκτός με τους όρους της αστικής τάξης, δηλ. του ανταγωνισμού – ο καλός ανθρωπάκος Ζακ πιστεύει:

«Το κράτος έχει το εργοστάσιο ως ιδιοκτησία, ο εργοστασιάρχης ως φέουδο, ως κατοχή» σ. 347. Κατά την ίδια λογική ο σκύλος, που φυλάει το σπίτι μου, «έχει» το σπίτι «ως ιδιοκτησία» και εγώ το έχω μόνο «ως φέουδο, ως κατοχή» από το σκύλο.

(Μαρξ-Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*)
M.E.W., τ. 3, σελ. 340 (1845-46)

Αλλά για την «Εθνική Εφημερίδα» υπάρχει μια βούληση όλου του λαού, που δεν είναι το άθροισμα αλληλοσυγκρουόμενων βουλήσεων, αλλά μια μοναδική συγκεκριμένη βούληση. Πώς γίνεται αυτό; Αυτή είναι η βούληση της πλειοψηφίας.

Και ποια είναι η βούληση της πλειοψηφίας;

Είναι η βούληση που προέρχεται από τα συμφέροντα, τις στάσεις ζωής, τις συνθήκες ύπαρξης της πλειοψηφίας. Για να έχουν λοιπόν τα μέλη της πλειοψηφίας, μια και την αυτή βούληση, θα πρέπει να έχουν τα ίδια συμφέροντα, τις ίδιες στάσεις ζωής, τις ίδιες συνθήκες ύπαρξης ή θα πρέπει να είναι προσωρινά ακόμη αλυσιδωτά δεμένοι στα συμφέροντά τους, στις στάσεις ζωής τους, στις συνθήκες ύπαρξής τους.

Για να μιλήσουμε ανοιχτά: Η βούληση του λαού, η βούληση της πλειοψηφίας, δεν είναι η βούληση μεμονωμένων συντεχνιών ή τάξεων, αλλά μιας μοναδικής τάξης και εκείνων των άλλων τάξεων και τμημάτων τάξεων, που είναι κοινωνικά, δηλ. βιομηχανικά και εμπορικά υποταγμένες σ' αυτή τη μία κυρίαρχη τάξη.

«Τι θάπρεπε λοιπόν να πούμε σ' αυτό;» Η βούληση όλου του λαού είναι η βούληση μιας άρχουσας τάξης;

Βεβαίως και ειδικά το γενικό δικαίωμα ψήφου είναι τώρα η μαγνητική δελόνη, που έστω και μετά από διάφορες ταλαντώ-

σεις, εντέλει δείχνει παρόλα αυτά την τάξη αυτή που έχει αναλάβει την κυριαρχία.

(Marx-Engels, Die Berliner «National-Zeitung» an die Urwähler – Η εφημερίδα «National Zeitung» του Βερολίνου προς τους ψηφοφόρους των προκαταρκτικών εκλογών – 26.1.1849)
M.E.W. τ. 6, σελ. 200

Ελεύθερο κράτος – Τι είναι αυτό:

Δεν είναι σε καμιά περίπτωση στόχος των εργατών, που απάλλαχθηκαν από την ηλίθια αντίληψη της υποτέλειας, να κάνουν το κράτος «ελεύθερο». Στη γερμανική αυτοκρατορία το «κράτος» είναι σχεδόν τόσο «ελεύθερο» όσο στη Ρωσία. Η ελευθερία συνίσταται στο να μετατρέψει κανείς το κράτος από ένα όργανο που κυριαρχεί στην κοινωνία σε ένα όργανο καθόλα υποταγμένο στην κοινωνία. Ακόμα και σήμερα οι κρατικές μορφές είναι περισσότερο ή λιγότερο ελεύθερες στο βαθμό που περιορίζουν την «ελευθερία του κράτους».

Το γερμανικό εργατικό κόμμα – τουλάχιστον αν κάνει αυτό το πρόγραμμα δικό του – δείχνει πόσο ξώπετσα έχει τις σοσιαλιστικές ιδέες όταν, αντί να πραγματεύεται την υπάρχουσα κοινωνία (και αυτό ισχύει και για κάθε μελλοντική) ως βάση του υπάρχοντος κράτους (ή του μελλοντικού για μελλοντική κοινωνία), θεωρεί το κράτος μάλλον ως αυτόνομη οντότητα που έχει τις δικές της «πνευματικές, ηθικές, φιλελεύθερες δάσεις».

Και ιδιαίτερα βέβαια η ακατονόμαστη κατάχρηση που κάνει το πρόγραμμα με τις λέξεις «σημερινό κράτος», «σημερινή κοινωνία», και η πιο ακατονόμαστη παρανόηση που δημιουργεί γύρω από το κράτος, προς το οποίο απευθύνει τα αιτήματά του!

Η «σημερινή κοινωνία» είναι η καπιταλιστική κοινωνία που υπάρχει σε όλες τις πολιτισμένες χώρες, λιγότερο ή περισσότερο απάλλαγμένη από μεσαιωνικές προσθήκες, λιγότερο ή περισσότερο τροποποιημένη από την ιδιαίτερη ιστορική εξέλιξη της κάθε χώρας, λιγότερο ή περισσότερο αναπτυσσόμενη. Αντίθετα το «σύγχρονο κράτος» αλλάζει με τα κρατικά σύνορα. Είναι διαφορετικό στην πρωσική-γερμανική αυτοκρατορία απ

ό.τι στην Ελβετία, άλλο στην Αγγλία από τις Ηνωμένες Πολιτείες. «Το σημερινό κράτος» είναι λοιπόν μια φαντασίωση.

Όμως τα διαφορετικά κράτη των διαφορετικών πολιτισμένων χωρών, παρά τις πολυποίκιλες μορφολογικές διαφορές τους, έχουν όλα τούτο κοινό, ότι στέκονται πάνω στο έδαφος της σύγχρονης αστικής κοινωνίας, η οποία μπορεί απλώς να είναι περισσότερο ή λιγότερο αναπτυγμένη καπιταλιστικά. Γιαυτό και έχουν κοινά ορισμένα ουσιαστικά χαρακτηριστικά. Μ' αυτή την έννοια μπορεί κανείς να μιλάει για τη «σημερινή κρατική οντότητα», σε αντίθεση με το μέλλον, όπου η τωρινή του ρίζα, η αστική κοινωνία, θα έχει απονεκρωθεί.

Γιαυτό και τίθεται το ερώτημα: Σε μια κομμουνιστική κοινωνία τι μεταβολές θα υποστεί ο κρατικός οργανισμός; Με άλλα λόγια, ποιες κοινωνικές λειτουργίες θα παραμείνουν τότε, που να είναι ανάλογες με τωρινές κρατικές λειτουργίες; Αυτό το ερώτημα μπορεί μόνο επιστημονικά να απαντηθεί, και με την κατά χιλιάδες τρόπους σύνθεση της λέξης λαός με τη λέξη κράτος δεν προσεγγίζουμε το πρόβλημα ούτε κατά ψύλλον πήδημα.

Ανάμεσα στην καπιταλιστική και την κομμουνιστική κοινωνία υπάρχει η περίοδος του επαναστατικού μετασχηματισμού της μιας στην άλλη. Σ' αυτήν αντιστοιχεί και μια πολιτική μεταβατική περίοδος, της οποίας το κράτος δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο από την επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου.

Το πρόγραμμα όμως δεν έχει τίποτα να κάνει ούτε με την τελευταία ούτε με το μελλοντικό κρατικό οργανισμό της κομμουνιστικής κοινωνίας.

Τα πολιτικά του αιτήματα δεν περιέχουν τίποτα εκτός από την παγκόσμια γνωστή δημοκρατική λιτανεία: γενικό εκλογικό δικαίωμα, άμεση νομοθεσία, λαϊκό δίκαιο, λαϊκή άμυνα κλπ. Είναι απλά η ηχώ του αστικού λαϊκού κόμματος, της ένωσης για ειρήνη και ελευθερία. Είναι μια σειρά από αιτήματα που αν δεν υπερβάλλουν σε φανταστικές παραστάσεις έχουν ήδη πραγματοποιηθεί. Μόνο που το κράτος στο οποίο ανήκουν δεν ιδρύσκειται μέσα στα σύνορα της γερμανικής αυτοκρατορίας, αλλά στην Ελβετία, στις Ηνωμένες Πολιτείες κλπ. Αυτό το είδος του «κράτους του μέλλοντος» είναι κράτος του σήμερα, παρά το ότι υπάρχει έξω από «το πλαίσιο» της Γερμανικής Αυτοκρατορίας.

Αλλά ξεχνάει κανείς κάτι. Επειδή το γερμανικό εργατικό

κόμμα δηλώνει ρητά, ότι κινείται στο εσωτερικό «του σημερινού εθνικού κράτους» δηλαδή του κράτους του, της γερμανικής-πρωσικής αυτοκρατορίας – σε αντίθετη περίπτωση τα αιτήματά του θα ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος χωρίς νόημα. μια και ζητάει κανείς μόνο ό,τι ακόμα δεν έχει – γιαυτό δεν θα πρέπει να ξεχάσει το πιο σπουδαίο, ότι όλα αυτά τα όμορφα πραγματάκια στηρίζονται πάνω στην αναγνώριση της επονομαζόμενης λαϊκής κυριαρχίας, και ότι γιαυτό έχουν θέση μόνο σε μια Δημοκρατία (με δημοκρατικούς θεσμούς: demokratische Republik).

Επειδή λοιπόν δεν έχει κανείς το θάρρος – και είναι φρόνιμο, γιατί οι συνθήκες επιβάλλουν προσοχή – να ζητήσει τη Δημοκρατία, όπως το έκαναν τα γαλλικά εργατικά προγράμματα κάτω από το Λουδοβίκο-Φίλιππο και το Λουδοβίκο-Ναπολέοντα, – γιαυτό δε θάπρεπε να καταφεύγει κανείς στο (ούτε «τίμιο» ούτε άξιο) τέχνασμα, να ζητάει πράγματα που έχουν νόημα μόνο σε μια Δημοκρατία, από ένα κράτος που δεν είναι τίποτε άλλο από έναν γραφειοκρατικά μαστορεμένο και αστυνομικά επιτηρούμενο στρατιωτικό δεσποτισμό, που έχει στολισθεί με κοινοβουλευτικές μορφές, έχει προσμιχθεί με φεουδαρχικές προσθήκες και που ταυτόχρονα ήδη επηρεάζεται από την αστική τάξη. (Και επιπρόσθετα να δίδονται διαβεβαιώσεις προς το κράτος, ότι κανείς μπορεί να του επιδώλλει παρόμοια πράγματα με «έννομα μέση»!)

Και αυτή ακόμα η χυδαία δημοκρατία (vulgäre Demokratie) που βλέπει στη Δημοκρατία (demokratische Republik) τη χιλιετή αυτοκρατορία (ενν. που τη θεωρεί Χιλιασμό, σ.τ.Μ.) και δεν έχει ιδέα ότι ειδικά σ' αυτή την τελευταία κρατική μορφή της αστικής κοινωνίας θα πρέπει να διεξαχθεί τελειωτικά η ταξική πάλη – ακόμα και αυτή βρίσκεται ασύγκριτα πιο ψηλά από το είδος της δημοκρατίας που περιορίζεται μέσα στα όρια του αστυνομικά επιτρεπτού και λογικά ανεπίτρεπτου.

Τα ακόλουθα λόγια δείχνουν ήδη ότι πραγματικά κάτω από την έννοια «κράτος» καταλαβαίνουν την κυδερνητική μηχανή ή το κράτος, στο βαθμό που σχηματίζει με τον καταμερισμό της εργασίας έναν ιδιαίτερο, αποσπασμένο από την κοινωνία οργανισμό: «Το γερμανικό εργατικό κόμμα ζητάει ως οικονομική δάση τον κράτους: έναν μοναδικό, βαθμιαία αυξανόμενο φόρο εισοδήματος κλπ.» Οι φόροι είναι η οικονομική δάση του κυ-

βερνητικού μηχανισμού και τίποτα παραπέρα. Στο κράτος του μέλλοντος που υπάρχει στην Ελβετία το αίτημα αυτό έχει σχεδόν πραγματοποιηθεί. Ο φόρος εισοδήματος προϋποθέτει τις διαφορετικές πηγές εισοδήματος των διαφορετικών κοινωνικών τάξεων, δηλαδή την καπιταλιστική κοινωνία. Δεν είναι λοιπόν τίποτα το ασυνήθιστο, το ότι οι Financial Reformers (Οικονομικοί Μεταρρυθμιστές) του Λίδερπουλ – αστοί με επικεφαλής τον αδελφό του Γλάδστονα – διατυπώνουν το ίδιο αίτημα όπως το πρόγραμμα.

Β. Το γερμανικό εργατικό κόμμα ζητά ως πνευματική και ηθική βάση του κράτους:

1. Γενική και *ίση λαϊκή εκπαίδευση* από το κράτος. Γενική υποχρεωτική σχολική φοίτηση. Δωρεάν μάθημα.

Ίση λαϊκή παιδεία; Τι φαντάζεται κανείς κάτω απ' αυτές τις λέξεις; Πιστεύει κανείς ότι στη σημερινή κοινωνία (και δεν πρόκειται φυσικά μόνο για αυτή) μπορεί η εκπαίδευση να είναι *ίδια* για όλες τις τάξεις; Ή ζητάει κανείς και οι υψηλότερες τάξεις να περιορισθούν με τη βία στο στοιχειώδες επίπεδο της εκπαίδευσης – το δημοτικό σχολείο – που είναι συμβατό με τις οικονομικές σχέσεις όχι μόνο των μισθωτών εργατών αλλά και των αγροτών;

«Γενική υποχρεωτική σχολική φοίτηση. Δωρεάν μάθημα». Η πρώτη υπάρχει ακόμα και στη Γερμανία, το δεύτερο στην Ελβετία και τις Ηνωμένες Πολιτείες για δημοτικά σχολεία. Αν σε μερικές πολιτείες είναι και «ανώτερα» εκπαιδευτικά ιδρύματα «δωρεάν», αυτό στην ουσία σημαίνει μόνο ότι οι ανώτερες τάξεις χρηματοδοτούν τα έξοδα εκπαίδευσής τους από το γενικό ταμείο των φόρων. Το ίδιο ισχύει παρεμπιπτόντως και για τη «δωρεάν νομική μέριμνα» που είχε ζητηθεί στο άρθρο 5. Η ποινική δικαιοσύνη απονέμεται παντού δωρεάν. Η αστική δικαιοσύνη (Ziviljustiz) αφορά σχεδόν αποκλειστικά διαμάχες γύρω από την ιδιοκτησία, και συνεπώς αγγίζει μόνο τις κατέχουσες τάξεις. Θάπρεπε να κάνουν τις δίκες τους σε βάρος του λαϊκού πορτοφολιού;

Η παράγραφος για τα σχολεία θα έπρεπε τουλάχιστον να ζητά τεχνικά σχολεία (θεωρητικά και πρακτικά) σε συνδυασμό με το δημοτικό σχολείο.

Εντελώς απορριπτέα είναι «η λαϊκή εκπαίδευση από το κράτος». Είναι εντελώς διαφορετικό να ορίζεις με νόμο γενικής

ισχύος τα υλικά μέσα των δημοτικών, την εξειδίκευση του εκπαιδευτικού προσωπικού, τους κλάδους μαθημάτων κλπ., και να επιτηρείς, όπως γίνεται στις Ηνωμένες Πολιτείες, την εφαρμογή αυτών των νομοθετικών ρυθμίσεων με κρατικούς επιθεωρητές, από το να ορίζεις το κράτος ως λαϊκό εκπαιδευτή. Θα πρέπει μάλλον να αποκλεισθούν κυβέρνηση και εκκλησία εξίσου από κάθε επίδραση πάνω στο σχολείο. Ειδικά δε στην πρωτο-γερμανική αυτοκρατορία το κράτος έχει αντίθετα ανάγκη μιας πολύ σκληρής εκπαίδευσης από το λαό (και ας μην χρησιμοποιεί κανείς ύποπτες υπεκφυγές, ότι μιλάει για κάποιο «κράτος του μέλλοντος»). Είδαμε πως έχουν τα πράγματα).

Όμως όλο το πρόγραμμα, εκτός από τα δημοκρατικά κουνίσματα, είναι πέρα για πέρα μολυσμένο από την πίστη του υποτακτικού στο κράτος που έχει η λασαλιανή αίρεση, ή, πράγμα όχι καλύτερο, από τη δημοκρατική πίστη στα θαύματα, ή μάλλον είναι ένας συμβιβασμός ανάμεσα σ' αυτά τα δύο είδη πίστης στα θαύματα, πράγμα εξίσου ξένο για το σοσιαλισμό.

«Ελευθερία της Επιστήμης» λέει μια παράγραφος του πρωτικού συντάγματος. Γιατί λοιπόν εδώ;

«Ελευθερία της συνείδησης». Αν ήθελε κανείς τον καιρό του πολιτιστικού αγώνα (Kulturkampf)¹, να πάρει στα σοβαρά τα παλιά συνθήματα του φιλελευθερισμού, τότε αυτό θάπρεπε να γίνει μόνο με την ακόλουθη μορφή: ο καθένας θα πρέπει να εκπληρώνει τις θρησκευτικές, όπως και τις σωματικές του ανάγκες, χωρίς να χώνει τη μύτη της η αστυνομία. Αλλά μ' αυτή την ευκαιρία το εργατικό κόμμα θάπρεπε να εκφράσει την πεποίθησή του, ότι η αστική «ελευθερία της συνείδησης» δεν είναι τίποτα άλλο από την ανοχή της κάθε είδους θρησκευτικής

---

1. Ο πολιτιστικός αγώνας: Ο αγώνας κατά του καθολικισμού που διεξήγαγε ο Μπίσμαρκ στη δεκαετία του '70 με αστυνομικές διώξεις ενάντια στο γερμανικό κόμμα των καθολικών, το κόμμα του «Κέντρου». Μ' αυτό τον αγώνα ο Μπίσμαρκ απλά δυνάμωσε το μάχιμο κληρικαλισμό των καθολικών, έκανε κακό στην υπόθεση της πραγματικής κουλτούρας, επειδή αντί για τις πολιτικές διαχωριστικές γραμμές έφερε στο προσκήνιο τις θρησκευτικές διαχωριστικές γραμμές, και μ' αυτό τον τρόπο απέσπασε την προσοχή συγκεκριμένων στρωμάτων της εργατικής τάξης και της δημοκρατίας από τα πραγματικά καθήκοντα της επαναστατικής και της ταξικής πάλης, στην κατεύθυνση ενός εντελώς επιφανειακού και απατηλού αστικού αντικληρικαλισμού (σ.τ.γ.Ε.).

ελευθερίας συνειδήσης, ενώ αυτό επιδιώκει κυρίως να απελευθερώσει τις συνειδήσεις από τα θρησκευτικά φαντάσματα. Δεν έχει όμως το κόμμα καμιά διάθεση να υπερβεί το «αστικό» επίπεδο.

Φθάνω τώρα στο τέλος, μια και η προσθήκη που ακολουθεί στο πρόγραμμα δεν αποτελεί *χαρακτηριστικό* συστατικό του στοιχείο. Γιαυτό και θα είμαι πολύ σύντομος εδώ.

2. «Κανονική εργάσιμη ημέρα».

Κανένα εργατικό κόμμα άλλης χώρας δεν περιορίσθηκε σε ένα τόσο αδύνατο αίτημα, αλλά πάντοτε προσδιόριζε τη διάρκεια της εργάσιμης ημέρας, που θεωρεί κανονική κάτω από τις δεδομένες συνθήκες.

3. «Περιορισμός της εργασίας των γυναικών, απαγόρευση της εργασίας των παιδιών».

Η ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας πρέπει να εμπεριέχει τον περιορισμό της εργασίας των γυναικών αναφορικά με τη διάρκεια, τα διαλείμματα κλπ. της εργάσιμης ημέρας. Κατά τα άλλα δε μπορεί παρά να σημαίνει τον αποκλεισμό της γυναικείας εργασίας από κλάδους εργασίας που είναι ειδικά ανθυγιεινοί για το γυναικείο σώμα ή ανήθικοι για το γυναικείο φύλο. Αν εννοείτο αυτό θα έπρεπε να είχε λεχθεί.

«Απαγόρευση της παιδικής εργασίας!» Εδώ ήταν απόλυτα απαραίτητο να δοθεί το *όριο ηλικίας*.

Γενική απαγόρευση της παιδικής εργασίας είναι ασυμβίβαστη με την ύπαρξη της μεγάλης βιομηχανίας και γιαυτό κενός ευσεβής πόθος.

Η πραγματοποίησή της – αν ήταν δυνατή – θα ήταν αντιδραστική, επειδή με τον αυστηρό κανονισμό του εργάσιμου χρόνου ανάλογα με την ηλικία και με τα υπόλοιπα προληπτικά μέτρα για την προστασία των παιδιών, η πρόωγη σύνδεση της παραγωγικής εργασίας με το μάθημα είναι ένα από τα ισχυρότερα μέσα μετασχηματισμού της σημερινής κοινωνίας.

4. «Κρατική επιτήρηση της εργοστασιακής, της εργαστηριακής και της οικιακής βιομηχανίας».

Απέναντι στο πρωσογερμανικό κράτος απαραίτητο είναι το αίτημα οι επιθεωρητές να καθαιρούνται μόνο δικαστικά. Κάθε εργάτης να μπορεί να τους καταγγείλει στα δικαστήρια για παράβαση καθήκοντος. Να ανήκουν στην ιατρική συντεχνία.

5. «Ρύθμιση της εργασίας στη φυλακή».

Μικρής σημασίας αίτημα σε ένα γενικό εργατικό πρόγραμμα. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να λεχθεί καθαρά, ότι κανείς δε θέλει, από φθόνο λόγω του ανταγωνισμού με την εργασία τους, να μεταχειρίζονται τους κοινούς εγκληματίες σα ζώα και να τους αποκόπτουν από το μοναδικό μέσο αναμόρφωσης, την παραγωγική εργασία. Αυτό θα ήταν το ελάχιστο που θα έπρεπε να περιμένει κανείς από σοσιαλιστές.

6. «Ένα αποτελεσματικό νόμο ευθύνης».

Έπρεπε να πει κανείς τι καταλαβαίνει κάτω από «αποτελεσματικό» νόμο ευθύνης.

Παρεμπιπτόντως, στο τμήμα για την κανονική εργάσιμη ημέρα παραλήφθηκε το μέρος της εργοστασιακής νομοθεσίας, που αφορά σε μέτρα υγιεινής και προστασίας ενάντια σε κινδύνους κλπ. Ο νόμος ευθύνης μπαίνει σε ισχύ μόλις παραβεί κανείς αυτούς τους κανονισμούς.

(Συνοπτικά, και αυτή η προσθήκη χαρακτηρίζεται από την επιλόλαιη σύνταξή της).

*Dixi et salvavi animam meam*¹.

(Κριτική του Προγράμματος της Γκότα)
M.E.W. τ. 19, σελ. 27-32 (1875)

Βέβαια, παρόλο που η αστική τάξη «διατηρεί την αδικία στις σχέσεις ιδιοκτησίας» πολιτικά, δηλ. μέσα από την κρατική της εξουσία, εντούτοις δεν είναι αυτή που τη δημιουργεί. Η «αδικία στις σχέσεις ιδιοκτησίας» που οφείλεται στο σύγχρονο καταμερισμό της εργασίας, στη σύγχρονη μορφή της ανταλλαγής, στον ανταγωνισμό, στη συγκέντρωση κλπ. δεν προκύπτει σε καμιά περίπτωση από την πολιτική κυριαρχία της τάξης των αστών, αλλά αντίστροφα, η πολιτική κυριαρχία της τάξης των αστών εκπορεύεται από αυτές τις σύγχρονες σχέσεις παραγωγής που οι αστοί οικονομολόγοι τις έχουν ανακηρύξει αναγκαίους αιώνιους νόμους. Γιαυτό και αν το προλεταριάτο ανατρέψει την πολιτική κυριαρχία της αστικής τάξης, η νίκη του θα είναι προσωρινή, θα είναι μόνο ένα γεγονός στην υπηρεσία της ίδιας της αστικής επανάστασης, όπως το έτος 1794, όσο

1. Μίλησα και σώθηκε η φωνή μου (σ.τ.γ.Ε.).

καιρό στην πορεία της ιστορίας, στην «κίνησή» της, δεν θα έχουν ακόμα δημιουργηθεί οι υλικοί όροι, που θα κάνουν αναγκαία την κατάργηση του αστικού τρόπου παραγωγής και συνακόλουθα και την οριστική πτώση της πολιτικής κυριαρχίας των αστών. Γιαντό και η κυριαρχία του τρόμου στη Γαλλία με τα βίαια σφυροκοπήματά του, κατ' ανάγκη χρησίμευε μόνο για να εξαφανίσει ως δια μαγείας τα φεουδαρχικά ερείπια από τη γαλλική γη. Η φοβισμένη και γεμάτη αβροφροσύνη αστική τάξη δε θα ξεμπέδευε μ' αυτή τη δουλειά ούτε σε δεκαετίες. Η αιματηρή λαϊκή δράση απλά της προετοίμασε το έδαφος. Παρομοίως και η ανατροπή της απόλυτης μοναρχίας θα ήταν απλά στιγμιαία, αν δεν είχαν ακόμη ωριμάσει οι οικονομικοί όροι για την κυριαρχία της αστικής τάξης. Οι άνθρωποι χτίζουν για τους εαυτούς τους ένα νέο κόσμο, όχι από τα «επίγεια αγαθά», όπως φαντάζεται η άξεστη δυσειδαιμονία, αλλά από τις ιστορικές κατακτήσεις του κόσμου τους που χάνεται. Είναι αναγκασμένοι στην πορεία της εξέλιξής τους να παράγουν οι ίδιοι πρώτα τους υλικούς όρους μιας νέας κοινωνίας, και καμιά προσπάθεια του φρονήματος ή της βούλησης δεν μπορεί να τους απελευθερώσει απ' αυτό το πεπρωμένο.

(...)

Το ζήτημα της ιδιοκτησίας, που είναι «στον καιρό μας» ζήτημα κοσμοϊστορικό, έχει νόημα μόνο στη σύγχρονη αστική κοινωνία. Όσο πιο εξελιγμένη είναι αυτή η κοινωνία, όσο λοιπόν περισσότερο η αστική τάξη αναπτύσσεται οικονομικά σε μια χώρα και συνεπώς όσο η κρατική εξουσία παίρνει μια περισσότερο αστική έκφραση, τόσο οξύτερα προβάλλει το κοινωνικό ζήτημα: στη Γαλλία οξύτερα απ' ό,τι στη Γερμανία, στην Αγγλία οξύτερα απ' ό,τι στη Γαλλία, στη συνταγματική μοναρχία οξύτερα απ' ό,τι στην απόλυτη, στη Δημοκρατία οξύτερα απ' ό,τι στη συνταγματική μοναρχία. Έτσι για παράδειγμα οι τριδές του πιστωτικού συστήματος, της κερδοσκοπίας κλπ. δεν είναι πουθενά περισσότερο κρίσιμες από τη Βόρεια Αμερική. Επίσης η κοινωνική ανισότητα δεν προβάλλει πουθενά αλλού τραχύτερα, απ' ό,τι στις ανατολικές πολιτείες της Βόρειας Αμερικής, γιατί πουθενά αλλού δεν συγκαλύπτεται λιγότερο από την πολιτική ανισότητα. Αν η εξαθλίωση δεν έχει ακόμα αναπτυχθεί εδώ τόσο πλατιά όσο στην Αγγλία, αυτό δικαιολογείται από τις οικονομικές σχέσεις τις οποίες δεν θα αναλύσουμε

παραπέρα εδώ. Εντούτοις η εξαθλίωση προοδεύει κατά τον πλέον ικανοποιητικό τρόπο.

*(Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral –
Η ηθικίζουσα κριτική και η επικρίνουσα ηθική –
Άρθρο στην «Deutsches-Brüsseler-Zeitung» 28.10.1847)
M.E.W., τ. 4, σελ. 338 και 342*

Βλέπουμε λοιπόν, πως η σύγχρονη αστική τάξη είναι η ίδια το προϊόν μιας μακράς εξελικτικής πορείας, μιας σειράς ριζικών μεταβολών στον τρόπο παραγωγής και κυκλοφορίας.

Κάθε ένα από αυτά τα στάδια ανάπτυξης της αστικής τάξης συνοδευόταν από μια αντίστοιχη πολιτική πρόοδο. Από καταπιεσμένη συντεχνία κάτω από την κυριαρχία των φεουδαρχών, οπλισμένος και αυτοδιαχειριζόμενος συνεταιρισμός στην κομμούνα¹. Εδώ ανεξάρτητη Δημοκρατία των πόλεων, εκεί η τρίτη φορολογούμενη τάξη της μοναρχίας, μετά, τον καιρό της μανιφακτούρας, αντίπαρο στους ευγενείς στη μοναρχία των συντεχνιών ή στην απόλυτη μοναρχία, βασικό στήριγμα των μεγάλων μοναρχιών εν γένει, απόκτησε στο τέλος με τους αγώνες της, από τον καιρό που εγκαθιδρύθηκε η μεγάλη βιομηχανία και η παγκόσμια αγορά, την αποκλειστική πολιτική εξουσία στο σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος. Η σύγχρονη κρατική εξουσία είναι απλά μια επιτροπή που διαχειρίζεται τις κοινές υποθέσεις της τάξης των αστών στο σύνολό της.

Η αστική τάξη καταργεί όλο και περισσότερο τον κατακερματισμό των μέσων παραγωγής, της ιδιοκτησίας και του πληθυσμού. Έχει επιφέρει τη συσσώρευση του πληθυσμού, τη συγκέντρωση των μέσων παραγωγής και τη συγκέντρωση της

---

1. «Κομμούνα» ονομάζονταν οι δημιουργούμενες πόλεις στη Γαλλία, ήδη πρωτό καταφέρουν να αποσπάσουν από τους φεουδάρχες κυρίους και απέναντί τους μια τοπική αυτοδιοίκηση και πολιτικά δικαιώματα ως «τρίτη τάξη». Μιλώντας γενικά, παραθέσαμε εδώ την Αγγλία ως χαρακτηριστική χώρα για την οικονομική εξέλιξη της αστικής τάξης, και τη Γαλλία για την πολιτική της εξέλιξη. [Παρατήρηση του Ένγκελς στην αγγλική έκδοση του 1888]. Εται ονόμαζαν οι πολίτες των πόλεων της Ιταλίας και της Γαλλίας την κοινότητά τους, από όποιον είχαν εξαγοράσει ή κατακτήσει τα πρώτα δικαιώματα αυτοδιαχείρισης από τους φεουδάρχες κυρίους τους. [Παρατήρηση του Ένγκελς στη γερμανική έκδοση του 1890]

ιδιοκτησίας σε λιγοστά χέρια. Η αναγκαία συνέπεια αυτού ήταν η πολιτική συγκεντροποίηση. Ανεξάρτητες σχεδόν μόνο σύμμαχες επαρχίες συμπίεστηκαν σε ένα έθνος, μία κυδέρνηση, ένα νόμο, ένα εθνικό ταξικό συμφέρον, μια τελωνειακή ζώνη.

(Μαρξ-Ένγκελς, Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο)
M.E.W., τ. 4, σελ. 464 και 466-467 (1848)

Στον αγώνα του ενάντια στη συλλογική εξουσία των κατεχουσών τάξεων το προλεταριάτο μπορεί τότε μόνο να δράσει σαν τάξη, αν συγκροτηθεί το ίδιο ως ιδιαίτερο πολιτικό κόμμα σε αντίθεση προς όλα τα παλιά κόμματα, που έχουν δημιουργήσει οι κατέχουσες τάξεις.

Αυτή η συγκρότηση του προλεταριάτου σε πολιτικό κόμμα είναι απαραίτητη, για να εξασφαλισθεί ο θρίαμβος της κοινωνικής επανάστασης και ο ύψιστος στόχος της, η κατάργηση των τάξεων.

Η ένωση των δυνάμεων της εργατικής τάξης που έχει ήδη επιτευχθεί μέσα από τον οικονομικό αγώνα πρέπει να χρησιμοποιηθεί στα χέρια αυτής της τάξης και σαν μοχλός στον αγώνα της ενάντια στην πολιτική εξουσία των εκμεταλλευτών της.

Επειδή οι κύριοι της γης και του κεφαλαίου πάντοτε χρησιμοποιούν τα πολιτικά τους προνόμια για να υπερασπισθούν και να διαιωνίσουν τα οικονομικά τους μονοπώλια και να υποδουλώσουν την εργασία, η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας γίνεται το μεγάλο καθήκον του προλεταριάτου.

(Γράμμα του Μαρξ στον H. Jung, Ιούλιος 1872)
M.E.W., τ. 33, σελ. 506

Αν κατά τη διάρκεια της εξέλιξης εξαφανισθούν οι ταξικές διαφορές και αν συγκεντρωθεί όλη η παραγωγή στα χέρια των συνεταιρισμένων ατόμων, τότε η δημόσια εξουσία χάνει τον πολιτικό της χαρακτήρα. Η πολιτική εξουσία με την ακριβή έννοια του όρου είναι η οργανωμένη εξουσία μιας τάξης για την καταπίεση μιας άλλης.

(Μαρξ-Ένγκελς, Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο)
M.E.W., τ. 4, σελ. 482 (1848)

Το πολιτικό κίνημα της εργατικής τάξης έχει φυσικά τελικό στόχο την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας υπέρ αυτής, και προς τούτο είναι φυσικά αναγκαία μια μέχρι κάποιο σημείο αναπτυγμένη πρότερη οργάνωση της εργατικής τάξης, η οποία αναφύεται από τους ίδιους τους οικονομικούς της αγώνες.

Από την άλλη μεριά βέβαια κάθε κίνημα, με το οποίο η εργατική τάξη αντιπαράκειται σαν τάξη στις άρχουσες τάξεις και επιχειρεί να τις καθυποτάξει με πίεση από τα έξω, είναι ένα πολιτικό κίνημα. Για παράδειγμα, η προσπάθεια σε ένα μεμονωμένο εργοστάσιο ή και σε ένα μεμονωμένο κλάδο να εξαναγκασθούν οι μεμονωμένοι κεφαλαιοκράτες με απεργίες κλπ. να περιορίσουν τον εργάσιμο χρόνο, είναι ένα καθαρά οικονομικό κίνημα. Αντίθετα, το κίνημα για να επιβληθεί ένας νόμος για το οκτάωρο κλπ., είναι ένα πολιτικό κίνημα και μ' αυτό τον τρόπο αναδύεται παντού από τα απομονωμένα οικονομικά κινήματα των εργαζομένων ένα πολιτικό κίνημα, δηλαδή ένα κίνημα της τάξης, με στόχο να επιβληθούν τα συμφέροντά της σε γενική μορφή, σε μια μορφή που κατέχει γενική, κοινωνικά καταναγκαστική δύναμη. Αν αυτά τα κινήματα σιωπηρά υποθέτουν μια κάποια πρότερη οργάνωση, αποτελούν εντούτοις εξίσου το μέσο, από την πλευρά τους, για την ανάπτυξη αυτής της οργάνωσης.

Εκεί όπου η εργατική τάξη δεν είναι αρκετά προχωρημένη στην οργάνωσή της για να αναλάβει μια αποφασιστική εκστρατεία ενάντια στη συλλογική βία, δηλ. την πολιτική βία των αρχουσών τάξεων, θα πρέπει αντίστοιχα να εκπαιδευτεί για το σκοπό αυτό μέσα από διαρκή προπαγάνδα ενάντια (και με εχθρική στάση προς) στην πολιτική των αρχουσών τάξεων. Στην αντίθετη περίπτωση θα μείνει μπαλάκι στα χέρια της, όπως απέδειξε η επανάσταση του Σεπτέμβρη στη Γαλλία και όπως αποδεικνύει μέχρι κάποιο βαθμό το παιχνίδι που παίζουν επιτυχημένα μέχρι στιγμής ο κύριος Γλάδστον και Σία.

(Γράμμα του Μαξ στον F. Bolte, 23.11.1871)

M.E.W., τ. 33, σελ. 332-333

Τα προνόμια των επί του παρόντος αρχουσών τάξεων, όπως και η σκλαβιά της εργατικής τάξης θεμελιώνονται πάνω στην υπάρχουσα οργάνωση της εργασίας. Την τελευταία, όπως εί-

ναι φυσικό, υπερασπίζονται οι άρχουσες τάξεις και προσπαθούν να την διατηρήσουν με όλα τα μέσα που βρίσκονται στη διάθεσή τους. Ένα από αυτά τα μέσα είναι η σημερινή κρατική μηχανή. Κατά συνέπεια για να αλλάξει κανείς την υπάρχουσα οργάνωση της εργασίας και να την αντικαταστήσει με μια νέα, χρειάζεται εξουσία – κοινωνική και πολιτική εξουσία – εξουσία όχι μόνο για αντίσταση αλλά και με στόχο την επίθεση. Όμως για να αποκτήσει κανείς τέτοια εξουσία, πρέπει να οργανωθεί σε ένα στρατό, που να είναι ηθικά και φυσικά αρκετά ισχυρός, ώστε να μπορεί να αναμετρηθεί με τις εχθρικές δυνάμεις. Αν το εργατικό κοινοβούλιο περνάει την ώρα του με καθαρά θεωρητικές συζητήσεις, αντί να προετοιμάζει το έδαφος για την πραγματική δημιουργία ενός εθνικού κόμματος, τότε θα αποδειχθεί σφάλμα όπως και η επιτροπή του Λουξεμβούργου.

*(Das englische Kriegsbudget –
Ο αγγλικός προϋπολογισμός πολεμικών δαπανών)
M.E.W., τ. 10, σελ. 118 (1854)*

Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να πιστέψουμε ότι έχει μικρή σημασία να έχουμε εργάτες στα κοινοβούλια. Όταν πνίγουν τη φωνή τους, όπως στην περίπτωση Ντε Ποτέρ και Καστιό, ή όταν τους πετάνε έξω όπως τον Μανουέλ, τότε αυτά τα αντίποινα και αυτή η καταστολή εξασκεί μια πολύ βαθεία επίδραση πάνω στο λαό. Όταν αντίθετα μπορούν να μιλούν από το δήμα του κοινοβουλίου, όπως ο Μπέμπελ και ο Λίμπκνεχτ, τότε όλος ο κόσμος τους ακούει. Και στη μια και στην άλλη περίπτωση αυτό δίνει μεγάλη δημοσιότητα στις αρχές μας. Για να φέρουμε μόνο ένα παράδειγμα: Όταν κατά τη διάρκεια του πολέμου που διεξήγето στη Γαλλία, ο Μπέμπελ και ο Λίμπκνεχτ άρχισαν να παλεύουν ενάντια στον πόλεμο, για να αποδιώξουν την ευθύνη για όλα αυτά που συνέβαιναν από την εργατική τάξη, συνταράχθηκε όλη η Γερμανία. Μάλιστα, ακόμα και στο Μόναχο, σ' αυτή την πόλη όπου μόνο για την τιμή της μύρας μπορούν να γίνουν επαναστάσεις, έγιναν μεγάλες διαδηλώσεις, με αίτημα να σταματήσει ο πόλεμος.

[Μετά την επανάσταση του Ιούνη η αστική τάξη επιχειρεί τα πάντα ώστε απαραιτήτα να παρεμβάλει εμπόδια στους εργάτες. Οι εφημερίδες μας δε φτάνουν στις μάζες. Το δόγμα του κοινοβουλίου είναι το καλύτερο όπλο για να αποκτήσει κανείς δημοσιότητα]¹. Οι κυβερνήσεις διάκεινται εχθρικά προς εμάς. Πρέπει να τους απαντήσουμε με όλα τα μέσα που διαθέτουμε. Το να φέρουμε εργάτες στα κοινοβούλια είναι ταυτόσημο με νίκη πάνω στις κυβερνήσεις. Όμως θα πρέπει να διαλέξουμε τους σωστούς άνδρες, όχι τους Τολέν.

(Λόγος του Μαρξ σχετικά με την πολιτική δράση
της εργατικής τάξης, 20.9.1971)
M.E.W., τ. 17, σελ. 651

Ο εργάτης θα πρέπει μια μέρα να αναλάβει την πολιτική εξουσία για να οικοδομήσει τη νέα οργάνωση της εργασίας. Θα πρέπει να ανατρέψει την παλιά πολιτική που διατηρεί τους παλιούς θεσμούς, αν δεν θέλει να χάσει την επί γης επουράνια δασιλεία, την οποία δέδωια είχαν παραμελήσει και περιφρονήσει οι παλιοί χριστιανοί.

Αλλά δεν έχουμε ισχυρισθεί ότι οι δρόμοι για να φτάσουμε σ' αυτό το στόχο είναι παντού οι ίδιοι.

Γνωρίζουμε ότι πρέπει να λάβει κανείς υπ' όψη του τους θεσμούς, τα έθιμα και τις παραδόσεις των διαφορετικών χωρών και δεν αρνούμαστε ότι υπάρχουν χώρες όπως η Αμερική, η Αγγλία, και αν μου ήταν περισσότερο γνωστοί οι θεσμοί σας θα πρόσθετα ίσως και την Ολλανδία, όπου οι εργάτες μπορούν να φθάσουν στο στόχο τους με ειρηνικό δρόμο. Αν αυτό είναι αληθινό θα πρέπει να αναγνωρίσουμε επίσης, ότι στις περισσότερες χώρες της ηπείρου η βία πρέπει να είναι ο μοχλός των επαναστάσεών μας. Η βία είναι αυτό που θα επικαλεσθούμε κάποια μέρα για να εγκαθιδρύσουμε την κυριαρχία της εργασίας².

Το συνέδριο της Χάγης αναγνώρισε στο Γενικό Συμβούλιο

---

1. Το κομμάτι αυτό εμπεριέχεται στην πρώτη καταγραφή του λόγου του Μαρξ, την οποία έκανε ο Μάρτιν (σ.τ.γ.Ε.).

2. Στο «Volksstaat» (λαϊκό κράτος) υπάρχει αντί της τελευταίας πρότασης: Όμως αυτό δε συμβαίνει σε όλες τις χώρες (σ.τ.γ.Ε.).

νέες και πιο εκτεταμένες αρμοδιότητες. Πράγματι, τη στιγμή που στο Βερολίνο συναθροίζονται οι βασιλείς, όπου από αυτή τη συνάντηση των πανίσχυρων εκπροσώπων του φεουδαλισμού και του παρελθόντος αναμένεται να προέλθουν νέα και πιο αποφασιστικά μέτρα καταστολής εναντίον μας, ειδικά αυτή τη στιγμή, που οργανώνεται η καταδίωξή μας, έκρινε το συνέδριο της Χάγης ότι είναι αρμόζον και αναγκαίο, να διευρύνει τις αρμοδιότητες του Γενικού Συμβουλίου και στην πάλη που αρχίζει τώρα να συγκεντροποιήσει όλες τις δραστηριότητες που θα ήταν αναποτελεσματικές μέσα στην απομόνωσή τους. Και σε ποιον άλλο βέβαια θα μπορούσαν να προξενήσουν ανησυχία οι αρμοδιότητες (Machtbefugnisse) του Γενικού Συμβουλίου παρά στους εχθρούς μας; Μήπως έχει μια γραφειοκρατία, μια ένοπλη αστυνομία για να εξαναγκάσει κάποιους σε υπακοή; Το κύρος του δεν είναι μήπως απλά και μόνο ηθικό, και δεν υποτάσσει τις αποφάσεις του στην κρίση των ομοσπονδιών που είναι επιφορτισμένες με την εκτέλεσή τους; Κάτω από τέτοιες συνθήκες, χωρίς στρατό, χωρίς αστυνομία, χωρίς δικαστήρια, την ημέρα εκείνη που οι βασιλιάδες θα ήταν αναγκασμένοι να διατηρούν την εξουσία τους μόνο με ηθική επιρροή και ηθικό κύρος, θα ήταν μόνο αδύναμα εμπόδια για το προχώρημα της επανάστασης.

*(Λόγος του Μαρξ σχετικά με το Συνέδριο
της Χάγης της [1ης] Διεθνούς, Σεπτέμβριος 1872)
M.E.W., τ. 18, σελ. 160-161*

ΜΕΡΟΣ II

*Το αστικό κράτος και
η πάλη των τάξεων*

Παλινόρθωση της μοναρχίας ή – κόκκινη Δημοκρατία, αυτή είναι τώρα η μοναδική εναλλακτική λύση στη Γαλλία. Η κρίση μπορεί να τραβήξει ακόμα μερικές εβδομάδες, αλλά θα πρέπει να ξεσπάσει. Ο Σανγκαρνιέ-Μονκ¹ με τους τριακόσιες χιλιάδες άντρες του που είναι απόλυτα υπό τις διαταγές του για όλο το 24ωρο, φαίνεται να μην επιθυμεί να περιμένει περισσότερο.

(Μαρξ-Ένγκελς, *Zustand in Paris*

– Η κατάσταση στο Παρίσι.

Neue Rheinische Zeitung 31.1.1849)

M.E.W., τ. 6, σελ. 211

Μετά την επανάσταση του Ιουνίου, όταν ο φιλελεύθερος τραπεζίτης Λαφίτ οδηγούσε μέσα σε θριαμβευτική ατμόσφαιρα τον *compère* (συνάδελφό) του, δούκα της Ορλεάνης στο *Hôtel de Ville* (Δημαρχείο του Παρισιού), εκστόμισε τη φράση: «Από τώρα και στο εξής η εξουσία ανήκει στους τραπεζίτες». Ο Λαφίτ πρόδωσε το μυστικό της επανάστασης.

Κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου-Φίλιππου δεν είχε την εξουσία η γαλλική αστική τάξη, αλλά μια μερίδα της, οι τραπεζίτες, οι βασιλείς του χρηματιστηρίου, οι βασιλείς των σιδηροδρόμων, οι ιδιοκτήτες των ορυχείων άνθρακα και σιδήρου και των δασών, ένα τμήμα της συμμαχου τους έγγειας ιδιοκτη-

---

1. Ο Άγγλος στρατηγός Τζορτζ Μονκ παλινόρθωσε το 1660 με τη βοήθεια των επ' αυτόν στρατιωτικών δυνάμεων τη δυναστεία των Στιούαρτ.

Όταν στη Γαλλία το Δεκέμβριο του 1848 ο νομοταγής στρατηγός Σανγκαρνιέ ανέλαβε την ενωμένη γενική αρχηγία της εθνοφρουράς του διαμερίσματος του Σηκουάνα, της ζωνής της φρουράς και των δυνάμεων γραμμής της πρώτης στρατιωτικής διοίκησης, έλπιζαν οι νομιμόφρονες να πετύχουν με τη βοήθειά του την παλινόρθωση της μοναρχίας των Βουρβόνων (σ.τ.γ.Ε.).

σίας, – η ονομαζόμενη *χρηματιστική αριστοκρατία*. Αυτή καθόταν πάνω στο θρόνο, αυτή υπαγόρευε τους νόμους στα νομοθετικά σώματα, αυτή διαμοίραζε τις κρατικές θέσεις, από τα υπουργεία μέχρι τα καπνοπωλεία.

Η καθαντό *διομηχανική αστική τάξη* αποτελούσε ένα μέρος της επίσημης αντιπολίτευσης, δηλ. αντιπροσωπευόταν στα νομοθετικά σώματα ως μειοψηφία.

(...)

Με την ανακήρυξη της Δημοκρατίας στη όαση του γενικού εκλογικού δικαιώματος, σδήστηκε ακόμα κι αυτή η μνήμη για τους περιορισμένους στόχους και τα κίνητρα που έσπρωξαν την αστική τάξη στην επανάσταση του Φλεδάρη. Αντί για μερικές μόνο μερίδες της αστικής τάξης – εκσφενδονίστηκαν ξαφνικά όλες οι τάξεις της γαλλικής κοινωνίας στον κύκλο της πολιτικής εξουσίας, εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα θεωρήματα, την πλατεία, τη γαλαρία και να συμπρωταγωνιστήσουν οι ίδιες στην επαναστατική σκηνή. Με τη συνταγματική άσπλεια εξαφανίστηκε και η φαινομενική αυτοδυναμία της κρατικής εξουσίας απέναντι στην αστική κοινωνία καθώς και όλη η σειρά των αγώνων δευτερεύουσας σημασίας, που προκάμει αυτή η φαινομενική εξουσία.

Το προλεταριάτο, με το να επιδύλει τη Δημοκρατία στην προσωρινή κυδέρνηση και μέσω της προσωρινής κυδέρνησης σε όλη τη Γαλλία, εμφανίστηκε αμέσως ως αυτόνομο κόμμα στο προσκήνιο, αλλά ταιντόχρονα προκάλεσε όλη την αστική Γαλλία εναντίον του. Αυτό που κατάκτησε, ήταν το τεραίν (πεδίο) για τον αγώνα με στόχο την επαναστατική του χειραφέτηση, σε καμιά περίπτωση όμως η ίδια η χειραφέτησή του.

(Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία)

M.E.W., τ. 7, σελ. 12 και 17-18 (1850)

Οι εργάτες έκαναν την επανάσταση του Φλεδάρη από κοινού με την αστική τάξη, προσπάθησαν να επιβάλουν τα συμφέροντά τους δίπλα στην αστική τάξη, με το να έχουν τοποθετήσει έναν εργάτη μέσα στην ίδια την προσωρινή κυδέρνηση δίπλα στην αστική πλειοψηφία. *Οργάνωση της εργασίας!* Αλλά η μισθωτή εργασία, αυτή είναι η υπάρχουσα αστική οργάνωση της

εργασίας. Χωρίς αυτήν, δεν υπάρχει κεφάλαιο, δεν υπάρχει αστική τάξη, δεν υπάρχει αστική κοινωνία. Ένα δικό τους υπουργείο εργασίας! Αλλά τα υπουργεία οικονομικών, εμπορίου, δημοσίων έργων, δεν είναι τα αστικά υπουργεία εργασίας; Και δίπλα σ' αυτά ένα προλεταριακό υπουργείο εργασίας, θα πρέπει να είναι ένα υπουργείο της ανεμφορίας, ένα υπουργείο των ευσεβών πόθων, μια επιτροπή des Luxembourg. Όπως οι εργάτες πίστεψαν ότι μπορούσαν να χειραφετηθούν δίπλα στην αστική τάξη, έτσι νόμισαν ότι μπορούσαν να φέρον σε πέρας μια προλεταριακή επανάσταση δίπλα στα υπόλοιπα αστικά έθνη μέσα στα εθνικά όρια της Γαλλίας. Αλλά οι γαλλικές σχέσεις παραγωγής προσδιορίζονται από το εξωτερικό εμπόριο της Γαλλίας, από τη θέση της στην παγκόσμια αγορά και τους νόμους της τελευταίας. Πώς θα μπορούσε η Γαλλία να τους παραβιάσει χωρίς έναν ευρωπαϊκό επαναστατικό πόλεμο, που θα είχε επιπτώσεις πάνω στο δυνάστη της παγκόσμιας αγοράς, την Αγγλία;

(...)

Όπως στις μέρες του Ιούλη οι εργάτες κέρδισαν με τους αγώνες τους την αστική μοναρχία, έτσι και τον Φλεβάρη κέρδισαν την αστική Δημοκρατία. Όπως η μοναρχία του Ιούλη αναγκάστηκε να αυτοανακηρυχθεί ως μια μοναρχία, περιορισμένη από δημοκρατικούς θεσμούς, έτσι και η Δημοκρατία του Φλεβάρη εμφανίστηκε ως Δημοκρατία, περιορισμένη από κοινωνικούς θεσμούς. Το προλεταριάτο του Παρισιού τους εξανάγκασε και σ' αυτή την παραχώρηση.

Ο Μαρξ, ένας εργάτης, υπαγόρευσε το διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο η προσωρινή κυβέρνηση που μόλις σχηματίστηκε υποχρεωνόταν να εξασφαλίσει την ύπαρξη των εργατών μέσω της εργασίας, να παρέχει σε όλους του πολίτες εργασία κ.λπ. Και όταν μερικές μέρες αργότερα ξέχασε τις υποσχέσεις της και έμοιαζε να έχει χάσει από τα μάτια της το προλεταριάτο, έκανε πορεία μια μάζα 20.000 εργατών στο Hôtel de Ville κραυγάζοντας: *Οργάνωση της εργασίας! Δημοιοργία ενός δικού μας υπουργείου εργασίας!* Με δυσφορία και μετά από μακρές συζητήσεις η προσωρινή κυβέρνηση διόρισε μια μόνιμη ειδική επιτροπή με την εντολή να εξείρει τα μέσα για τη θέλτιωση της ζωής των εργαζομένων τάξεων!

(Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία)
Μ.Ε.Ψ., τ. 7, σελ. 18-19 (1850)

Η γενικευμένη αντίφαση αυτού του συντάγματος συνίσταται δέδαια στο εξής: Μέσω του γενικού δικαιώματος ψήφου δίνει στις τάξεις των οποίων θα πρέπει να διαιωνίσει την κοινωνική υποδούλωση, δηλαδή το προλεταριάτο, τους αγρότες, τους μικροαστούς, την κατοχή της πολιτικής εξουσίας. Και αφαιρεί από την τάξη, της οποίας επικυρώνει την παλαιά κοινωνική εξουσία, την αστική τάξη, τις πολιτικές εγγυήσεις αυτής της εξουσίας. Θέτει αναγκαστικά την πολιτική κυριαρχία της κάτω από δημοκρατικούς όρους, που κάθε στιγμή μπορούν να οδηγήσουν τις εχθρικές τάξεις στη νίκη και να θέσουν σε αμφισβήτηση τις ίδιες τις βάσεις της αστικής κοινωνίας. Από τους μεν ζητάει να μην προωθηθούν από την πολιτική στην κοινωνική χειραφέτηση, από τους δε απαιτεί να μην οπισθοδρομήσουν από την κοινωνική στην πολιτική παλινόρθωση.

Αυτές οι αντιφάσεις λίγο απασχόλησαν τους δημοκράτες (republikaner) αστούς. Στο βαθμό που σταμάτησαν να είναι απαραίτητοι, και ήταν απαραίτητοι ως οι προμαχώνες της παλιάς κοινωνίας ενάντια στο επαναστατικό προλεταριάτο, λίγες βδομάδες μετά τη νίκη τους, υποδιβάζονταν από τη θέση ενός *κόμματος* σε εκείνη μιας *κλίμας*. Και μεταχειριζόνταν το σύνταγμα σαν μια μεγάλη *ίντριγκα*. Αυτό που θα έπρεπε να εγκαθιδρυθεί με το σύνταγμα ήταν προπάντων η κυριαρχία της κλίμας. Ο πρόεδρος θα ήταν η προέκταση του Καβενιάκ, το νομοθετικό σώμα η προέκταση της Συντακτικής. Ελπίζουν να υποδιδάσουν την πολιτική εξουσία των λαϊκών μαζών σε φαινομενική εξουσία για να μπορούν να παίζουν οι ίδιοι όσο χρειάζονται μ' αυτή τη φαινομενική εξουσία, για να μπορούν να επιβάλλουν πάνω στην πλειοψηφία της αστικής τάξης το δίλημμα του Ιούνη: *Βασίλειο του «National» ή Βασίλειο της αναρχίας.*

(Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία)
M. E. W., τ. 7, σελ. 43 (1850)

Όπως ο Καντ αναγορεύει τη Δημοκρατία (Republik) ως μοναδική έλλογη μορφή κράτους σε αξίωμα του πρακτικού λόγου, του οποίου η πραγμάτωση ποτέ δεν κατορθώνεται, εντούτοις πρέπει πάντοτε να επιδιώκεται ως στόχος και να διατηρείται σταθερά κατά νουν, έτσι και οι βασιλόφρονες θεωρούν ως κάτι αντίστοιχο τη *βασιλεία*. Κατ' αυτό τον τρόπο η συνταγμα-

τική Δημοκρατία ξεπήδησε από τα χέρια των δημοκρατών (Republikaner) αστών ως κενός ιδεολογικός τύπος και έγινε στα χέρια των συνασπισμένων βασιλοφρόνων μια ζωντανή μορφή γεμάτη περιεχόμενο. Και ο Θιέρσος μίλαγε πιο αληθινά απ' ό,τι υποψιαζόταν όταν έλεγε: «Εμείς, οι βασιλόφρονες, είμαστε οι πραγματικοί στυλοβάτες της συνταγματικής Δημοκρατίας».

(Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία)

M.E.W., τ. 7, σελ. 76 (1850)

Η βάση του συντάγματος είναι βέβαια το γενικό εκλογικό δικαίωμα. Η κατάργηση του γενικού εκλογικού δικαιώματος, είναι η τελευταία λέξη του κόμματος της τάξης, της δικτατορίας της αστικής τάξης (...)

Η εξουσία της αστικής τάξης ως απόρροια και αποτέλεσμα του γενικού εκλογικού δικαιώματος, ως δεδηλωμένη πράξη της κυρίαρχης λαϊκής βούλησης, αυτό είναι το νόημα του αστικού συντάγματος. Αλλά από τη στιγμή που το περιεχόμενο αυτού του εκλογικού δικαιώματος, αυτής της κυρίαρχης βούλησης δεν είναι πλέον η εξουσία των αστών, έχει πια κάποιο νόημα το σύνταγμα; Δεν είναι καθήκον της αστικής τάξης να ρυθμίσει το εκλογικό δικαίωμα κατά τέτοιο τρόπο ώστε να θέλει το λογικό, δηλ. την εξουσία της; Το γενικό εκλογικό δικαίωμα, με το να αναιρεί κατ' εξακολούθηση και διαρκώς την υφιστάμενη κρατική εξουσία και να τη δημιουργεί εκ νέου από τον εαυτό της, δεν αναιρεί και κάθε σταθερότητα, δεν θέτει σε αμφισβήτηση κάθε στιγμή όλες τις υπάρχουσες εξουσίες, δεν εκμηδενίζει την (κρατική) αρχή, δεν απειλεί να αναγορεύσει την ίδια την αναρχία σε αρχή; Ποιος θα μπορούσε να το αμφισβητήσει μετά τις 10 του Μάρτη 1850;

Η αστική τάξη, με το να απορρίπτει το γενικό εκλογικό δικαίωμα το οποίο είχε κάνει σημαία της μέχρι σήμερα, από το οποίο αντλούσε την παντοδυναμία της, ομολογεί απροκάλυπτα: «Η δικτατορία μας διατηρήθηκε μέχρι σήμερα δια μέσου της λαϊκής βούλησης, πρέπει τώρα να εδραιωθεί ενάντια στη λαϊκή βούληση». Και συνεπέστετα αναζητά τα στηρίγματά της όχι πια στη Γαλλία, αλλά έξω απ' αυτήν, στα ξένα, στην εισβολή.

(Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία)

M.E.W., τ. 7, σ. 93 (1850)

Το γενικό εκλογικό δικαίωμα εκπλήρωσε την αποστολή του. Η πλειοψηφία του λαού πέρασε το σχολείο της εξέλιξης, το οποίο μπορεί να της χρησιμεύσει μόνο σε μια επαναστατική εποχή. Έπρεπε να παραμεριστεί με μια επανάσταση ή με την αντίδραση.

(...)

Ο εκλογικός νόμος χρειαζόταν ακόμα ένα συμπλήρωμα, ένα νέο νόμο περί τύπου. Δεν χρειάστηκε να περιμένουμε πολύ γιαυτό. Μια πρόταση της κυβέρνησης, που έγινε κατά πολύ αυστηρότερη με τις τροπολογίες του κόμματος της τάξης, αύξησε τα ποσά εγγύησης, έβαλε μια επιπλέον σφραγίδα στα μυστοτορήματα σε συνέχειες (απάντηση στην εκλογή του Eugène Sue), φορολόγησε όλα τα γραπτά που κυκλοφορούν σε εβδομαδιαία ή μηνιαία διανομή μέχρι ένα ορισμένο αριθμό φύλλων και τέλος όρισε, ότι κάθε άρθρο ενός περιοδικού θα πρέπει να συνοδεύεται από την υπογραφή του συγγραφέα. Οι κανονισμοί για τη χρηματική εγγύηση θανάτωσαν τον ονομαζόμενο επαναστατικό τύπο. Ο λαός θεώρησε την πτώση του σε μια επανόρθωση για την κατάργηση του γενικού εκλογικού δικαιώματος. Ειτούτοις, ούτε η τάση ούτε το αποτέλεσμα του νέου νόμου περιορίστηκε αποκλειστικά σ' αυτό το μέρος του τύπου. Όσο καιρό τα άρθρα στις εφημερίδες ήταν ανώνυμα, εμφανιζόταν ο τύπος ως όργανο της μη απαριθμήσιμης και ανώνυμης κοινής γνώμης. Ήταν η τρίτη εξουσία στο κράτος. Με την υπογραφή κάθε άρθρου έγινε η εφημερίδα μια απλή συλλογή συγγραφικών συνεισφορών λίγο ή περισσότερο γνωστών ατόμων. Κάθε άρθρο έπεφτε στο επίπεδο μιας αγγελίας. Μέχρι σήμερα οι εφημερίδες κυκλοφορούσαν σαν το χαρτινο χρήμα της κοινής γνώμης. Τώρα διαλύονται σε λίγο ή πολύ κακές εναλλαγές από μονοφωνίες, των οποίων η ποιότητα και η κυκλοφορία εξαρτάται από την πίστωση όχι μόνο του εκδότη, αλλά και του οπισθογράφου. Ο τύπος του κόμματος της τάξης, όπως και με την κατάργηση του γενικού εκλογικού δικαιώματος, έτσι και τώρα εξώθησε τα ακραία μέτρα και τις ρυθμίσεις ενάντια στον κακό τύπο. Εν τω μεταξύ, και ο καλός τύπος, ακόμα και στη φοβερή του ανωνυμία, δεν ήταν ευνοϊκός για το κόμμα της τάξης και ακόμα πιο πολύ για τους μεμονωμένους επαρχιακούς αντιπροσώπους του. Το κόμμα της τάξης απαιτούσε να έχει απέναντί του μόνο τον πληρωμένο συγγραφέα με

όνομα, κατοικία και ιδιότητα. Μάταια κλαψούριζε ο καλός τύπος για την αχαριστία, με την οποία αμοιβόνταν οι υπηρεσίες του. Ο νόμος πέρασε, ο κανονισμός για την γνωστοποίηση του ονόματος [του συγγραφέα, σ.τ.Μ.] κτύπησε κύρια αυτούς. Τα ονόματα των δημοκρατικών (republikanische) καθημερινών αρθρογράφων ήταν αρκετά γνωστά. Αλλά οι αξιοσέβαστες φίρμες του «Journal des Débats», της «Assemblée Nationale»¹, του «Constitutionnel»² κλπ. κλπ. έδωσαν μια αξιοθρήνητη εικόνα με την εξαιρετικά υψηλού επιπέδου κρατική σοφία τους, όταν η μυστηριώδης κομπανία ξαφνικά αποσυντέθηκε σε αγοραίους penny-a-liners με μεγάλη πείρα, που υπερασπιζόντουσαν οποιοδήποτε πράγμα έναντι μετρητών, όπως ο Granier de Cassagnac, ή οι παλιές πατσαβούρες, που ονόμαζαν οι ίδιοι τους εαυτούς τους πολιτικούς με εθνικό ανάστημα, όπως ο Carpefigue ή οι ερωτοτροπούντες καρυοθραύστες, όπως ο κύριος Lemoigne του Débats».

(Marx-Engels, Revue – Συλλογή άρθρων
στην Neue Rheinische Zeitung)
M.E.W., τ. 7, σελ. 448-49 (1850)

Το κόμμα της τάξης εξαναγκάζεται στον αγώνα του με το λαό να αυξάνει διαρκώς την εξουσία του εκτελεστικού. Κάθε αύξηση της εξουσίας του εκτελεστικού αυξάνει την εξουσία του φορέα της Βοναπάρτη. Γιαυτό και το κόμμα της τάξης, ενισχύοντας την εξουσία που κατέχει από κοινού με αυτόν, ενισχύει στον ίδιο βαθμό και τα μαχητικά μέσα των δυναστικών αξιώσεων του Βοναπάρτη, ενισχύει τις πιθανότητές του

1. «L'Assemblée Nationale» (Η Εθνοσυνέλευση) – γαλλική καθημερινή εφημερίδα με μοναρχική-νομιμόφρονα κατεύθυνση, που κυκλοφόρησε στο Παρίσι από το 1848 μέχρι το 1857. Από το 1848 μέχρι το 1851 εκπροσωπούσε τις απόψεις των οπαδών της συγχώνευσης των δυο κομμάτων των οπαδών της δυναστείας – των νομιμοφρόνων και των ορλεανιστών (σ.τ.γ.Ε.).

2. «Le Constitutionnel» («Η Συνταγματική»): γαλλική καθημερινή εφημερίδα που κυκλοφόρησε στο Παρίσι από το 1815 μέχρι το 1870. Τη δεκαετία του '40 ήταν όργανο της μετριοπαθούς πτέρυγας των ορλεανιστών. Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1848 εκπροσωπούσε τις απόψεις των αντεπαναστατών βασιλοφρόνων αστών, που σινασπίσθηκαν γύρω από τον Θιέρσο. Μετά το πραξικόπημα του Δεκέμβρη 1851 ήταν μια δυναστική εφημερίδα (σ.τ.γ.Ε.).

να ματαιώσει δίαια τη μέρα των αποφάσεων τη συνταγματική λύση. Σ' αυτή την περίπτωση ο Βοναπάρτης δεν θα είναι διατεθειμένος να συγκρουσθεί με το ένα βασικό υποστήριγμα του συντάγματος, το κόμμα της τάξης, όπως ακριδώς δέδαια και το τελευταίο δεν έχει την πρόθεση να συγκρουσθεί με το άλλο βασικό υποστήριγμα, το λαό, στο ζήτημα του εκλογικού νόμου. Φαινομενικά μάλιστα, μπροστά στη συνέλευση θα ταχθεί υπέρ της εφαρμογής του γενικού εκλογικού δικαιώματος. Με μια λέξη, η συνταγματική λύση θέτει υπό αμφισβήτηση ολόκληρο το πολιτικό status quo, και πίσω από τη διακύβευση του status quo ο αστός βλέπει το χάος, την αναρχία, τον εμφύλιο πόλεμο. Βλέπει να διακυβένονται την πρώτη Κυριακή του Μάη 1852 οι αγорές και οι πωλήσεις του, οι συνάλλαγές του, οι γάμοι του, οι συμβόλαιογραφικές συμφωνίες του, οι υποθήκες του, οι γαιοπρόσοδοί του, τα μισθώματα ενοικίων, τα κέρδη, το σύνολο των συμβολαίων και εισοδηματικών πηγών του, και δεν μπορεί να εκτεθεί σε τέτοιο κίνδυνο. Πίσω από τη διακύβευση του πολιτικού status quo κρύβεται ο κίνδυνος της κατάρρευσης της αστικής κοινωνίας στο σύνολό της. Η μόνη δυνατή λύση κατά την αστική τάξη είναι η αναβολή της λύσης. Μπορεί να σώσει τη συνταγματική Δημοκρατία μόνο με την παραβίαση του συντάγματος, με την επέκταση της εξουσίας του προέδρου. Αυτή είναι και η τελευταία λέξη του τύπου της τάξης μετά από μακρόχρονες και θαυνοστόχαστες συζητήσεις για τις «λύσεις», στις οποίες αφοσιώθηκε μετά τη σινεδρία των Γενικών Συμβουλίων. Έτσι το πανίσχυρο κόμμα της τάξης βλέπει να εξαναγκάζεται, προς μεγάλη του ντροπή, να πάρει στα σοβαρά τη γελοία, κοινότυπη και μισητή σ' αυτό μορφή του ψευδο-Βοναπάρτη.

(Marx-Engels, *Revue* – Συνογή
 άρθρων στην *Neue Rheinische Zeitung*
M.E.W., τ. 7, σελ. 452-453 (1850))

Η δεύτερη περίοδος, από τις 4 του Μάη 1848 ως το τέλος του Μάη 1849, είναι η περίοδος της εγκαθίδρυσης, της θεμελίωσης της αστικής δημοκρατίας. Αμέσως μετά τις μέρες του Φλεβάρη δεν είχε αιφνιδιαστεί μόνον η μοναρχική αντιπολίτευση από

τους δημοκρατικούς, και οι δημοκρατικοί από τους σοσιαλιστές, αλλά ολόκληρη η Γαλλία από το Παρίσι. Η εθνοσυνέλευση που συνήλθε στις 4 του Μάη 1848 και που προήλθε από εθνικές εκλογές, αντιποσώπευε το έθνος. Ήταν μια ζωντανή διαμαρτυρία ενάντια στις αξιώσεις των ημερών του Φλεβάρη και στόχο της είχε να επαναφέρει τα αποτελέσματα της επανάστασης στα αστικά πλαίσια. Μάταια το παρισινό προλεταριάτο, που κατάλαβε αμέσως το χαρακτήρα αυτής της εθνοσυνέλευσης προσπάθησε στις 15 του Μάη, λίγες μέρες μετά τη σύγκλησή της, ν' αρνηθεί δίκαια την ύπαρξή της, να τη διαλύσει, να σκορπίσει ξανά στα συστατικά της μέρη την οργανική μορφή που μ' αυτή το αντιδρόν πνεύμα του έθνους απειλούσε το προλεταριάτο¹. Όπως είναι γνωστό, η 15η του Μάη δεν είχε άλλο αποτέλεσμα παρά ν' απομακρύνει τον Μπλανκί και τους οπαδούς του, δηλαδή τους πραγματικούς αρχηγούς του προλεταριακού κόμματος, από την πολιτική σκηνή για ολόκληρη τη διάρκεια του κύκλου που εξετάζουμε.

Την αστική μοναρχία του Λουδοβίκου Φιλίππου δε μπορεί να τη διαδεχτεί παρά η αστική δημοκρατία. Αυτό σημαίνει πως αν πίσω από το όνομα του βασιλιά κυριαρχούσε μια περιορισμένη μερίδα της αστικής τάξης, τώρα στο όνομα του λαού θα κυριαρχεί το σύνολο της αστικής τάξης. Οι διεκδικήσεις του παρισινού προλεταριάτου είναι ουτοπικές ανοησίες, στις οποίες πρέπει να δοθεί ένα τέλος. Στη δήλωση αυτή της συντακτικής εθνοσυνέλευσης το παρισινό προλεταριάτο απάντησε με την εξέγερση του Ιούνη, το πιο κολοσσιαίο γεγονός στην ιστορία των ευρωπαϊκών εμφυλίων πολέμων. Η αστική δημοκρατία νίκησε. Είχε με το μέρος της την αριστοκρατία του χρήματος, τη βιομηχανική αστική τάξη, τις μεσαίες τάξεις,

---

1. Στις 16 Απρίλη του 1848 διαλύθηκε δίκαια από την αστική εθνοφρουρά μια ειρηνική διαδήλωση των εργατών, που ήθελε να επιδώσει στην προσωρινή κυβέρνηση ένα ψήφισμα που αποφασίστηκε στο πεδίο του Άρεως και χορηγείται από ένα πατριωτικό έρανο. Στις 15 Μάη 1848 παρισίνοι εργάτες και τεχνίτες διεισδύουν με την ευκαιρία μιας λαϊκής διαδήλωσης στην αίθουσα συνεδριάσεων της Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης, κηρύσσουν τη διάλυσή της και αποπειρώνται να σχηματίσουν επαναστατική κυβέρνηση. Όμως σύντομα οι διαδηλωτές εκδιώκονται από την εθνοφρουρά και τακτικές στρατιωτικές δυνάμεις. Η ηγεσία των εργατών (μεταξύ αυτών και ο Μπλανκί) συλλαμβάνεται (σ.τ.γ.Ε.).

τους μικροαστούς, το στρατό, το λούμπεν προλεταριάτο που ήταν οργανωμένο σαν κινητή φρουρά¹, τις αυθεντίες του πνεύματος, τους παπάδες, και τον πληθυσμό της υπαίθρου. Με το μέρος του παρισινού προλεταριάτου δεν ήτανε κανένας άλλος εκτός απ' αυτό το ίδιο. Πάνω από 3.000 εξεγερμένοι σφάχτηκαν μετά τη νίκη και 15.000 εξορίστηκαν χωρίς δίκη. Μ' αυτή την ήττα το προλεταριάτο περνά στο πίσω μέρος της επαναστατικής σκηνής. Προσπαθεί να περάσει ξανά μπροστά, κάθε φορά που το κίνημα φαίνεται πως παίρνει καινούργια φόρα, μα κάθε φορά το επιχειρεί αυτό με μειωμένη καταβολή δυνάμεων και πάντα με κατώτερο αποτέλεσμα. Κάθε φορά που ένα από τα κοινωνικά στρώματα που όρισκόταν ψηλότερα απ' αυτό έμπαινε σε επαναστατικό αναθρασμό, το προλεταριάτο συμμαχεί μαζί του κι έτσι συμμαρίζεται όλες τις ήττες που παθαίνουν τα διάφορα κόμματα το ένα μετά το άλλο. Μα τα κατοπινά αυτά χτυπήματα αδυνατίζουν όλο και πιο πολύ, όσο περισσότερο μοιράζονται πάνω σ' ολόκληρη την επιφάνεια της κοινωνίας. Οι σημαντικότεροι αρχηγοί του στην εθνοσυνέλευση και στον τύπο πέφτουν ο ένας μετά τον άλλο θύματα των δικαστηρίων και όλο πιο διαφορούμενα πρόσωπα μπαίνουν επικεφαλής του. Κατά ένα μέρος ρίχνεται σε δογματικούς πειραματισμούς, σε τράπεζες ανταλλαγών και σε εργατικούς συνεταιρισμούς, δηλαδή σ' ένα κίνημα όπου παραιτείται από την ιδέα ν' ανατρέψει τον παλιό κόσμο με το σύνολο των δικών του μεγάλων μέσων και προσπαθεί μάλλον να πραγματοποιήσει τη λύτρωσή του πίσω από την πλάτη της κοινωνίας, με ατομικό τρόπο, μέσα στους περιορισμένους όρους ύπαρξής του και που γι' αυτό αναγκαστικά αποτυχαίνει. Φαίνεται πως δε μπορεί ούτε να ξαναβρεί μέσα του το επαναστατικό μεγαλείο, ούτε να κερδίσει καινούργια ενέργεια από τις νέες συμμαχίες που συνάπτει ως τη στιγμή που όλες οι τάξεις που μ' αυτές πολέμησε τον Ιούνιο, κείτονται ηττημένες δίπλα του. Μα τουλάχιστον,

---

1. Η κινητή φρουρά δημιουργήθηκε με διάταγμα της προσωρινής κυβέρνησης της 25ης Φλεβάρη 1848 με στόχο τον αγώνα ενάντια στις επαναστατικές λαϊκές μάζες. Αυτές οι δυνάμεις αποτελούντο κατά κανόνα από λούμπεν προλετάριους και χρησιμοποιήθηκαν για την κατάπνιξη της παρισινής εξέγερσης του Ιουνίου. Τα χαρακτηριστικά της κινητής φρουράς δίνει ο Μαρξ στους «Ταξικούς αγώνες στη Γαλλία 1848-1850», MEW 7 σ. 26 (σ.τ.γ.Ε.).

πέφτει μ' όλες τις τιμές της μεγάλης κοσμοϊστορικής πάλης. Όχι μονάχα η Γαλλία, μα ολόκληρη η Ευρώπη τρέμει από το σεισμό του Ιούνη, ενώ οι κατοπινές ήττες των ανώτερων τάξεων εξαγοράζονται τόσο φτηνά, που χρειάζονται όλη την αδιάντροπη υπερβολή του κόμματος που νίκησε για να μπορούν να περάσουν και σαν γεγονότα και γίνονται τόσο πιο ελαίσχυντες, όσο πιο μακριά από το προλεταριακό κόμμα βρίσκεται το κόμμα που νικήθηκε.

Η ήττα λοιπόν των επαναστατών του Ιούνη είχε φυσικά προ-παρασκευάσει και προλειάνει το έδαφος, που πάνω του μπορούσε να ιδρυθεί και να ανοικοδομηθεί η αστική δημοκρατία. Ταυτόχρονα όμως είχε δείξει ότι στην Ευρώπη είχαμε να κάνουμε με άλλα προδλήματα και όχι με το πρόδλημα «δημοκρατία ή μοναρχία». Είχε φανερώσει ότι *αστική δημοκρατία* σημαίνει εδώ την απεριόριστη δεσποτία μιας τάξης πάνω στις άλλες τάξεις. Είχε αποδείξει ότι σε χώρες με έναν παλιό πολιτισμό, με αναπτυγμένο σχηματισμό τάξεων, με μοντέρνες συνθήκες παραγωγής και με μια πνευματική συνείδηση όπου έχουν διαλυθεί ύστερα από δουλειά αιώνων όλες οι πατροπαράδοτες ιδέες, η *Δημοκρατία* σημαίνει γενικά μόνο την *πολιτική ανατρεπτική μορφή της αστικής κοινωνίας* και όχι τη *συντηρητική ζωτική μορφή της*, όπως λόγου χάρη στις Ηνωμένες Πολιτείες της δόρειας Αμερικής, όπου υπάρχουν θέβαια τάξεις δεν έχουν όμως ακόμη σταθεροποιηθεί, αλλά σε διαρκή κατάσταση ροής αλλάζουν και ανταλλάσσουν μεταξύ τους τα συστατικά τους στοιχεία. Όπου τα σύγχρονα μέσα παραγωγής αντί να συμβαδίζουν μ' ένα λιμνάζοντα υπερπληθυσμό αναπληρώνουν μάλλον τη σχετική έλλειψη σε κεφαλές και χέρια και, τέλος, όπου η πυρετωδώς νεανική κίνηση της υλικής παραγωγής που έχει να κατακτήσει έναν καινούργιο κόσμο, δεν έδωσε ούτε χρόνο ούτε ευκαιρία στην κατάργηση του παλιού κόσμου των φαντασμάτων.

Στις μέρες του Ιούνη όλες οι τάξεις και όλα τα κόμματα ενώθηκαν στο *κόμμα της τάξης* ενάντια στην προλεταριακή τάξη, που τη θεωρούσαν το *κόμμα της αναρχίας*, του σοσιαλισμού, του κομμουνισμού. Είχαν «σώσει» την κοινωνία από «*τους εχθρούς της κοινωνίας*». Είχαν διαδώσει στα στρατεύματά τους τα συνθήματα της παλιάς κοινωνίας – *«ιδιοκτησία, οικογένεια, θρησκεία, τάξη»* – και ενθάρρυναν την αντεπαναστατική σταυ-

ροφορία με τα λόγια: «Κάτω απ' αυτό το έμβλημα θα νικήσεις!»¹ Απ' αυτή τη στιγμή, κάθε φορά που ένα από τα πολυάριθμα κόμματα, που είχαν συσπειρωθεί κάτω από το έμβλημα αυτό ενάντια στους εξεγερμένους του Ιούνη, προσπαθεί να διατηρήσει το επαναστατικό πεδίο μάχης για τα δικά του ταξικά συμφέροντα, υποκίπτει μπροστά σ' αυτή την κραυγή: «ιδιοκτησία, οικογένεια, θρησκεία, τάξη». Η κοινωνία σώζεται κάθε φορά που ο κύκλος των κυριάρχων της στενεύει, όταν ένα αποκλειστικότερο συμφέρον επικρατεί μπροστά στο πλατύτερο. Κάθε διεκδίκηση και της πιο απλής αστικής οικονομικής μεταρρύθμισης, του πιο συννηθισμένου φιλέλευθερισμού, του πιο τινικτού δημοκρατισμού (Republikanertum), της πιο ρηχής δημοκρατίας, τιμωρείται ως «υπόπεια κατά της κοινωνίας» και ταυτόχρονα στιγματίζεται ως «σοσιαλισμός». Τελικά και οι αοχιερείς της «θρησκείας και της τάξης» διώχνονται κι αυτοί με τις κλωτσιές από τους τριπόδες της Πυθίας, αρπάζονται στο σκοτάδι της νύχτας από τα χρεβάτια τους, χώνονται μέσα σε κλούβες, ρίχνονται στα μπουντρούμια ή στέλνονται στην εξορία, ο ναιός τους ισοπεδώνεται, το στόμα τους δουλώνεται, η πέννα τους τσακίζεται, ο νόμος τους ξεσχίζεται στο όνομα της θρησκείας, της ιδιοκτησίας, της οικογένειας, της τάξης. Αστοί φανατικοί οπαδοί της τάξης πυροδολούνται στους εξώστες τους από μεθυσμένα μπουλούκια φαντάρων, δεδηλώνεται η ιερότητα της οικογένειάς τους, ύομβαρδίζονται τα σπίτια τους για να περνάει η ώρα – στο όνομα της ιδιοκτησίας, της οικογένειας, της θρησκείας και της τάξης. Τελικά τα αποθρόασματα της αστικής κοινωνίας σχηματίζουν την *ιερή φάλαγγα της τάξης* και ο ήρωας Κραπουλίνσκι² μπαίνει στον Κεραμεικό σαν «σωτήρας της κοινωνίας».

(...)

1. Αναφορά στο μύθο σύμφωνα με τον οποίο στον ρωμαίο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο (274-337) εμφανίστηκε πριν από τη μάχη ενάντια στον Μαξέντιο το 312 η εικόνα του σταυρού στον ουρανό και δίπλα οι λέξεις: «Εν τούτῳ νίκα» (σ.τ.γ.Ε.).

2. Έρωας από το ποίημα «Δυο ιππότες» του Χάινριχ Χάινε. Ένας πολωνός ευγενής που σπαταλάει τα λεφτά του. Το όνομα Κραπουλίνσκι σχηματίζεται από τη γαλλική λέξη *crapule* που σημαίνει τόσο κραπάλη, ιδίαιτερα με ποτά, καθώς και άσωτος και φαιώς σνορετός ανθρώπων. Με το όνομα Κραπουλίνσκι χαρακτηρίζει ο Μαρκ τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη (σ.τ.γ.Ε.).

Η ομάδα των αστών που υποστήριζε τη Δημοκρατία, η οποία από καιρό θεωρούσε τον εαυτό της νόμιμο κληρονόμο της μοναρχίας του Ιούλη, νόμιζε ότι έχει ξεπεράσει τα ιδανικά της, με τη διαφορά ότι έφτασε στην εξουσία όχι όπως το ονειρεύτηκε τον καιρό του Λουδοβίκου Φίλιππου, με μια φιλελεύθερη εξέγερση της αστικής τάξης ενάντια στο θρόνο, μα ύστερα από μια στάση του προλεταριάτου ενάντια στο κεφάλαιο, μια στάση που καταπνίγηκε με κανονιές. Εκείνο που είχε φανταστεί σαν το πιο επαναστατικό γεγονός ξετυλίχτηκε στην πραγματικότητα σαν το πιο αντεπαναστατικό. Ο καρπός της έπεσε στην ποδιά, μα έπεσε από το δέντρο της γνώσης, και όχι από το δέντρο της ζωής.

Η αποκλειστική κυριαρχία των αστών δημοκρατών (*Republikaner*) κράτησε μόνον από τις 24 του Ιούνη ως τις 10 του Δεκέμβρη 1848. Συννοψίζεται στη σύνταξη ενός δημοκρατικού συντάγματος και στην κήρυξη του Παρισιού σε κατάσταση πολιορκίας.

Το νέο σύνταγμα στη βάση του δεν ήταν παρά η εκδημοκρατισμένη έκδοση του συνταγματικού χάρτη του 1830. Το περιορισμένο εκλογικό δικαίωμα της μοναρχίας του Ιούλη που αποκλείει ακόμα και μια μεγάλη μερίδα της αστικής τάξης από την πολιτική εξουσία, ήταν ασυμβίβαστο με την ύπαρξη της αστικής δημοκρατίας. Στη θέση αυτού του περιορισμένου εκλογικού δικαιώματος, η επανάσταση του Φλεβάρη είχε αμέσως προκηρύξει το άμεσο γενικό εκλογικό δικαίωμα. Οι αστοί δημοκράτες δε μπορούσαν ν' ανακηρύξουν ως μη γενόμενο αυτό το γεγονός. Υποχρεώθηκαν ν' αρκεστούν να προσθέσουν την περιοριστική διάταξη μιας εξάμηνης διαμονής στον τόπο της εκλογής. Η παλιά διοικητική, δημοτική, δικαστική, στρατιωτική κλπ. οργάνωση διατηρήθηκε ανέπαφη ή, όπου το σύνταγμα την τροποποίησε, η τροποποίηση αυτή αφορούσε τον πίνακα των περιεχομένων και όχι το περιεχόμενο, το όνομα και όχι το πράγμα.

Το αναπόφευκτο γενικό επιτελείο των ελευθεριών του 1848 – προσωπική ελευθερία, ελευθερία του τύπου, του λόγου, του συνεταιρίζεσθαι, της συγκέντρωσης, της εκπαίδευσης, της θρησκείας κλπ. – περιβλήθηκε με μια συνταγματική στολή που το έκανε άτρωτο. Δηλαδή καθεμιά απ' αυτές τις ελευθερίες ανακηρύσσεται σαν άνει' όρων δικαίωμα του γάλλου πολίτη, αλλά

με τη σημείωση στο περιθώριο ότι είναι χωρίς φραγμούς μόνον ως εκεί που δεν περιορίζεται από τα «*ίσα δικαιώματα των άλλων και από τη δημόσια ασφάλεια*», ή από «*νόμους*» που έχουν για σκοπό να διαμεσολαθήσουν ακριβώς αυτή την αρμονία των ατομικών ελευθεριών μεταξύ τους και με τη δημόσια ασφάλεια. Για παράδειγμα: «Οι πολίτες έχουν το δικαίωμα να συνεταιρίζονται, να συγκεντρώνονται φιλήσυχα και δίχως όπλα, να αναφέρονται στις αρχές και να εκφράζουν πάντοτε τις γνώμες τους δια του τύπου ή με κάθε άλλο μέσο. Η απόλαυση αυτών των δικαιωμάτων δεν έχει άλλους περιορισμούς παρά τα *ίσα δικαιώματα των άλλων και τη δημόσια ασφάλεια*». (Κεφ. II του γαλλικού συντάγματος, άρθρο 8). – «Η εκπαίδευση είναι ελεύθερη. Η ελευθερία της εκπαίδευσης πρέπει να απολαμβάνεται κάτω από τις συνθήκες που έχουν καθοριστεί από το νόμο και κάτω από τη γενική επίδραση του κράτους», (ό.π., άρθρο 9). – «Η κατοικία κάθε πολίτη είναι απαραβίαστη, εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπει ο νόμος» (Κεφ. II, άρθρο 3) κλπ., κλπ. Γιαυτό, το σύνταγμα παραπέμπει συνεχώς σε μελλοντικούς οργανικούς νόμους, που θα αναπτύσσουν αυτές τις σημειώσεις στο περιθώριο και θα ρυθμίζουν την απόλαυση αυτών των απεριόριστων ελευθεριών, έτσι που να μη συγκρούονται ούτε αναμεταξύ τους, ούτε με τη δημόσια ασφάλεια. Και αργότερα αυτοί οι οργανικοί νόμοι ανασύρθηκαν στη ζωή από τους φίλους της τάξης και όλες αυτές οι ελευθερίες ρυθμίστηκαν έτσι που η αστική τάξη να τις απολαμβάνει δίχως να σκοπντάφτει στα *ίσα δικαιώματα των άλλων τάξεων της κοινωνίας*. Παντού όπου απαγόρευαν ολότελα στους άλλους αυτές τις ελευθερίες, ή που επέτρεπαν την απόλαυσή τους με τέτοιους όρους που αποτελούν άλλες τόσες αστυνομικές παγίδες, αυτό γινόταν πάντοτε μονάχα για το συμφέρον της «*δημόσιας ασφάλειας*», δηλαδή για την ασφάλεια της αστικής τάξης, όπως ορίζει το σύνταγμα. Γιαυτό κατοπινά και τα δυο μέρη επικαλούνταν με όλο τους το δίκιο το σύνταγμα, τόσο οι φίλοι της τάξης που καταργούσαν όλες αυτές τις ελευθερίες, όσο και οι δημοκράτες που διεκδικούσαν όλες τις ελευθερίες. Γιατί το κάθε άρθρο του συντάγματος περιέχει την ίδια του την αντίθεση, τη δική του άνω και κάτω βουλή, δηλ. στη γενική φράση την ελευθερία και στη σημείωση του περιθωρίου την κατάργηση της ελευθερίας. Όσον καιρό, λοιπόν, ήταν σεδαστή η *λέξη* ελευθε-

ρία και εμποδιζόταν μόνο η πραγματική εξάσκησή της, εννοείται με νόμιμο τρόπο, έμενε η συνταγματική ύπαρξη της ελευθερίας ανέπαφη και απαραβίαστη, κι ας θανατώνανε πραγματικά τη συγκεκριμένη της ύπαρξη.

Το σύνταγμα αυτό που με τόσο έξυπνο τρόπο το είχαν κάνει απαραβίαστο, ήταν ωστόσο σαν τον Αχιλλέα τρωτό σ' ένα σημείο. όχι όμως στη φτέρνα, μα στο κεφάλι ή καλύτερα στα δυο κεφάλια στα οποία κατάληγε: στη νομοθετική συνέλευση από τη μια μεριά, στον πρόεδρο από την άλλη. Αν ξεφυλλίσουμε το σύνταγμα θα βρούμε ότι μόνο τα άρθρα που καθορίζουν τη σχέση του προέδρου με τη νομοθετική συνέλευση είναι απόλυτα, θετικά, δίχως αντιφάσεις, δίχως δυνατότητες παρερμηνείας. Γιατί εδώ το ζήτημα ήταν να εξασφαλιστούν οι ίδιοι οι αστοί δημοκράτες (οπαδοί της Δημοκρατίας: *Republikaner*). Τα άρθρα 45-70 του συντάγματος έχουν συνταχθεί έτσι που να μπορεί η εθνοσυνέλευση να παραμερίζει με συνταγματικό τρόπο τον πρόεδρο, ο πρόεδρος όμως να μη μπορεί να παραμερίζει την εθνοσυνέλευση παρά μονάχα με αντισυνταγματικό τρόπο. καταργώντας δηλαδή το ίδιο το σύνταγμα. Έτσι εδώ το ίδιο το σύνταγμα προκαλεί τη δίαιη εκμηδένισή του. Δεν καθαγιάζει μονάχα το χωρισμό των εξουσιών όπως το έκανε η Χάρτα του 1830, μα τον διευρύνει ως την ανυπόφορη αντίφαση. Το παιχνίδι των συνταγματικών εξουσιών, όπως ονόμασε ο Γκιζό τους κοινοβουλευτικούς καυγάδες ανάμεσα στη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία, παίζει στο σύνταγμα του 1848 ακατάπαντα να *banque*¹. Από τη μια υπάρχουν 750 αντιπρόσωποι του λαού, που έχουν εκλεγεί με καθολική ψηφοφορία και είναι επανεκλέξιμοι, και που αποτελούν μια εθνοσυνέλευση που κανείς δεν μπορεί να ελέγξει, να διαλύσει ή να διαιρέσει, μια εθνοσυνέλευση, που απολαμβάνει νομοθετική παντοδυναμία, που αποφασίζει σε τελευταία ανάλυση για πόλεμο, ειρήνη και εμπορικές συμβάσεις. που αυτή μόνον κατέχει το δικαίωμα της αμνηστείας και που με τη μονιμότητά της βρίσκεται αδιάκοπα στο προσκήνιο. Από την άλλη, υπάρχει ο πρόεδρος με όλες τις χαρακτηριστικές ιδιότητες της βασιλικής εξουσίας, με την αρμοδιότητα να διορίζει και να παύει τους υπουργούς του ανε-

1. Τα διακινδυνεύει όλα: Έκφραση που χρησιμοποιείται στο χαρτοπαίγνιο όταν τα παίζει κανείς όλα για όλα σ' ένα χαρτί (σ.τ.γ.Ε.).

ξάρτητα από την εθνοσυνέλευση, με όλα τα μέσα της εκτελεστικής εξουσίας στα χέρια του, που έχει το δικαίωμα να διορίζει σε όλες τις θέσεις και αποφασίζει έτσι για τουλάχιστο πάνω από ενάμισυ εκατομμύριο υπάρξεις στη Γαλλία, γιατί τόσες εξαρτώνται από τους 500.000 υπαλλήλους και αξιωματικούς όλων των βαθμών. Έχει πίσω του όλη την ένοπλη εξουσία. Έχει το προνόμιο να δίνει χάρη σε μεμονωμένους εγκληματίες, να θέτει σε διαθεσιμότητα τους εθνοφύλακες, να παύει σε συμφωνία με το συμβούλιο του κράτους τα γενικά, τα επαρχιακά και τα κοινοτικά συμβούλια που εκλέγονται από τους ίδιους τους πολίτες. Έχει την πρωτοβουλία, το διευθυντικό ρόλο σε όλες τις συμφωνίες με το εξωτερικό. Ενώ η συνέλευση παραμένει συνεχώς πάνω στη σκηνή και είναι εκτεθειμένη στην καθημερινή κοινή κριτική, ο πρόεδρος κάνει μια κρυφή ζωή στα Ηλύσια Πεδία, έχοντας μπροστά στα μάτια του και μέσα στην καρδιά του το άρθρο 45 του συντάγματος, που του φωνάζει κάθε μέρα: «frère il faut mourir!»¹ Η εξουσία σου λήγει τη δεύτερη Κυριακή του όμορφου Μάη, στον τέταρτο χρόνο της εκλογής σου. Πάνε τότε πια τα μεγαλεία, το έργο αυτό δεν παίζεται για δεύτερη φορά και αν έχεις χρέη κοίταξε να τα πληρώσεις έγκαιρα με τις 600.000 φράγκα που σου επιχορηγεί το σύνταγμα, εκτός αν προτιμάς να τραθήξεις τη δεύτερη Δευτέρα του όμορφου Μάη για το Κλισύ!² Έτσι, αν το σύνταγμα παραχωρεί στον πρόεδρο την πραγματική εξουσία, προσπαθεί να εξασφαλίσει στην εθνοσυνέλευση την ηθική εξουσία. Αλλά εκτός που είναι αδύνατο να δημιουργηθεί μια ηθική εξουσία με άρθρα νόμων, το σύνταγμα αναιρεί στο ζήτημα αυτό άλλη μια φορά τον ίδιο τον εαυτό του, ορίζοντας ότι ο Πρόεδρος εκλέγεται από όλους τους γάλλους με άμεση ψηφοφορία. Και ενώ οι ψήφοι της Γαλλίας διαμοιράζονται στα 750 μέλη της εθνοσυνέλευσης, αντίθετα συγκεντρώνονται εδώ σ' ένα μόνον άτομο. Και ενώ κάθε χωριστός αντιπρόσωπος του λαού αντιπροσωπεύει μόνο τούτο ή εκείνο το κόμμα, τούτη ή εκείνη την πόλη, τούτο ή εκείνο το προγεφύρωμα ή ακόμα την απλή αναγκαιότητα να εκλεγεί οπωσδήποτε ένας από τους 750 βουλευ-

1: Αδελφέ, πρέπει να πεθάνεις! (σ.τ.γ.Ε.).

2. Κλισύ: Παρισινή φυλακή για οφειλότες χρεών από το 1826 έως το 1867 (σ.τ.γ.Ε.).

τές, χωρίς να πολυπροσέχει κανέναν ούτε τις ίδιες τις εκλογές, ούτε και τον υποψήφιο, ο πρόεδρος είναι ο εκλεκτός του έθνους και η πράξη της εκλογής του είναι το μεγάλο ατού, που το παίζει ο κυρίαρχος λαός μια φορά κάθε τέσσερα χρόνια. Η εκλεγμένη εθνοσυνέλευση βρίσκεται σε μεταφυσική σχέση ενώ ο εκλεγμένος πρόεδρος βρίσκεται σε προσωπική σχέση με το έθνος. Η εθνοσυνέλευση παριστάνει θέδαια με τους χωριστούς αντιπροσώπους της τις ποικίλες πλευρές του εθνικού πνεύματος, μα στον πρόεδρο ενσαρκώνεται αυτό το ίδιο το εθνικό πνεύμα. Απέναντι στην εθνοσυνέλευση ο πρόεδρος κατέχει ένα είδος θείου δικαίωμα, υπάρχει ελέω λαού.

Η κυβέρνηση Μπαρρό-Φαλλού ήταν η πρώτη και τελευταία κοινοβουλευτική κυβέρνηση που σχημάτισε ο Βοναπάρτης. Γιαυτό η παύση της αποτελεί μια αποφασιστική καμπή. Μαζί με την κυβέρνηση αυτή το κόμμα της τάξης έχασε μια για πάντα ένα απαραίτητο πόστο για τη διατήρηση του κοινοβουλευτικού καθεστώτος, το μοχλό της εκτελεστικής εξουσίας. Καταλαβαίνει κανείς αμέσως ότι σε μια χώρα σαν τη Γαλλία, όπου η εκτελεστική εξουσία διαθέτει έναν υπαλληλικό στρατό με πάνω από μισό εκατομμύριο άτομα, δηλαδή διατηρεί συνεχώς κάτω από την πιο απόλυτη εξάρτησή της μια τεράστια μάζα από συμφέροντα και υπάρξεις, όπου το κράτος περιβάλλει, ελέγχει, ρυθμίζει, επιτηρεί και κηδεμονεύει την αστική κοινωνία από τις πιο πλατιές εκδηλώσεις της ζωής της ως τις πιο ασήμαντες κινήσεις της, από τους πιο γενικούς τρόπους ύπαρξής της ως την ιδιωτική υπόσταση των ατόμων, όπου το παρασιτικό αυτό σώμα αποκτά με τον πιο ακραίο συγκεντρωτισμό τη δυνατότητα να είναι πανταχού παρόν, να είναι παντογνώστης και να έχει μια διευρυμένη κινητικότητα και μια ελαστικότητα που το ανάλογο της υπάρχει μόνο στην απόλυτη έλλειψη αυτοτέλειας και στην πλαδαρή αμορφία του πραγματικού κοινωνικού σώματος – είναι φανερό πως σε μια τέτοια χώρα η εθνοσυνέλευση, μαζί με το δικαίωμα να διαθέτει τις υπουργικές θέσεις, έχανε και κάθε πραγματική επιρροή, αν δεν απλοποιούσε ταυτόχρονα την κρατική διοίκηση, αν δε λιγόστευε κατά το δυνατόν τη στρατιά των υπαλλήλων και αν τέλος δεν επέτρεπε στην αστική κοινωνία και στην κοινή γνώμη να δημιουργήσουν τα δικά τους, ανεξάρτητα από την κυβερνητική εξουσία όργανα. Αλλά το υλικό συμφέρον της γαλλικής αστικής τάξης είναι ακριδώς

πολύ στενά συνυφασμένο με τη διατήρηση αυτής της πλατιάς και πολλαπλά διακλαδωμένης κρατικής μηχανής. Σ' αυτή θρίσκει θέσεις για τον υπεράριθμο πληθυσμό της και συμπληρώνει με τη μορφή των κρατικών μισθών ό,τι δε μπορεί να τσεπώσει με τη μορφή του κέρδους, των τόκων, του εισοδήματος και των αμοιβών. Από την άλλη μεριά, το πολιτικό της συμφέρον την ανάγκασε μέρα με τη μέρα να εντείνει την καταστολή δηλαδή τα μέσα και το προσωπικό της κρατικής εξουσίας, ενώ ταυτόχρονα ήταν αναγκασμένη να κάνει έναν αδιάκοπο πόλεμο ενάντια στην κοινή γνώμη, και να ανακατεύει και να παραλύει με δόση τη δυσπιστία τα αυτόνομα όργανα κίνησης της κοινωνίας, όταν δεν κατόρθωνε να τ' ακρωτηριάζει ολότελα. Έτσι η γαλλική αστική τάξη ήταν απ' την ταξική της θέση αναγκασμένη από τη μια μεριά να εκμηδενίζει τις ζωτικές συνθήκες κάθε κοινοβουλευτικής εξουσίας, συνεπώς και της δικής της κοινοβουλευτικής εξουσίας, κι από την άλλη μεριά να κάνει ακαταμάχητη την εκτελεστική εξουσία, που διάκειται εχθρικά προς αυτήν.

Η κοινοβουλευτική δημοκρατία ήταν κάτι παραπάνω από το ουδέτερο έδαφος, όπου οι δυο μερίδες της γαλλικής αστικής τάξης, νομιμόφρονες και ορλεανικοί, μεγάλη γαιοκτησία και βιομηχανία, μπορούσαν να κατοικήσουν η μια δίπλα στην άλλη με ίσα δικαιώματα. Ήταν ο απαραίτητος όρος της κοινής τους κυριαρχίας, η μόνη κρατική μορφή, όπου το γενικό ταξικό τους συμφέρον υπέτασσε ταυτόχρονα τις αξιώσεις των ξεχωριστών ομάδων τους καθώς και όλες τις άλλες τάξεις της κοινωνίας. Σαν βασιλικοί ξαναπέφτανε στην παλιά τους αντίθεση, στον αγώνα για την υπεροχή της γαιοκτησίας ή του χρήματος, και η υπέρτατη έκφραση αυτής της αντίθεσης, η προσωποποίησή της, ήταν οι ίδιοι οι βασιλιάδες τους, οι δυναστείες τους. Έτσι εξηγείται η εναντίωση του κόμματος της τάξης στην ανάκληση των Βουρβόνων.

(...)

Επίσης και η βιομηχανική αστική τάξη, με το φανατισμό της υπέρ της τάξης οργιζόταν για τους κανγιάδες του κοινοβουλευτικού κόμματος της τάξης με την εκτελεστική εξουσία. Ύστερα από την ψήφο τους της 18ης του Γενάρη με την ευκαιρία της καθαίρεσης του Σανγκαρνιέ, ο Θιέρσο, ο Ανγκλές ο Σαιντ-Μπερ κλπ., επιτιμήθηκαν δημόσια από τους εντολοδόχους

τους των διομηχανικών ακριβώς περιφερειών. όπου ιδιαίτερα στιγματίστηκε ο συνασπισμός τους με τους ορεινούς σαν πράξη εσχάτης προδοσίας απέναντι στην τάξη. Αν, όπως είδαμε, οι κανχησιάρικες κοροϊδίες, οι μικρόπρεπες μηχανορραφίες, με τις οποίες εκδηλωνόταν η πάλη του κόμματος της τάξης ενάντια στον Πρόεδρο, δεν άξιζαν καλύτερη υποδοχή, από την άλλη μεριά, το αστικό αυτό κόμμα, που απαιτεί από τους αντιπροσώπους του ν' αφήσουν να περάσει δίχως αντίσταση η στρατιωτική εξουσία από τα χέρια του δικού του κοινοβουλίου στα χέρια ενός τυχοδιώκτη μνηστήρα του θρόνου, δεν άξιζε καν τις μηχανορραφίες που σπαταλήθηκαν για τα συμφέροντά του. Αποδείχνε ότι ο αγώνας για την υπεράσπιση των δημοσίων συμφερόντων του, των δικών του ταξικών συμφερόντων, της δικής του πολιτικής εξουσίας, γινόταν αντιληπτός ως ενόχληση και προκαλούσε δυσφορία επειδή απλά και μόνο διατάρασσε τις ιδιωτικές υποθέσεις του.

Σχεδόν χωρίς καμιά εξαίρεση οι αστικές προσωπικότητες των επαρχιακών πόλεων, τα δημοτικά συμβούλια, οι δικαστές των εμποροδικείων κλπ., δέχονταν παντού τον Βοναπάρτη στις περιοδείες του με τον πιο δουλοπρεπή τρόπο, ακόμα και όταν, όπως έγινε στη Ντιζόν, ο Βοναπάρτης επιτέθηκε απροκάλυπτα ενάντια στην εθνοσυνέλευση και ειδικά ενάντια στο κόμμα της τάξης.

Όταν το εμπόριο πήγαινε καλά, όπως στην αρχή του 1851, η εμπορική αστική τάξη λυσσομανούσε ενάντια σε κάθε κοινοβουλευτικό αγώνα, για να μη χάσει, προς θεού, το εμπόριο το κέφι του. Όταν το εμπόριο πήγαινε άσχημα, όπως συνέβαινε συνεχώς από τα τέλη του Φλεβάρη 1851, κατηγορούσε τους κοινοβουλευτικούς αγώνες σαν αιτία της στασιμότητας και ζητούσε με φωνές να καταπαύσουν, για να μπορέσει να κινηθεί ξανά το εμπόριο. Οι συζητήσεις για την αναθεώρηση έπεσαν ακριβώς σ' αυτήν την κακή περίοδο. Επειδή επρόκειτο εδώ για ζωή ή θάνατο της υπάρχουσας μορφής του κράτους, η αστική τάξη αισθανόταν ότι είχε ένα παραπάνω δικαίωμα ν' απαιτήσει από τους αντιπροσώπους της να μπει τέλος σ' αυτή τη βαρυσανιστική προσωρινότητα και συνάμα να διατηρηθεί το υπάρχον καθεστώς. Σ' αυτό δεν υπήρχε καμιά αντίφαση. Λέγοντας τέλος της προσωρινότητας, εννοούσε ακριβώς τη συνέχισή της, την αναβολή για το απώτερο μέλλον της στιγμής που θα έπρε-

πε να παρθεί μια απόφαση. Το υπάρχον καθεστώς μπορούσε να διατηρηθεί μονάχα με δυο τρόπους: είτε με την παράταση της εξουσίας του Βοναπάρτη, είτε με τη συνταγματική αποχώρηση του ίδιου και την εκλογή του Καβαινιάκ. Ένα μέρος της αστικής τάξης επιθυμούσε την τελευταία λύση και δεν ήταν σε θέση να δώσει στους αντιπροσώπους της καλύτερη συμβουλή από το να σωπαίνουν και να μη θίγουν το φλέγον αυτό ζήτημα. Είχε τη γνώμη πως αν οι αντιπρόσωποι της δε μιλούσαν, ο Βοναπάρτης δε θα αναλάμβανε δράση. Επιθυμούσε ένα κοινοβούλιο-στρουθοκάμηλο που να κρύβει το κεφάλι του για να μένει αθέατο. Ένα άλλο μέρος της αστικής τάξης, μα κι ο Βοναπάρτης καθόταν στην προεδρική έδρα, επιθυμούσε να τον αφήσει να κάθεται σ' αυτή για να μείνουν τα πράγματα στην παλιά τους τροχιά. Αγαναχτούσε γιατί το κοινοβούλιό της δεν παραδίβαζε ανοιχτά το σύνταγμα και δεν παραιτιόταν χωρίς άλλη διαδικασία.

Τα γενικά συμβούλια των νομών, αυτά τα επαρχιακά αντιπροσωπευτικά σώματα της μεγάλης αστικής τάξης, που συνεδρίασαν ύστερα από τις 25 Αυγούστου στο διάστημα των διακοπών της εθνοσυνέλευσης, κηρύχθηκαν σχεδόν ομόφωνα υπέρ της αναθεώρησης, δηλ. ενάντια στο κοινοβούλιο και υπέρ του Βοναπάρτη.

Ακόμα πιο ξεκάθαρα από τη ρήξη με τους κοινοβουλευτικούς εκπροσώπους της η αστική τάξη φανέρωσε τη λύσσα της ενάντια στους φιλολογικούς εκπροσώπους της, ενάντια στον ίδιο τον τύπο της. Οι καταδίκες σε υπερβολικά χρηματικά ποσά και σε επαίσχυντες φυλακίσεις που οι αστοί ένορκοι απάγγελναν για κάθε επίθεση των αστών δημοσιογράφων ενάντια στις σφετεριστικές ορέξεις του Βοναπάρτη, για κάθε απόπειρα του τύπου να υπερασπίσει τα πολιτικά δικαιώματα της αστικής τάξης ενάντια στην εκτελεστική εξουσία, προκάλεσαν την έκπληξη όχι μόνο της Γαλλίας, αλλά και όλης της Ευρώπης.

Αν, όπως έχω δείξει, το κοινοβουλευτικό κόμμα της τάξης με τις φωνές του γία ησυχία καταδίκασε σε αδράνεια τον ίδιο τον εαυτό του, αν κήρυξε την πολιτική κυριαρχία της αστικής τάξης ασυμβίβαστη με την ασφάλεια και την υπόσταση της αστικής τάξης, καταστρέφοντας στην πάλη ενάντια στις άλλες τάξεις της κοινωνίας, με τα ίδια του τα χέρια, όλους τους όρους του δικού του καθεστώτος, του κοινοβουλευτικού καθεστώτος.

η εξωκοινοβουλευτική μάζα της αστικής τάξης, με τη δουλοπρέπειά της απέναντι στον Πρόεδρο, με τις βρισιές της ενάντια στο κοινοβούλιο, με τη δάνανση κακομεταχείριση του ίδιου της του τύπου, προσκαλούσε το Βοναπάρτη να καταπιέσει και να εκμηδενίσει το τμήμα της που μιλούσε και έγραφε, τους πολιτικούς της και τους ανθρώπους των γραμμάτων, το ρητορικό δήμα της και τον τύπο της, έτσι που να μπορεί γεμάτη εμπιστοσύνη ν' ασχολείται με τις ιδιωτικές της υποθέσεις κάτω από την προστασία μιας ισχυρής και με απεριόριστη εξουσία κυβέρνησης. Δήλωσε ξεκάθαρα ότι λαχταρά ν' απαλλαγεί από την ίδια της την πολιτική κυριαρχία για ν' απαλλαγεί από τους κόπους και τους κινδύνους της εξουσίας.

Κι αυτή (η εξωκοινοβουλευτική αστική τάξη), που είχε ήδη ξεγεραθεί ενάντια στον καθαρά κοινοβουλευτικό και φιλολογικό αγώνα για την κυριαρχία της ίδιας της τάξης της και είχε προδόσει τους αρχηγούς αυτής της πάλης, τολμάει τώρα εκ των υστέρων να κατηγορήσει το προλεταριάτο, γιατί δεν ξεσηκώθηκε σ' έναν αιματηρό αγώνα, σ' έναν αγώνα ζωής ή θανάτου για χάρη της! Αυτή, που κάθε στιγμή θυσίαζε το γενικό ταξικό συμφέρον της, δηλ. το πολιτικό συμφέρον της, στο πιο στενό και πιο βρώμικο ιδιωτικό της συμφέρον και απαιτούσε από τους αντιπροσώπους της μιαν ανάλογη θυσία, κλαψουρίζει τώρα ότι το προλεταριάτο θυσίασε τα ιδανικά πολιτικά της συμφέροντα στα υλικά του συμφέροντα. Ποζάρει σαν μια αγαθή ψυχή που το παραπλανημένο από τους σοσιαλιστές προλεταριάτο την παραγνώρισε και την εγκατάλειψε στην αποφασιστική στιγμή. Και βρίσκει μια γενική απήχηση στον αστικό κόσμο. Φυσικά, δε μιλάω για τους γερμανούς πολιτικάντηδες και τους αγροίκους της πολιτικούς. Παραπέμπω τον αναγνώστη λ.χ., στο ίδιο το «Εκόνομιστ», που στις 29 του Νοέμβρη 1851, δηλ. τέσσερις μέρες πριν από το πραξικόπημα, είχε κηρύξει το Βοναπάρτη «φρουρό της τάξης», ενώ τους Θιέρσο και Μπεριέ τους είχε χαρακτηρίσει «αναρχικούς» και που ήδη στις 27 του Δεκέμβρη 1851, αφού πια ο Βοναπάρτης έκλεισε το στόμα αυτών των αναρχικών, φωνάζει για την προδοσία που οι «αμαθείς, ανάγωγες και ηλίθιες μάζες των προλεταρίων είχαν διαπράξει ενάντια στη δεξιούσνη, τη γνώση, την πειθαρχία, την πνευματική επιρροή, τις διανοητικές πηγές και το ηθικό κύρος των μεσαίων και ανωτέρων στρωμάτων της κοινωνίας». Και η

ηλίθια, αμαθής και χυδαία αυτή μάζα δεν ήταν άλλη από την ίδια την αστική μάζα.

(...)

«*C'est le triomphe complet et définitif du socialisme!*»¹ Έτσι χαρακτήρισε ο Γκιζό τις 2 του Δεκέμβρη. Αν όμως η ανατροπή της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας περιέχει μέσα της σε σπέρμα το θρίαμβο της προλεταριακής επανάστασης, ωστόσο το άμεσο και χειροπιαστό αποτέλεσμά της ήταν η νίκη του Βοναπάρτη πάνω στο κοινοβούλιο, της εκτελεστικής εξουσίας πάνω στη νομοθετική εξουσία, της βίας δίχως λόγια πάνω στη βία των λόγων. Στο κοινοβούλιο το έθνος ανύψωνε τη γενική του θέληση σε νόμο, δηλ. έκανε γενική του θέληση το νόμο της κυρίαρχης τάξης. Μπροστά στην εκτελεστική εξουσία παραιτείται από κάθε δική του θέληση και υποτάσσεται στην επιταγή για εξουσία του ξένου, της αυθεντίας. Η εκτελεστική εξουσία, αντίθετα από τη νομοθετική εξουσία, εκφράζει την ετερονομία του έθνους σε αντίθεση με την αυτονομία του. Έτσι η Γαλλία φαίνεται πως ξέφυγε από το δεσποτισμό μιας τάξης, μόνο για να ξαναπέσει κάτω από το δεσποτισμό ενός ατόμου και μάλιστα κάτω από την εξουσία ενός ατόμου χωρίς κύρος. Ο αγώνας φάνηκε πως διευθετήθηκε με το να γονατίσουν μπροστά στον υποκόπανο όλες οι τάξεις, στον ίδιο βαθμό ανίσχυρες και δυνάεις.

Η επανάσταση όμως είναι ριζική. Βρίσκεται ακόμα στο πέραςμά της μέσα από το καθαρτήριο πυρ. Περαιτώνει μεθοδικά το έργο της. Ως τις 2 του Δεκέμβρη 1851 είχε αποτελειώσει το μισό από το προπαρασκευαστικό της έργο και τώρα αποτελείώνει το άλλο μισό. Ολοκληρώνει πρώτα την κοινοβουλευτική εξουσία για να μπορεί να την ανατρέψει. Και τώρα που το έχει κατορθώσει αυτό, ολοκληρώνει την εκτελεστική εξουσία, την ανάγει στην πιο καθαρή της έκφραση, την απομονώνει, τη βάζει απέναντί της σαν μοναδικό στόχο για να συγκεντρώσει πάνω της όλες της τις δυνάμεις καταστροφής. Και όταν θα έχει εκτελέσει το δεύτερο μισό του προπαρασκευαστικού της έργου, η Ευρώπη θα αναπηδήσει από τη θέση της και θα φωνάζει χαρούμενα: καλά έσκαψες, γεροτυφλοπόντικα!²

1. «Είναι ο πλήρης και οριστικός θρίαμβος του σοσιαλισμού» (σ.τ.γ.Ε.).

2. Άμλετ, 1η πράξη, 8η σκηνή (σ.τ.γ.Ε.).

Αυτή η εκτελεστική εξουσία, με την τεράστια γραφειοκρατική και στρατιωτική οργάνωσή της, με τον εκτενή και τεχνητό κρατικό της μηχανισμό, με μια στρατιά από μισό εκατομμύριο υπαλλήλους, πλάι σ' ένα στρατό από άλλο μισό εκατομμύριο, αυτό το φρικιαστικό παρασιτικό σώμα, που τυλίγεται σα δίχτυ γύρω στο σώμα της γαλλικής κοινωνίας και φράζει όλους τους πόρους της, γεννήθηκε τον καιρό της απόλυτης μοναρχίας, τον καιρό της παρακμής του φεουδαρχικού καθεστώτος, και υποβοήθησε την επίσπευση της παρακμής του. Τα εξουσιαστικά προνόμια των γαιοκτημόνων και των πόλεων μετατράπηκαν σε άλλες τόσες αρμοδιότητες της κρατικής εξουσίας, οι φεουδάρχες τιτλούχοι σε έμμισθους υπαλλήλους και ο πολύχρωμος κατάλογος των αντιμαχόμενων μεσαιωνικών απόλυτων εξουσιών έγινε το διαρρυθμισμένο σχέδιο μιας κρατικής εξουσίας, που η εργασία της είναι καταμερισμένη και συγκεντρωμένη σαν σε εργοστάσιο. Η πρώτη γαλλική επανάσταση, έχοντας καθήκον να συντρίψει όλες τις τοπικές, εδαφικές, δημοτικές και επαρχιακές ανεξάρτητες εξουσίες για να δημιουργήσει την αστική ενότητα του έθνους, ήταν υποχρεωμένη ν' αναπτύξει εκείνο που είχε αρχίσει η απόλυτη μοναρχία: το συγκεντρωτισμό, ταυτόχρονα όμως την έκταση, τις αρμοδιότητες και τους παραστάτες της κυβερνητικής εξουσίας. Ο Ναπολέων τελειοποίησε αυτόν τον κρατικό μηχανισμό. Η νομιμόφρων μοναρχία και η μοναρχία του Ιούλη δεν του προσθέσανε τίποτα εκτός από ένα μεγαλύτερο καταμερισμό της εργασίας, που αναπτυσσόταν στον ίδιο βαθμό που ο καταμερισμός της εργασίας μέσα στην αστική κοινωνία δημιουργούσε νέες ομάδες συμφερόντων και συνεπώς καινούργιο υλικό για την κρατική διοίκηση. Κάθε κοινό συμφέρον χωρίστηκε αμέσως από την κοινωνία και αντιπαράτέθηκε σ' αυτή σαν ανώτερο, γενικό συμφέρον, αποσπάστηκε από την αυτενέργεια των κοινωνικών μελών και έγινε αντικείμενο της κυβερνητικής δραστηριότητας, από το γεφύρι, το σχολικό κτίριο και την κοινόχρηστη ιδιοκτησία μιας αγροτικής κοινότητας μέχρι τους σιδηροδρόμους, τον εθνικό πλούτο και το εθνικό πανεπιστήμιο της Γαλλίας. Τέλος, η κοινοβουλευτική δημοκρατία στην πάλη της ενάντια στην επανάσταση δρέθηκε αναγκασμένη, μαζί με τα κατασταλτικά μέτρα, να ενισχύσει τα μέσα και το συγκεντρωτισμό της κυβερνητικής εξουσία. Όλες οι ανατροπές τελειοποιούσαν αυτή τη μηχανή αντί να την τσα-

κίζουν. Τα κόμματα που αγωνίζονταν διαδοχικά για την εξουσία θεωρούσαν την απόκτηση αυτού του τεράστιου κρατικού οικοδομήματος σαν την κυριότερη λεία του νικητή.

Μα στο καθεστώς της απόλυτης μοναρχίας, κατά την πρώτη επανάσταση, και στο καθεστώς του Ναπολέοντα, η γραφειοκρατία ήταν μόνο το μέσο για να προετοιμαστεί η ταξική κυριαρχία της αστικής τάξης. Στο καθεστώς της παλινόρθωσης του Λουδοβίκου Φίλιππου, της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ήταν το εργαλείο της κυρίαρχης τάξης, όσο κι αν αυτή επιδίωκε να αποκτήσει τη δική της εξουσία.

Μόνο στο καθεστώς του δεύτερου Βοναπάρτη φαίνεται να έχει ολότελα ανεξαρτητοποιηθεί το κράτος. Η κρατική μηχανή έχει τόσο σταθεροποιηθεί τη θέση της απέναντι στην αστική κοινωνία, που είναι αρκετό να έχει επικεφαλής της τον αρχηγό του ομίλου της 10ης του Δεκέμβρη, έναν τυχοδιώχτη που κατέφθασε από το εξωτερικό, που τον ανακήρυξε αρχηγό μια μεθυσμένη φανταρία την οποία είχε εξαγοράσει με ρακί και λουκάνικα και που είναι συνεχώς υποχρεωμένος να της πετάει και από κανένα λουκάνικο. Έτσι εξηγείται η μικρόψυχη απελτίσια, το συναίσθημα της πιο τρομακτικής ταπείνωσης και του εξευτελισμού, που πλακώνει το στήθος της Γαλλίας και της κόβει την ανάσα. Η Γαλλία αισθάνεται τον εαυτό της ατιμασμένο.

Και παρόλα αυτά η κρατική εξουσία δεν αιωρείται στο κενό. Ο Βοναπάρτης αντιπροσωπεύει μια τάξη και μάλιστα την πολυαριθμότερη τάξη της γαλλικής κοινωνίας, τους μικρούς χωρικούς.

Όπως οι Βουρβόνοι ήταν η δυναστεία της μεγάλης γαιοκτησίας, όπως ο οίκος της Ορλεάνης ήταν η δυναστεία του χρήματος, έτσι και οι Βοναπάρτες είναι η δυναστεία των αγροτών, δηλ. της μάζας του γαλλικού λαού. Ο εκλεκτός των αγροτών δεν είναι ο Βοναπάρτης που υποτασσόταν στο αστικό κοινοβούλιο, αλλά ο Βοναπάρτης που το διάλυνσε. Τρία χρόνια οι πόλεις κατόρθωναν να πλαστογραφούν το νόημα των εκλογών της 10ης του Δεκέμβρη και να εξαπατούν τους αγρότες στο ζήτημα της ανασύστασης της αυτοκρατορίας. Οι εκλογές της 10ης του Δεκέμβρη 1848 ολοκληρώθηκαν μονάχα με το προαξικόπημα της 2ας του Δεκέμβρη 1851.

Οι μικροί χωρικοί αποτελούν μια τεράστια μάζα, που τα μέ-

λη της ζουν κάτω από ίδιες συνθήκες. χωρίς όμως να έρχονται μεταξύ τους σε πολλών ειδών σχέσεις. Ο τρόπος της παραγωγής τους, τους απομονώνει τον έναν από τον άλλο, αντί να τους φέρνει σε αμοιβαία επικοινωνία. Η απομόνωση προμοδοτείται και από τα άσχημα συγκοινωνιακά μέσα της Γαλλίας και τη φτώχεια των αγροτών. Το παραγωγικό τους πεδίο, ο μικρός κλήρος, δεν επιτρέπει στην καλλιέργειά του κανένα καταμερισμό της εργασίας, καμιά εφαρμογή της επιστήμης και συνεπώς καμιά ποικιλία στην ανάπτυξη, καμιά διαφοροποίηση στα ταλέντα. κανένα πλούτο στις κοινωνικές σχέσεις. Κάθε ξεχωριστή αγροτική οικογένεια είναι σχεδόν αυτόκλητος, παράγει η ίδια άμεσα το μεγαλύτερο μέρος της κατανάλωσής της και έτσι αποκτά τα μέσα συντήρησής της περισσότερο από την ανταλλαγή με τη φύση, παρά από τη διασύνδεση με την κοινωνία. Ο μικρός κλήρος, ο αγρότης και η οικογένεια, δίπλα ένας άλλος μικρός κλήρος, ένας άλλος αγρότης και μια άλλη οικογένεια. Μια χούφτα απ' αυτές τις μονάδες κάνουν ένα χωριό και μια χούφτα χωριά κάνουν ένα νομό. Έτσι σχηματίζεται η μεγάλη μάζα του γαλλικού έθνους με απλή άθροιση ομώνυμων μεγεθών, το ίδιο περίπου όπως ένα σακί γεμάτο πατάτες κάνει ένα σακί πατάτες. Εφόσον εκατομμύρια οικογένειες ζουν κάτω από οικονομικές συνθήκες ύπαρξης, που ξεχωρίζουν τον τρόπο ζωής τους, τα συμφέροντά τους και τη μόρφωσή τους από τον τρόπο ζωής, τα συμφέροντα και τη μόρφωση των άλλων τάξεων και τις αντιπαραθέτουν εχθρικά σ' αυτές, αποτελούν μια τάξη. Εφόσον όμως ανάμεσα στους μικρούς αγρότες υπάρχει μόνο μια τοπική συνοχή και η ομοιότητα των συμφερόντων τους δε δημιουργεί ανάμεσά τους καμιά κοινότητα, κανένα εθνικό σύνδεσμο, και καμιά πολιτική οργάνωση, δεν αποτελούν τάξη. Γιαυτό είναι ανίκανοι να επιβάλουν οι ίδιοι εξ ονόματός τους τα ταξικά τους συμφέροντα, είτε με μια βουλή είτε με μια συνέλευση (Konvent: σύνοδο). Δεν μπορούν ν' αντιπροσωπεύουν τον εαυτό τους, πρέπει να αντιπροσωπεύονται από άλλους. Ο αντιπρόσωπός τους πρέπει ταυτόχρονα να παρουσιάζεται σαν κύριός τους, σαν μια εξουσία πάνω απ' αυτούς, σαν μια χωρίς φραγμούς κυδερνητική δύναμη, που τους προστατεύει από τις άλλες τάξεις και τους στέλνει από τα πάνω τη βροχή και τον ήλιο. Η πολιτική επιρροή των μικρών αγροτών βρίσκει συνεπώς την τελική της έκφραση στην υποταγή της ίδιας της κοινωνίας στην εκτελεστική εξουσία.

Η ιστορική παράδοση γέννησε την πίστη των γάλλων αγροτών στο θαύμα ότι ένας άνθρωπος με το όνομα Ναπολέον θα τους ξανάφερνε όλο το μεγαλείο. Και δρέθηκε κάποιο υποκείμενο, που λέει ότι είναι αυτός ο άνθρωπος, γιατί έχει το όνομα Ναπολέον και γιατί ο ναπολεόντειος κώδικας ορίζει ότι: «La recherche de la paternité est interdite»¹. Ύστερα από είκοσι χρόνια αλητείας και ύστερα από μια σειρά γελοίες περιπέτειες, επαληθεύεται ο μύθος και ο άνθρωπος γίνεται αυτοκράτορας των Γάλλων. Η έμμονη ιδέα του ανηψιού πραγματοποιήθηκε, γιατί συνέπιπτε με την έμμονη ιδέα της πολυπληθέστερης τάξης του γαλλικού λαού.

Μα, θα μου αντιτάξει κανείς, και οι εξεγέρσεις των αγροτών στη μισή Γαλλία, το κυνήγι του στρατού ενάντια στους αγρότες, οι μαζικές φυλακίσεις και εξορίες των αγροτών;

Από τον καιρό του Λουδοβίκου XIV η Γαλλία δε γνώρισε παρόμοιο διωγμό των αγροτών «για δημαγωγικές μηχανορραφίες».

Πρέπει όμως να το καταλάβουμε καλά. Η δυναστεία του Βοναπάρτη δεν αντιπροσωπεύει τον επαναστάτη αλλά το συντηρητικό αγρότη, δεν αντιπροσωπεύει τον αγρότη που θέλει να βγει έξω από τις κοινωνικές συνθήκες της ύπαρξής του, από το μικρό κλήρο, αλλά αντίθετα τον αγρότη που θέλει να σταθεροποιήσει αυτές τις συνθήκες κι αυτό τον κλήρο, δεν αντιπροσωπεύει το λαό της υπαίθρου που ενωμένος με τις πόλεις θέλει να ανατρέψει με τη δική του δράση την παλιά τάξη πραγμάτων, αλλά αντίθετα, το λαό της υπαίθρου που, γερά κλεισμένος σ' αυτήν την παλιά τάξη πραγμάτων, θέλει να δει τον εαυτό του μαζί με το μικρό κλήρο του να σώζεται και να ευνοείται από το φάντασμα της αυτοκρατορίας. Δεν αντιπροσωπεύει το διαφωτισμό, αλλά τη δεισιδαιμονία του αγρότη, δεν αντιπροσωπεύει την κρίση του, αλλά την πρόληψή του, δεν αντιπροσωπεύει το μέλλον του, αλλά το παρελθόν του, δεν αντιπροσωπεύει τη σύγχρονη Σεδέν αλλά τη σύγχρονη Βανδέα του.²

1. Απαγορεύεται η αναζήτηση της πατρότητας (σ.τ.γ.Ε.).

2. Σεδέν: Οροσειρά στη νότια Γαλλία. Το 1702-1705 έλαβε χώρα εκεί μια αγροτική εξέγερση, που ονομάστηκε η εξέγερση των Καμιζάρ. Η εξέγερση, που αρχικά ξεκίνησε ενάντια στην καταδίκωση των διαμαρτυρουμένων, πήρε οξυτάτο αντιφεουδαρχικό χαρακτήρα. Σε μεμονωμένες περιοχές φούντωνε ξανά

Η τριχρονη σκληρή κυριαρχία της κοινοδοϋνεντιζής δημοκρατίας είχε απελευθερώσει μια μερίδα γάλλους αγρότες από τη ναπολεόντεια αυταπάτη και τους είχε επαναστατικοποιήσει αν και μονάχα επιφανειακά. Κάθε φορά όμως που έμπαιναν σε ζήνηση, η αστική τάξη τους απωθούσε με τη δία. Κάτω από την κοινοδοϋνεντιζή δημοκρατία, η σύγχρονη συνείδηση του γάλλου αγρότη αντιμαχόταν την παραδοσιακή του συνείδηση. Ο αγώνας αυτός συνεχίστηκε με τη μορφή μιας αδιάκοπης πάλης ανάμεσα στους δασκάλους και τους παπάδες. Η αστική τάξη κατανίκησε τους δασκάλους. Για πρώτη φορά οι αγρότες έκαναν προσπάθειες να κρατήσουν ανεξάρτητη στάση απέναντι στην κυβερνητική δράση. Αυτό εκδηλώθηκε με τις αδιάκοπες συγκρούσεις ανάμεσα στους κοινοτάρχες και τους Νομάρχες. Η αστική τάξη έπαισε τους κοινοτάρχες. Τέλος, στην περίοδο της κοινοδουλεντιζής δημοκρατίας ξεσηκώθηκαν οι αγρότες από διάφορα μέρη ενάντια στο ίδιο τους το γέννημα, το στρατό. Η αστική τάξη τους τιμώρησε με καταστάσεις πολιορκίας και με εκτελέσεις. Κι αυτή η ίδια η αστική τάξη φωνάζει τώρα για την ηλιθιότητα των μαζών, του *vile multitude*¹, που την πρόδωσε στο Βοναπάρτη. Αυτή η ίδια στερέωσε με τη δία την πίστη της αγροτικής τάξης στην αυτοκρατορία, η ίδια διατήρησε τις συνθήκες που αποτελούν την κοιτίδα αυτής της αγροτικής θρησκείας. Πάντως η αστική τάξη είναι αναγκασμένη να φοβάται την ηλιθιότητα των μαζών, όσο θα μένουν συντηρητικές, και τη νοημοσύνη των μαζών, μόλις γίνουν επαναστατικές.

Στις εξεγέρσεις μετά το πραξικόπημα, ένα τμήμα γάλλων αγροτών διαμαρτυρήθηκε με τα όπλα στο χέρι ενάντια στην ίδια τους την ψήφο της 10ης του Δεκέμβρη 1848. Το σχολείο που πέρασαν από το 1848 και μετά τους είχε φρονηματίσει. Μόνο που είχανε τάξει τον εαυτό τους στον υπόκοσμο της ιστορίας. Η ιστορία το έπαιρνε αυτό επί λέξει και η πλειοψηφία ήτανε σε τέτοιο ύαθμό σαστισμένη που ίσα-ίσα στους πιο κόκκινους νο-

---

μέχρι το 1715.

Bardia: γαλλική επαρχία στην οποία την άνοιξη του 1793 κατά τη Γαλλική Επανάσταση ξέσπασε μια αντεπαναστατική εξέγερση υπό την ηγεσία των εν- γενών, και στηριζόταν πάνω στην αγροτιά αυτής της οικονομικά καθυστερημέ- νης περιοχής (σ.τ.γ.Ε.).

1. Χύδην όχλον (σ.τ.γ.Ε.).

μους ο αγροτικός κόσμος ψήφισε ανοιχτά το Βοναπάρτη. Πίστευαν πως η εθνοσυνέλευση εμπόδιζε το Βοναπάρτη να δαδίσει μπροστά. Ο Βοναπάρτης είχε τώρα σπάσει τα δεσμά που μ' αυτά οι πόλεις είχαν δεθεί τη θέληση της υπαίθρου. Ακόμα, οι αγρότες σε μερικές περιφέρειες έκαναν την παραύλογη σκέψη: Δίπλα σ' ένα Ναπολέοντα μια συνέλευση (Konvent).

Αφού η πρώτη επανάσταση μετέδωσε τους αγρότες από μισοδουλοπάροικους σε ελεύθερους ιδιοκτήτες της γης, ο Ναπολέων στέριωσε και ρύθμισε τις συνθήκες που θα τους επιτρέπανε να εκμεταλλεύονται ανενόχλητα τη γη της Γαλλίας, που πριν λίγο είχε περάσει στα χέρια τους, και να ικανοποιούν το νεανικό πάθος τους για ιδιοκτησία. Αυτό όμως που προκαλεί τώρα την καταστροφή του γάλλου αγρότη είναι ο ίδιος ο μικρός του κλήρος, ο τεμαχισμός της γης, η μορφή της ιδιοκτησίας που σταθεροποίησε ο Ναπολέων στη Γαλλία. Οι υλικές συνθήκες είναι ακριδώς εκείνες που μετέτρεψαν το γάλλο φεουδαρχικό αγρότη σε μικρό ανεξάρτητο αγρότη και το Ναπολέοντα σε αυτοκράτορα. Δυο γενιές στάθηκαν αρκετές για να δημιουργήσουν το αναπόφευκτο αποτέλεσμα: την προοδευτική χειροτέρευση της αγροκαλλιέργειας και την προοδευτική καταχρέωση του γεωργού. Η «ναπολέοντεια» μορφή ιδιοκτησίας, που στις αρχές του 19ου αιώνα ήταν η προϋπόθεση για την απελευθέρωση και τον πλουτισμό του γαλλικού αγροτικού πληθυσμού, εξελίχτηκε στη διάρκεια αυτού του αιώνα σε νόμο της υποδούλωσης και της εξαθλίωσής του. Και ακριδώς αυτός ο νόμος είναι η πρώτη από τις «idées napoléoniennes» που είχε να διαφυλάξει ο δεύτερος Βοναπάρτης¹. Κι αν ακόμη συμμερίζεται μαζί με τους αγρότες την αυταπάτη ότι η αιτία της καταστροφής τους δε βρίσκεται στην ίδια την τεμαχισμένη μικροϊδιοκτησία, αλλά έξω απ' αυτήν, στην επίδραση περιστατικών δευτερευόντων σημασίας, οι πειραματισμοί του θα σκάσουν σαν σαπουνόφουσες όταν έρθουν σε επαφή με τις παραγωγικές σχέσεις.

Η οικονομική εξέλιξη της τεμαχισμένης μικροϊδιοκτησίας ανάτρεψε από τη ράση τους τις σχέσεις των αγροτών προς τις άλλες τάξεις της κοινωνίας. Τον καιρό του Ναπολέοντα, ο τε-

---

1. Ναπολέοντειες ιδέες. Αναφορά στο βιβλίο του Λονδοδίκου Βοναπάρτη «Ναπολέοντειες Ιδέες» που κυκλοφόρησε στο Παρίσι το 1839.

μαχισμός της γης στην ύπαιθρο συμπλήρωνε τον ελεύθερο ανταγωνισμό και την απαρχή της μεγάλης βιομηχανίας στις πόλεις. Η αγροτική τάξη ήταν η πανταχού παρούσα διαμαρτυρία ενάντια στην αριστοκρατία των γαιοκτημόνων που μόλις είχε γκρεμιστεί. Οι ρίζες που η τεμαχισμένη αυτή μικροϊδιοκτησία άπλωσε στο γαλλικό έδαφος στέρησαν το φεουδαλισμό από κάθε τροφή. Οι οριοθετικοί της πάσσαλοι αποτέλεσαν τα φυσικά οχυρά της αστικής τάξης ενάντια σε κάθε εγχείρημα των παλιών της επικυρίαρχων. Μα στην πορεία του 19ου αιώνα τη θέση του φεουδάρχη την πήρε ο τοκογλύφος των πόλεων, τη θέση της φεουδαρχικής χρέωσης της γης την πήρε η υποθήκη, τη θέση της αριστοκρατικής γαιοκτησίας την πήρε το αστικό κεφάλαιο. Ο μικρός κλήρος του αγρότη είναι τώρα μόνο το πρόσχημα που επιτρέπει στον κεφαλαιοκράτη να δγάζει κέρδος, τόκο και πρόσοδο από το χωράφι, ενώ αφήνει στον ίδιο τον αγρότη να κοιτάζει πως θα μπορέσει να δγάλει το μεροκάματό του. Το χρέος της υποθήκης, που βαραιίνει τη γαλλική γη, υποχρεώνει την αγροτιά της Γαλλίας να πληρώνει έναν τόκο ίσο με τον ετήσιο τόκο όλου του αγγλικού δημόσιου χρέους. Η τεμαχισμένη μικροϊδιοκτησία, με την υποδούλωσή της στο κεφάλαιο – και στην υποδούλωση αυτή ωθεί αναπόφεικτα όλη η εξέλιξή της – μετάρρεψε τη μάζα του γαλλικού έθνους σε τρωγλοδύτες. Δεκάξι εκατομμύρια αγρότες (υπολογίζονται μαζί οι γυναίκες και τα παιδιά) ζουν σε σπηλιές από τις οποίες ένα μεγάλο μέρος έχουν μονάχα ένα άνοιγμα, ένα άλλο έχει δυο και οι πιο προνομιούχες τρία ανοίγματα. Τα παράθυρα όμως είναι για ένα σπίτι ό,τι είναι οι πέντε αισθήσεις για το κεφάλι. Το αστικό καθεστώς που στις αρχές του αιώνα έβαλε το κράτος φρουρό του νεοσυστημένου μικρού κλήρου και που τον λίπανε με δάφνες, έγινε τώρα ένας βρυκόλακας που ρουφάει το αίμα του και το μεδούλι του και τον πετάει στην αλχημιστική χύτρα του κεφαλαίου. Ο κώδικας του Ναπολέοντα δεν είναι πια παρά ο κώδικας της δήμευσης της εκποίησης και του αναγκαστικού πλειστηριασμού. Στα τέσσερα εκατομμύρια (μαζί με τα παιδιά τους κλπ.) τους επίσημα άπορους, αλήτες, εγκληματίες και πόρνες, που αριθμεί η Γαλλία, πρέπει να προστεθούν πέντε εκατομμύρια που κρέμονται στο χείλος του γκρεμού και είτε ζουν στην ύπαιθρο, είτε μαζί με τα κουρέλια τους και με τα παιδιά τους καταφεύγουν συνεχώς από την ύ-

παιθρο στις πόλεις και από τις πόλεις στην ύπαιθρο. Έτσι, τα συμφέροντα των αγροτών δε δρῶνται πια, ὡς τον καιρὸ του Ναπολέοντα, σε αρμονία, ἀλλὰ σε ἀντίθεση με τα συμφέροντα της αστικής τάξης, με το κεφάλαιο. Συνεπώς, οι αγρότες δρῶνται το φυσικό τους σύμμαχο και καθοδηγητὴ στο προλεταριάτο των πόλεων που καθήκον του εἶναι ἡ ἀνατροπὴ της αστικής τάξης πραγμάτων. Μα ἡ ἰσχυρὴ και με ἀπεριόριστα δικαιώματα κυδέρνιση – και αὐτὴ εἶναι ἡ δευτέρη «ναπολεόντεια ιδέα» που ο δευτερος Ναπολέοντας πρέπει να εφαρμόσει – καλείται να υπερασπίσει με τη δία αὐτὴ την «υλική» τάξη. Κι αὐτὴ ἡ «ordre matériel»¹ χρησιμεύει σαν σύνθημα σε ὅλες τις διακηρύξεις του Βοναπάρτη ἐνάντια στους ἐξεγερμένους αγρότες.

Δίπλα στην υποθήκη που του ἐπιβάλλει το κεφάλαιο, θαρραίνουν ἀκόμα το μικρὸ κλήρο και οι φόροι. Οι φόροι εἶναι ἡ πηγὴ ζωῆς της γραφειοκρατίας, του στρατοῦ, των παπάδων και της αὐλῆς, με μια λέξη ὅλου του μηχανισμοῦ της ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἰσχυρὴ κυδέρνιση και οι ἑκατοῖς φόροι εἶναι ταιντόσημα. Ἀπὸ την ἴδια τη φύση της, ἡ τεμαχισμένη μικροϊδιοκτησία εἶναι κατάλληλη για ν' ἀποτελέσει τη βάση μιας παντοδύναμης και ἀναρίθμητης γραφειοκρατίας. Δημιουργεῖ σ' ὅλη την ἐπιφάνεια της χώρας ἓνα ομοιόμορφο ἐπίπεδο σχέσεων και προσώπων. Συνεπώς ἐπιτρέπει ἐπίσης την ομοιόμορφη δράση ἀπὸ ἓνα ἀνώτατο κέντρο προς ὅλα τα σημεῖα αὐτῆς της ομοιόμορφης μάζας. Ἐκμηδενίζει τις ἐνδιάμεσες αριστοκρατικές ἑαθμίδες ἀνάμεσα στη μάζα του λαοῦ και στην κρατικὴ ἐξουσία. Ἀπ' ὅλες τις μεριές λοιπὸν προκαλεῖ την ἀμεση ἐπέμβαση αὐτῆς της κρατικῆς ἐξουσίας και την παρεμβολὴ των ἀμεσων ὁργάνων της. Τέλος, δημιουργεῖ ἓναν ἀνεργὸ υπερχλήθυσμό, που δε δρῶνται θέση οὔτε στην ὑπαιθρο οὔτε στις πόλεις και συνεπώς ἀναζητεῖ τις δημοσιοῦπαλληλικές θέσεις σαν ἓνα εἶδος τιμητικῆς ἐλεημοσύνης και προκαλεῖ τη δημιουργία δημόσιων θέσεων. Με τις νέες ἀγορές που ἀνοίξε με τις λόγγες και με τη λεηλασία της ηπείρου, ο Ναπολέων ἐπέστρεψε με τόκο τους ἀναγκαστικούς φόρους. Οι φόροι αὐτοὶ ἦταν ἓνα ἀγκάθι για την ἐπιχείρηση του αγρότη, ἐνὼ τώρα της ληστεύ-

1. Υλικὴ τάξη (σ.τ.γ.Ε.).

ουν και τις τελευταίες της πηγές και ολοκληρώνουν την αδυναμία της ν' αντισταθεί στην εξαθλίωση. Και μια τεράστια γραφειοκρατία, καλοντυμένη, και καλοθρεμμένη, είναι η «ναπολεόντεια ιδέα» που άρεσε περισσότερο από όλες στο δεύτερο Βοναπάρτη. Και πως να μην του αρέσει, αφού είναι αναγκασιμένος, δίπλα στις πραγματικές τάξεις της κοινωνίας, να δημιουργήσει μια τεχνητή κάστα, για την οποία η διατήρηση του καθεστώτος του είναι ζήτημα καθημερινού ψωμιού; Γιαυτό μια από τις πρώτες οικονομικές πράξεις του ήταν να ανεθώσει πάλι τις αποδοχές των υπαλλήλων στο παλιό τους επίπεδο και να δημιουργήσει καινούργιες αργομισθίες.

Μια άλλη «ναπολεόντεια ιδέα» είναι η κυριαρχία των πατάδων σαν ένα μέσο διακυβέρνησης. Αν όμως ο νεοδημιουργημένος μικρός κλήρος, στην αρμονία του με την κοινωνία, στην εξάωρσή του από τις φυσικές δυνάμεις και την υποταγή του στην ανθεντία που τον προστατεύει από τα πάνω ήταν φυσικά θρησκος, ο μικρός κλήρος που έχει συντριβεί από τα χρέη, που βρίσκεται σε διάσταση με την κοινωνία και την (κυδορευτική) ανθεντία, και που εξωθείται πέρα από τη δική του περιορισμένη αντίληψη γίνεται φυσικά άθρησκος. Ο ουρανός ήταν ένα όμορφο συμπλήρωμα στην πριν από λίγο κερδισμένη στενή λωρίδα γης, τόσο μάλιστα περισσότερο που απ' αυτόν εξαρτιέται τι καιρό θα κάνει, γίνεται όμως όρισιά μόλις θελήσουν να τον επιβάλουν σαν υποκατάστατο του μικρού κλήρου. Ο παπάς παρουσιάζεται τότε απλά σαν το μρωμένο λαγωνικό της επίγειας αστυνομίας – που κι αυτή είναι μια άλλη «ναπολεόντεια ιδέα». Την ερχόμενη φουρά, η εκστρατεία ενάντια στη Ρώμη θα γίνει μέσα στην ίδια τη Γαλλία, μα με εντελώς αντίθετο νόημα από κείνο του γ. ντε Μονταλμπέρ.

Τέλος, το αποκορύφωμα των «ναπολεόντειων ιδεών» είναι η υπεροχή του στρατού. Ο στρατός ήταν *point d'honneur*¹ των μικρών αγροτών, τους μεταμόρφωνε σε ήρωες, υπερασπιζόταν την καινούργια ιδιοκτησία τους από τους εξοπριζούς εχθρούς, δόξαζε τη νεοαποκτημένη εθνική τους ενότητα, λεηλατούσε κι επαναστατικοποιούσε τον κόσμο. Η στολή ήταν η δική τους κρατική φορεσιά, ο πόλεμος ήταν η ποίησή τους, ο μικρός

---

1. Υπόθεση τιμής (σ.τ.γ.Ε.).

κλήρος που στη φαντασία τους μεγάλωνε και στρογγύλευε ήταν η πατρίδα τους, και ο πατριωτισμός ήταν η ιδανική μορφή του αισθήματος της ιδιοκτησίας. Οι εχθροί όμως που ενάντια τους ο γάλλος αγρότης έχει να υπερασπίσει την ιδιοκτησία του σήμερα δεν είναι πια οι κοζάκοι, μα οι Huissiers, οι δικαστικοί κλητήρες και οι φοροεισπράκτορες. Ο μικρός κλήρος δε δρίσκεται πια σ' αυτό που λέγεται πατρίδα, αλλά στο διβλίο υποθηκών. Ο ίδιος ο στρατός δεν είναι πια το άνθος της αγροτικής νεολαίας, είναι το βαλτολούλουδο του αγροτικού λούμπεν προλεταριάτου. Αποτελείται σε μεγάλο μέρος από Remplaçants, από αντικαταστάτες, ακριβώς όπως και ο δεύτερος Βοναπάρτης δεν είναι παρά ένας Remplaçant, ο αντικαταστάτης του Ναπολέοντα. Τα ηρωικά κατορθώματά του τα εκτελεί τώρα με την παγάννα και το άγριο κυνήγι των αγροτών, με την εξάσκηση των καθηκόντων του χωροφύλακα και όταν οι εσωτερικές αντιφάσεις του συστήματός του κυνηγήσουν τον αρχηγό του ομίλου της 10ης του Δεκέμβρη έξω από τα γαλλικά σύνορα, ο στρατός του, ύστερα από μερικές ληστρικές πράξεις, δε θα δρέψει δάφνες, αλλά ξυλίες.

Βλέπουμε ότι όλες οι «ναπολεόντειες ιδέες» είναι ιδέες του μικρού κλήρου που δεν έχει ακόμα αναπτυχθεί και που βρίσκεται στη φρεσκάδα της νεότητάς του. Για το μικρό όμως κλήρο που έχει ζήσει τη ζωή του οι ιδέες αυτές είναι ένας παραλογισμός. Είναι οι παραισθήσεις της θανάσιμης αγωνίας του, λέξεις που μετατρέπονται σε κενολογίες, πνεύματα που γίνονται φαντάσματα. Η παρωδία όμως της αυτοκρατορίας ήταν αναγκαία για να απαλλάξει τη μάζα του γαλλικού έθνους από το βάρος της παράδοσης και για να προβάλλει σε καθαρή μορφή την αντίθεση ανάμεσα στην κρατική εξουσία και στην κοινωνία. Μαζί με την προοδευτική συντριβή της τεμαχισμένης μικροϊδιοκτησίας, καταρρέει κι ολόκληρο το στηριγμένο πάνω της κρατικό οικοδόμημα. Η κρατική συγκεντροποίηση που χρειάζεται η σύγχρονη κοινωνία υψώνεται μονάχα πάνω στα συντρίμια του στρατιωτικού γραφειοκρατικού κυδερνητικού μηχανισμού, που είχε σφυρηλατηθεί σε αντίθεση με τη φεουδαρχία¹.

---

1. Στην έκδοση του 1852 η παράγραφος αυτή τελειώνει με τις παρακάτω γραμμές που τις παράλειψε ο Μαρξ στην έκδοση του 1869: «Η συντριβή της

Η κατάσταση του γάλλου αγρότη μας λύνει το αίνιγμα των γενικών εκλογών της 20ής και 21ης του Δεκέμβρη, που οδήγησαν το δεύτερο Βοναπάρτη στο όρος Σινά όχι για να πάρει, αλλά για να υπαγορεύσει νόμους.

Ήταν ολοφάνερο ότι η αστική τάξη δεν είχε τώρα άλλη ελπίδα από το να εκλέξει το Βοναπάρτη. Όταν στη σύνοδο της Κωνσταντίας¹ οι πουριτανοί παραπονέθηκαν για την ακόλαστη ζωή των παπών και θρηνολογούσαν για την ανάγκη μιας αναμόρφωσης των ηθών, ο καρδινάλιος Πιέρ ντ' Αϊγύ τους κατακεραυνώσε: «Μονάχα ο ίδιος ο διάβολος μπορεί τώρα να σώσει την καθολική εκκλησία και σεις ζητάτε αγγέλους!» Το ίδιο και η γαλλική αστική τάξη φώναζε ύστερα από το πραξικόπημα: «Μονάχα ο αρχηγός του ομίλου της 10ης του Δεκέμβρη μπορεί να σώσει τώρα την αστική κοινωνία! Μονάχα η κλεψιά μπορεί να σώσει τώρα την ιδιοκτησία, η επιορκία τη θρησκεία, τα νόθα την οικογένεια, η αταξία την τάξη!».

Ο Βοναπάρτης, σαν δύναμη της εκτελεστικής εξουσίας που έγινε ανεξάρτητη, νιώθει ως αποστολή του να εξασφαλίσει το «αστικό καθεστώς». Η δύναμη όμως αυτού του αστικού καθεστώτος είναι η μεσαία τάξη. Γι' αυτό το λόγο ο Βοναπάρτης παρουσιάζεται σαν εκπρόσωπος της μεσαίας αυτής τάξης και εκδίδει διατάγματα μ' αυτό το πνεύμα. Ωστόσο, ο ίδιος έχει κάποια αξία μόνο και μόνο γιατί συνέτριψε και συντρίβει καθημερινά την πολιτική δύναμη αυτής της μεσαίας τάξης. Γι' αυτό θεωρεί τον εαυτό του αντίπαλο της πολιτικής και φιλολογι-

---

κρατικής μηχανής δε θα δάλει σε κίνδυνο το συγκεντρωτισμό. Η γραφειοκρατία είναι μόνο η κατώτερη και θάνατη μορφή ενός συγκεντρωτισμού που διαρύνεται ακόμα με την αντίθεσή του, με το φεουδαλισμό. Μαζί με την απογοήτευσή του από τη ναπολεόντεια παλινόρθωση ο γάλλος χωρικός χάνει την πίστη στο μικρό κλήρο του, καταρρέει ολόκληρο το κρατικό οικοδόμημα που είναι οικοδομημένο πάνω σ' αυτό το μικρό κλήρο και η προλεταριακή επανάσταση αποκτά τη χορωδία που χωρίς αυτή η μονωδία της μετατρέπεται σε κ'άνκειο άσμα σ' όλα τα αγροτικά έθνη» (σ.τ.γ.Ε.).

1. Σύνοδος Κωνσταντίας (1414-1418): συγκλήθηκε για να σταθεροποιήσει την κλονισμένη θέση της καθολικής εκκλησίας κάτω από τις συνθήκες της εξελισσόμενης αναμόρφωσης. Η σύνοδος απέρριψε τις διδαχές των αρχηγών της αναμόρφωσης Τζον Βίκλιφ και Γιαν Χας. Ξανάφτιαξε την ενότητα της καθολικής εκκλησίας και εξέλεγε αντί για τους τρεις μνηστήρες που διεκδικούσαν ο ένας από τον άλλο το θρόνο του πάπα, μια νέα κεφαλή της εκκλησίας (σ.τ.γ.Ε.).

κής δύναμης της μεσαίας τάξης. Προστατεύοντας όμως την υλική της δύναμη, δημιουργεί εκ νέου την πολιτική της δύναμη. Γιαυτό το λόγο είναι υποχρεωμένος να διατηρεί στη ζωή την αιτία και να εξαφανίζει το αποτέλεσμα παντού όπου παρουσιάζεται. Αυτό όμως δε μπορεί να γίνει χωρίς μικρομπερδέματα της αιτίας με το αποτέλεσμα, αφού στην αλληλεπίδρασή τους χάνουν και τα δυο τα διακριτικά γνωρίσματά τους. Εκδίδουν λοιπόν νέα διατάγματα που σβήνουν την οροθετική γραμμή ανάμεσά τους. Ταυτόχρονα ο Βοναπάρτης θεωρεί τον εαυτό του εκπρόσωπο των αγροτών και γενικά του λαού, που θέλει ενάντια στην αστική τάξη να κάνει ευτυχισμένες τις κατώτερες λαϊκές τάξεις μέσα στα πλαίσια της αστικής κοινωνίας. Εκδίδουν λοιπόν νέα διατάγματα, που υπεξαιρούν εκ των προτέρων από τους «αληθινούς σοσιαλιστές»¹ την κυβερνητική τους σοφία. Ο Βοναπάρτης όμως θεωρεί τον εαυτό του πριν απ' όλα αρχηγό του ομίλου της 10ης Δεκέμβρη, εκπρόσωπο του λούμπεν προλεταριάτου στο οποίο ανήκουν ο ίδιος, το περιβάλλον (entourage) του, η κυβέρνηση του και ο στρατός του και το οποίο ενδιαφέρεται πριν απ' όλα να ευεργετήσει τον εαυτό του, να τραβά από το δημόσιο ταμείο τα γραμμάτια του λαχείου της Καλιφόρνιας. Και επιβεβαιώνει τη θέση του ως αρχηγού του ομίλου της 10ης του Δεκέμβρη με διατάγματα, χωρίς διατάγματα και παρά τα διατάγματα.

Αυτό το αντιφατικό καθήκον του ανθρώπου εξηγεί τις αντιφάσεις της κυβέρνησής του, τα συγκεχυμένα ψηλαφήματα εδώ και εκεί, που μ' αυτά προσπαθεί άλλοτε να κερδίσει και άλλοτε να ταπεινώσει αυτή ή εκείνη την τάξη και που τις ξεσηκώνει

1. Σχολή σοσιαλιστών: ο γερμανικός ή «πραγματικός» σοσιαλισμός, μια αντιδραστική κατεύθυνση, που είχε εξαπλωθεί στη δεκαετία του '40 στον 19ο αιώνα στη Γερμανία, κατά κύριο λόγο μεταξύ των μικροαστών διανοουμένων. Οι εκπρόσωποι του «πραγματικού» σοσιαλισμού – Καρλ Γκριν, Μόξες Ες, Χέρμαν Κρίγκε κ.ά. – εισήγαγαν στις ιδέες του σοσιαλισμού ένα συναισθηματικό κήρυγμα αγάπης και αδελφοσύνης και αρνιόντουσαν την αναγκαιότητα της αστικής-δημοκρατικής επανάστασης. Μια κριτική αυτής της κατεύθυνσης δόθηκε από τους Καρλ Μαρξ και Φρήντριχ Ένγκελς στα έργα τους «Η γερμανική Ιδεολογία», «Εγκύκλιος ενάντια στον πόλεμο», «Γερμανικός σοσιαλισμός σε στίχους και πρόζα», «Οι πραγματικοί σοσιαλιστές» και στο «Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος» (MEW 3, σ. 439-530, MEW 4, σ. 3-17, 207-290, και 485-488) (σ.τ.γ.Ε.).

όλες μαζί εξίσου εναντίον του. Του ανθρώπου που η πρακτική του αβεβαιότητα βρίσκεται σε μια εξαιρετικά κωμική αντίθεση με το επιτακτικό, κατηγορηματικό ύφος των κυδερνητικών πράξεων, ένα ύφος που το αντιγράφει πιστά από τον θείο.

Η διομηχανία και το εμπόριο, δηλ. οι υποθέσεις της μεσαιάς τάξης, πρέπει να ανθίσουν σαν μέσα σε θερμοκήπιο κάτω από την ισχυρή κυδέρνηση. Γιαυτό έχουμε την έκδοση πλήθους εκχωρήσεων για σιδηροδρομικές γραμμές. Πρέπει όμως να πλουτίσει και το ίδιο το βοναπαρτικό λούμπεν προλεταριάτο. Γιαυτό έχουμε στο χρηματιστήριο το κερδοσκοπικό παιχνίδι με τις σιδηροδρομικές εκχωρήσεις από τους μνημένους από τα πριν σ' αυτές. Όμως δεν παρουσιάζονται πουθενά κεφάλαια για την κατασκευή των σιδηροδρομικών γραμμών. Υποχρεώνεται λοιπόν η τράπεζα να δανείζει χρήματα για την αγορά μετοχών των σιδηροδρομικών εταιριών. Όμως ταυτόχρονα θέλουν να εκμεταλλευθούν προσωπικά την τράπεζα και γιαυτό την καλοπιάνουν. Απαλλάσσουν λοιπόν την τράπεζα από την υποχρέωση να δημοσιεύει την εβδομαδιαία κατάστασή της. Συμφωνία λέοντος της τράπεζας με την κυδέρνηση. Πρέπει να εξασφαλιστεί εργασία στο λαό. Διατάζονται λοιπόν δημόσια έργα. Μα τα δημόσια έργα αυξάνουν τις φορολογικές υποχρεώσεις του λαού. Ελάττωση λοιπόν των φόρων με επίθεση στους εισοδηματίες, με τη μετατροπή των ομολογιών των 5% σε ομολογίες των 4,5%. Πρέπει όμως ξανά να δοθεί και στις μεσαιές τάξεις κάποιο κοκαλάκι (*douceur*). Διπλασιασμός λοιπόν του φόρου στο κρασί για τον κοσμάκη που το αγοράζει λιανικά (*en détail*) και ελάττωση του φόρου στο μισό για τη μεσαιά τάξη που το πίνει χονδρικά (*en gros*). Διάλυση των πραγματικών εργατικών ενώσεων, υποσχέσεις όμως για μελλοντικά θαύματα. Πρέπει να δοθηθούν οι αγρότες. Ιδρύουν λοιπόν τράπεζες υποθήκης που επιταχύνουν την καταχρέωσή τους και τη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας. Οι τράπεζες αυτές όμως πρέπει να χρησιμοποιηθούν για ν' αποσπάσουν χρήματα από τα δημευμένα κτήματα του οίκου της Ορλεάνης. Κανένας καπιταλιστής δεν θέλει να δεχτεί αυτόν τον όρο, που δεν περιέχεται στα διατάγματα και η τράπεζα υποθήκης παραμένει ένα απλό διάταγμα κλπ., κλπ.

(Η 18η Μπρυμαίρ του Λονδοδικού Βοναπάρτη)
M.E.W., τ. 8, σελ. 121-23, 126-28, 150-51,
177, 183, 184-85, 196-205 (1852)

Οι εμπρησμοί είναι αυτή τη στιγμή στη Γαλλία περισσότερο συχνοί από ποτέ. Η αστική τάξη ήταν αρκετά ηλίθια για να κατηγορήσει την εθνοσυνέλευση ότι προκάλεσε την προσωρινή εμπορική στασιμότητα του 1851 με τις διαμάχες και τις ίντριγκες των διάφορων ομάδων της και με την από κοινού αντιπολίτευση που ασκούσαν στην εκτελεστική εξουσία. Η αστική τάξη όχι μόνο άφησε τους ίδιους τους εκπροσώπους της στα κρύα του λουτρού, αλλά προκάλεσε το προμελετημένο πραξικόπημα με την πρόθεση να αποκαταστήσει πάλι μια, όπως την ονόμασε, «ισχυρή κυβέρνηση» και προπάντων «υγιείς συνθήκες για δουλειές». Τώρα ανακάλυψε βέβαια ότι οι βιομηχανικές κρίσεις δεν αποτρέπονται από κάποιο στρατιωτικό δεσποτισμό, ούτε και αμβλύνονται με τη μέχρι τα άκρα διόγκωση της δημόσιας πίστης και με την εξάντλησή της μέσα από τις πλέον σπάταλες δαπάνες, πράγματα που οδηγούν στη χρηματική κρίση ως αναπόφευκτη συνάδουσα έκφανση της εμπορικής κρίσης. Γιαυτό και η αστική τάξη αναπολεί πάλι μια αλλαγή της κυβερνητικής εξουσίας, που θα της παρέχει επιτέλους μια «ισχυρή κυβέρνηση» και «υγιείς συνθήκες για δουλειές». Όσον αφορά τους προλετάριους, αυτοί δέχονται τον Βοναπάρτη ήδη από την αρχή απλά και μόνο σαν παροδική αναγκαιότητα, σαν τον καταστροφέα της *république cosaque*¹ και σαν εκείνον που εκ μέρους τους εκδικήθηκε το *κόμμα της τάξης*². Αδυνατισμένοι από διαδοχικές ήττες πριν τις 2 Δεκεμβρη και εντελώς απασχολημένοι με τους εαυτούς τους το 1852 και 1853, είχαν τον καιρό να περιμένουν μέχρι να παρουσιασθεί η ευκαιρία να συνελθούν πάλι το επαναστατικό τους έργο, όταν θα τους το

1. Δημοκρατίας των κοζάκων (σ.τ.γ.Ε.).

2. Ο *όμιλος της οδού Πονατιέ*: το ηγετικό όργανο του επονομαζόμενου *κόμματος της τάξης*, ενός συνασπισμού των δύο μοναρχικών ομάδων της Γαλλίας: των νομιμοφρόνων (οπαδών της «νόμιμης» δυναστείας των Βουρβόνων) και των ορλεανιστών (οπαδών της δυναστείας της Ορλεάνης). Αυτό το κόμμα της συντηρητικής μεγαλοαστικής τάξης που σχηματίστηκε το 1848 σε συνασπισμός ενάντια στο προλεταριάτο διαδραμάτισε τον κύριο ρόλο στη νομοθετική συνέλευση της δεύτερης Δημοκρατίας από το 1849 μέχρι το πραξικόπημα της 2ης του Δεκεμβρη 1851. Τη χρεωκοπία της εχθρικής προς το λαό πολιτικής της εκμεταλλεύθηκε η κλίμα του Λουδοβίκου Βοναπάρτη για τους δικούς της σκοπούς. Ο στρατηγός Μπαρσζέ ντ' Ιλιέ, που στα χρόνια της Δημοκρατίας υποστήριξε τον όμιλο της οδού Πονατιέ, πέρασε την παραισισμόνη του πραξικοπήματος της 2ης Δεκεμβρη 1851 στη μεριά των Βοναπαρτιζών (σ.τ.γ.Ε.).

επέτρεπαν λόγοι γενικής φύσης και η δυσαρέσκεια όλων των άλλων τάξεων που εξαπλωνόταν πλατιά γύρω τους.

(*Der russische Sieg – Die Lage Englands und Frankreichs – Η ρωσική νίκη – κατάσταση της Αγγλίας και της Γαλλίας, δημοσιεύθηκε στη New York Daily Tribune 26.12.1853*
M.E.W., τ. 9, σελ. 552-553)

Το κλειδί στο μυστικό της ανόδου του Βοναπάρτη βρίσκεται από τη μια μεριά στο ότι τα εχθρικά κόμματα είχαν αμοιβαία αποδυναμωθεί και από την άλλη μεριά στο ότι το πραξικόπημά του συνέπεσε με την είσοδο του κόσμου του εμπορίου σε μια περίοδο ευημερίας.

(*Das Attentat auf Bonaparte – Απόπειρα κατά τον Βοναπάρτη*
M.F.W., τ. 12, σελ. 388 (1858))

«Πότε θα γίνει ο διορισμός του Ζεράρ, του φονέα των λεόντων, ως υπουργού εθνικής παιδείας;» Αυτή είναι γενικά η αγαπημένη φράση στα προάστια του Παρισιού, από τότε που ο στρατηγός Εσπινάς, ο ηγέτης της «αδόξου μνήμης» εκστρατείας της Δοδρουτσάς¹, διορίστηκε υπουργός εσωτερικών και δημόσιας τάξης. Είναι μάλλον γνωστό ότι στη Ρωσία ο προκαθήμενος της Ιεράς Συνόδου είναι ένας στρατηγός του Ιππικού. Γιατί λοιπόν να μην προΐσταται ο Εσπινάς στο γαλλικό Home-Ministry², αφότου η Γαλλία έγινε home (οίκος) αποκλειστικά

---

1. Κατά διαταγή του γαλλικού γενικού επιτελείου ένα εκστρατευτικό σώμα υπό τον στρατηγό Εσπινάς ανέλαβε από τον Ιούλη μέχρι τον Αύγουστο 1854 την εκστρατεία ενάντια στις ρωσικές δυνάμεις στη Δοδρουτσα (περιοχή ανάμεσα στις εκβολές του Δούναβη και τη Μαύρη Θάλασσα, που τότε ανήκε στην Τουρκία). Όμως ο Εσπινάς χωρίς να συναντήσει τον εχθρό έχασε τις περισσότερες από τις μισές δυνάμεις του εξαιτίας μιας επιδημίας χολέρας. Η εκστρατεία τέλειωσε με μια επονεϊδίστη υποχώρηση (σ.τ.γ.Ε.).

2. Υπουργείο εσωτερικών (σ.τ.γ.Ε.).

των πραιτωριανών;¹ Στηριγμένη σε τέτοιες εμφανώς εκφυλισμένες σχέσεις προκηρύσσεται η κυριαρχία του γυμνού ξίφους κατά τρόπο που δεν επιδέχεται καμιά απολύτως παρανόηση, και ο Βοναπάρτης θέλει να κάνει απόλυτα κατανοητό στη Γαλλία ότι η αυτοκρατορική εξουσία δεν βασίζεται στη βούληση της Γαλλίας αλλά σε 600.000 ξιφολόγχες. Εξού και τα πραιτωριανού τύπου διαγγέλματα, που έχουν συνταχθεί από τους διοικητές των διάφορων συνταγμάτων σύμφωνα με υπόδειγμα που έχει δοθεί από τις Τυλερί [εννοεί το παλάτι του Ελνζέ στις Τυλερί, έδρα του Βοναπάρτη, σ.τ.Μ.], διαγγέλματα στα οποία αποφεύγεται με τρόπο η έστω και ελάχιστη νύξη για την επονομαζόμενη «λαϊκή βούληση». Εξού και η κατάτμηση της Γαλλίας σε πέντε πασαλίκια². Εξού και η μετατροπή του υπουργείου εσωτερικών σε ένα εξάρτημα του στρατού. Δε σταματούν όμως οι αλλαγές εδώ. Σύντομα πρόκειται να καθαιρεθούν 60 περίπου νομάρχες και θα αντικατασταθούν κατά μεγάλο μέρος από στρατιωτικούς. Η διοίκηση των νομαρχιών θα μεταδιδασθεί half-pay (μισοτιμής) σε συνταγματάρχες και συνταγματάρχες εν εφεδρεία. Η αντίθεση ανάμεσα στο στρατό και στο λαό αναγορεύεται σε εγγύηση της «δημόσιας ασφάλειας», δηλαδή της ασφάλειας του ήρωα του Σατορύ³ και της δυναστείας του.

---

1. Πραιτωριανοί: Στην αρχαία Ρώμη έτσι ονομαζόταν η προσωπική φρουρά που διατηρείτο και εξοπλιζότο με προνόμια από έναν αυτοκράτορα ή στρατηγό. Πολλοί ρωμαίοι αυτοκράτορες ανατράπηκαν ή και ανέβηκαν στο θρόνο από τους πραιτωριανούς. Ο Μαρξ χαρακτηρίζει πραιτωριανούς τη γαλλική στρατιωτική κλίκα στην οποία στηρίχθηκε ο Ναπολέων ο 3ος (σ.τ.γ.Ε.).

2. Το διάταγμα για την υποδιαίρεση της Γαλλίας σε πέντε στρατιωτικές περιφέρειες εκδόθηκε στις 27 Γενάρη 1858. Τα κέντρα διοίκησης αυτών των περιφερειών ήταν το Παρίσι, το Νανσύ, η Λιόν, η Τουλούζη και η Τουρ, και στην κορυφή τους τοποθετήθηκαν οι στρατάρχες Μανιάν, Μπαρραγκέ ντ' Ιλιέ, Μπονζέ. Καστελάν και Κανρομπέρ. Όταν ο Μαρξ ονομάζει τις στρατιωτικές περιφέρειες πασαλίκια, χρησιμοποιεί ένα προσωνύμιο, που τους είχε δώσει ο δημοκρατικός τύπος ήδη από το 1850. Υπογράμμισε την ομοιότητα της ατεριορίστης εξουσίας των αντιδραστικών στρατηγών που διοικούσαν αυτές τις περιφέρειες με τη δεσποτική εξουσία των τούρκων πασάδων. Ο διορισμός του Πελλισιέ ως ύπατου στρατάρχη, στον οποίο υπάγονταν όλες οι περιφέρειες, είχε προγραμματισθεί το 1858, αλλά δεν πραγματοποιήθηκε (σ.τ.γ.Ε.).

3. *Ήρωας του Σατορύ*: Στις 10 Οκτώβρη του 1850 ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης, τότε πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας, διοργάνωσε στην πεδιάδα του Σατορύ κοντά στις Βερσαλλίες μια μεγάλη στρατιωτική παρέλαση, μετά την οποία τα στρατεύματα φιλοξενήθηκαν πλουσιοπάροχα. Ο Λουδοβίκος Βονα-

Ένας μεγάλος σύγχρονος ιστορικός μας διηγήθηκε, ότι από τις μέρες της μεγάλης επανάστασης πάντοτε στη Γαλλία κυριαρχούσε ο στρατός – όσο και αν συσκοτίζεται το γεγονός αυτό. Είναι σαφές ότι κάτω από την αυτοκρατορία, την παλινόρθωση, κάτω από το Λουδοβίκο-Φίλιππο και κατά τη διάρκεια της Δημοκρατίας του 1848 κυριάρχησαν διαφορετικές τάξεις. Κατά την αυτοκρατορία κυριάρχησε η αγροτιά, το τέκνο της επανάστασης του 1789. Κατά την παλινόρθωση η μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία. Κατά τον Λουδοβίκο-Φίλιππο η αστική τάξη. Και η Δημοκρατία του 1848 στην πραγματικότητα αποδείχθηκε, αντίθετα με τις προθέσεις των ιδρυτών της, σε μια αποτυχημένη προσπάθεια να μοιρασθεί η εξουσία σε ίσα μέρη μεταξύ των οπαδών της νόμιμης μοναρχίας και των οπαδών της μοναρχίας του Ιούλη. Όμως όλα αυτά τα καθεστώτα στηρίζονταν κατά τον ίδιο τρόπο πάνω στο στρατό. Μήπως το ίδιο το σύνταγμα της Δημοκρατίας του 1848 δεν το επεξεργάστηκαν και το έθεσαν σε ισχύ κάτω από καθεστώς κατάστασης πολιορκίας, δηλ. υπό την εξουσία της ξιφολόγχης; Δεν ενσαρκωνόταν αυτή η Δημοκρατία από το στρατηγό Καβενιάκ; Δεν σώθηκε μήπως τον Ιούνιο του 1848 και πάλι τον Ιούνιο του 1849 από το στρατό, για να εγκαταλειφθεί τελικά το Δεκέμβριο του 1851 από αυτόν τον ίδιο το στρατό; Σε τι συνίσταται λοιπόν το νέο στο καθεστώς που ανακηρύχθηκε ανοιχτά από το Λουδοβίκο Βοναπάρτη; Ότι κυβερνά με τη βοήθεια του στρατού; Αυτό έκαναν όλοι οι προκάτοχοί του από τις μέρες του Θερμιδώρα¹. Όμως, αν και σε όλες τις προηγούμενες εποχές η άρχουσα τάξη, που η άνοδός της αντιστοιχούσε σε μια ειδική εξέλιξη της γαλλικής κοινωνίας, έβλεπε στο στρατό τη δική της ultima ra-

---

πάρτης ήθελε μ' αυτά να κερδίσει τους στρατιώτες και τους αξιωματικούς για το πραξικόπημα που προγραμματίζε. Αυτό που κατάφερε ήταν το ιππικό να τον χαιρετήσει στην παρέλαση με την κραυγή: «Ζήτω ο Αυτοκράτορας!» (α.τ.γ.Ε.).

1. Ένατος Θερμιδώρα: (27 Ιούλη 1794): Ημέρα της ανατροπής του Ροδεσπιέρου και της δικτατορίας των Γιακοβίνων κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης. Η αντεπαναστατική ανατροπή ήταν η απαρχή της οδού, που οδήγησε στην εγκαθίδρυση της στρατιωτικής δικτατορίας της ναπολεόντειας κυβέρνησης, που κατέπνιξε τη Γαλλική Επανάσταση και που άφησε μόνο εκείνα τα αποτελέσματα της επανάστασης, που ήταν προς όφελος της μεγάλης αστικής τάξης (α.τ.γ.Ε.).

τιο¹ ενάντια στους αντιπάλους της, παρ' όλα αυτά κυριαρχούσε ένα ειδικό κοινωνικό συμφέρον. Στη δεύτερη αυτοκρατορία όμως κυριαρχεί το συμφέρον του ίδιου του στρατού. Ο στρατός δεν είναι πια διατεθειμένος να εξασφαλίζει την κυριαρχία ενός μέρους του λαού πάνω σε ένα άλλο μέρος του λαού. Ο στρατός θα στηρίζει τη δική του κυριαρχία, προσωποποιημένη στη δικιά του δυναστεία, πάνω στο γαλλικό λαό εν γένει.

[Ο στρατός] θα παριστάνει το κράτος σε αντίθεση προς την κοινωνία. Δεν θα πρέπει να πιστέψουμε ότι ο Βοναπάρτης δεν έχει συνείδηση για τον επικίνδυνο χαρακτήρα του πειράματος που επιχειρεί. Με το να ανακηρυχθεί ο ίδιος ηγέτης των πραιτωριανών, ανακηρύσσει τον κάθε πραιτωριανό αρχηγό ανταγωνιστή του. Οι ίδιοι οι κομματικοί του φίλοι, με επικεφαλής το στρατηγό Βαγιάν, έχουν εγείρει αντιρρήσεις ενάντια στη διαίρεση του γαλλικού στρατού σε πέντε αξιώματα στρατάρχη. Λένε ότι η διαίρεση είναι μεν σωστή για λόγους τάξης, δεν είναι όμως καλή για την αυτοκρατορία, μια και μπορούν μια μέρα να καταλήξουν σε εμφύλιο πόλεμο. Το Palais Royal², που έχει πολύ εξοργισθεί με τη νέα τροπή της αυτοκρατορικής πολιτικής, ξανάφερε στην επιφάνεια αναμνήσεις από τις προδοσίες των στραταρχών του Ναπολέοντα, με τον Μπερτιέ πρώτον απ' όλους.

Με ποιο τρόπο θα συμπεριφερθούν, σε κάποια κρίσιμη στιγμή, οι πέντε στρατάρχες που μισούνται από δάθους καρδιάς, μπορεί κανείς να το κρίνει καλύτερα με δάση το παρελθόν τους. Ο Μανιάν πρόδωσε τον Λουδοβίκο-Φίλιππο. Ο Μπαργκέ ντ' Ιλιέ πρόδωσε τον Ναπολέοντα. Ο Μποσκέ πρόδωσε τη Δημοκρατία, στην οποία χρωστούσε την προαγωγή του και της οποίας τις αρχές ως γνωστόν υποτίθεται ότι έπρεπε να εκπροσωπεί. Ο Καστελάν δεν περιέμενε καν μια πραγματική καταστροφή για να προδώσει τον ίδιο τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη.

---

1. Υστατο καταφύγιο (σ.τ.γ.Ε.).

2. Palais Royal Παλάτι στο Παρίσι, από το 1643 βασιλική διαμονή του Λουδοβίκου του 14ου και από το 1692 στην ιδιοκτησία των Βουρβόνων από τη γραμμή της Ορλεάνης. Στη δεκαετία του 50 του 19ου αιώνα έδρα του Ζερόμ Βοναπάρτη, θείου του Ναπολέοντα του 3ου, και του γιου του, Ιωσήφ Βοναπάρτη, που ήταν διάδοχος μέχρι τη γέννηση του γιου του Ναπολέοντα του 3ου. Αυτή η αναφορά είναι υπαινιγμός για τις τεταμένες σχέσεις μεταξύ Ζερόμ Βοναπάρτη και Ναπολέοντα του 3ου, του «θείου» του Βοναπάρτη (σ.τ.γ.Ε.).

Στη διάρκεια του ρώσικου πόλεμου του ήρθε μια τηλεγραφική είδηση που έλεγε: «Ο αυτοκράτορας πέθανε». Αμέσως έκανε ένα σχέδιο διακήρυξης υπέρ του Ερρίκου του 5ου και την έστειλε στο τυπογραφείο. Ο νομάρχης της Λυόν έλαβε την πραγματική είδηση που είχε ως εξής: «Ο αυτοκράτορας της Ρωσίας¹ είναι νεκρός». Η διακήρυξη συγκαλύφθηκε αλλά η ιστορία έγινε γενικά γνωστή. Όσον αφορά τον Κανρομπέρ, μπορεί βέβαια να είναι πιστός στον αυτοκράτορα, όμως δεν είναι παρά το μέρος ενός όλου και προπαντός του λείπει η ικανότητα να είναι ένα όλον. Αυτοί οι πέντε στρατάρχες, που είχαν επίγνωση της δυσκολίας του καθήκοντος που θα αναλάμβαναν, καθυστερούσαν τόσο πολύ την ανάληψη της ηγεσίας που τους αντιστοιχούσε ώστε τίποτα δεν ήταν δυνατό να ρυθμισθεί με την έγκρισή τους. Όταν το είδε αυτό ο Βοναπάρτης, έγραψε ο ίδιος τα ονόματα δίπλα στους αντίστοιχους τόπους προορισμού, έδωσε τον κατάλογο στον Φουλντ για να τον συμπληρώσει και να τον αποστείλει στον «Moniteur»², και κατ' αυτό τον τρόπο δημοσιεύτηκε τελικά ο διορισμός τους, είτε το θέλαν είτε όχι. Από την άλλη μεριά ο Βοναπάρτης δεν τολμούσε να ολοκληρώσει το σχέδιό του και να ονομάσει τον Πελλισιέ αρχιστράτηγο. Για την πενταρχία των στραταρχών μπορούμε να πούμε αυτό, που φέρεται να απάντησε ο πρίγκηπας Ζερόμ-Ναπολέον στον κύριο Φουλντ, όταν ο Βοναπάρτης τον έστειλε στο θείο του για να του μεταδιβάσει το διορισμό του ως επικεφαλής του συμβουλίου αντιδυναστείας. Αφού ο τώως βασιλιάς της Βεσφαλίας³ αρνήθηκε την προσφορά με τον πλέον αγενή τρόπο, πέταξε έξω τον Φουλντ με τα ακόλουθα λόγια, όπως διηγείται το παρισινό κουτσομπολιό: «Du reste⁴, το συμβούλιο της αντιδυναστείας σας έχει τέτοια σύνθεση, ώστε για όλους αυτούς υπάρχει μόνο ένας στόχος, πώς δηλαδή να καταφέρουν να συλλάβουν ο ένας τον άλλο το γρηγορότερο δυνατόν». Επαυλαμβάνουμε ότι είναι αδύνατο να υποθέσουμε ότι ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης δεν γνωρίζει τους κινδύνους με τους οποί-

---

1. Ο Νικόλαος ο 1ος (σ.τ.γ.Ε.).

2. «Moniteur»: Επίσημη πρωσική εφημερίδα, η οποία εκδιδόταν στις Βερσαλλίες για το γαλλικό κοινό από τις 15.10.1870 μέχρι τις 5.3.1871 (σ.τ.γ.Ε.).

3. Ζερόμ-Ναπολέον (σ.τ.γ.Ε.).

4. Επί πλέον (σ.τ.γ.Ε.).

ους επιδιωκόμενα το διαψασμένο για ανανέωση σύστημά του. Αλλά δεν έχει άλλη εκλογή. Γνωρίζει τη θέση του και την ανυπομονησία της γαλλικής κοινωνίας να ξεφορτωθεί αυτόν και την αυτοκρατορική του μασκαράδα. Γνωρίζει ότι τα διάφορα κόμματα συνήλθαν από την παράλυσή τους και ότι η υλική βάση του καθεστώτος του των τυχοδιωκτών του χρηματιστηρίου έχει τιναχθεί στον αέρα από τον εμπορικό σεισμό. Γιαυτό όχι μόνο προετοιμάζει τον πόλεμο ενάντια στη γαλλική κοινωνία, αλλά και το ανακοινώνει φωναχτά. Είναι συνέπεια της απόφασής του να λάβει θέση πολέμου ενάντια στη Γαλλία, το ότι προσβάλλει όλα τα κόμματα. Όταν για παράδειγμα ο Καδανιάκ κατάγγειλε στο «*Constitutionnel*» τον κύριο Βιγμέν ως «προδοκάτορα του μίσους» ενάντια στην αυτοκρατορία και κατηγορήσε το «*Journal des Débats*» ως «συνένοχο» στο έγκλημα λόγω της σιωπής του, θεωρήθηκε κατ' αρχήν ως πράξη παράφρονος ζήλου από τη μεριά ενός ανδρός που ο Γκιζό τον είχε χαρακτηρίσει *roi des drôles*¹. Πολύ γρήγορα όμως διέφρενε ότι το άρθρο το είχε επιβάλλει στο «*Constitutionnel*» ο κύριος Ρουλάν, ο υπουργός εθνικής παιδείας, που είχε ο ίδιος αναλάβει προσωπικά την πρώτη τυπογραφική διόρθωση. Παρεμπιπτόντως, αυτή η διευκρίνιση δόθηκε στον κύριο Ντε Σασί του «*Débats*» από τον κύριο Μιρές, τον ιδιοκτήτη του «*Constitutionnel*», που δεν ήθελε να αναλάβει την ευθύνη για το άρθρο. Είναι λοιπόν απόλυτα ταιριαστό με τις μηχανορραφίες του, το ότι ο Βοναπάρτης κατηγορεί όλα τα κόμματα ως προσωπικούς του εχθρούς. Είναι ουσιαστικό στοιχείο του συστήματός του. Τους το λέει καθαρά, ότι δεν έχει την παραμικρή αυταπάτη σχετικά με τη γενική απόρριψη της εξουσίας του, αλλά ότι είναι έτοιμος να την αντιμετωπίσει με οδίδες και πυροβολισμούς.

*(Die Herrschaft der Prätorianer –
Η κυριαρχία των προτοριανών,
New York Daily Tribune 12.3.1858)
M.E.W., τ. 12, σελ. 399-402*

1. Αρχιγέλωτοποιός (σ.τ.γ.Ε.).

Ο Προυντόν επιχειρεί να παρουσιάσει το πραξικόπημα ως αποτέλεσμα της ιστορικής εξέλιξης που προηγήθηκε. Απαραιτήτητα όμως η ιστορική έκθεση του πραξικοπήματος μετατρέπεται σε μια ιστορική απολογητική των ηρώων του πραξικοπήματος. Πέφτει έτσι στο λάθος που κάνουν οι λεγόμενοι αντικειμενικοί ιστορικοί μας. Εγώ, αντίθετα, αποδείχνω πως η *πάλη των τάξεων* στη Γαλλία δημιούργησε τέτοιες συνθήκες και σχέσεις, που επέτρεψαν σ' ένα μέτριο και ιδιόμορφο πρόσωπο να παίζει το ρόλο του ήρωα.

Τέλος ελπίζω ότι το κείμενό μου θα συμβάλει στην εκτόπιση της σχολικής αντίληψης, που τώρα επικρατεί ιδίως στη Γερμανία, τον επονομαζόμενο *καισαρισμό*. Σ' αυτή την επιφανειακή ιστορική αναλογία ξεχνάει κανείς το κυριότερο, ότι δηλαδή στην αρχαία Ρώμη η ταξική πάλη λάβαινε χώρα μόνο στο εσωτερικό μιας προνομιάς μειοψηφίας, ανάμεσα στους ελεύθερους πλούσιους και στους ελεύθερους φτωχούς, ενώ η μεγάλη παραγωγική μάζα του πληθυσμού, οι σκλάβοι, αποτελούσαν το απλό παθητικό ύψος για εκείνους τους παλαιστές. Ξεχνάμε το σημαντικό ρητό του Σισμόντι: Το ρωμαϊκό προλεταριάτο ζούσε σε βάρος της κοινωνίας, ενώ η σύγχρονη κοινωνία ζει σε βάρος του προλεταριάτου¹. Όταν είναι τόσο ριζικά διαφορετικοί οι υλικοί, οικονομικοί όροι της αρχαίας και σύγχρονης ταξικής πάλης τότε και οι πολιτικές της αποκοιήσεις δεν μπορούν να έχουν τίποτε περισσότερο κοινό μεταξύ τους από ό,τι κοινό έχει ο αρχιεπίσκοπος του Καντέρμπουρυ με τον αρχιερέα Σαμουήλ.

(Πρόλογος στη δεύτερη έκδοση της
18ης Μπρουαίρ του Λονδοδίκου Βοναπάρτη - 1869)
M.E.W., τ. 16, σελ. 359-360 (1869)

Τα ξημερώματα της 18 του Μάρτη 1871, το Παρίσι ξύπνησε με τη θρόντερή ιαχή: «Ζήτω η Κομμούνα!» Τι είναι η Κομμούνα, αυτή η σφίγγα που υποβάλλει σε τόσο σκληρή δοκιμασία το αστικό μυαλό;

1. Ζ.Κ.Λ. Σισμόντ ντε Σισμόντι: «Σπουδές στην πολιτική οικονομία» (Etudes sur l'économie politique), τόμ. 1, Παρίσι 1837, σ. 35 (σ.τ.γ.Ε.).

«Οι προλετάριοι του Παρισιού», έλεγε η κεντρική επιτροπή στο μανιφέστο της της 18ης του Μάρτη. «εν μέσω της ήττας και της προδοσίας των κυρίαρχων τάξεων κατάλαβαν ότι σήμανε η ώρα να σώσουν την κατάσταση με το να πάρουν στα χέρια τους τη διεύθυνση των δημοσίων υποθέσεων... Κατάλαβαν ότι είναι ύψιστο καθήκον και απόλυτο δικαίωμά τους να γίνουν κύριοι της τύχης τους και να πάρουν στα χέρια τους την κυβερνητική εξουσία»¹.

Η εργατική τάξη όμως δε μπορεί απλά να πάρει στην κατοχή της την έτοιμη κρατική μηχανή και να τη δάλει σε κίνηση για τους δικούς της σκοπούς².

Η συγκεντρωτική κρατική εξουσία με τα πανταχού παρόντα όργανά της – τον τακτικό στρατό, την αστυνομία, τη γραφειοκρατία, τον κλήρο και τη δικαστική εξουσία, όργανα που φτιάχτηκαν σύμφωνα με το σχέδιο ενός συστηματικού και ιεραρχικού καταμερισμού της εργασίας – κατάγεται από τον καιρό της απόλυτης μοναρχίας, όπου χρησίμευε στην αστική κοινωνία που γεννιόταν ως ισχυρό όπλο στους αγώνες της ενάντια στη φεουδαρχία. Ωστόσο, η ανάπτυξη της εμποδιζόταν από τα κάθε λογής μεσαιωνικά υπολείμματα, δικαιώματα των γαιοκτημόνων και των ευγενών, τοπικά προνόμια, δημοτικά και συντεχνιακά μονοπώλια και επαρχιακούς καταστατικούς χάρτες. Η γιγάντια σκούπα της γαλλικής επανάστασης του 18ου αιώνα, σάρωσε όλα αυτά τα λείψανα περασμένων εποχών, και ξεκαθάρισε έτσι ταυτόχρονα το κοινωνικό έδαφος από τα τελευταία εμπόδια που έφραζαν το δρόμο στο εποικοδόμημα του σύγχρονου κράτους. Αυτό το σύγχρονο κρατικό οικοδόμημα υψώθηκε τον καιρό της πρώτης αυτοκρατορίας, που με τη σειρά της είχε δημιουργηθεί από τους πολέμους συνασπισμού της παλιάς ημιφεουδαρχικής Ευρώπης ενάντια στη σύγχρονη Γαί-

---

1. «Journal Officiel de la République Française» (Εφημερίδα της Κυβέρνησης της Γαλλικής Δημοκρατίας) Παρίσι, 21 Μάρτη 1871 (σ.τ.γ.Ε.).

2. Στις 12 Απριλίου 1871 ο Μαρξ έγραψε στον Kugelmann: «Αν ανατρέξεις στο τελευταίο κεφάλαιο της “18ης Μπρουναίρ” μου, θα δεις πως θεωρώ ως επόμενο εγχείρημα για τη γαλλική επανάσταση όχι τη μεταφορά της γραφειοκρατικής-στρατιωτικής μηχανής από το ένα χέρι στο άλλο όπως ελέγγο μέχρι σήμερα, αλλά την καταστροφή της. Αυτή είναι η προϋπόθεση για κάθε πραγματική λαϊκή επανάσταση στην ηπειρό μας. Αυτή είναι και η προσπάθεια των ηρωικών συντρόφων μας του Παρισιού». (MEW, τ. 33, σ. 205) (σ.τ.γ.Ε.).

λία. Στις μεταγενέστερες μορφές κυριαρχίας η κυδέρνηση μπη-
κε κάτω από κοινοβουλευτικό έλεγχο – δηλ. κάτω από τον άμε-
σο έλεγχο των ιδιοκτητριών τάξεων. Από τη μια, η κυδέρνηση
εξελίχθηκε σε θερμοκήπιο κολοσσιαίων κρατικών χρεών και
συμπιεστικών φόρων και έγινε, χάρη στα ακαταμάχητα θέλη-
τρα της εξουσίας των Υπηρεσιών της (Amt), των εσόδων της
και του μοιράσματος θέσεων, το μήλο της έριδος ανάμεσα στις
αντιμαχόμενες μερίδες και τους τυχοδιώκτες των κυρίαρχων
τάξεων. Από την άλλη, άλλαξε ο πολιτικός της χαρακτήρας
μαζί με τις οικονομικές αλλαγές της κοινωνίας. Στο μέτρο που
η πρόοδος της σύγχρονης βιομηχανίας ανάπτυσσε, πλάταινε
και δάθαινε την ταξική αντίθεση ανάμεσα στο κεφάλαιο και
στην εργασία. Στο ίδιο μέτρο η κρατική εξουσία αποκτούσε
όλο και περισσότερο το χαρακτήρα μιας δημόσιας εξουσίας για
την καταπίεση της εργατικής τάξης, μιας μηχανής ταξικής κυ-
ριαρχίας. Ύστερα από κάθε επανάσταση, που σημαίνει μια
πρόοδο στην ταξική πάλη, προβάλλει όλο και πιο ανοιχτά ο
καθαρά καταπιεστικός χαρακτήρας της κρατικής εξουσίας. Η
επανάσταση του 1830 μεταβίβασε την κυδέρνηση από τους γαι-
οκτήμονες στους κεφαλαιοκράτες, δηλαδή από τους πιο απο-
μακρυσμένους, στους αμεσότερους αντιπάλους των εργατών.
Οι αστοί δημοκράτες (Republikaner), που πήραν το πηδάλιο
του κράτους στο όνομα της επανάστασης του Φλεβάρη, το χρη-
σιμοποίησαν για να προκαλέσουν τις σφαγές του Ιούνη, για να
αποδείξουν στην εργατική τάξη ότι η «κοινωνική» Δημοκρατία
δε σημαίνει τίποτε άλλο παρά την κοινωνική της καταπίεση
από τη Δημοκρατία· και για να αποδείξουν στη μάζα των θα-
σιλοφρόνων της αστικής τάξης και των γαιοκτημόνων ότι οι
έγνοιες και τα χρηματικά οφέλη της διακυδέρνησης μπορούν
να ανατεθούν χωρίς φόβο στους αστούς δημοκράτες. Ωστόσο
ύστερα απ' τη μοναδική ηρωική τους πράξη του Ιούνη, στους
αστούς δημοκράτες δεν απόμεινε παρά να υποθαμμιστούν από
την πρώτη σειρά στην τελευταία σειρά «του κόμματος της τά-
ξης» – ενός συνασπισμού συγκροτημένου από όλες τις ανταγω-
νιζόμενες ομάδες και μερίδες των τάξεων που ιδιοποιούνται τα
αγαθά και δρίσκονται σε μια ανοιχτή πια αντίθεση προς τις
παράγουσες τάξεις. Η κατάλληλη μορφή της κοινής κυδέρνη-
σής τους ήταν η κοινοβουλευτική Δημοκρατία με πρόεδρο το
Λουδοβίκο Βοναπάρτη. Μια κυδέρνηση απροκάλυπτης ταξι-

κής τρομοκρατίας και εσκεμμένου εξευτελισμού του «vile multitude», (χυδαίου όχλου). Ενώ η κοινοβουλευτική Δημοκρατία ήταν, όπως έλεγε ο Θιέρσος, η κρατική μορφή που χώριζε όσο γίνεται λιγότερο τις διαφορές μερίδες της άρχουσας τάξης, άνοιγε όμως αντίθετα μιαν άδυσο ανάμεσα σ' αυτή την τάξη και ολόκληρο το κοινωνικό σώμα που ζούσε έξω από τις αριστές γραμμές της. Οι περιορισμοί, που κάτω από προηγούμενες κυβερνήσεις έβάζαν ακόμα στην κρατική εξουσία οι εσωτερικές διασπάσεις εκείνης της τάξης, εξαφανίστηκαν τώρα με τη συνένωσή της. Και μπροστά στην απειλή της εξέγερσης του προλεταριάτου η ενωμένη ιδιοκτήτρια τάξη χρησιμοποιούσε τώρα ανενδοίαστα και αυθάδικα την κρατική εξουσία, ως το εθνικό πολεμικό εργαλείο του κεφαλαίου ενάντια στην εργασία. Η αδιάκοπη όμως σταυροφορία της ενάντια στις παραγωγικές μάζες δεν την υποχρέωνε μονάχα να προικίζει την εκτελεστική εξουσία με μιαν ολοένα αυξανόμενη καταπιεστική δύναμη, μα την υποχρέωνε επίσης να απογυμνώνει οργά-οργά και το δικό της κοινοβουλευτικό φρούριο – την εθνοσυνέλευση – απ' όλα τα μέσα άμυνας ενάντια στην εκτελεστική εξουσία. Η εκτελεστική εξουσία, συγκεντρωμένη στο πρόσωπο του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, πέταξε έξω τους αντιπροσώπους της ιδιοκτητικής τάξης. Ο φυσικός απόγονος της Δημοκρατίας του «κόμματος της τάξης» ήταν η δεύτερη αυτοκρατορία.

Η αυτοκρατορία με πιστοποιητικό γεννήσεως το προαξικόπημα, με επικύρωση το γενικό εκλογικό δικαίωμα και με σκήπτρο το σπαθί, ισχυριζόταν ότι στηρίζεται στους αγρότες, σε εκείνη τη μεγάλη μάζα των παραγωγών που δεν είχαν άμεσα εμπλακεί στον αγώνα ανάμεσα στο κεφάλαιο και στην εργασία. Ισχυριζόταν ότι σώζει την εργατική τάξη, συντρίβοντας τον κοινοβουλευτισμό και μαζί του την απροκάλυπτη υποταγή της κυβέρνησης στις κατέχουσες τάξεις. Ισχυριζόταν ότι σώζει τις κατέχουσες τάξεις διατηρώντας την οικονομική τους κυριαρχία πάνω στην εργατική τάξη. Και τέλος ισχυριζόταν ότι ενώνει όλες τις τάξεις με το ξαναζωντάνεμα της χίμαιρας της δόξας του έθνους. Στην πραγματικότητα η αυτοκρατορία ήταν η μόνη δυνατή μορφή διακυβέρνησης σε μια εποχή, όπου η αστική τάξη είχε ήδη χάσει την ικανότητα να κυριαρχεί πάνω στο έθνος και η εργατική τάξη δεν είχε ακόμα κατακτήσει αυτή την ικανότητα. Όλος ο κόσμος επευφήμησε την αυτοκρατορία σαν

σωτήρα της κοινωνίας. Κάτω απ' την κυριαρχία της η αστική κοινωνία, απαλλαγμένη από όλες τις πολιτικές φροντίδες, έφτασε σε τέτοιο σημείο ανάπτυξης που δεν το είχε ούτε η ίδια διανοηθεί. Η διομηχανία της, το εμπόριό της, πήραν απροσμέτρητες διαστάσεις. Η χρηματιστική κερδοσκοπία έκανε κοσμοπολίτικα όργια. Η αθλιότητα των μαζών ξεχώριζε χτυπητά πλάι στην ξεδιάντροπη λαμπρότητα μιας φανταχτερής παραφροτισμένης και διεφθαρμένης πολυτέλειας. Η ίδια η κρατική εξουσία, που φαινομενικά αιωρείτο πάνω απ' την κοινωνία, ήταν ωστόσο το σκανδαλωδέστερο σκάνδαλο αυτής της κοινωνίας και ταυτόχρονα η γενετική εστία όλης της σήψης της. Η δική της η σαπίλα και η σαπίλα της κοινωνίας που είχε σώσει, αποκαλύφθηκε από τις ξιφολόγχες της Πρωσίας, η οποία ακριβώς φλεγόταν από την επιθυμία να μετατοπίσει το κέντρο βάρους αυτού του καθεστώτος από το Παρίσι στο Βερολίνο. Ο αυτοκρατορισμός (Imperialismus) είναι συνάμα η πιο εκπορευμένη και η τελική μορφή εκείνης της κρατικής εξουσίας που είχε έρθει στη ζωή από τη σχηματιζόμενη αστική κοινωνία, σαν ένα όργανο για τη δική της απελευθέρωση από τη φεουδαρχία και την οποία η ολότελα αναπτυγμένη αστική κοινωνία την είχε μετατρέψει σε όργανο για την υποδούλωση της εργασίας από το κεφάλαιο.

Η άμεση αντίθεση της αυτοκρατορίας ήταν η Κομμούνα. Η φωνή για την «κοινωνική Δημοκρατία» με την οποία το προλεταριάτο του Παρισιού είχε εγκαινιάσει την επανάσταση του Φλεβάρη, έκφραζε μόνο τον ακαθόριστο πόθο για μια Δημοκρατία, που δε θα είχε μόνο το καθήκον να παραμερίσει τη μοναρχική μορφή της ταξικής κυριαρχίας, μα κι αυτή την ίδια την ταξική κυριαρχία. Η Κομμούνα ήταν η συγκεκριμένη μορφή αυτής της Δημοκρατίας.

Το Παρίσι, το κέντρο και η έδρα της παλιάς κυβερνητικής εξουσίας και ταυτόχρονα το κοινωνικό κέντρο βάρους της γαλλικής εργατικής τάξης, το Παρίσι είχε πάρει τα όπλα ενάντια στην απόπειρα του Θιέρσου και των γαιοκτημόνων του να παλινορθώσουν και να διαιωνίσουν αυτή την παλιά κυβερνητική εξουσία που τους είχε κληροδοτήσει η αυτοκρατορία. Το Παρίσι μπόρεσε ν' αντισταθεί μόνο και μόνο γιατί, σα συνέπεια της πολιορκίας, είχε απαλλαγεί από το στρατό, που τον είχε αντικαταστήσει μια εθνοφυλακή που αποτελιόταν κυρίως από

εργάτες. Το γεγονός αυτό έπρεπε τώρα να μετατραπεί σε μόνιμο θεσμό. Γι'αυτό, το πρώτο διάταγμα της Κομμούνας ήταν η κατάργηση του μόνιμου στρατού και η αντικατάστασή του με τον οπλισμένο λαό.

Η Κομμούνα σχηματίστηκε από τους δημοτικούς συμβούλους που είχαν εκλεγεί με βάση το γενικό εκλογικό δικαίωμα στα διάφορα διαμερίσματα του Παρισιού. Ήταν υπεύθυνοι και κάθε στιγμή ανακλητοί. Η πλειοψηφία τους αποτελούνταν φυσικά από εργάτες ή από αναγνωρισμένους εκπροσώπους της εργατικής τάξης. Η Κομμούνα δεν στόχευε να είναι ένα κοινοβουλευτικό αλλά ένα εργαζόμενο σώμα, εκτελεστικό και νομοθετικό ταυτόχρονα. Η αστυνομία, που ως τότε ήταν το όργανο της κρατικής κυδέρνησης απογυμνώθηκε αμέσως από όλες τις πολιτικές της ιδιότητες και μετατράπηκε σε υπεύθυνο όργανο της Κομμούνας, που μπορούσε να ανακληθεί σ' οποιαδήποτε στιγμή. Το ίδιο έγινε και με τους δημόσιους υπαλλήλους σ' όλους τους κλάδους της διοίκησης. Από τα μέλη της Κομμούνας ως τους κατώτερους υπαλλήλους η δημόσια υπηρεσία έπρεπε να αμοιόεται με *εργατικούς μισθούς*. Όλα τα κεκτημένα δικαιώματα και οι επιχορηγήσεις για έξοδα παραστάσεως στους ανώτερους αξιωματούχους του κράτους καταργήθηκαν μαζί με τους ίδιους τους αξιωματούχους. Τα δημόσια αξιώματα έπαψαν να είναι ατομική ιδιοκτησία των υποτακτικών της κεντρικής κυβέρνησης. Όχι μόνο η διοίκηση των δήμων, μα και όλες οι πρωτοδουλίες που ως τότε αναλάμβανε το κράτος, πέρασαν στα χέρια της Κομμούνας.

Όταν παραμερίστηκαν πια ο μόνιμος στρατός και η αστυνομία, τα όργανα αυτά της υλικής βίας της παλιάς κυβέρνησης, η Κομμούνα προχώρησε αμέσως με το να τσακίσει το πνευματικό όργανο καταπίεσης, την εξουσία των παπάδων. Όρισε με διάταγμα τη διάλυση και απαλλοτρίωση όλων των εκκλησιών που αποτελούσαν οργανισμούς με ιδιόκτητη περιουσία. Οι παπάδες στάλθηκαν πίσω στην ησυχία της ιδιωτικής ζωής, για να ζήσουν εκεί από τις ελεημοσύνες των πιστών, όπως οι πρόδρομοί τους, οι απόστολοι. Όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα άνοιξαν δωρεάν για το λαό και ταυτόχρονα ξεκαθαρίστηκαν από κάθε επέμβαση της εκκλησίας και του κράτους. Έτσι, όχι μόνο η σχολική εκπαίδευση έγινε προσίτη σε όλους, μα και η ίδια η επιστήμη ελευθερώθηκε από τα δεσμά που της

είχαν επιβάλει η ταξική προκατάληψη και η κυδερνητική εξουσία.

Οι δικαστικοί λειτουργοί έχασαν εκείνη τη φαινομενική ανεξαρτησία τους, που χρησίμευε μόνο για να καλύπτει την υποτέλειά τους σε όλες τις αλληλοδιαδόχες κυδερνήσεις, στις οποίες διαδοχικά έδιναν και αθετούσαν τον όρκο πίστης. Όπως όλοι οι άλλοι δημόσιοι υπάλληλοι, έπρεπε στο εξής κι αυτοί να ελγίζονται, να είναι υπεύθυνοι και ανακλητοί.

Φυσικά η Κομμούνα του Παρισιού θα χρησίμευε σαν πρότυπο για όλα τα μεγάλα επαγγελματικά κέντρα της Γαλλίας. Μόλις θα εγκαθιδρυόταν η τάξη πραγμάτων της Κομμούνας στο Παρίσι και στα δευτερεύοντα κέντρα, η παλιά συγκεντρωτική κυδέρνηση θα έπρεπε και στις επαρχίες επίσης να παραχωρήσει τη θέση της στην αυτοκυδέρνηση των παραγωγών. Σε ένα σύντομο πρόχειρο σχέδιο για την εθνική οργάνωση που η Κομμούνα δεν είχε το χρόνο να επεξεργαστεί παραπέρα, καθοριζόταν ρητά ότι η Κομμούνα θα αποτελούσε την πολιτική μορφή ακόμα και του πιο μικρού χωριού και ότι στην ύπαιθρο ο τακτικός στρατός προοριζόταν να αντικατασταθεί από μια λαϊκή πολιτοφυλακή με εξαιρετικά σύντομο χρόνο θητείας. Οι αγροτικές κοινότητες κάθε νομού θα διαχειριζόνταν τις κοινές τους υποθέσεις μέσα από μια συνέλευση αντιπροσώπων τους στην πρωτεύουσά του νομού, και οι νομαρχιακές αυτές συνελεύσεις, με τη σειρά τους, θα στέλνανε βουλευτές στην εθνική αντιπροσωπεία στο Παρίσι. Οι βουλευτές θα μπορούσαν κάθε στιγμή να ανακληθούν και θα έπρεπε να δεσμεύονται από τις καθορισμένες εντολές των εκλογέων τους. Οι λίγες μα σημαντικές λειτουργίες που θα απόμεναν τελικά για την κεντρική κυδέρνηση δε θα καταργούνταν όπως σκόπιμα παραποιήθηκε, αλλά θα μεταβιβάζονταν σε υπαλλήλους της Κομμούνας, δηλαδή σε αυστηρά υπεύθυνους υπαλλήλους. Η ενότητα των έθνους δε θα έσπαζε, μα, αντίθετα, θα οργανωνόταν με το καθεστώς της Κομμούνας. Θα γινόταν πραγματικότητα με την καταστροφή της κρατικής εκείνης εξουσίας που παρουσιαζόταν ως ενσάρκωση αυτής της ενότητας, ήθελε όμως να είναι ανεξάρτητη και ανώτερη από το ίδιο το έθνος, στο σώμα του οποίου δεν ήταν παρά μόνο μια παρασιτική απόφυση. Ενώ σχολός ήταν να αποκοπούν τα αμιγώς κατασταλτικά όργανα της παλιάς κυδερνητικής εξουσίας, οι δικαιολογημένες λειτουργίες μιας εξου-

σίας που είχε την αξίωση να στέκεται πάνω από την κοινωνία έπρεπε να αποσπασθούν απ' αυτήν και να αποδοθούν στους υπεύθυνους υπηρέτες της κοινωνίας. Αντί να αποφασίζεται μια φορά κάθε τρία ή έξι χρόνια, ποιο μέλος της άρχουσας τάξης θα εκπροσωπεί και θα ποδοπατάει το λαό στη δουλή, το γενικό εκλογικό δικαίωμα θα εξυπηρετούσε τον οργανωμένο σε κομμούνες λαό, όπως το ατομικό δικαίωμα εκλογής χρησιμεύει σε κάθε εργοδότη για να αναζητεί εργάτες, επιστάτες και λογιστές για την επιχείρησή του. Και είναι αρκετά γνωστό ότι τόσο οι εταιρίες όσο και τα άτομα, όταν πρόκειται για τις πραγματικές υποθέσεις της δουλειάς τους, ξέρουν συνήθως να βρίσκουν και να τοποθετούν τον κατάλληλο άνθρωπο στην κατάλληλη θέση και, αν καμιά φορά γελαστούν, τότε ξέρουν πώς θα επανορθώσουν γρήγορα το λάθος τους. Απ' την άλλη μεριά, τίποτε δε θα μπορούσε να είναι τόσο ξένο προς το πνεύμα της Κομμούνας όσο η αντικατάσταση του γενικού εκλογικού δικαιώματος από την ιεραρχική δόμηση της εξουσίας.

Η συνηθισμένη μοίρα των νέων ιστορικών δημιουργημάτων είναι να εκλαμβάνονται κατά λάθος σαν ταιρι παλαιότερων ή ακόμα και ξεπερασμένων μορφών της κοινωνικής ζωής, με τις οποίες μοιάζουν κάπως. Έτσι τη νέα αυτή Κομμούνα, που τσακίζει τη σύγχρονη κρατική εξουσία, τη θεώρησαν ξαναζωντανέμα των μεσαιωνικών κοινοτήτων (Kommunen), που προηγήθηκαν από τη σύγχρονη κρατική εξουσία και που αποτέλεσαν κατόπιν το θεμέλιό της. Το καθεστώς της Κομμούνας το συνέχεαν με μια προσπάθεια να μπει μια ομοσπονδία μικρών κρατιδίων, όπως την ονειρεύτηκαν ο Μοντεσκιέ και οι Γιρονδίνι¹, στη θέση εκείνης της ενότητας των μεγάλων εθνών, που, όσο κι αν πραγματοποιήθηκε αρχικά με τη δία, ωστόσο έγινε τώρα ένας ισχυρός παράγοντας της κοινωνικής

---

1. Οι Γιρονδίνι – οπαδοί του κόμματος της Γιρόνδης, που εκπροσωπούσε τα συμφέροντα της εμπορικής και βιομηχανικής αστικής τάξης καθώς και των γαιοκτημόνων-αστών που δυνάμωσαν στα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης. Ονομάστηκε έτσι από το νομό της Γιρόνδης, που οι αντιπρόσωποί του στη νομοθετική εθνοσυνέλευση και στη Συντακτική ήταν κατά μεγάλο μέρος ηγέτες του κόμματος αυτού. Οι Γιρονδίνι πολέμησαν το 1793 κάτω από το λάβαρο της υπεράσπισης των δικαιωμάτων των νομών για αυτονομία και ομοσπονδία ενάντια στην κυδέρνηση των Γιακοβίνων και τις μάξες που την υποστήριζαν (σ.τ.γ.Ε.).

παραγωγής. Η αντίθεση της Κομμούνας προς την κρατική εξουσία λαμβάνεται ως ακραία μορφή του παλιού αγώνα ενάντια στον υπερσυγκέντρωτισμό. Ειδικές ιστορικές συνθήκες μπορεί σε άλλες χώρες να εμπόδισαν να εξελιχτεί κλασικά, όπως στη Γαλλία, η αστική μορφή διακυβέρνησης, και μπορεί να επέτρεψαν, όπως στην Αγγλία, να συμπληρωθούν τα μεγάλα κεντρικά κρατικά όργανα με διεφθαρμένες ενοριακές συνέλεύσεις (vestries), με χρηματιζόμενους δημοτικούς συμβούλους, με λυσασμένους επιστάτες των φτωχών στις πόλεις και με πραγματικούς κληρονομικούς ειρηνοδίκες στα χωριά. Το καθεστώς της Κομμούνας αντίθετα, θα απέδιδε στο κοινωνικό σώμα όλες εκείνες τις δυνάμεις που τις κατανάλωνε ως τώρα η παραισιτική απόφυση, το «κράτος», που τρέφεται σε βάρος της κοινωνίας και την εμποδίζει να κινείται ελεύθερα. Και μόνο μ' αυτή την πράξη θα έθετε σε κίνηση την αναγέννηση της Γαλλίας. Η μεσαία τάξη των επαρχιακών πόλεων είδε στην Κομμούνα μια προσπάθεια να αποκατασταθεί η κυριαρχία της, που εξισκούσε στην υπαίθρο επί Λουδοβίκου-Φίλιππου και που είχε παραμεριστεί επί Λουδοβίκου Βοναπάρτη, από την υποτιθέμενη κυριαρχία της υπαίθρου πάνω στις πόλεις. Στην πραγματικότητα, όμως, το καθεστώς της Κομμούνας θα έθετε τους παραγωγούς της υπαίθρου κάτω από την πνευματική καθοδήγηση της πρωτεύουσας του νομού και εκεί θα τους εξασφάλιζε, στο πρόσωπο των εργατών των πόλεων, τους φυσικούς εκπροσώπους των συμφερόντων τους. Και μόνο η ύπαρξη της Κομμούνας είχε σαν αυτονόητη συνέπεια την τοπική αυτοκυβέρνηση, όχι όμως τώρα σαν αντίπαρο στην κρατική εξουσία που είχε γίνει πια περιττή. Μόνο σ' ένα Μπίσμαρκ, που, όταν δεν είναι απασχολημένος με τις αιματηρές πολεμικές μηχανορραφίες του, του άρεσε πάντα να επανέρχεται στο παλιό του επάγγελμα, που τόσο ταιριάζει στο πνευματικό του ανάστημα, στο επάγγελμα του συννεργάτη του «Κλαντερνάτς»¹, μόνο σ' ένα τέτοιο εγκέφαλο μπορούσε να κατέβει η ιδέα να υποδύει στην παρισινή Κομμούνα τη νουσταλγία για

1. «Kladderadatsch» εικονογραφημένο πολιτικό-σατιρικό εβδομαδιαίο περιοδικό που κυκλοφορούσε από το 1848 μέχρι το 1944 στο Βερολίνο. Αρχικά αριστοκόρ υξοσπαστικό τέθηκε αργότερα στην υπηρεσία της αντίδρασης (σ.τ.γ.Ε.).

την πρωσική δημοτική οργάνωση, που αποτελεί την καρικατούρα του παλιού δημοτικού συντάγματος της Γαλλίας του 1791, και που υποδιιάζει τις διοικήσεις των πόλεων σε απλούς δευτερεύοντες τροχούς του πρωσικού κρατικού μηχανισμού. Η Κοιμούνα έκανε πραγματικότητα το σύνθημα όλων των αστικών επαναστάσεων, το σύνθημα για φτηνή κυβέρνηση, καταργώντας τις δυο μεγαλύτερες πηγές εξόδων – το στρατό και την υπαλληλοκρατία. Και μόνο η ύπαρξη της προϋπόθετε την ανυπαρξία της μοναρχίας, που, τουλάχιστον στην Ευρώπη, αποτελεί την απόλυτη σαδούρα και το απαραίτητο ζώνιμα της ταξικής κυριαρχίας. Η Κοιμούνα έδωσε στη Δημοκρατία τη δάση πραγματικά δημοκρατικών θεσμών. Όμως ο τελικός της στόχος δεν ήταν ούτε η «φτηνή κυβέρνηση», ούτε η «αληθινή Δημοκρατία». Και τα δυο πρόκυψαν δευτερογενώς και από μόνα τους.

Η ποικιλία των ερμηνειών που αποδόθηκαν στην Κοιμούνα και η ποικιλία των συμφερόντων που εκφράζονταν σ' αυτήν αποδείχνουν ότι ήταν μια πέρα για πέρα ευλίγιστη πολιτική μορφή, ενώ όλες οι προηγούμενες μορφές κυβέρνησης ήταν στην ουσία καταπιεστικές. Το πραγματικό της μυστικό ήταν ότι ήταν ουσιαστικά μια *κυβέρνηση της εργατικής τάξης*, το αποτέλεσμα της πάλης της παράγονσας τάξης ενάντια στην τάξη των σφετεριστών, η επιτέλους ανακαλυφθείσα πολιτική μορφή με την οποία μπορούσε να συντελεστεί η οικονομική απελευθέρωση της εργασίας.

Χωρίς τον τελευταίο αυτό όρο το καθεστώς της Κοιμούνας θα ήταν κάτι το ακατόρθωτο και μια απάτη. Η πολιτική κυριαρχία του παρωγαυού δε μπορεί να υπάρχει παρόλληλα με τη διαβώνιση της κοινωνικής του υποδοίνωσης. Γιαυτό η Κοιμούνα θα έπρεπε να χρησιμεύσει σαν μοχλός για να ανατραπούν οι οικονομικές βάσεις, πάνω στις οποίες στηρίζεται η διατήρηση των τάξεων και επομένως και η ταξική κυριαρχία. Όταν θα έχει πια χειραφετηθεί η εργασία, κάθε άνθρωπος θα έχει γίνει εργάτης και η παραγωγική δουλειά δεν θα αποτελεί ταξική ιδιότητα.

(Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία)
M.E.W., τ. 17, σελ. 335-342 (1871)

Οι διάφορες μερίδες της γαλλικής αστικής τάξης δρέθηκαν η μια μετά την άλλη στην εξουσία: οι μεγάλοι γαιοκτήμονες κατά την *παλινόρθωση* (των παλαιών Βουρβόνων), οι καπιταλιστές κατά την κοινοβουλευτική ιουλιανή Μοναρχία (Λουδοβίκος-Φίλιππος), ενώ στα παρασκήνια τους υπέσκαπταν τα θοναπαρτιστικά και δημοκρατικά (*republikanisch*) τους στοιχεία. Οι κομματικοί τσακωμοί και οι ίντριγκες τους διαδραματίζονταν με το πρόσχημα της *δημόσιας ευημερίας*, και όποτε μια λαϊκή επανάσταση καταργούσε αυτές τις μοναρχίες, μια νέα δημιουργόταν. Όλα αυτά άλλαξαν με τη Δημοκρατία (του Φλεόαρη). Όλες οι μερίδες της αστικής τάξης ενώθηκαν στο *κόμμα της τάξης*, δηλαδή το κόμμα των γαιοκτημόνων και των καπιταλιστών. Συσπειρώθηκαν για να διατηρήσουν τον οικονομικό εξανδραποδισμό της εργασίας και την κατασταλτική κρατική μηχανή που τον στήριζε. Σε αντιπαράθεση με τη μοναρχία, που ακόμα και το όνομά της χαρακτηρίζει την υπεροχή της μιας αστικής μερίδας πάνω στην άλλη, τη νίκη της μιας μερίδας και την ήττα της άλλης (το θρίαμβο της μιας πλευράς και τον εξευτελισμό της άλλης), η *Δημοκρατία* ήταν η ανώνυμη μετοχική εταιρεία των ενωμένων αστικών μερίδων, όλων των *εχμεταλλεφτιών* του λαού μαζί. Και πραγματικά αγκαλιάζονταν νομιμόφρονες, θοναπαρτιστές, ορλεανιστές, αστοί δημοκράτες, ιησουλίτες και οπαδοί του Βολταίρου – χωρίς να κρύβονται πια κάτω από τη σκέπη του στέμματος, χωρίς να είναι πια σε θέση να κινήσουν το ενδιαφέρον του λαού για τις κομματικές τους έριδες με το να τις μεταμφιέζουν σε αγώνες για το καλό του λαού, χωρίς να υποτάσσονται πια ο ένας στον άλλο. Άμεσος και ανοιχτός ανταγωνισμός της ταξικής τους κυριαρχίας απέναντι στη χειραφέτηση των παραγουσών μαζών. *Τάξη* (*Ordnung*) – αυτό είναι το όνομα για τους οικονομικούς και πολιτικούς όρους της ταξικής τους κυριαρχίας και για την υποδούλωση της εργασίας. Αυτή η ανώνυμη, η δημοκρατική (*republikanisch*) μορφή του αστικού καθεστώτος – αυτή η αστική Δημοκρατία, αυτή η Δημοκρατία του *κόμματος της τάξης* είναι το πιο αποτροπιαστικό από όλα τα πολιτικά καθεστώτα. Η άμεση ασχολία της, το δικό της *raison d'être*¹ είναι να καταπιέζει το

1. Λόγος ύπαρξης (σ.τ.γ.Ε.).

λαό. Είναι η *τρομοκρατία* της ταξικής κυριαρχίας, πράγμα που πετυχαίνεται με τον ακόλουθο τρόπο: Ο λαός αγωνίζεται και κάνει την επανάσταση, ανακηρύσσει τη Δημοκρατία και ανοίγει το δρόμο για μια εθνοσυνέλευση. Στη συνέχεια, οι αστοί, των οποίων οι γνωστές υπέρ της Δημοκρατίας διακηρύξεις αποτελούν εγγύηση για τη «Δημοκρατία» τους, προωθούνται στην πρώτη γραμμή της σκηνής από την πλειοψηφία της εθνοσυνέλευσης, που συντίθεται από τους ηττημένους και τους ανοικτούς εχθρούς της Δημοκρατίας. Οι δημοκράτες – οπαδοί της Δημοκρατίας (Republikaner) – επιφορτίζονται με το καθήκον να παρασύρουν το λαό στην παγίδα μιας εξέγερσης, με στόχο να τον καταστείλουν με φωτιά και τσεκούρι. Αυτό το ρόλο έπαιξε μετά την επανάσταση του Φλεβάρη (κατά την εξέγερση του Ιούνη) το κόμμα του «Νασιονάλ» με επικεφαλής τον Καβενιάκ. Αυτοί οι δημοκράτες χάνουν μετά την επιρροή τους λόγω των εγκλημάτων τους ενάντια στο λαό. Έχουν κάνει τη δουλειά τους, και παρότι ότι τους επιτρέπεται να υποστηρίξουν το *κόμμα της τάξης* στο γενικό του αγώνα ενάντια στο προλεταριάτο, εντούτοις απομακρύνονται ταυτόχρονα από την κυβέρνηση, απωθούνται στην τελευταία γραμμή και απλά «τους ανέχονται». Η ενωμένη βασιλόφρων αστική τάξη γίνεται τότε στήριγμα της Δημοκρατίας και εγκαινιάζεται η πραγματική κυριαρχία του «κόμματος της τάξης». Μια και η υλική δύναμη του λαού έχει προσωρινά καμφθεί, αρχίζει το έργο της αντίδρασης – η εκκαθάριση όλων των παραχωρήσεων που επιτεύχθηκαν δήμα προς δήμα μετά από αγώνες στις τέσσερις επαναστάσεις. Ο λαός βασανίζεται μέχρι την παραφροσύνη, όχι μόνο από τα έργα του *κόμματος της τάξης*, αλλά και από την κυνική αδιαντροπία με την οποία τον μεταχειρίζονται σαν τον ηττημένο και με την οποία αυτή η χαμερπής συμμορία τον κυβερνά στο όνομά του, στο όνομα της Δημοκρατίας, χωρίς φραγμούς. Είναι αυτονόητο ότι αυτή η σπασμωδική μορφή του *ανώνυμου* ταξικού δεσποτισμού δεν μπορεί να κρατήσει για πολύ, δεν μπορεί παρά να είναι μια μεταβατική φάση. Η συμμορία γνωρίζει ότι κάθεταί πάνω σε επαναστατικό ηφαίστειο. Από την άλλη μεριά, ενώ το *κόμμα της τάξης* είναι ενωμένο στον πόλεμό του ενάντια στην εργατική τάξη – με την ιδιότητά του ως *κόμμα της τάξης* – αρχίζει σε πλήρη ένταση το παιχνίδι της *ίντριγκας* ανάμεσα στις διάφορες μερίδες, η μια ενάντια

στην άλλη, κάθε μια για την κυριαρχία του δικού της ιδιαίτερου συμφέροντος στην παλιά τάξη πραγμάτων της κοινωνίας, κάθε μια για την παλινόρθωση του δικού της μνηστήρα του θρόνου και των προσωπικών της φιλοδοξιών, μόλις φανεί ότι η κυριαρχία αυτού του κόμματος είναι εξασφαλισμένη (εγγυημένη) με την καταστροφή των υλικών επαναστατικών δυνάμεων. Αυτή η σύνδεση του γενικού πολέμου ενάντια στο λαό με τη γενικευμένη συννομωσία ενάντια στη Δημοκρατία, μαζί και με τις εσωτερικές έριδες των αρχόντων και το παιχνίδι της ίντριγκας, παραλύει την κοινωνία, προκαλεί την απέχθειά της και σαστίζει τη μάζα της αστικής τάξης. «παρενοχλεί» τις δουλείες, κρατάει αυτήν την τάξη σε κατάσταση χρόνιας αναταραχής. Όλοι οι όροι του δεσποτισμού δημιουργούνται (παράγονται) κάτω από αυτό το καθεστώς – όμως πρόκειται για δεσποτισμό χωρίς ηρεμία, για δεσποτισμό με την κοινοβουλευτική αναρχία στην κορυφή. Μετά σημαίνει η ώρα για το coup d' état, και η ανίκανη συμμορία πρέπει να κάνει τόπο σε κάποιο ευνοημένο από την τύχη μνηστήρα του θρόνου, που δάζει τέλος στην *ανώδυμη* μορφή της ταξικής κυριαρχίας. Μ' αυτό τον τρόπο ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης έβαλε τέλος στην αστική Δημοκρατία μετά από τετράχρονη διάρκεια. Όλο αυτό τον καιρό ο Θιέρσος ήταν «*âme damnée*» [καταδικασμένη ψυχή] του κόμματος της τάξης (ο Θιέρσος «πουλήθηκε ψυχή τε και σώματι» στο κόμμα της τάξης), που πολεμούσε τη Δημοκρατία στο όνομα της Δημοκρατίας, που διεξήγε ταξικό πόλεμο ενάντια στο λαό και στην πραγματικότητα δημιούργησε την Αυτοκρατορία. Τότε έπαιζε ακριβώς τον ίδιο ρόλο όπως και σήμερα, μόνο που τότε ήταν μόνο κοινοβουλευτικός ίντριγκαδόρος, ενώ σήμερα είναι επικεφαλής του εκτελεστικού. Αν δεν τον νικήσει η επανάσταση, θα είναι τώρα όπως και τότε ένα εξαπατημένο όργανο. Όποια από τις αντιμαχόμενες ομάδες και αν έρθει στην εξουσία, η πρώτη της πράξη θα είναι να πετάξει στο πλάι τον άνθρωπο που παρέδωσε τη Γαλλία στην Πρωσία και που βομβάρδισε το Παρίσι.

Ο Θιέρσος κράτησε για πολλά πράγματα κακία στο Λουδοβίκο Βοναπάρτη. Ο τελευταίος τον χρησιμοποίησε σαν όργανο και σαν δλάνκα. Τον τρώαξε (του τάραξε τα νεύρα) όταν τον συνέλαβε μετά το πραξικόπημα. Τον εκμηδένισε με το να καταργήσει το κοινοβουλευτικό καθεστώς, το μοναδικό στο οποίο

μπορεί να παίζει κάποιο ρόλο ένα καθαρό παράσιτο του κράτους, ένας απλός πολυλογάς όπως ο Θιέρσος. Τέλος, ο Θιέρσος σαν ιστορικός λούστρος του Ναπολέοντα είχε περιγράψει για τόσο καιρό τα έργα του ώστε είχε πιστέψει ότι τα είχε πραγματοποιήσει ο ίδιος. Στα μάτια του η νόμιμη καρικατούρα του Ναπολέοντα του Ιου δεν ήταν ο Ναπολέων ο μικρός αλλά ο μικρός Θιέρσος. Μ' όλα αυτά δεν υπήρξε καμιά ατιμία του Λουδοβίκου Βοναπάρτη που να μην είχε υποστηριχθεί από τον Θιέρσο, από την κατάληψη της Ρώμης από γαλλικά στρατεύματα μέχρι τον πόλεμο με την Πρωσία.

Μόνο ένας άνθρωπος με την επιπολαιότητά του μπορεί έστω και για μια στιγμή να διανοηθεί ότι μια Δημοκρατία με το κεφάλι του στους ώμους της, με μια εθνοσυνέλευση κατά το ήμισυ νομιμόφρονα και κατά το άλλο ήμισυ ορλεανική, με ένα στρατό με βοναπαρτιστές ηγέτες, δεν θα τον πετάξει στην άκρη όταν νικήσει.

(...)

Είναι απόλυτα χαρακτηριστικό ότι οι ίδιοι άνθρωποι (ο Θιέρσος και Σια) που το Μάη του 1850 κατάργησαν το γενικό δικαίωμα ψήφου με μια κοινοβουλευτική συνομοσία (ο Βοναπάρτης τους βοήθησε, για να τους παρασύρει στην παγίδα και να τους έχει στο χέρι, και για να παρουσιασθεί ο ίδιος μετά το πραξικόπημα ως αυτός που αποκατέστησε το γενικό δικαίωμα ψήφου ενάντια στο κόμμα της τάξης και την εθνοσυνέλευσή του) επειδή μπορούσε να τους επιφυλάσσει εκπλήξεις κάτω από καθεστώς Δημοκρατίας, είναι σήμερα οι φανατικοί υπερασπιστές του γενικού δικαιώματος ψήφου. Το έχουν ανάγκη σε όπλο «νομιμότητας» ενάντια στο Παρίσι, αφότου στα χρόνια του Βοναπάρτη είχε οργανωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε ήταν ένα απλό παιχνιδάκι στα χέρια της εκτελεστικής εξουσίας, ένας απλός μηχανισμός εξαπάτησης, αιφνιδιασμού και πλαστογραφησης από την πλευρά του εκτελεστικού (Συνέδριο της ένωσης των πόλεων¹) («Ραπέλ», 6 του Μάη!).

(...)

---

1. Ligue des Villes (ένωση των πόλεων): οι αστοί δημοκράτες επιχειρούσαν να ιδρύσουν τον Απρίλη/Μάη του 1871 μια οργάνωση με αυτό το όνομα, επειδή εφοδούντο την επανεγκαθίδρυση της μοναρχίας με την ήττα της Κομμούνας. Η προσωρινή επιτροπή αυτής της ένωσης συγκάλεσε για τις 9 του Μάη 1871 στο Μπορντώ συνέδριο των αντιπροσώπων των κοινοτικών συμβουλίων

Ο χαρακτήρας της Κοιμοίννας

Η συγκεντρωτική κρατική μηχανή που με τα στρατιωτικά, γραφειοκρατικά, εκκλησιαστικά και δικαστικά της όργανα – τα πανταχού παρόντα και πολυσύνθετα – πνίγει (περιζώνει) το ζωντανό σώμα της αστικής κοινωνίας (bürgerliche Gesellschaft), σαν το συσφιγκτήρα δόα, σφυρηλατήθηκε αρχικά, τον καιρό της απόλυτης μοναρχίας, σαν όπλο της μοντέρνας κοινωνίας που γεννιόταν στον αγώνα της για τη χειραφέτησή της απ' τη φεουδαρχία. Τα γαιοκτητικά προνόμια των φεουδαρχών, των πόλεων και του κλήρου του μεσαίωνα μετατράπηκαν σε ιδιότητες μιας ενιαίας κρατικής εξουσίας. Η κρατική αυτή εξουσία αντικατέστησε τους αξιωματούχους της φεουδαρχίας από μισθωτούς κρατικούς υπαλλήλους. Αφαίρεσε τα όπλα απ' τους μεσαιωνικούς υποτεκτικούς των γαιοκτημόνων και από τις συντεχνίες των πόλεων και τα παράδωσε σ' ένα μόνιμο στρατό. Στη θέση της ποικιλόχρωμης (φατριασμένης) αναρχίας των αντιμαχομένων μεσαιωνικών δυνάμεων έθεσε το ρυθμισμένο σχέδιο μιας κρατικής εξουσίας μ' έναν συστηματικό και ιεραρχικό καταμερισμό εργασίας. Η πρώτη γαλλική επανάσταση, που ανάλαβε να θεμελιώσει την εθνική ενότητα (να δημιουργήσει ένα έθνος), αναγκάστηκε να εξαφανίσει κάθε τοπική, εδαφική, δημοτική και επαρχιακή αυτονομία. Αναγκάστηκε λοιπόν, συνεχίζοντας το έργο που είχε αρχίσει η απόλυτη μοναρχία, να αναπτύξει τη συγκεντροποίηση και οργάνωση της κρατικής εξουσίας, να επεκτείνει το εύρος και τις δικαιοδοσίες της κρατικής εξουσίας, να αυξήσει τον αριθμό των οργάνων της, την ανεξαρτησία της και την υπερφυσική της εξουσία πάνω στην πραγματική κοινωνία – εξουσία που στην πραγματικότητα έπαιρνε τη θέση του υπερφυσικού ουρανού του μεσαίωνα με τους αγίους του. Κάθε ασήμαντο μεμονωμένο συμ-

---

από τις επαρχιακές πόλεις, για να συμβάλλουν κατά το τέλος του εμφυλίου πολέμου στη θωράκιση της Δημοκρατίας και στην οργανωτική οικοδόμηση της ένωσης. Η Ligue de l' Union républicaine pour les droits de Paris (Ένωση της δημοκρατικής ενότητας για τα δικαιώματα του Παρισιού) συμμετείχε ενεργά σ' αυτά τα σχέδια. Η κυβέρνηση των Βερσαλιών απαγόρευσε το συνέδριο της ένωσης των πόλεων και αμέσως μετά η προσωρινή επιτροπή σταμάτησε τη δραστηριότητά της. Η «Ραπέλ» της 6ης Μάη δημοσίευσε το πρόγραμμα του συνεδρίου της ένωσης των πόλεων (σ.τ.γ.Ε.).

φέρων, που γεννιότανε από τις σχέσεις των κοινωνικών ομάδων, χωριζότανε απ' την ίδια την κοινωνία, παγιολοιόταν, ανεξαρτολοιόταν απ' αυτήν και αντιπαρατίθετο σ' αυτή με τη μορφή του κρατικού συμφέροντος, συμφέρον που διαχειριζόταν το ιερατείο του κράτους με αυστηρά καθορισμένες ιεραρχικές λειτουργίες.

Αυτή η παρασιτική απόφυση πάνω στο σώμα της αστικής κοινωνίας, που προσποιείται πως είναι το ιδανικό της αντίγραφο, έφτασε στην πλήρη ανάπτυξή της κατά την κυριαρχία του πρώτου Βοναπάρτη. Η Παλινόρθωση και η ιουλιανή Μοναρχία προσθέσανε μονάχα ένα μεγαλύτερο καταμερισμό εργασίας, που αύξαινε στο βαθμό που ο καταμερισμός της εργασίας μέσα στην αστική κοινωνία δημιουργούσε καινούργιες ομάδες συμφερόντων και κατά συνέπεια καινούργιο υλικό για τη δραστηριότητα του κράτους. Στον αγώνα τους ενάντια στην επανάσταση του 1848, η κοινοδουλευτική Δημοκρατία στη Γαλλία και οι κυβερνήσεις όλης της ηπειρωτικής Ευρώπης αναγκάστηκαν να δυναμώσουν, με τα μέτρα καταστολής ενάντια στο λαϊκό κίνημα, τα μέσα δράσης και τη συγκεντροποίηση αυτής της κυβερνητικής εξουσίας. Όλες λοιπόν οι επαναστάσεις μ' αυτό τον τρόπο αλλά τελειοποιούσαν τον κρατικό μηχανισμό αντί να αποτινάξουν αυτόν το θανατερό εφιάλτη. Οι ομάδες και τα κόμματα των αρχουσών τάξεων, που, διαδοχικά, αγωνίζονταν για την κυριαρχία, θεωρούσαν την κατάκτηση (τον έλεγχο) (την κατάληψη) και τη διεύθυνση αυτού του τεράστιου κυβερνητικού μηχανισμού σαν τη βασική λεία του νικητή. Στο κέντρο της δράσης τους ήταν η δημιουργία τεράστιων μόνιμων στρατών, μαζών από κρατικά παράσιτα, και κολοσιαιών κρατικών χρεών. Τον καιρό της απόλυτης μοναρχίας, ο κρατικός μηχανισμός αποτελούσε όργανο για τον αγώνα της σύγχρονης κοινωνίας ενάντια στη φεουδαρχία, που επιστέγασμά του ήταν η Γαλλική Επανάσταση. Τον καιρό του πρώτου Βοναπάρτη δε χρησίμευε μόνο για την καταστολή της επανάστασης και την κατάργηση όλων των λαϊκών ελευθεριών, αλλά επίσης και σαν όργανο της γαλλικής Επανάστασης για τον αγώνα προς τα έξω, για να δημιουργηθούν προς όφελος της Γαλλίας, πάνω στην (ευρωπαϊκή) ήπειρο, στη θέση των φεουδαρχικών μοναρχιών, κράτη λίγο-πολύ κατά το γαλλικό πρότυπο. Τον καιρό της παλινόρθωσης και της ιουλιανής Μοναρχίας

γίνεται όχι μονάχα όργανο για τη δίαιη ταξική κυριαρχία της αστικής τάξης, μα και το μέσο που πρόσθετε στην άμεση οικονομική εκμετάλλευση μια δεύτερη εκμετάλλευση του λαού, με το να εξασφαλίζει στις οικογένειες των αστών όλες τις καλές θέσεις στον κρατικό μηχανισμό. Τέλος, τον καιρό του επαναστατικού αγώνα του 1848 χρησίμευε σαν μέσο για το πνίξιμο αυτής της επανάστασης και όλων των προσπαθειών για τη χειραφέτηση των λαϊκών μαζών. Όμως το κράτος – παράσιτο έφτασε στην τελική του ανάπτυξη μόλις τον καιρό της δεύτερης αυτοκρατορίας. Η κυβερνητική εξουσία, με το μόνιμο στρατό της, με τη γραφειοκρατία της που διευθύνει τα πάντα, με τον αποδλακωτικό της κλήρο και με τη δουλποπρεπή της δικαστική ιεραρχία, έφτασε να ανεξαρτοποιηθεί απ' την ίδια την κοινωνία σε τέτοιο βαθμό, ώστε ακόμα κι ένας σε γελοίο επίπεδο τυχοδιώκτης, μαζί με μια συμμορία από πειναλέους ντεσπεράντος, αρκούσε για να την πάρει στα χέρια του. Η εξουσία αυτή δεν είχε πια ανάγκη να προφασισθεί τον ένοπλο συνασπισμό της παλιάς Ευρώπης ενάντια στον καινούργιο κόσμο, το θεμελιωμένο απ' την επανάσταση του 1789. Δεν παρουσιαζότανε πια σαν όργανο ταξικής κυριαρχίας υποταγμένο σε μια κοινοδουλευτική κυβέρνηση ή σε μια νομοθετική συνέλευση. Κάτω από την κυριαρχία της δλάπτονταν ακόμα και τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων, των οποίων την κοινοδουλευτική κωμωδία αντικατέστησε με αυτοεκλεγμένα *corps législatif* (νομοθετικά σώματα) και από Γερουσίες πληρωμένες απ' τον εαυτό τους. Επικυρωμένη στην απόλυτη κυριαρχία της από το γενικό εκλογικό δικαίωμα και από την αναγνωρισμένη αναγκαιότητα του να διατηρήσει την «τάξη», δηλαδή να διατηρήσει την κυριαρχία του γαιοκτήμονα και του καπιταλιστή πάνω στον παραγωγό, η εξουσία αυτή κάλυπτε κάτω απ' τα κουρελιασμένα μασκαραλίκια του παρελθόντος τα όργια διαφθοράς του σήμερα και τη νίκη της παρασιτικής ομάδας, της ομάδας της χρηματιστικής αισχροκέρδειας. Αφήνοντας αχαλίνωτα να οργιάζουν όλες οι αντιδραστικές επιδράσεις του παρελθόντος – ένα πανδαιμόνιο από αίσχη –, βρήκε έτσι η κρατική εξουσία την τελική και ύψιστη έκφρασή της τον καιρό της Δεύτερης Αυτοκρατορίας. Αυτό που από πρώτη όψη φαινόταν ως η τελειωτική νίκη τούτης της κυβερνητικής εξουσίας πάνω στην κοινωνία, στην πραγματικότητα δεν ήταν παρά το όργιο όλων των σάπιων

στοιχείων αυτής της κοινωνίας. Στα μάτια όσων δεν ήταν μνημένοι φαινόταν σα νίκη της Εκτελεστικής εξουσίας σε βάρος της Νομοθετικής, σαν τελική ήττα εκείνης της μορφής ταξικής κυριαρχίας που προφασίζεται ότι είναι η αυτοκυδέρνηση της κοινωνίας, ήττα που επήλθε από μια άλλη μορφή κυριαρχίας, που παρουσιάζεται ως μια υπεράνω της κοινωνίας ιστάμενη εξουσία. Στην πραγματικότητα όμως ήταν η πιο εξευτελισμένη και η μόνη δυνατή μορφή αυτής της ταξικής κυριαρχίας, που ήταν το ίδιο ταπεινωτική για τις κυρίαρχες τάξεις, όσο και για τις εργαζόμενες τάξεις, που τις κρατούσαν δέσμιες στην ταξική τους κυριαρχία.

Η 4η του Σεπτέμβρη ήταν μόνο η αποκατάσταση της Δημοκρατίας ενάντια στο γελοίο τυχοδιώκτη που την είχε στραγγαλίσει. Η αληθινή αντίθεση της ίδιας της Αυτοκρατορίας – δηλαδή της κρατικής εξουσίας, της συγκεντρωποιημένης εκτελεστικής εξουσίας, της οποίας η δεύτερη Αυτοκρατορία υπήρξε μονάχα η ύστατη έκφραση – ήταν η Κομμούνα. Εκείνη η κρατική εξουσία είναι στην πραγματικότητα το δημιούργημα της αστικής τάξης, στην αρχή ως το μέσο για το τσάκισμα της φεουδαρχίας, στη συνέχεια ως το μέσο για την καταστολή των απελευθερωτικών προσπαθειών των παραγωγών, της εργατικής τάξης. Όλες οι αντιδράσεις και όλες οι επαναστάσεις χρησιμοποίησαν μονάχα για να μεταφέρεται αυτή η οργανωμένη εξουσία – αυτή η οργανωμένη βία για την υποδούλωση της εργασίας – από το ένα χέρι στο άλλο, από τη μια ομάδα των αρχουσών τάξεων σε μιαν άλλη. Χρησίμευε στις κυρίαρχες τάξεις σα μέσο υποδούλωσης και πλουτισμού. Από κάθε καινούργια αλλαγή αντλούσε καινούργιες δυνάμεις. Χρησίμευε σαν εργαλείο για το τσάκισμα κάθε λαϊκής εξέγερσης, για την καταπίεση των εργαζομένων τάξεων, που αφού αγωνίστηκαν, τις χρησιμοποιούσαν για να εξασφαλίσουν το πέρασμα της κρατικής εξουσίας από μια ομάδα των καταπιεστών τους στα χέρια μιας άλλης. Γι' αυτό η Κομμούνα δεν ήταν μια επανάσταση ενάντια σ' αυτή ή σ' εκείνη, στη νομιμόφρονα, στη συνταγματική, στη δημοκρατική ή την αυτοκρατορική μορφή της κρατικής εξουσίας. Η Κομμούνα ήταν μια επανάσταση ενάντια στο ίδιο το κράτος – αυτή την υπερφυσική αποβολή της κοινωνίας. Ήταν η επανάκτηση της δικής του κοινωνικής ζωής από το λαό, μέσω του λαού, για το λαό. Δεν ήταν μια επανάσταση για να μεταβιβα-

σθεί η κρατική εξουσία από μια μερίδα των αρχονσών τάξεων σε μιαν άλλη, ήταν μια επανάσταση για τη συντριβή αυτής της ίδιας της αποτροπιαστικής μηχανής της ταξικής κυριαρχίας. Δεν ήταν ένας απ' αυτούς τους χαμερπείς αγώνες ανάμεσα σ' εκείνη την ταξική κυριαρχία που εμφανίζεται υπό τη μορφή της εκτελεστικής εξουσίας ενάντια στις κοινοβουλευτικές μορφές της ταξικής κυριαρχίας, ήταν εξέγερση ενάντια και στις δυο αυτές μορφές, που αλληλοσυμπληρώνονται και που η κοινοβουλευτική μορφή δεν είναι παρά ένα απατηλό εξάρτημα της εκτελεστικής εξουσίας. Η δεύτερη Αυτοκρατορία υπήρξε η τελική μορφή αυτού του σφετερισμού του κράτους. Η Κομμούνα υπήρξε η αποφασιστική άρνηση αυτής της κρατικής εξουσίας και γιαυτό αποτέλεσε την απαρχή της κοινωνικής επανάστασης τον 19ο αιώνα. Όποια κι αν είναι τώρα η τύχη που την περιμένει στο Παρίσι, θα κάνει το γύρο του κόσμου. Η εργατική τάξη στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες την υποδέχτηκε αμέσως σαν το ξόρκι που φέρνει τη λευτεριά. Οι δούλες και η προκατακλυσμαία δράση του πρώτου κατακτητή μοιάζανε πια μονάχα με παρωσθήσεις μιας πολύ περασμένης εποχής.

Μόνο η εργατική τάξη μπορούσε να εκφράσει αυτή την καινούργια προσπάθεια με τη λέξη «κομμούνα» και να την εγκαινιάσει με την αγωνιζόμενη Κομμούνα του Παρισιού. Άλλωστε η τελευταία έκφραση εκείνης της κρατικής εξουσίας – η δεύτερη Αυτοκρατορία – όσο κι αν ταπεινώσε την υπερηγάνεια των κυρίαρχων τάξεων και εξανέμισε τις κοινοβουλευτικές τους αξιώσεις να αυτοκυβερνηθούν, δεν ήταν παρά η τελευταία δυνατή μορφή της ταξικής τους κυριαρχίας. Μ' όλο που η δεύτερη Αυτοκρατορία απώλυνε πολιτικά αυτές τις τάξεις, ήταν ένα όργιο που επέτρεψε να κυριαρχήσουν ολοκληρωτικά όλα τα οικονομικά και κοινωνικά αίσχη του καθεστώτος τους. Για τους μεσοαστούς και τους μικροαστούς ήταν αδύνατο – με τις οικονομικές συνθήκες της ύπαρξής τους – να ξαναρχίσουν καινούργια επανάσταση. Έτσι ήταν αναγκασμένοι ή να ακολουθήσουν τις κυρίαρχες τάξεις ή να γίνουν σύμμαχοι της εργατικής τάξης. Οι αγρότες ήταν η παθητική οικονομική βάση της δεύτερης Αυτοκρατορίας, αυτού του τελευταίου θρίαμβου ενός κράτους χωρισμένου απ' την κοινωνία και ανεξάρτητου απ' αυτή. Μονάχα οι προλετάριοι, φλογισμένοι από ένα νέο

κοινωνικό καθήκον, που έπρεπε να το εκπληρώσουν για όλη την κοινωνία, δηλαδή να καταργήσουν όλες τις τάξεις και την ταξική κυριαρχία, ήταν ικανοί να τσακίσουν το όργανο της ταξικής κυριαρχίας – το κράτος, αυτή τη συγκεντρωτισμένη και οργανωμένη κυβερνητική εξουσία, που αξιώνει να είναι κύριος αντί υπηρέτης της κοινωνίας. Μέσα από τον ενεργητικό αγώνα που διεξήγαγαν οι κυρίαρχες τάξεις, με παθητική υποστήριξη από την αγροτιά, ενάντια στους προλετάριους, γεννήθηκε η δεύτερη Αυτοκρατορία, το τελευταίο αποκορύφωμα και παράλληλα η χειρότερη εκπόρνευση του κράτους που πήρε τη θέση της μεσαιωνικής εκκλησίας. Ήρθε στη ζωή για να τους αντιμετωπίσει. Κι αυτοί την τσακίσανε, όχι γιατί ήτανε μια ιδιαίτερη μορφή κυβερνητικής (συγκεντρωτικής) εξουσίας, μα γιατί ήτανε η πιο δυνατή και τελειοποιημένη έκφραση της φαινομενικής ανεξαρτησίας της από την κοινωνία, και συνεπώς η πιο εκπορνευμένη της πραγματικότητα, βουτηγμένη στη ντροπή απ' την κορυφή ως τα νύχια, με βασικό της χαρακτηριστικό την απόλυτη σαπίλα στο εσωτερικό και την απόλυτη ανικανότητα στο εξωτερικό.

Ο κοινοβουλευτισμός στη Γαλλία έφτασε στο τέλος του. Η τελευταία του περίοδος και η πιο πλήρης κυριαρχία του ήταν η κοινοβουλευτική Δημοκρατία απ' το Μάη του 1848 μέχρι το πραξικόπημα. Η Αυτοκρατορία που σκότωσε τον κοινοβουλευτισμό ήταν δημιούργημα δικό του. Ο κοινοβουλευτισμός τον καιρό της Αυτοκρατορίας, με το *corps législatif* (νομοθετικό του σώμα) και με τη Γερουσία του – και μ' αυτή τη μορφή αναπαράχθηκε στις στρατιωτικές μοναρχίες της Πρωσίας και της Αυστρίας – ήταν απλή φάρσα. ένα απλό εξάρτημα του δεσποτισμού στην πιο ωμή μορφή του. Ο κοινοβουλευτισμός ήταν λοιπόν νεκρός στη Γαλλία και δεν ήταν φυσικά στόχος της εργατικής επανάστασης να τον αναστήσει.

Αλλά αυτή η μορφή της ταξικής κυριαρχίας κατέρρευσε μόνο και μόνο για να γίνει η εκτελεστική εξουσία, η κυβερνητική κρατική μηχανή, ο μεγάλος και μοναδικός στόχος της επίθεσης της επανάστασης.

Η Κομμούνια – αυτό είναι η επανάκτηση της κρατικής εξουσίας απ' την κοινωνία, της οποίας γίνεται η ζωντανή δύναμη, αντί να είναι η δία στην οποία η κοινωνία υποτάσσεται και που την καταπιέζει. Είναι η επανάκτηση της κρατικής εξου-

οίας απ' τις ίδιες τις λαϊκές μάζες, που στη θέση της οργανωμένης δίας καταστολής δημιουργούν τη δική τους δία. Είναι η πολιτική μορφή της κοινωνικής χειραφέτησης των λαϊκών μαζών που αντικατάστησε την τεχνητή δία της κοινωνίας (που είχαν ιδιοποιηθεί οι καταπιεστές τους) (η δική τους δία στρέφεται ενάντια στους καταπιεστές τους και οργανώνεται ενάντια τους), δία που την μεταχειρίζονται οι εχθροί τους για να τις καταπιέζουν. Η μορφή αυτή ήταν απλή όπως όλα τα μεγάλα πράγματα. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες επαναστάσεις – όπου ο χρόνος ο αναγκαίος για κάθε ιστορική εξέλιξη πήγε πάντα χαμένος στο παρελθόν και όπου τις πρώτες μέρες του λαϊκού θριάμβου, μόλις ο λαός είχε αποθέσει τα νικηφόρα όπλα του, του τα στρέφανε πάντα ενάντια του – η Κομμούνα πρώτα απ' όλα αντικατάστησε το στρατό με την εθνοφρουρά.

«Για πρώτη φορά ύστερα από τις 4 του Σεπτέμβρη, απελευθερώθηκε η Δημοκρατία απ' την κυδέρνηση των εχθρών της... Μέσα στην πόλη υπάρχει η εθνική πολιτοφυλακή που προστατεύει τους πολίτες ενάντια στην εξουσία (την κυδέρνηση), αντί για το μόνιμο στρατό, που προστατεύει την κυδέρνηση ενάντια στους πολίτες».

(Διακήρυξη της κεντρικής επιτροπής της 22 του Μάρτη)¹

(Χρειαζότανε μονάχα να οργανώσει ο λαός αυτή την πολιτοφυλακή σε πανεθνική κλίμακα για να τελειώνει με το μόνιμο στρατό· αυτή είναι η πρώτη *conditio sine qua non* (αναγκαία συνθήκη) για κάθε κοινωνική βελτίωση, εξαλείφοντας έτσι άμεσα αυτή την πηγή φορολογίας και κρατικών χρεών κι αυτόν τον αδιάκοπο κίνδυνο να σφετεριστεί την κυδέρνηση η ταξική κυριαρχία – είτε είναι η κανονική ταξική κυριαρχία, είτε είναι κάποιος τυχοδιώκτης που καμώνεται το σωτήρα όλων των τάξεων). Είναι παράλληλα η πιο σίγουρη εγγύηση από ξένη επίθεση και στην πραγματικότητα κάνει αδύνατη τη διατήρηση του πολυέξοδου στρατιωτικού μηχανισμού σε όλα τα άλλα κράτη. Ο αγρότης χειραφετείται από τη βαριά φορολογία και παύει να αποτελεί την πιο προσοδοφόρα πηγή της κρατικής

---

1. Η διακήρυξη της κεντρικής επιτροπής της εθνοφρουράς προς το λαό του Παρισιού στις 22 του Μάρτη 1871 κυκλοφόρησε παν αφίσσα και δημοσιεύτηκε στο *Journal Officiel de la République Française*. (Εφημερίδα της Κυδερνήσεως). Παρίσι, στις 25 Μάρτη 1871 (σ.τ.γ.Ε.).

φορολογίας και των κρατικών χρεών. Αυτό είναι ήδη ένα σημείο που κάνει την Κομμούνα ελκυστική για τον αγρότη, γίνεται το πρώτο όημα για τη χειραφέτησή του. Καταργείται η «ανεξάρτητη αστυνομία» και στη θέση των κατεργαρέων της μπαίνουν υπάλληλοι της Κομμούνας. Το γενικό εκλογικό δικαίωμα, που μέχρι τώρα το είχαν καταχραστεί είτε για την κοινοβουλευτική επικύρωση της άγιας κρατικής εξουσίας, είτε σαν παιχνιδάκι στα χέρια των κυρίαρχων τάξεων ενώ ο λαός δεν το μεταχειριζότανε παρά μονάχα κάθε τόσο χρόνια για να επικυρώσει την κοινοβουλευτική ταξική εξουσία (να διαλέξει τα όργανά της), αυτό το γενικό εκλογικό δικαίωμα προσαρμόζεται στον πραγματικό του σκοπό: στο να εκλέγει ο λαός μέσα από τις κοινότητες τους δικούς του λειτουργούς για τη διοίκηση και για τη νομοθεσία. Διαλύθηκε η απάτη πως η διοίκηση και η πολιτική διακυβέρνηση αποτελούν μυστικά, υπερβατικές λειτουργίες που μπορεί να τις εμπιστευτεί κανείς μονάχα στα χέρια μιας μορφωμένης κλάσης, – παράσιτα του κράτους καλοπληρωμένοι συκοφάντες και αργόμισθοι στις ανώτατες θέσεις – που απομυζά τους μορφωμένους της μάζας, και τοποθετώντας τους στα κατώτερα στρώματα της ιεραρχίας τους στρέφει ενάντια στην ίδια τη μάζα. Η Κομμούνα κατάργησε γενικά την κρατική ιεραρχία και αντικατέστησε τα ξιπασμένα αφεντικά του λαού από κάθε στιγμή καθαιρέσιμους υπηρέτες του, την απατηλή υπευθυνότητα από την πραγματική υπευθυνότητα, γιατί οι άνθρωποι αυτοί εργάζονται τώρα κάτω απ' τον αδιάκοπο δημόσιο έλεγχο. Πληρώνονται σαν ειδικευμένοι εργάτες, 12 λίρες το μήνα, οπότε ο ανώτατος μισθός δεν ξεπερνάει τις 240 λίρες το χρόνο, μισθός που σύμφωνα με μια υψηλή αυθεντία του επιστημονικού κόσμου, τον καθηγητή Χάξλεϊ¹, είναι λίγο περισσότερο απ' το ένα πέμπτο αυτού που είναι ικανοποιητικό για έναν υπάλληλο του συμβουλίου δημόσιας εκπαίδευσης του Λονδίνου. Όλη αυτή την απάτη με τα κρατικά μυστικά και με τις κρατικές αξιώσεις τη σάρωσε η Κομμούνα συγκροτημένα βασικά από απλούς εργάτες που οργανώνουν την άμυνα του Παρισιού, που πολεμάνε ενάντια στους πραιτωριανούς¹

1. Πραιτωριανοί: Σωματοφύλακή στην αρχαία Ρώμη που διατηρούσε ο Καίσαρας ή οι στρατηγοί. Δωροδοκούντο με προνόμια και χρησιμοποιούν επίσης για να τιθασιούν το λαό (σ.τ.γ.Ε.).

του Βοναπάρτη, που εξασφαλίζουν τον επισιτισμό αυτής της τεράστιας πόλης, που εκπληρώνουν όλες τις λειτουργίες που μέχρι τώρα ήταν μοιρασμένες ανάμεσα στην κυδέρνηση, την αστυνομία και τη νομαρχία. Εκπληρώνουν όλη αυτή τη δουλειά δημόσια, απλά και κάτω απ' τις πιο σύνθετες και τις πιο δύσκολες συνθήκες, κάνοντας όλη αυτή τη δουλειά έτσι όπως ο Μίλτον έγραψε το «Χαμένο παράδεισό» του, δηλαδή για μερικές λίρες. Δρουν μπροστά στα μάτια όλου του κόσμου, χωρίς να παριστάνουν τους ωλάθητους, χωρίς να κρύβονται πίσω από τις δικαιολογίες των κρατικών υπηρεσιών και δεν ντρέπονται να αναγνωρίζουν τα λάθη τους με το να τα διορθώνουν. Τις δημόσιες λειτουργίες – στρατιωτικές, διοικητικές, πολιτικές – τις κάνουνε δια μιας *πραγματικά εργατικές λειτουργίες*, αντί για κρυμμένες ιδιότητες μιας μορφωμένης κάστας, (διατηρήσανε την τάξη μέσα στην αναταραχή του εμφυλίου πολέμου και της επανάστασης) (εγκαινίασαν μέτρα για τη γενική αναγέννηση). Όσο μεγάλη αξία κι αν είχε το κάθε μέτρο που έπαιρνε η Κομμούνα, το σημαντικότερο μέτρο που πήρε ήταν η ίδια η δημιουργία της σε μια στιγμή που μπροστά από τη μια πόρτα στεκότανε ο εξωτερικός εχθρός και από την άλλη ο ταξικός εχθρός. Τη ζωτικότητα της την αποδεικνύει με την ύπαρξή της και τις θεωρίες της τις επικυρώνει με τις πράξεις της. Με την εμφάνισή της νίκησε τους νικητές της Γαλλίας. Το αιχμάλωτο Παρίσι ξαναπήρε, μ' ένα τολμηρό άλμα, την ηγεσία της Ευρώπης, και δεν το έκανε στηριγμένο στην ωμή δύναμη, αλλά παίρνοντας την ηγεσία του κοινωνικού κινήματος, ενσαρκιώνοντας τις ελπίδες της εργατικής τάξης όλων των χωρών.

Αν όλες οι μεγάλες πόλεις είχαν οργανωθεί σε κομμούνες ακολουθώντας το παράδειγμα του Παρισιού, καμιά κυδέρνηση δε θα μπορούσε να καταστείλει το κίνημα αυτό με μια ξαφνική επίθεση της αντίδρασης. Μάλιστα μ' αυτό το προπαγανδιστικό δόγμα θα εξασφάλιζε τον απαραίτητο χρόνο για την εσωτερική ανάπτυξη, την εγγύηση του κινήματος. Έτσι θα οργανωνότανε ολόκληρη η Γαλλία σε αυτενεργούμενες και αυτοκυβερνώμενες κομμούνες, το μόνιμο στρατό θα τον αντικαθιστούσαν οι λαϊκές πολιτοφυλακές, η στρατιά των κρατικών παραιτών θα εξαφανιζόταν, η εκκλησιαστική ιεραρχία θα αντικαθίστατο από τους δασκάλους, τα κρατικά δικαστήρια θα μετατρέπονταν σε όργανα της Κομμούνας. Οι εκλογές για την

εθνοσυνέλευση δε θάτανε πια αντικείμενο των μηχανορραφιών μιας παντοδύναμης κυδέρνησης, μα η συνειδητή έκφραση της κάθε οργανωμένης κομμούνας, οι κρατικές λειτουργίες θα περιορίζονταν σε μερικές λειτουργίες για γενικούς εθνικούς στόχους.

Αυτό λοιπόν είναι η Κομμούνα – η πολιτική μορφή της κοινωνικής χειραφέτησης, της απελευθέρωσης της εργασίας απ' το σφετερισμό (τη δουλεία) αυτών που μονοπωλούν τα μέσα εργασίας, τα οποία δημιούργησαν οι ίδιοι οι εργάτες ή είναι χάρισμα της φύσης. Έτσι, όπως η κρατική μηχανή και ο κοινοβουλευτισμός δεν είναι η πραγματική ζωή των κυρίαρχων τάξεων, αλλά μονάχα οργανωμένα γενικά όργανα της κυριαρχίας τους, τα πολιτικά χεγγύα, οι μορφές και εκφράσεις της παλιάς τάξης πραγμάτων, έτσι και η Κομμούνα δεν είναι το κοινωνικό κίνημα της εργατικής τάξης και κατά συνέπεια δεν είναι το κίνημα για τη γενική ανανέωση της ανθρωπότητας, αλλά μονάχα το οργανωμένο της μέσο δράσης. Η Κομμούνα δεν εξαλείφει τον ταξικό αγώνα, που μ' αυτόν οι εργαζόμενες τάξεις προσπαθούν να πετύχουν την κατάργηση όλων των τάξεων και συνεπώς κάθε [ταξικής κυριαρχίας] (γιατί δεν εκπροσωπεί κανένα ιδιαίτερο συμφέρον. Εκπροσωπεί την απελευθέρωση της «εργασίας», δηλαδή των βασικών και φυσικών προϋποθέσεων της ατομικής και της κοινωνικής ζωής, την εργασία, που η μειοψηφία μπορεί να επιβάλει πάνω στην πλειοψηφία μονάχα με σφετερισμό, με απάτη και με τεχνητές πονηρίες). Η Κομμούνα προσφέρει το έλλογο ενδιάμεσο στάδιο που μέσα του αυτός ο ταξικός αγώνας μπορεί να περάσει από τις διάφορες φάσεις του με τον πιο λογικό και τον πιο ανθρώπινο τρόπο. Η Κομμούνα μπορεί να προκαλέσει βίαιες αντιδράσεις και εξίσου βίαιες επαναστάσεις. Εγκαινιάζει την απελευθέρωση της εργασίας – το μεγάλο της στόχο – πρώτα πρώτα με το να εξαλείψει τη μη παραγωγική και διαδερχή δραστηριότητα των κρατικών παρασίτων, καταργώντας τα αίτια που την δημιουργούν, για τα οποία ένα τεράστιο μέρος του εθνικού προϊόντος θυσιάζεται για να χορτάσει το κράτος-τέρας και ύστερα με το να εκτελεί την πραγματική διοικητική εργασία, τοπικά και πανεθνικά, με μισθούς εργατών. Ξεκινάει λοιπόν με μια τεράστια εξοικονόμηση πόρων, με μια οικονομική μεταρρύθμιση, καθώς και με μια πολιτική αναμόρφωση.

Όταν πια η οργάνωση τύπου κομμούνας θα έχει γερά εδραιωθεί σε εθνική κλίμακα, οι μόνες καταστροφές που αυτή θα είχε ίσως ακόμη να υπομείνει θα ήταν σποραδικές εξεγέρσεις δυνάμεων, εξεγέρσεις που μπορεί δέσποια να εμποδίζουν για μια στιγμή το έργο της ειρηνικής προόδου, που όμως θα επιτάχυναν μόνο την κίνηση, γιατί θα δάξανε στο χέρι της κοινωνικής επανάστασης το σπαθί.

Η εργατική τάξη ξέρει ότι πρέπει να περάσει μέσα από διαφορετικές φάσεις του ταξικού αγώνα. Ξέρει πως η αντικατάσταση των οικονομικών όρων της υποδούλωσης της εργασίας από τους όρους της ελευθέρης και συνεταιρισμένης εργασίας μπορεί να είναι μόνο έργο που συντελείται σταδιακά με το χρόνο (αφορά την οικονομική αναμόρφωση). Ξέρει πως αυτό απαιτεί όχι μονάχα αλλαγή στη διανομή, αλλά και μια νέα οργάνωση της παραγωγής, ή καλύτερα την απελευθέρωση (ελευθέρωση) των κοινωνικών μορφών της παραγωγής στη σημερινή οργανωμένη εργασία (που γεννήθηκε απ' τη σημερινή διοικητική) απ' τα δεσμά της δουλείας, από το σημερινό της ταξικό χαρακτήρα και τον αρμονικό συντονισμό της σε εθνική και σε διεθνή κλίμακα. Η εργατική τάξη ξέρει πως αυτό το έργο ανανέωσης θα εμποδίζεται και θα καθυστερείται επανειλημμένα απ' την αντίσταση που θα προβάλλουν τα κεκτημένα συμφέροντα και οι ταξικοί εγωισμοί. Ξέρει ότι η σημερινή «αυθόρμητη επενέργεια των φυσικών νόμων του κεφαλαίου και της γαιοκτησίας» μπορεί να αντικατασταθεί «απ' την αυθόρμητη επενέργεια των νόμων της κοινωνικής οικονομίας της ελευθέρης και συνεταιρισμένης εργασίας» μόνο μέσα σε μια μακρόχρονη εξελικτική διαδικασία, που θα αναπτύξει νέες συνθήκες, έτσι όπως καταργήθηκαν και η «αυθόρμητη επενέργεια των οικονομικών νόμων της δουλείας» καθώς και η «αυθόρμητη επενέργεια των οικονομικών νόμων της δυνάστευσης». Αλλά η εργατική τάξη γνωρίζει ταυτόχρονα ότι με τη μορφή πολιτικής οργάνωσης του τύπου της Κομμούνας μπορούν τώρα αμέσως να πραγματοποιηθούν μεγάλες προόδους και ότι έφτασε ο καιρός που πρέπει να ξεκινήσει αυτό το κίνημα για τον εαυτό της και για την ανθρωπότητα.

*(Πρώτη γραφή του «Εμφυλίου Πολέμου στη Γαλλία»
M.E.W., τ. 17, σελ. 516-19, 525, 538-549 (1871))*

Η επανάσταση του 1789 είχε ως πρότυπο (τουλάχιστον στην Ευρώπη) μόνο την επανάσταση του 1648, η επανάσταση του 1648 μόνο την εξέγερση των Ολλανδών ενάντια στην Ισπανία. Και οι δυο επαναστάσεις προηγούνται από τα πρότυπά τους κατά έναν αιώνα, όχι μόνο ως προς τη χρονική στιγμή, αλλά και αναφορικά με το περιεχόμενό τους.

Και στις δυο επαναστάσεις ήταν η αστική τάξη εκείνη που πραγματικά θρυσκόταν επικεφαλής της κίνησης. Το προλεταριάτο και οι μερίδες του αστισμού που δεν ανήκαν στην αστική τάξη, είτε δεν είχαν ακόμη ξεχωριστά συμφέροντα από την αστική τάξη, είτε δεν σχημάτιζαν ακόμη αυτόνομα αναπτυσσόμενες τάξεις ή τμήματα τάξεων. Όπου λοιπόν αντιτάχθηκαν στην αστική τάξη, όπως για παράδειγμα το 1793 μέχρι 1794 στη Γαλλία, αγωνίζονταν μόνο για την επιβολή των συμφερόντων της αστικής τάξης, αν και δέχαιτο όχι με τον τρόπο της αστικής τάξης. Όλη η γαλλική τρομοκρατία δεν ήταν παρά ο χυδαίος τρόπος να ξεκαθαριστούν οι εχθροί της αστικής τάξης, η απολυταρχία, ο φεουδαρχισμός και οι στενοκέφαλοι μικροαστοί.

Οι επαναστάσεις του 1648 και του 1789 δεν ήταν αγγλικές και γαλλικές επαναστάσεις, ήταν επαναστάσεις ευρωπαϊκού στυλ. Δεν ήταν η νίκη μιας συγκεκριμένης τάξης της κοινωνίας πάνω στην παλιά πολιτική τάξη πραγμάτων. Ήταν η διακήρυξη της πολιτικής τάξης για τη νέα ευρωπαϊκή κοινωνία. Η αστική τάξη νίκησε μέσα σ' αυτές. Όμως η νίκη της αστικής τάξης ήταν τότε η νίκη μιας νέας κοινωνικής τάξης πραγμάτων, η νίκη της αστικής ιδιοκτησίας πάνω στη φεουδαρχική, της εθνικής υπόστασης πάνω στον επαρχιωτισμό, του ανταγωνισμού πάνω στα συνάφια, του μοιράσματος πάνω στα προνόμια, της κυριαρχίας του ιδιοκτήτη της γης πάνω στην κυριαρχηση του ιδιοκτήτη από τη γη, του διαφωτισμού πάνω στις προλήψεις, της οικογένειας πάνω στα ονόματα των οικογενειών, της διοργανίας πάνω στην ηρωική τεμελιά, του αστικού δικαίου πάνω στα μεσαιωνικά προνόμια. Η επανάσταση του 1648 ήταν η νίκη του 17ου αιώνα πάνω στον 16ο αιώνα, η επανάσταση του 1789 η νίκη του 18ου αιώνα πάνω στον 17ο αιώνα. Αυτές οι επαναστάσεις εκθράζανε πολύ περισσότερο τις ανάγκες του τότε κόσμου παρά τις ανάγκες των τμημάτων του κόσμου στα οποία συνέθησαν, της Αγγλίας και της Γαλλίας.

Τίποτε απ' αυτά δεν συνέβη στην πρωσική επανάσταση του Μάρτη.

Η επανάσταση του Φλεβάρη κατάργησε τη συνταγματική βασιλεία στην πραγματικότητα, και την αστική κυριαρχία στην Ιδέα. Η πρωσική επανάσταση του Μάρτη στόχο είχε να δημιουργήσει τη συνταγματική βασιλεία στην Ιδέα και την αστική κυριαρχία στην πραγματικότητα. Απέχοντας πολύ από του να είναι μια ευρωπαϊκή επανάσταση, ήταν μόνο η ατροφική επε-νέργεια με ρωτέρηση μιας ευρωπαϊκής επανάστασης σε μια κα-θυστερημένη χώρα. Αντί να προηγείται του αιώνα της, είχε ξεμείνει από τον αιώνα της παραπάνω από μισό αιώνα. Ήταν εκ των προτέρων δειτερογενής, αλλά είναι γνωστό ότι οι δει-τερογενείς ασθένειες δυσκολότερα θεραπεύονται και ταυτό-χρονα εξουθενώνουν το σώμα περισσότερο από τις πρωτογε-νείς. Δεν επρόκειτο για την κατασκευή μιας νέας κοινωνίας αλλά για το ρεολινέζικο ξαναγέννημα της κοινωνίας που πέ-θανε στο Παρίσι. Η πρωσική επανάσταση του Μάρτη δεν ήταν καν εθνική, γερμανική, ήταν εκ των προτέρων επαρχιακή-πρω-σική. Οι Βιεννέζοι, οι άνθρωποι του Κάσελ, του Μονάχου, κάθε είδους επαρχιακές εξεγέρσεις τη συνόδευαν και της αμφι-σητούσαν τη σημασία της.

(*Die Bourgeoisie und die Konterrevolution –
Η αστική τάξη και η αντεπανάσταση, δημοσιεύθηκε στη
Neue Rheinische Zeitung, 10.12.1848*)
M. E. W., τ. 6, σελ. 107-108

Θέλετε την παλιά απολυταρχία μαζί με ένα ξαναφρεσκαρι-σμένο σύστημα συντεχνιών – ή θέλετε ένα αστικό αντιπροσω-πευτικό σύστημα; Θέλετε ένα πολιτικό σύνταγμα, που να αντι-στοιχεί στις «υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις» παρωχημένων αιώνων, ή θέλετε ένα πολιτικό σύνταγμα, που να συμβαδίζει με τις «υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις» του αιώνα σας;

Σ' αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται για τίποτε λιγότερο από τον αγώνα ενάντια στις αστικές σχέσεις ιδιοκτησίας, όπως αυτός λαοδαίνει χώρα στη Γαλλία και προετοιμάζεται στην Αγ-γλία. Πολύ περισσότερο πρόκειται για τον αγώνα ενάντια σ' ένα πολιτικό σύνταγμα, που θέτει σε κίνδυνο τις «αστικές σχέ-

σεις ιδιοκτησίας», μια και παραδίνει το πηδάλιο του κράτους στους αντιπροσώπους των «φεουδαρχικών» σχέσεων ιδιοκτησίας», στον ελέω θεού βασιλιά, στο στρατό, στη γραφειοκρατία, στους αρχοντοχωριάτες και σε μερικούς από τους συμμάχους τους βαρώνους του χρήματος και στενοκέφαλους μικροαστούς.

Με το επιβληθέν σύνταγμα λύθηκε το κοινωνικό ζήτημα σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτών των κυριών. Δεν υπάρχει αμφιβολία.

Ποιο είναι το «κοινωνικό ζήτημα» κατά την αντίληψη του δημόσιου υπάλληλου; Είναι η διατήρησή του, των απολαδών του και της μέχρι σήμερα θέσης του πάνω από το λαό.

Και ποιο είναι το «κοινωνικό ζήτημα» κατά την αντίληψη των ευγενών και των μεγαλογαιοκτημόνων; Είναι η διατήρηση των μέχρι σήμερα φεουδαρχικών θεμελιακών νομοθετικών ρυθμίσεων, η αυθαίρετη κατάληψη των πλέον προσοδοφόρων θέσεων στο στρατό και στις πολιτικές υπηρεσίες από τις οικογένειές τους, τέλος η άμεση αποδοχή ελεημοσύνης από τα κρατικά ταμεία. Εκτός από αυτά τα χειροπιαστά υλικά και γιαυτό «ιερότατα» συμφέροντα των κυριών «με το θεό για το βασιλιά και την πατρίδα» το ζήτημα αφορά φυσικά και τη διατήρηση των κοινωνικών διακρίσεων, που ξεχωρίζουν τη φυλή τους από τις κακές αστικές, αγροτικές και χυδαίες φυλές. Η παλιά εθνοσυνέλευση διασκορπίσθηκε ακριδώς επειδή τόλμησε να δάλει χέρι πάνω σ' αυτά τα «ιερότατα συμφέροντα». Αυτό που αυτοί οι κύριοι αντιλαμβάνονται κάτω από «αναθεώρηση» του επιβληθέντος συντάγματος, δεν είναι τίποτε άλλο – και είχαν γίνει νύξεις για αυτό ήδη από παλιά – παρά η εισαγωγή του συντεχνιακού συστήματος, δηλαδή μια μορφή πολιτικού συντάγματος, που εκπροσωπεί τα «κοινωνικά» συμφέροντα των φεουδαρχών-ευγενών, της γραφειοκρατίας και της ελέω θεού βασιλείας.

Να το επαναλάβουμε! Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι το «κοινωνικό ζήτημα» κατά την αντίληψη των ευγενών και της γραφειοκρατίας έχει λυθεί από το επιβληθέν σύνταγμα, δηλ. με το να έχει δωρηθεί στους κυρίους αυτούς μια μορφή διακυβέρνησης, που εξασφαλίζει την εκμετάλλευση του λαού από αυτούς τους ημίθεους.

Αλλά το «κοινωνικό ζήτημα» όπως το καταλαβαίνει η αστική

τάξη έχει λυθεί από το επιβληθέν σύνταγμα; Με άλλα λόγια: Αποκτά η αστική τάξη μια μορφή κράτους, μέσα στο οποίο να μπορεί να διαχειρίζεται ελεύθερα τις κοινές υποθέσεις της τάξης της, τα συμφέροντα του εμπορίου, της βιομηχανίας, της αγροκαλλιέργειας, να μπορεί να χρησιμοποιεί το κρατικό χρήμα κατά τον πλέον αποδοτικό τρόπο, να μπορεί να διαμορφώνει τον κρατικό προϋπολογισμό κατά τον πιο ανέξοδο τρόπο, να προστατεύει την εθνική εργασία αποτελεσματικά προς τα έξω και να μπορεί προς τα μέσα να ανοίγει όλες τις πηγές του εθνικού πλούτου που είχε φράξει η λάσπη της φεουδαρχίας;

Η ιστορία μήπως μας δείχνει έστω και ένα παράδειγμα, όπου η αστική τάξη να κατάφερε ποτέ με έναν ελέω θεού επιβληθέντα βασιλιά να υπαγορεύσει μια πολιτική μορφή κράτους που να αντιστοιχεί στα υλικά της συμφέροντα;

Για να θεμελιώσει τη συνταγματική μοναρχία χρειάστηκε να εκδιώξει δυο φορές τους Στιούαρτ στην Αγγλία, στη Γαλλία τους κληρονομικούς Βουρβόνους, στο Βέλγιο τους Νάσσαυ¹.

Από που προέρχεται αυτό το φαινόμενο;

Ένας Βασιλιάς κληρονομικός, ελέω Θεού, δεν είναι ένα μεμονωμένο άτομο, είναι ο ενσαρκωμένος εκπρόσωπος της παλιάς κοινωνίας στο εσωτερικό της νέας κοινωνίας. Η κρατική εξουσία στα χέρια του ελέω θεού βασιλιά είναι η κρατική εξουσία στα χέρια της παλιάς κοινωνίας που τώρα πια υφίσταται με τη μορφή ερειπίων, είναι η κρατική εξουσία, στα χέρια των φεουδαρχικών συντεχνιών, των οποίων τα συμφέροντα αντίκεινται με τον πλέον εχθρικό τρόπο στο συμφέρον της αστικής τάξης.

Το θεμέλιο όμως του επιβληθέντος συντάγματος είναι ακριδώς «ο ελέω θεού βασιλιάς».

Όπως τα φεουδαρχικά κοινωνικά στοιχεία θεωρούν την ελέω θεού βασιλεία ως την πολιτική τους αιχμή, έτσι και η ελέω θεού βασιλεία βλέπει στις φεουδαρχικές συντεχνίες το

---

1. Στην Αγγλία εκτελέστηκε το 1649 ο βασιλιάς Κάρολος ο πρώτος από τον οίκο Στιούαρτ και τον Ιανουάριο 1689 κηρύχθηκε έκπτωτος από το θρόνο ο διαφωγών Στιούαρτ Ιάκωβος ο δεύτερος. Στη Γαλλία, η δυναστεία των Βουρβόνων ανατράπηκε για πρώτη φορά το 1792, για δεύτερη φορά το 1830. Στο Βέλγιο ανατράπηκε το έτος 1830 ο βασιλιάς Γουλιέλμος ο πρώτος των Κάτω Χωρών (από τον οίκο Οράνια-Νάσσαυ) (σ.τ.γ.Ε.).

κοινωνικό της υπόδαθρο, το γνωστό «*δασιλικό τείχος*»¹.

Γιαυτό το λόγο οποτεδήποτε τα συμφέροντα των φεουδαρχών, καθώς και του στρατού και της γραφειοκρατίας, που κυριαρχούνται απ' αυτούς διασταυρώνονται με τα συμφέροντα της αστικής τάξης, θα εξωθείται κάθε φορά η ελέω θεού δασιλεία σε προαξικόλημα και θα προετοιμάζεται μια επαναστατική ή αντεπαναστατική κρίση.

Γιατί εκδιώχθηκε η εθνοσυνέλευση; Απλά, γιατί εκπροσώπωσε το συμφέρον της αστικής τάξης ενάντια στο συμφέρον της φεουδαρχίας. Επειδή θέλησε να καταργήσει τις φεουδαρχικές σχέσεις που αποτελούν εμπόδιο για τη γεωργία, να υπαγάγει το στρατό και τη γραφειοκρατία στο εμπόριο και τη βιομηχανία, να σταματήσει την κατασπατάληση του δημόσιου χρήματος, να καταργήσει τους τίτλους ευγενείας και τους γραφειοκρατικούς τίτλους.

Σε όλα αυτά τα ζητήματα είχαμε να κάνουμε κατά κύριο λόγο και άμεσα με το *συμφέρον της αστικής τάξης*.

Πραξικοπήματα και αντεπαναστατικές κρίσεις είναι λοιπόν οι συνθήκες ζωής της ελέω θεού δασιλείας, η οποία εξαναγκάσθηκε από τα γεγονότα του Μάρτη και από άλλα γεγονότα να ταπεινωθεί και να προσλάβει παρά τη θέλησή της τη φαινομενική μορφή ενός αστικού δασιλείου.

Μπορεί ποτέ σε μια μορφή κράτους, που κύριο χαρακτηριστικό της αποτελούν τα *πραξικοπήματα*, οι *αντεπαναστατικές κρίσεις* και οι *καταστάσεις πολιορκίας*, να διαδοθεί πάλι η *πίστωση*;

Τι *παραφροσύνη*!

Η αστική βιομηχανία *πρέπει* να σπάσει τα δεσμά της απολυταρχίας και του φεουδαρχισμού. Μια επανάσταση ενάντια και στα δυο, απλά και μόνο αποδεικνύει ότι η αστική βιομηχανία έχει φθάσει σε μια τέτοια κορύφωση, ώστε θα πρέπει είτε να κατακτήσει μια μορφή κράτους που της αρμόζει είτε να καταποντισθεί.

Το γραφειοκρατικό σύστημα κηδεμονίας που εξασφαλίζεται

---

1. Στην τελική συνεδρίαση της ενωμένης επιτροπής συντεχνιών στις 6 Μάρτη 1848 ο Φρειδερίκος-Γουλιέλμος ο 4ος είπε: «Συνγκεντρωθείτε, σαν ένας προϋτζίνος τοίχος, με ζωντανή την πίστη στο βασιλιά σας, στον καλύτερο φίλο σας» (σ.τ.γ.Ε.).

με το επιδληθέν σύνταγμα είναι ο *θάνατος* της διομηχανίας. Κοιτάξτε μόνο τη διαχείριση των πρωσικών ορυχείων, τις εργοστασιακές ρυθμίσεις κ.ο.κ.! Αν ο άγγλος εργοστασιάρχης συγκρίνει το κόστος παραγωγής του με εκείνο του πρώσου εργοστασιάρχη, τότε θα ιεραρχήσει στην πρώτη θέση το χάσιμο χρόνου που υφίσταται ο πρώτος εργοστασιάρχης από την αναγκαία τήρηση των γραφειοκρατικών κανονισμών.

Ποιος διομήχανος ζάχαρης δεν θυμάται την εμπορική συμφωνία της Πρωσίας με την Ολλανδία το 1839;¹ Ποιος πρώσος διομήχανος δεν κοκκινίζει με τη θύμηση του έτους 1846, όταν η πρωσική κυδέρνηση απαγόρευσε σε μια ολόκληρη επαρχία τις εξαγωγές προς τη Γαλικία, ως εκδούλευση προς την αυστριακή κυδέρνηση, και όταν η μια πτώχευση διαδεχόταν την άλλη στο Μπρέσλαου, το πρωσικό υπουργείο δήλωνε έκπληκτο, ότι δεν ήξερε ότι υπήρχαν τόσο σημαντικές εξαγωγές προς τη Γαλικία κλπ.

Στην κορυφή του πηδαλίου του κράτους τοποθετούνται με το επιδληθέν σύνταγμα άνδρες της ίδιας φυλής, μια και το δώρο αυτό προέρχεται από τα χέρια των ίδιων αντών ανδρών. Χαρείτε το λοιπόν δυο φορές.

Η περιπέτεια με τη Γαλικία μας εφιστά την προσοχή σε ένα άλλο σημείο.

Τότε η πρωσική κυδέρνηση θυσίασε τη διομηχανία και το εμπόριο της Σιλεσίας στο δώμo της αντεπανάστασης, στο συννασπισμό με την Αυστρία και τη Ρωσία. Αυτός ο ελιγμός θα επαναλαμβάνεται καθημερινά. Ο τραπεζίτης της πρωσικής-αυστριακής-ρωσικής αντεπανάστασης, στον οποίο η ελέω θεού βασιλεία και τα βασιλικά της τείχη θα αναζητούν διαρκώς, και θα πρέπει να αναζητούν, το εξωτερικό τους στήριγμα – είναι η *Αγγλία*. Ο πιο επικίνδυνος αντίπαλος της γερμανικής διομηχανίας είναι η ίδια η *Αγγλία*. Πιστεύουμε ότι αυτά τα δυο στοιχεία είναι αρκετά αποκαλυπτικά.

Στο εσωτερικό, η διομηχανία να εμποδίζεται από γραφειο-

---

1. Η εμπορική συμφωνία που συνήχθη στις 24 Γενάρη 1839 μεταξύ Πρωσίας (στο όνομα της τελωνειακής ένωσης) και Ολλανδίας προκάλεσε σοβαρές ζημιές, με τη θέσπιση χαμηλών εισαγωγικών δασμών για την ολλανδική ζάχαρη, τόσο στην πρωσική διομηχανία ζάχαρης όσο και στο εμπόριο των γερμανικών πόλεων (σ.τ.γ.Ε.).

κρατικά δεσμά, η γεωργία από τα φεουδαρχικά προνόμια. Προς τα έξω να έχει πουληθεί το εμπόριο στην Αγγλία από την αντεπανάσταση. Αυτό είναι το πεπρωμένο του πρωσικού εθνικού πλούτου κάτω από την αιγίδα του επιδληθέντος συντάγματος.

Η αναφορά της «επί των οικονομικών επιτροπής» της διαλυθείσας εθνοσυνέλευσης έρριξε αρκετό φως πάνω στην ελέω θεού διαχείριση της κρατικής περιουσίας.

Εντούτοις, αυτή η αναφορά αναδεικνύει μόνο τα ποσά που για παράδειγμα αφαιρέθηκαν από το κρατικό ταμείο, για να στηρίξουν τα κλονιζόμενα βασιλικά τείχη και για να χρυσώσουν τους ξένους μνηστήρες του απόλυτου βασιλείου (Ντον Κάρολος). Αυτά τα λεφτά, που υπεξαιρούνται από τις τσέπες των υπόλοιπων πολιτών του κράτους, για να μπορεί η αριστοκρατία να ζει στο ύψος της και για να διατηρούνται σε καλή κατάσταση τα «στηρίγματα» του φεουδαρχικού βασιλείου είναι όμως πολύ δευτερεύουσα υπόθεση, αν εξετάσει κανείς τον κρατικό προϋπολογισμό που επιβλήθηκε ταυτόχρονα με το σύνταγμα του Μαντέφελ. Προπάντων ένας ισχυρός στρατός, για να κυριαρχεί η μειοψηφία πάνω στην πλειοψηφία. Όσο το δυνατόν πιο μεγάλη στρατιά κρατικών υπαλλήλων, για να αποξενώνονται όσο το δυνατόν περισσότεροι από το γενικό συμφέρον μέσα από το ατομικό τους συμφέρον. Χρησιμοποίηση του δημόσιου χρήματος κατά τον πλέον μη παραγωγικό τρόπο, έτσι ώστε ο πλούτος, όπως λέει η «N[έα] Προ[ωσιική] Ε[φημερίδα]», να μη κάνει υπερόπτες τους *ιποτελείς*. Το δημόσιο χρήμα θα πρέπει κατά το δυνατόν να τίθεται κατά μέρος αντί να χρησιμοποιείται στη διομηχανία, έτσι ώστε η ελέω θεού κυβέρνηση να μπορεί στις εύκολα προβλέψιμες στιγμές κρίσης να αντιπαρατεθεί αυτοδύναμα στο λαό. Αυτές είναι οι βασικές κατευθυντήριες γραμμές της επιδληθείσας στάσης του κράτους. Χρησιμοποίηση των φόρων για να διατηρηθεί η κρατική εξουσία ως κατασταλτική, αυτόνομη και καθαγιασμένη εξουσία απέναντι στη διομηχανία, το εμπόριο και την αγροκαλλιέργεια, αντί να υποδιωχθεί *εξεντελιζόμενη* σε ένα δέδηλο *εργαλείο* της αστικής κοινωνίας. Αυτή είναι η ζωτική αρχή του επιδληθέντος πρωσικού συντάγματος.

Όπως είναι ο δωρητής έτσι είναι και το δώρο. Όπως είναι η τωρινή πρωσική κυβέρνηση, έτσι και το σύνταγμα που μας

δώρησε. Για να χαρακτηρίσουμε το μίσος αυτής της κυβέρνησης ενάντια στην αστική τάξη αρκεί να επιστήσουμε την προσοχή στο σχεδιαζόμενο επαγγελματικό κανονισμό¹. Η κυβέρνηση επιχειρεί να επιστρέψει στα συνάφια υπό το πρόσχημα ότι προχωράει προς τους συνεταιρισμούς. Ο ανταγωνισμός εξαναγκάζει να παράγει κανείς όλο και φθηνότερα, άρα και σε όλο και μεγαλύτερη κλίμακα, δηλ. με μεγαλύτερο κεφάλαιο, με διαρκώς διευρυνόμενο καταμερισμό της εργασίας και με διαρκώς αυξανόμενη χρήση μηχανών. Κάθε νέος καταμερισμός εργασίας απαξιώνει την παλιά δεξιότητα του τεχνίτη, κάθε νέα μηχανή εκτοπίζει εκατοντάδες εργάτες, κάθε εργασία σε μεγαλύτερη κλίμακα, δηλ. με μεγαλύτερο κεφάλαιο, αφανίζει τα μικρομάγαζα και τις μικροαστικές επιχειρήσεις. Η κυβέρνηση υποσχεται στους τεχνίτες να τους προστατεύει απέναντι στις εργοστασιακές επιχειρήσεις, υποσχεται στις αποκτηθείσες δεξιότητες να τις εξασφαλίζει απέναντι στον καταμερισμό εργασίας, στο μικρό κεφάλαιο να το προστατεύει μέσω φεουδαρχικών συντεχνιακών οργανώσεων απέναντι στο μεγάλο κεφάλαιο. Έτσι λοιπόν το γερμανικό και ειδικά το πρωσικό έθνος που μόνο με πολύ κόπο και με την έσχατη καταβολή των δυνάμεών του αντιστέκεται στην ολοκληρωτική ήττα μπροστά στον αγγλικό ανταγωνισμό, ρίχνεται χωρίς αντίσταση στις αγκάλες του τελευταίου, μέσω της βίαιης επιβολής μιας επαγγελματικής οργάνωσης που αντιφάσκει με τα σύγχρονα μέσα παραγωγής και που τινάχτηκε στον αέρα από τη σύγχρονη βιομηχανία.

Είμαστε σίγουρα οι τελευταίοι που επιθυμούν την κυριαρχία της αστικής τάξης. Πρώτοι εμείς υψώσαμε τη φωνή μας στη Γερμανία εναντίον της, όταν οι τωρινοί «άνδρες των έργων» επιδιδόντουσαν με αυταρέσκεια σε καυγάδες δεύτερης διαλογής.

Αλλά φωνάζουμε στους εργάτες και τους μικροαστούς: Καλύτερα να υποφέρετε στη μοντέρνα αστική κοινωνία, που μέσα από τη βιομηχανία της δημιουργεί τα υλικά μέσα για τη θεμελίωση μιας νέας κοινωνίας που θα απελευθερώσει όλους σας, παρά να επιστρέψετε σε μια παρωχημένη μορφή κοινωνίας, που κάτω από το πρόσχημα της σωτηρίας των τάξεών σας θα

---

1. «Προσωρινό σχέδιο διατάγματος για τη συμπλήρωση του γενικού επαγγελματικού κανονισμού» της 17 Γενάρη 1845 (σ.τ.γ.Ε.).

γκρεμίζει όλο το έθνος πίσω στη μεσαιωνική διαρδαρότητα!

Όπως είδαμε όμως, η ελέω θεού κυδέρνηση έχει ως κοινωνικό υπόδαθο μεσαιωνικές συντεχνίες και καταστάσεις. Δεν ταιριάζει με τη μοντέρνα αστική κοινωνία. Αναγκαία επιχειρεί να κατασκευάσει μια κοινωνία κατ' εικόνα και ομοίωση της. Είναι απλή συνέπεια, το ότι επιχειρεί να εκτοπίσει τον ελεύθερο ανταγωνισμό από τα συνάφια, το μηχανικό αργαλειό από τη ρόκα, το άροτρο ατμού από την αξίνα.

Πώς γίνεται λοιπόν κάτω από αυτές τις συνθήκες η πρωσική αστική τάξη, σε τέλεια αντίθεση με τους γάλλους, άγγλους και δέλγους προπάτορές της, να διατυμπανίζει ως πανάκεια το επιδληθέν σύνταγμα (και μαζί του την ελέω θεού διασιλεία, τη γραιοκρατία και τους ευπατρίδες – das Junkertum);

Το εμπορικό και διομηχανικό τμήμα της αστικής τάξης ρίχνεται στις αγκάλες της αντεπανάστασης από φόδο μπροστά στην επανάσταση. Σάμπως η αντεπανάσταση να είναι κάτι άλλο από την ουδεροτούρα για την επανάσταση.

Πέρα απ' αυτό όμως υπάρχει ένα τμήμα της αστικής τάξης, που, όντας αδιάφορο απέναντι στα συνολικά συμφέροντα της τάξης του, επιδιώκει ένα ειδικό συμφέρον, εχθρικό μάλιστα προς τα τελευταία.

Είναι οι διαρώνοι του χρήματος, οι μεγάλοι πιστωτές του κράτους, οι τραπεζίτες, οι εισοδηματίες, που ο πλούτος τους αυξάνει στον ίδιο διαθμό που αυξάνει η φτώχεια του λαού και τέλος οι άνθρωποι, που οι δουλειές τους πρόσκεινται στην παλιά κατάσταση του κράτους, π.χ. ο Ντυμόν και το φιλολογικό του λούμπεν προλεταριάτο. Είναι οι φιλόδοξοι καθηγητές, δικηγόροι και παρόμοιοι άνθρωποι, που μπορούν να ελπίζουν να τσακώσουν κάποια ευυπόληπτα πλάστα μόνο σε ένα κράτος, όπου αποδοτική είναι η δουλειά που προδίνει το λαό στην κυδέρνηση.

Είναι μεμονωμένοι εργοστασιάρχες, που κάνουν καλές δουλειές με την κυδέρνηση, προμηθευτές, που αντλούν τα σημαντικά ποσοστά τους από τη γενική εκμετάλλευση του λαού, στενοκέφαλοι μικροαστοί, που η σπινδαλιότητά τους σπαταλιέται σε μια μεγάλη πολιτική ζωή, κοινοτικοί σύμδουλοι, που προστατευόμενοι από τους μέχρι σήμερα θεσμούς προωθούσαν τα δρώμικα ιδιωτικά τους συμφέροντα σε βάρος των δημόσιων συμφερόντων, έμποροι λαδιού, που με την προδοσία της επα-

νάστασης έγιναν εξοχότατοι και ιππότες του τάγματος των αετιών, υφασματέμποροι υπό πτώχευση και κερδοσκοποί των σιδηροδρόμων που έγιναν βασιλικοί διευθυντές τραπεζών κλπ. κλπ.

«Αυτοί είναι οι φίλοι του επιβληθέντος συντάγματος». Αν η αστική τάξη έχει καρδιά στο στήθος για τους φτωχούς της αδελφούς και αν θέλει να φανεί αντάξια στην εκτίμηση του Μοντεσκιέ LVI, τότε να ψηφίσει:

Εκλέκτορες σύμφωνα με το επιβληθέν σύνταγμα.

(Montesquieu LVI,

Δημοσιεύθηκε στη Neue Rheinische Zeitung 22.1.1849)

M. E. W., τ. 6, σελ. 190-196

Η σύγχρονη ιστοριογραφία έχει αποδείξει πως η απόλυτη μοναρχία εμφανίζεται στις μεταβατικές περιόδους, όταν εξαφανίζονται οι παλιές φεουδαρχικές τάξεις και όταν οι μεσαιωνικές αστικές συντεχνίες διαμορφώνονται σε σύγχρονη αστική τάξη, χωρίς κανένα από τα μέρη που δρίσκονται σε διαμάχη να καταφέρει να ξεμπερδεψει με το άλλο. Έτσι λοιπόν τα στοιχεία, πάνω στα οποία οικοδομείται η απόλυτη μοναρχία, δεν είναι σε καμιά περίπτωση παράγωγά της. Αποτελούν μάλλον την κοινωνική της προϋπόθεση, και η ιστορική διαμόρφωσή της είναι πέρα για πέρα γνωστή, ώστε να μη χρειάζεται να την επαναλάβω εδώ. Το ότι η απόλυτη μοναρχία εγκαταστάθηκε στη Γερμανία αργότερα, και διατηρείται για περισσότερο διάστημα εξηγείται μόνο από την παραμορφωμένη ανάπτυξη της γερμανικής αστικής τάξης. Τα αινίγματα αυτής της εξελικτικής πορείας δρίσκονται λυμένα στην ιστορία του εμπορίου και της διομηχανίας.

Η παρακμή των μικροαστικών ελεύθερων γερμανικών πόλεων, η εξολόθρευση της τάξης των ιπποτών, η ήττα των αγροτών – η απ' αυτήν προερχόμενη εξουσία των πριγκίπων στη χώρα – η παρακμή της γερμανικής διομηχανίας και του γερμανικού εμπορίου, που στηρίζονταν απόλυτα σε μεσαιωνικές συνθήκες, την ίδια στιγμή που ανοίγει η παγκόσμια αγορά και αναπτύσσεται η μεγάλη μανιφακτούρα. Η ερήμωση του πληθυ-

σμού και οι δάρδαρες καταστάσεις που άφησε ο τριακονταετής πόλεμος. Ο χαρακτήρας των εθνικών βιομηχανικών κλάδων που δροίσκονταν ξανά σε ανοδική πορεία, όπως η μικρή βιομηχανία λινού, στους οποίους αντιστοιχούν πατριαρχικές καταστάσεις και σχέσεις. Ο χαρακτήρας των εξαγωγικών ειδών, που κατά το μεγαλύτερο μέρος ανήκαν στην αγροκαλλιέργεια και που γιαυτό πολλαπλασίαζαν σχεδόν μόνο τις υλικές πηγές ζωής των ευγενών της υπαίθρου και συνεπώς τη σχετική τους εξουσία απέναντι στους αστούς. Η συμπίεσμένη θέση της Γερμανίας στην παγκόσμια αγορά γενικά, εξ αιτίας της οποίας έγιναν μια βασική πηγή εθνικού εισοδήματος οι επιχορηγήσεις που πλήρωναν οι ξένοι στους πρίγκηπες, η σ' αυτό οφειλόμενη εξάρτηση των αστών από την αυλή κλπ., κλπ. Όλες αυτές οι σχέσεις, μέσα στις οποίες σχηματίστηκαν η μορφή της γερμανικής κοινωνίας και μια πολιτική οργάνωση που αντιστοιχούσε σ' αυτήν, μετατρέπονται από την άξεστη σκέψη του υγιούς κοινού νου σε μερικά βασικά ρητά, των οποίων ο πυρήνας συνίσταται στο ότι «οι γερμανοί πρίγκηπες» έχουν φτιάξει τη «γερμανική κοινωνία» και την «φτιάχνουν» καθημερινά από την αρχή.

(...)

Αρχικά η απόλυτη μοναρχία ευνόησε το εμπόριο και τη βιομηχανία και ταυτόχρονα μ' αυτό την άνοδο της τάξης των αστών, ως αναγκαίες συνθήκες τόσο της εθνικής της εξουσίας όσο και της δικής της δόξας. Τώρα όμως η απόλυτη μοναρχία παρεμποδίζει παντού το εμπόριο και τη βιομηχανία που γίνονται όλο και πιο επικίνδυνα όπλα στα χέρια μιας ήδη ισχυρής αστικής τάξης. Από την πόλη, τον τόπο γέννησης της εξέγερσης, ρίχνει το φοβισμένο και εξασθενημένο δλέμμα στην ύπαιθρο, που έχει λιπανθεί από τα πτώματα των παλιών, ηρωικών της εχθρών.

*(Der moralisierende Kritik und die kritisierende Moral –
Η ηθικίζουσα κριτική και η επικρίνουσα ηθική)
M.E.W., τ. 4, σελ. 346-347*

Η επανάσταση, ή μάλλον η αντεπανάσταση που ξεπήδησε απ' αυτήν, έδωσε στα πράγματα ένα εντελώς νέο πρόσωπο. Οι

Landjunker¹ μετάρρεψαν τις ιδιωτικές παραξενιές του βασιλιά σε χειροπιαστά προνόμια, και κατόρθωσαν να ρίξουν την κυδέρνηση σε παλιότερους καιρούς – όχι πίσω από το 1848, ούτε πίσω από το 1815, αλλά πίσω από το 1807. Πάνε πια οι διστακτικές, ρομαντικές προσπάθειες. Στη θέση τους εμφανίστηκε μια πρωσική 'Ανω Βουλή. Επαναφέρθηκε η *main morte*², η κληρονομική δικαιοδοσία του ευπατρίδη (Junker) ευδοκίμησε περισσότερο από ποτέ, η φορολογική απαλλαγή έγινε πάλι χαρκτηριστικό των ευγενών. Η αστυνομία και οι κρατικοί υπάλληλοι έπρεπε να φέρονται δουλοπρεπώς στους ευγενείς, όλες οι θέσεις με επιρροή διαφυλάσσονταν για τους γόνους της αριστοκρατίας της υπαίθρου και των κατώτερων ευγενών. Οι πεφωτισμένοι κρατικοί λειτουργοί της παλιάς σχολής εκδιώχθηκαν και αντικαταστάθηκαν από παράσιτα, υποτακτικούς των διαχειριστών και των γαιοκτημόνων. Και όλες οι ελευθερίες που κατακτήθηκαν με αγώνες από την επανάσταση: ελευθερία του τύπου, του συνέρχεσθαι, του λόγου, αντιπροσώπευση σύμφωνα με το σύνταγμα – όλες αυτές οι ελευθερίες δεν καταργήθηκαν, αλλά διατηρήθηκαν ως προνόμια της αριστοκρατικής τάξης. Αν η αστική τάξη από την άλλη μεριά προιμοδότησε στην προηγούμενη περίοδο τη φιλοσοφική κίνηση, τώρα η αριστοκρατία την εξολόθρεψε από τη ρίζα της και έβαλε στη θέση της τη θρησκοληψία. Κάθε πεφωτισμένος καθηγητής εκδιώχθηκε από το Πανεπιστήμιο, και οι *viri obscuri*³, οι Χενγκστενμπεργκ, οι Σταλ και *tutti quanti*⁴ σφετερίστηκαν όλα τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Πρωσίας, από το σχολείο του χωριού μέχρι το πανεπιστημιακό σπουδαστήριο στο Βερολίνο. Η αστυνομική και διοικητική μηχανή δεν συνετριβή αλλά μετατράπηκε σε ένα καθαρό εργαλείο της άρχουσας τάξης. Ακόμα και η επαγγελματική ελευθερία αναγκάστηκε να πληρώσει, και μια και το σύστημα εκχώρησης επαγγελματικών αδειών έγινε ένα

1. Ευγενείς γαιοκτήμονες (σ.τ.γ.Μ.).

2. *Main morte* [δίκαιο του νεκρού χειριού] – στο μεσαίωνα δίκαιο του φεουδάρχη πάνω στην ιδιοκτησία του θανόντος δουλοπάροικου του. Στην πράξη οι πραγματικοί κληρονόμοι έπρεπε να πληρώσουν μια σημαντικού ύψους χρηματική ή σε είδος εισφορά στο φεουδάρχη, για να μπορέσουν να αποκτήσουν την κληρονομιά (σ.τ.γ.Ε.).

3. Σκοταδιστές (σ.τ.γ.Ε.).

4. Οι όμοιοί τους (σ.τ.γ.Ε.).

πανίσχυρο εργαλείο εύνοιας, εκφοβισμού και διαφθοράς. Οι τεχνίτες στις μεγάλες πόλεις εξαναγκάστηκαν και αυτοί να μπουνέ σε συνάφια, σωματεία και όλες τις άλλες εξαφανισμένες μορφές μιας παρωχημένης εποχής. Έτσι πραγματοποιήθηκαν χάρη στην επανάσταση τα πιο παράτολμα όνειρα του βασιλιά, που έμειναν όνειρα κατά τη διάρκεια των οκτώ χρόνων του απόλυτου καθεστώτος του, και έλαμψαν στο φως της μέρας σαν χειροπιαστή πραγματικότητα κατά τη διάρκεια των οκτώ χρόνων από το 1850 μέχρι το 1857.

Αλλά το νόμισμα έχει και μια αντίθετη όψη. Η επανάσταση διασκόρπισε τις αυταπάτες της αστικής τάξης, και η αντεπανασταση έθεσε τέλος στις πολιτικές της δολέψεις. Έτσι εξαναγκάστηκε σε οπισθοχώρηση στους πραγματικούς επαγγελματικούς της κλάδους – το εμπόριο και τη βιομηχανία. Και νομίζω ότι δεν υπάρχει κατά την τελευταία δεκαετία κάποιος άλλος λαός που να πήρε μια σχετικά τόσο μεγάλη ή όρα σ' αυτή την κατεύθυνση όσο οι γερμανοί και ειδικά οι πρόσοι. Όποιος είχε δει το Βερολίνο πριν δέκα χρόνια, σήμερα δεν πρόκειται να το γνωρίσει. Μετατράπηκε από έναν άκαμπτο χώρο παρελπίσεων σε ένα δραστήριο κέντρο της γερμανικής μηχανολογίας. Όταν ταξιδεύει κανείς διαμέσου της Ρηνανίας-Πρωσίας και τον δονκό της Βεσφαλίας θυμάται το Λάνκασιαρ και το Γιόρκσαϊρ. Έστω και αν η Πρωσία δεν μπορεί να παινεύεται για έναν Ισαάκ Περίερ, εντούτοις έχει εκατοντάδες Μερσιόν επιζεφάλης περισσότερων *Crédits mobiliers*¹ απ' όσους πρόγρητες έχει το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνέδριο.

*(Die Lage in Preussen – Η κατάσταση στην Πρωσία,
New York Daily Tribune 11.1.1859)
M.E.W., τ. 12, σελ. 685-686*

1. *Crédit mobilier* (Société générale de crédit mobilier) – γαλλική τραπεζική τράπεζα που ιδρύθηκε από τους αδελφούς Περίερ και αναγνωρίστηκε δια νόμου με το διάταγμα της 18ης Νοέμβρη 1852. Κύριος στόχος του *Crédit mobilier* ήταν η διαμεσολάτηση πιστώσεων και η θέσπιση βιομηχανικών και άλλων επιχορηγήσεων. Η τράπεζα συμμετείχε σε ευρεία κλίμακα στην κατασκευή σιδηροδρόμων στη Γαλλία, Αυστρία, Ουγγαρία, Ελβετία, Ισπανία και Ρωσία. Η μεγαλύτερη πηγή εσόδων της ήταν η κερδοσκοπία στο χρηματιστήριο με αξιογραφα των μετοχικών εταιρειών που αυτή ίδρυε. Από την έκδοση των μετοχών της, οι οποίες είχαν ως εγγύηση μόνο τα αξιογραφα άλλων εταιρειών που είχε στην κατοχή της, η τράπεζα αποκομίζε τα οικονομικά μέσα, που χρησιμοποιούσε πάλι για την αγορά μετοχών των πλέον διαφωτισμένων εταιρειών. Μ' αυτόν τον τρόπο μια και η αυτή ιδιοκτησία γίνονταν η πηγή εισοδήσού της και των

Οι αντιπρόσωποι στο εργατικό κοινοβούλιο¹ συνήλθαν χτες στις 10 η ώρα το πρωί στο People's Institute² στο Μάντσεστερ... Όποια και αν είναι τα άμεσα αποτελέσματα ενός τέτοιου κοινοβουλίου, και μόνο η σύγκλησή του μαρτυρεί μια νέα εποχή στην ιστορία των εργατών. Ίσως θεωρεί κανείς τη συνέλευση στο

διπλής έκτασης: με τη μορφή μετοχών της αντίστοιχης επιχείρησης και με τη μορφή μετοχών του Credit mobilier που χρηματοδοτούσε αυτή την επιχείρηση και αγόραζε τις μετοχές της. Η τράπεζα ήταν σιγά σιγά συνδεδεμένη με την κυβέρνηση του Ναπολέοντα του 3ου και απολάμβανε την προστασία της. Το 1867 η τράπεζα χρεωκόπησε, το 1871 διαλύθηκε. Τα αίτια γιατί στη δεκαετία των '50 του 19ου αιώνα η Credit mobilier εμφανίστηκε σαν οικονομική επιχείρηση νέων τύπου όφισκονται στις ιδιαιτερότητες της περιόδου της αντίδρασης, που χαρακτηριζόταν από τοκογλυφία στο χρηματιστήριο και κερδοσκοπία χωρίς όρια. Κατά το παρόδειγμα του Credit mobilier ιδρύθηκαν παρόμοιοι οργανισμοί και σε μερικές άλλες χώρες της κεντρικής Ευρώπης (σ.τ.γ.Ε.).

1. Όταν το 1853 άρχισε μια ανάκαμψη του μαζικού απεργιακού κινήματος τον αγγλικό προλεταριάτον, μια ομάδα χαρτίστων με τον Έρνεστ Τζούνινς επιτεφώλως έκανε την πρόταση να ιδρυθεί μια πλατιά μαζική κίνηση που να περιλαμβάνει τόσο τους εργάτες που ήταν οργανωμένοι στα trade-unions (συνδικάτα) όσο και τους μη οργανωμένους εργάτες. Κύριος στόχος αυτού του μαζικού κινήματος θα ήταν ο συντονισμός των απεργιών στις διαφορετικές περιοχές της χώρας. Η ηγσία αυτού του μαζικού κινήματος θα ανατιθόταν σε ένα περιοδικά συγκιλούμενο *εργατικό κοινοβούλιο* από αντιπροσώπους, οι οποίοι έχοντας εκλεγεί σε συγκεντρώσεις των μη οργανωμένων και των οργανωμένων στα trade-unions εργατών θα είχαν προσχωρήσει στη μαζική κίνηση.

Στις 6 Μάρτη 1854 συνήλθε το εργατικό κοινοβούλιο στο Μάντσεστερ και συνεδρίαζε μέχρι τις 18 Μάρτη. Συζήτησε και αποφάσισε το πρόγραμμα της μαζικής κίνησης και δημιούργησε ένα εκτελεστικό όργανο από 5 μέλη. Ο Μαρξ που προσκλήθηκε ως αντιπρόσωπος τιμής ένεκεν έστειλε ένα γράμμα στο εργατικό κοινοβούλιο (MEW, τ. 10, σ. 125) που διαβρώθηκε στις 10 Μάρτη. Εδώ διατύπωσε ο Μαρξ ως πρώτη προτεραιότητα καθήκον του αγγλικού εργατικού κινήματος τη δημιουργία ενός αυτόνομου πολιτικού μαζικού κόμματος. Ο Μαρξ απέδιδε μεγάλη σημασία στη σύγκληση του εργατικού κοινοβουλίου και έδλεπε σ' αυτό την προσπάθεια να δώσει το εργατικό κίνημα της Αγγλίας από το στενό πλαίσιο του τρέιτ-γιονιονισμού, και ένα οήμα για την ενδοποίηση του οικονομικού αγώνα με τον πολιτικό αγώνα της εργατικής τάξης. Όμως, η προσπάθεια να ιδρυθεί μια μαζική κίνηση απέτυχε, επειδή η πλειοψηφία των ηγετών των συνδικάτων δίδετο αρνητικά προς τον πολιτικό αγώνα της εργατικής τάξης και δεν υιοθετούσε την ιδέα της ίδρυσης μιας ενιαίας μαζικής οργάνωσης των εργατών. Επίσης, η εξασθένηση του απεργιακού κινήματος το καλοκαίρι του 1854 επέδρασε αρνητικά στη συμμετοχή πλατιών μαζών στην κίνηση. Μετά από το Μάρτη 1854 δεν ξανασυγκλήθηκε το εργατικό κοινοβούλιο (δ.τ.γ.Ε.).

2. Σπίτι του λαού (σ.τ.γ.Ε.).

παλάτι του Λουξεμβούργου στο Παρίσι μετά την επανάσταση του Φλεβάρη¹ ως πρόδρομο σ' αυτή την κατεύθυνση, όμως ακόμα και με την πρώτη ματιά διακρίνει κανείς τη μεγάλη διαφορά. Η επιτροπή του Λουξεμβούργου ξεκίνησε από την κυδέρνηση, ενώ το εργατικό κοινοβούλιο ξεκινάει από τον ίδιο το λαό. Η επιτροπή του Λουξεμβούργου επινοήθηκε για να απομακρύνει τα σοσιαλιστικά μέλη της προσωρινής κυδέρνησης από το κέντρο του αγώνα και από κάθε σοβαρή συμμετοχή στα καθήκοντα της χώρας. Τέλος, οι αντιπρόσωποι της επιτροπής του Λουξεμβούργου αποτελούντο από μέλη των διάφορων επονομαζόμενων corps d' état, σωματείων, που λίγο-πολύ αντιστοιχούν στα μεσαιωνικά σωματεία ή στα τωρινά trade-unions, ενώ το εργατικό κοινοβούλιο είναι μια πραγματική εκπροσώπηση όλων των κλάδων και μερίδων των εργατών σε εθνική κλίμακα. Η επιτυχία του εργατικού κοινοβουλίου θα εξαρτηθεί κύρια, αν όχι αποκλειστικά, από το αν ξεκινάει από τη βασική αρχή ότι τώρα το καθήκον δε συνίσταται στην επονομαζόμενη οργάνωση της εργασίας αλλά στην οργάνωση της εργατικής τάξης.

(*Das englische Kriegsbudget –
Ο αγγλικός στρατιωτικός προϋπολογισμός.
New York Daily Tribune, 24.3.1854)
M.E.W., τ. 10, σελ. 117-118*

Ας στραφούμε τώρα στους χαρτιστές, το πολιτικά ενεργό τμήμα της όρετανικής εργατικής τάξης. Τα έξι σημεία της Χάρτας², για τα οποία αγωνίζονται, δεν περιέχουν τίποτε άλλο παρά το

1. Στο παλάτι του Λουξεμβούργου συνεδρίαζε υπό την προεδρία του Λουδοβίκου Μπλαν η κυδερνητική επιτροπή για εργατικά ζητήματα. Ιδρύθηκε στις 28 Φλεβάρη 1848 κάτω από την πίεση των εργατών που είχαν σαν αίτημα την ίδρυση ενός υπουργείου εργασίας. Η πρακτική δραστηριότητα της επιτροπής του Λουξεμβούργου, που αποτελείτο από εκπροσώπους των εργατών και των επιχειρηματιών, περιοριζόταν στην εξομάλυνση των εργασιακών κρίσεων. Εξαιτίας της συμβολιστικής στάσης του Λουδοβίκου Μπλαν συχνά η απόφαση λαμβανόταν προς όφελος των επιχειρηματιών. Μετά τη δράση των λαϊκών μαζών της 15ης Μάη η κυδέρνηση διέλυνε στις 16 Μάη 1848 την επιτροπή του Λουξεμβούργου (σ.τ.γ.Ε.).

2. Χάρτα του λαού (people's charter): ντοκουμέντο που περιείχε τα αιτήματα των χαρτιστών. Δημοσιεύθηκε στις 8 Μάη ως σχέδιο νόμου, που πρόκειται

αίτημα του γενικού εκλογικού δικαιώματος και των συνθηκών εκείνων, χωρίς τις οποίες το γενικό εκλογικό δικαίωμα θα ήταν απατηλό για την εργατική τάξη – π.χ. μυστική ψηφοφορία, αποζημιώσεις για τα μέλη του κοινοβουλίου, ετήσιες γενικές εκλογές. Το γενικό εκλογικό δικαίωμα είναι όμως για την εργατική τάξη της Αγγλίας συνώνυμο με την πολιτική εξουσία. Κι αυτό γιατί το προλεταριάτο αποτελεί εκεί τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού και κατόρθωσε με αγώνες, μετά από ένα μακρύ αν και συγκαλυμμένο διεξαγόμενο εμφύλιο πόλεμο, να αποκτήσει καθαρή συνείδηση της ταξικής του θέσης. Μάλιστα ούτε και οι επαρχιακές περιφέρειες της Αγγλίας δεν γνωρίζουν πια αγρότες, αλλά μόνο γαιοκτήμονες, καπιταλιστές επιχειρηματίες (εκμισθωτές) και μισθωτούς εργάτες. Η επιβολή λοιπόν του γενικού εκλογικού δικαιώματος στην Αγγλία θα ήταν κατά πολύ περισσότερο μια κατάκτηση σοσιαλιστικού περιεχομένου, παρά οποιοδήποτε άλλο μέτρο, που είχε την τιμή να του αποδοθεί αυτός ο χαρακτηρισμός στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

Εδώ αναπόφευκτο αποτέλεσμά του θα ήταν η *πολιτική κυριαρχία της εργατικής τάξης*.

Για το ξαναζωντάνεμα και την αναδιοργάνωση του κόμματος των χαρτιστών θα μιλήσω σε άλλη ευκαιρία¹. Σήμερα θα πρέπει να καταπιαστώ μόνο με τις εκλογές που διεξήχθησαν πρόσφατα. Για να μπορεί να συμμετέχει στην εκλογή του βρετανικού κοινοβουλίου, θα πρέπει ο εκλογέας στις αστικές κοινότητες να έχει στην ιδιοκτησία του ένα σπίτι, που κατά την επιβολή του φόρου για τους φτωχούς εκτιμήθηκε σε 10 λίρες στεργλίνες ετήσια απόδοση. Στις κομητείες έχουν εκλογικό δικαίωμα οι *freeholders*², των οποίων η έγγεια ιδιοκτησία απο-

---

να εισαχθεί στο κοινοβούλιο. Τα αιτήματα ήταν: 1. γενικό εκλογικό δικαίωμα (για άνδρες πάνω από 21 ετών). 2. ετήσιες κοινοβουλευτικές εκλογές 3. μυστική ψηφοφορία 4. εξομοίωση των εκλογικών περιφερειών 5. κατάργηση των περιουσιακών αποδεικτικών για τους υποψηφίους των κοινοβουλευτικών εκλογών 6. Αποζημίωση (δίαιτα) για τους δυνεμένους (σ.τ.γ.Ε.).

1. MEW τ. 8, σ. 387-991 (σ.τ.γ.Ε.).

2. *Freeholders*: Ιδιοκτήτες «πλήρους, ανεξάρτητης έγγειας ιδιοκτησίας». Η προέλευσή τους ανάγεται στους μεσαιωνικούς «*yeomen*», που απόκτησαν το δικαίωμα πάνω σε ένα γεωτεμάχιο από τον λόρδο (γαιοκτήμονα) καταρχήν έναντι παροχής στρατιωτικών υπηρεσιών, στη συνέχεια με το να πληρώνουν μια χρηματική πρόσδοδο (σ.τ.γ.Ε.).

φέρει τουλάχιστον 40 σελίνια κατ' έτος, και οι εκμισθωτές, που πληρώνουν κατ' ελάχιστο 50 λίρες στερλίνες ενοίκιο. Ήδη από αυτά προκύπτει ότι στην εκλογική μάχη που μόλις περατώθηκε η επίσημη συμμετοχή των χαρτιστών ήταν πολύ περιορισμένη. Όμως για να εξηγήσω γιατί έλαβαν παρόλα αυτά μέρος στις εκλογές, πρέπει να υπενθυμίσω μια ιδιομορφία του δρετανικού εκλογικού συστήματος:

Ημέρα του χρίσματος¹ και ημέρα της ανακήρυξης²! Εκλογή δι «ανατάσεως της χειρός» και ψηφοφορία από τους έχοντες δικαίωμα ψήφου!

Μετά την παρουσίαση των υποψηφίων την ημέρα της εκλογής και αφού οι υποψήφιοι απευθυνθούν δημόσια στο λαό με τον εκλογικό τους λόγο, εκλέγονται σε πρώτη φάση με ανάταση του χειριού. Ο καθένας επιτρέπεται να σηκώσει το χέρι του, ανεξάρτητα αν έχει ή δεν έχει δικαίωμα ψήφου. Ως (προσωρινά) εκλεγμένο ανακηρύσσεται ο εκλογικός επίτροπος εκείνον, για τον οποίο σηκώθηκαν τα περισσότερα χέρια. Τώρα όμως έρχεται και η άλλη όψη του νομίσματος. Η εκλογή με ανάταση του χειριού είναι απλά μια τελετή, μια πράξη τυπικής ευγένειας απέναντι στον «κυρίαρχο λαό». Η ευγένεια σταματάει, μόλις απειληθούν κάποια προνόμια. Γιατί αν η εκλογή με ανάταση του χειριού δεν αναδείξει τους υποψηφίους των προνομιούχων εκλογέων, τότε οι υποψήφιοι αυτοί απαιτούν ψηφοφορία από τους έχοντες δικαίωμα ψήφου. Σ' αυτή μπορούν να συμμετάσχουν μόνο οι προνομιούχοι εκλογείς, και μόνο όποιος λάβει εδώ την πλειοψηφία θεωρείται εκλεγμένος σύμφωνα με το νόμο. Η πρώτη εκλογή με την ανάταση του χειριού δεν είναι παρά μια στιγμιαία φαινομενική παραχώρηση προς την κοινή γνώμη, για να της αποδείξει μετά την επόμενη στιγμή την αδυναμία της κατά τρόπο απόλυτα εμφανικό.

(Die Chartisten – Οι Χαρτιστές,
New York Daily Tribune 25.10.1852)
M.E.W., τ. 8, σελ. 344-45

1. Nomination day (σ.τ.γ.Ε.).
2. Declaration day (σ.τ.γ.Ε.).

Από τη στιγμή που η βιομηχανική και εμπορική μεσαία τάξη, δηλαδή η αστική τάξη, εμφανίσθηκε ως επίσημο κόμμα δίπλα στους Γουίγκς και τους Τόρις, και ιδιαίτερα με την αποδοχή της μεταρρυθμιστικής πράξης του 1831, άλλαξε εκ θεμελίων η σχετική θέση των τάξεων και των κομμάτων. Σ' αυτούς τους αστούς δεν περίσσευε τίποτε απολύτως για δαπανηρούς εκλογικούς ελιγμούς, για *faux frais*¹ κατά τις γενικές εκλογές. Έθρισκαν ότι είναι φθηνότερο να αμφισβητούν το πεδίο στους αριστοκράτες γαιοκτήμονες με μέσο τη γενική ηθική και όχι το περιεχόμενο του δικού τους πορτοφολιού. Από την άλλη μεριά είχαν συνείδηση ότι αντιπροσωπεύουν συμφέροντα, που υπερέχουν γενικά στη μοντέρνα κοινωνία. Γιαυτό και ήταν σε θέση να απαιτούν οι εκλογείς να άγονται από τα κοινά εθνικά τους συμφέροντα και όχι από προσωπικά ή τοπικά ενδιαφέροντα. Και όσο συχνότερα επανέρχονταν σ' αυτή την απαίτηση, τόσο περισσότερο αυτός ο τελευταίος τρόπος επηρεασμού των εκλογέων επικεντρωνόταν στην επαρχιακή αριστοκρατία, ιδιαίτερα λόγω της σύνθεσης των εκλογέων, ενώ παρέμενε ξένος για την αστική τάξη. Γιαυτό η αστική τάξη αγωνιζόταν για την αρχή των ηθικά μη διαβλητών εκλογών και επέβαλε την αποδοχή αντίστοιχων νόμων, που ήταν υπολογισμένοι να λειτουργήσουν ως γενικής μορφής αμυντική προστασία ενάντια στις τοπικές επιρροές των αριστοκρατών γαιοκτημόνων. Πραγματικά, από το 1831 και μετά οι δωροδοκίες πήραν πιο πολιτισμένη και συγκαλυμμένη μορφή και οι γενικές εκλογές λάβαιναν χώρα σε περισσότερο νηφάλια ατμόσφαιρα από πριν. Όσοι επιτέλους η μάζα του λαού σταμάτησε να συμμετέχει σαν απλός χορός, με λιγότερο ή περισσότερο πάθος, στους αγώνες των επίσημων ηρώων, που έδωζαν κλήρο μεταξύ τους, και να παραδίδεται σε θακχικές ζητωκραυγές για τη δημιουργία των κοινοβουλευτικών θεοτήτων, όπως οι ιερείς στην Κρήτη κατά τη γέννηση του Δία², όπου θύβαιε τη συμμετοχή αυτή στη δόξα

1. Περίττα, άχρηστα έξοδα (σ.τ.γ.Ε.).

2. Οι Κουρέτες, ιερείς αφιερωμένοι στη λατρεία της θεάς Ρέας, της μητέρας του Δία, στη νήσο Κρήτη, υπεργάλλεταν με το χτύπημα των σταθίων πάνω στις ασπίδες τις φωνές του νεογέννητου Δία (στη ρωμαϊκή μυθολογία στο Δία αντιστοιχεί ο Γιούπιτερ), για να τον σώσουν από τον πατέρα του τον τιτάνα Κρόνο. Ο Κρόνος καταβρόχθησε τα άλλα παιδιά του από φόβο μήπως οι απόγονοί του τον κλέβουν την εξουσία (σ.τ.γ.Ε.).

των ηρώων διαπραγματευόταν με χρήμα και φαγοπότια: 'Ωσπου οι χαρτιστές περικύκλωναν με απειλητικές μάζες όλο το χώρο μάχης, στον οποίο θα έπρεπε να εκτυλιχθεί ο επίσημος προεκλογικός αγώνας, και παρατηρούσαν με καχύποπτη δυσπιστία κάθε κίνηση μέσα σ' αυτό το ριγκ. Τότε που μια εκλογή όπως εκείνη του 1852 θα μπορούσε να προκαλέσει μόνο την πιο γενική αγανάκτηση, τότε ακόμη και οι συντηρητικοί «Times»¹ αναγκάστηκαν για πρώτη φορά να ξεστομίσουν κάποιες λίγες λέξεις ευνοϊκές για το γενικό εκλογικό δικαίωμα, τον ίδιο καιρό που σύσσωμη η μεγάλη μάζα του βρετανικού προλεταριάτου ξέσπασε με μια φωνή σε ζωηρές διαμαρτυρίες. Οι εχθροί της μεταρρύθμισης, αυτοί προσφέρουν στους μεταρρυθμιστές τα καλύτερα επιχειρήματα: αυτή είναι η μορφή μιας εκλογής κάτω από το σύστημα της ταξικής κυριαρχίας, αυτή είναι η κάτω βουλή που προκύπτει από ένα τέτοιο εκλογικό σύστημα.

Για να μπορέσει κανείς να σιγλάσει πλήρως το είδος της δωροδοκίας, της διαφθοράς και του εκφοβισμού, όπως αυτά εξασκήθηκαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων εκλογών, θα πρέπει να μην παραδλέψει ένα γεγονός που επιδρά στην ίδια κατεύθυνση.

Εάν παρατηρήσει κανείς τις γενικές εκλογές από το 1831 και μετά, τότε θα διαπιστώσει ότι με την αύξηση της πίεσης της πλειοψηφίας που δεν είχε εκλογικό δικαίωμα πάνω στους προνομιούχους εκλογείς, με το όλο και πιο ισχυρό αίτημα της αστικής τάξης για διεύρυνση του κύκλου των εκλογέων, με το αίτημα της εργατικής τάξης να σθήσει κάθε ίχνος ενός τέτοιου προνομιούχου κύκλου, με όλη αυτή την εξέλιξη μειωνόταν όλο και περισσότερο ο αριθμός των εκλογέων που πραγματικά έδιναν την ψήφο τους, και το εκλογικό σώμα αντιστοιχούσε σε ένα όλο και πιο στενό κύκλο. Ποτέ άλλοτε αυτό δεν πρόδραλε καθαρότερα στην επιφάνεια από τις τελευταίες εκλογές.

Ας πάρουμε π.χ. το Λονδίνο. Στο City το εκλογικό σώμα ανέρχεται σε 26.728. Απ' αυτούς ψήφισαν μόνο 10.000. Στο

---

1. The Times (Οι καιροί) - η μεγαλύτερη αγγλική καθημερινή εφημερίδα με συντηρητική κατεύθυνση. Ιδρύθηκε την 1η Γενάρη 1785 στο Λονδίνο με το όνομα «Daily Universal Register» (Καθημερινός παγκόσμιος πίνακας). Από την 1η Γενάρη 1788 ονομάζεται «The Times» (σ.τ.γ.Ε.).

Tower-Hamlets¹ ανήκουν 23.534 εγγεγραμμένοι εκλογείς. Απ' αυτούς ψήφισαν μόνο 12.000. Στο Finsbury από 20.025 εκλογείς δεν ψήφισαν ούτε οι μισοί. Στο Λίδερπουλ, όπου διαδραματίστηκε μια από τις πλέον ζωντανές προεκλογικές εκστρατείες, προσήλθαν στην κάλπη μόνο 13.000 από τους 17.433 εγγεγραμμένους εκλογείς.

Αυτά τα παραδείγματα είναι νομίζουμε επαρκή. Τι αποδεικνύουν; Αποδεικνύουν την απάθεια των προνομιούχων εκλογέων. Και τι αποδεικνύει αυτή η απάθεια; Ότι αυτός ο κύκλος εκλογέων έχει φάει τα ψωμιά του, ότι έχει χάσει κάθε ενδιαφέρον για μια ιδιαίτερη πολιτική υπόσταση. Δεν πρόκειται εδώ σε καμιά περίπτωση για μια απάθεια προς την πολιτική καθαυτή, αλλά προς ένα είδος πολιτικής, της οποίας το αποτέλεσμα συνίσταται κατά κύριο λόγο μόνο και μόνο στο ότι οι Τόρις εκδιώκουν τους Γουίγκς ή αντίστοιχα οι Γουίγκς νικούν τους Τόρις. Οι εκλογείς διαισθάνονται ενστικτωδώς ότι οι αποφάσεις δεν βρίσκονται πλέον στα χέρια του κοινοβουλίου και ότι ακόμη τίποτε το αποφασιστικό δεν συμβαίνει κατά το σχηματισμό ενός κοινοβουλίου. Ποιος κατάργησε τους νόμους για τα σιτηρά; Είναι απόλυτα δέδαιο ότι δεν ήταν οι εκλογείς, που είχαν ψηφίσει για ένα προστατευτικό κοινοβούλιο και ακόμα λιγότερο αυτό το ίδιο το προστατευτικό κοινοβούλιο. Το κατόρθωσε αποκλειστικά και μόνο η πίεση από τα έξω. Σ' αυτή την πίεση από τα έξω, σε ένα επηρεασμό του κοινοβουλίου με άλλα μέσα έξω από την απλή ψήφο, πιστεύει τώρα πια ένα μεγάλο μέρος των ίδιων των εκλογέων. Θεωρούν τη μέχρι σήμερα νόμιμη διαδικασία της ψηφοφορίας ως απαρχαιωμένο τύπο, και τη στιγμή που το κοινοβούλιο θα αντιστεκόταν στην πίεση απ' έξω και θα υπαγόρευε νόμους στο έθνος, που εκφράζουν τη θέληση αυτού του στενού κύκλου εκλογέων, αυτοί θα προσχωρούσαν στη γενική έφοδο ενάντια στο όλο σύστημα αυτού του απαρχαιωμένου μηχανισμού.

Οι δωροδοκίες και οι εκφοβισμοί, που εξασκούσαν οι Τόρις, ήταν λοιπόν απλά βίαιες προσπάθειες αναδίωσης εκλογικών σωματείων σε διαδικασία απονέκρωσης, που έγιναν ανίκανα να προσφέρουν κάτι θετικό, που δεν μπορούν πλέον να παρά-

---

1. Εκλογική περιφέρεια, που περιλαμβάνει τα χωριά που παλιότερα δημιουργήθηκαν γύρω από το Κάστρο του Λονδίνου (σ.τ.γ.Ε.).

γουν αποφασιστικά εκλογικά αποτελέσματα, ένα αληθινό εθνικό κοινοβούλιο. Τι συνάγεται απ' αυτό; Το παλιό κοινοβούλιο διαλύθηκε, γιατί στο τέλος της σταδιοδρομίας του αποσυντέθηκε το ίδιο σε μια σειρά διασπασμένες ομάδες, που αλληλοκαταδικάζονταν σε πλήρη αδυναμία. Το καινούργιο κοινοβούλιο αρχίζει με τον ίδιο τρόπο όπως τελείωσε το παλιό: με γερο-ντική παράλυση ήδη από την ώρα της γέννησής του.

(Die Wahlkorruption – Η εκλογική διαφθορά,

New York Daily Tribune 4.9.1852)

M.E.W., τ. 8, σελ. 355-357

Αυτή η απαρίθμηση των παραχωρήσεων που έκανε η κυδέρνηση συνασπισμού προς τη σχολή του Μάντσεστερ μπορεί να συνεχισθεί με ευκολία. Τι αποδεικνύουν αυτές οι παραχωρήσεις; Αποδεικνύουν ότι η διομηχανική αστική τάξη, όσο και αν έχει ασθενή εκπροσώπηση στο κοινοβούλιο, είναι ο πραγματικός κυρίαρχος της κατάστασης, και ότι η κάθε κυδέρνηση – αδιάφορο αν ανήκει στους Γουίγκς, στους Τόρις ή σε κάποιο συνασπισμό – μπορεί να κρατηθεί στην αρχή και να κρατήσει έξω απ' αυτή την αστική τάξη μόνο με το να προπαγανδίζει το έδαφος για την αστική τάξη. Αρκεί μόνο να ανατρεξουμε στα πρακτικά της βρετανικής νομοθετικής λειτουργίας από το 1825 και μετά, και θα βρούμε ότι ο μόνος τρόπος με τον οποίο προβαλλόταν πολιτική αντίσταση στην αστική τάξη ήταν πάντοτε να γίνονται στο οικονομικό επίπεδο η μια παραχώρηση μετά την άλλη. Αυτό που δε μπορεί να αντιληφθεί η ολιγαρχία είναι το απλό γεγονός ότι η πολιτική εξουσία είναι μόνο το παιδί της οικονομικής εξουσίας και ότι η τάξη, στην οποία η ολιγαρχία εξαναγκάζεται να παραδώσει την οικονομική εξουσία, πρόκειται αναντίρρητα να καταλάβει και την πολιτική εξουσία. Ακόμα και όταν ο Λουδοβίκος ο 14ος έκδιδε μέσω του Κολμπέρ νόμους προς το συμφέρον των εργοστασιαρχών, απλά προετοιμάζε μ' αυτό την επανάσταση του 1789, όταν το δικό του «l'état c'est moi»¹ απαντήθηκε με τα λόγια του Σιεγές

---

1. Το κράτος είμαι εγώ (σ.τ.γ.Ε.).

«le tiers état est tout»¹.

(Das Budget – Ο προϋπολογισμός,
New York Daily Tribune 6.5.1853)
M.E.W., τ. 9, σελ. 70.

Αλλά τι είναι αυτό το βρετανικό σύνταγμα; Η ουσία του μήπως συνίσταται στη σύνταξη της αντιπροσώπευσης και στον περιορισμό της εκτελεστικής εξουσίας; Αυτά τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα δεν το διαφορίζουν ούτε από το σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών της Β. Αμερικής ούτε από το καταστατικό των αμέτρητων αγγλικών μετοχικών εταιρειών, που «ξέρουν τη δουλειά τους». Το βρετανικό σύνταγμα είναι στην πραγματικότητα απλά και μόνο ένας πεπαιδωμένος, ξεπερασμένος και απαρχαιωμένος συμμοδισμός ανάμεσα στην αστική τάξη, που *κινδυνεύει* σε όλες τις αποφασιστικές σφαίρες της αστικής κοινωνίας όχι επίσημα αλλά στην πράξη, και στην *επίσημα κινδυνώσα* αριστοκρατία της γης. Αρχικά, μετά την «ένδοξη» επανάσταση του 1688, συμπεριλήφθηκε στο συμμοδισμό μόνο ένα τμήμα της αστικής τάξης – η *χορηματιστική αριστοκρατία*. Η μεταρρυθμιστική διακήρυξη του 1831 επέτρεψε τη συμμετοχή και ενός άλλου τμήματος, τον Millocracy, όπως το ονομάζουν οι Άγγλοι, δηλαδή τους μεγάλους αξιωματούχους της *διομηχανικής αστικής τάξης*. Η ιστορία της νομοθεσίας μετά το 1831 είναι η ιστορία των παραχωρήσεων που έγιναν στη διομηχανική αστική τάξη, από την απόφαση για τους οίκους των φτωχών².

1. «Η τρίτη τάξη (Stand) είναι το πάν».

Εδώ παραθέτει ο Μαοξ σε κάπως *άλλαγμένη μορφή* το ακόλουθο σημείο από το κείμενο «Qu'est-ce que le tiers-état?» του E. J. Sieyès, που εκδόθηκε το 1789 την παραμονή της γαλλικής επανάστασης: «Qu'est-ce que le tiers-état? Tout» (σ.τ.γ.Ε.).

2. Ο νόμος για τους φτωχούς που αποφασίστηκε από το αγγλικό κοινοβούλιο επέτρεπε μόνο μια μορφή δοήθειας για τους φτωχούς, τη «τέχνη» τους οι οίκοι εργασίας με καθιερωμένη τιμή και καταναγκασμό. Από το λαό ονομάζονταν οι οίκοι εργασίας Βασίλης του νομού για τους φτωχούς. Ο νόμος στόχο είχε να εξαναγκάσει τους φτωχούς να αποδεχθούν τις σκληρές συνθήκες εργασίας στα εργοστάσια, και μ' αυτό τον τρόπο να αντισταθεί ο αριθμός των φτηνών εργατικών δυνάμεων για τη διομηχανική αστική τάξη. (Bk., και MEW, τ. 2, σ. 496-502) (σ.τ.γ.Ε.).

μέχρι την ανάκληση των νόμων για τα δημητριακά, και από την ανάκληση των νόμων για τα δημητριακά μέχρι το φόρο κληρονομιάς στην έγγεια ιδιοκτησία.

Ακόμη και όταν η αστική τάξη – έστω μόνο το ψηλότερο στρώμα των μεσαίων τάξεων – αναγνωρίστηκε εν γένει και πολιτικά ως η *άρχουσα τάξη*, αυτό συνέβη μόνο κάτω από έναν όρο: ότι το σύνολο των κυβερνητικών λειτουργιών με όλες τις λεπτομέρειές τους, ακόμα και η διεύθυνση εκτελεστικού (executive Department) της νομοθετικής εξουσίας, δηλ. η καθαυτό νομοθετική λειτουργία και στα δύο σώματα του κοινοβουλίου, θα παρέμενε εξασφαλισμένη στα χέρια της αριστοκρατίας της γης. Η αστική τάξη [γύρω] στο 1830 προτίμησε μια ανανέωση του συμβιβασμού με την αριστοκρατία της γης παρά ένα συμβιβασμό με τη μάζα του αγγλικού λαού. Η αριστοκρατία, λοιπόν, που υποταγμένη σε ορισμένες αρχές διατυπωμένες από την αστική τάξη κυριαρχούσε κατ' αποκλειστικότητα στο υπουργικό συμβούλιο, στο κοινοβούλιο, στη δημόσια διοίκηση, στο στρατό και το ναυτικό, αυτό το ένα και σχετικά σπουδαιότερο μισό του αγγλικού έθνους είναι αναγκασμένο, ειδικά τώρα, να υπογράψει τη θανατική του καταδίκη και να παραδεχθεί μπροστά στα μάτια όλου του κόσμου, ότι δεν έχει πια το επάγγελμα να κυβερνά την Αγγλία. Παρατηρήστε μόνο τις προσπάθειες να γαλδανισθούν τα πτώματά της. Σχηματίζεται η μια κυβέρνηση μετά την άλλη, για να αυτοκαταργηθεί μετά από βασιλεία λίγων εβδομάδων. Η κρίση είναι μόνιμη, η κυβέρνηση μόνο προσωρινή. Κάθε πολιτική δραστηριότητα αναστέλλεται, και καθένας ομολογεί ότι το μόνο που σκέφτεται είναι να λαδώνει την πολιτική μηχανή τόσο ώστε να μη σταματήσει εντελώς. Η ίδια η Βουλή των Κοινοτήτων δεν αναγνωρίζεται στις κυβερνήσεις, που σχηματίζονται κατ' εικόνα και ομοίωσή της.

*(Die Britische Konstitution –
Το βρετανικό Σύνταγμα. άρθρο στην
Neue Oder Zeitung, 6.3.1855)
M.E.W., τ. 11, σελ. 95-96*

Ο θάνατος του τσάρου και η επίδραση αυτού του γεγονότος πάνω στις ασταθείς εξελίξεις είναι αναμφισβήτητα το πιο ενδιαφέρον μέρος των ειδήσεων από την Ευρώπη, που μας έφερε το «Ατλάντικ»¹. Εντούτοις, όσο σημαντική και αν είναι η πληροφορία για τούτο το ζήτημα ή για άλλες υποθέσεις της ηπείρου, δεν μπορεί να υπερσκελίσει στο ενδιαφέρον τους για τον προσεκτικό παρατηρητή τις διαρκείς ενδείξεις και εξελίξεις εκείνης της σοδαρής σε συνέπειες πολιτικής κρίσης, στην οποία έχει εμπλακεί σήμερα το βρετανικό έθνος στην πατρίδα του, εντελώς παρά τη θέλησή του. Η τελευταία προσπάθεια να διατηρηθεί εκείνος ο απαρχαιωμένος συμβιβασμός, που ονομάζεται βρετανικό σύνταγμα – ένας συμβιβασμός ανάμεσα στην τάξη που κυριαρχεί επίσημα και εκείνη που κυριαρχεί ανεπίσημα – απέτυχε εκ θεμελίων. Στην Αγγλία όχι μόνο κατέρρευσε η κυβέρνηση συνασπισμού, η πιο συνταγματική απ' όλες τις κυβερνήσεις, αλλά κατέρρευσε και το σύνταγμα σε κάθε μεμονωμένο σημείο στο οποίο δοκιμάστηκε από τον πόλεμο. Σαράντα χιλιάδες βρετανοί στρατιώτες δόθηκαν το θάνατο στις ακτές της Μάυρης Θάλασσας θύματα του βρετανικού συντάγματος. Το σώμα των αξιωματικών, το επιτελείο του στρατού, η επιθεώρηση του στρατού, η υγειονομική διεύθυνση, η υπηρεσία μεταφορών, η ναυαρχία, οι horse guards², το πυροβολικό, ο στρατός ξηράς και το ναυτικό, όλα μαζί κατέρρευσαν, έπεσαν στο μηδέν στην εκτίμηση της υψηλίου. Όμως όλοι μαζί βρήκαν ικανοποίηση στη συνείδηση ότι έκαναν μόνο το καθήκον τους σύμφωνα με τα κελεύσματα του βρετανικού συντάγματος. Οι Τάιμς του Λονδίνου ήταν πλησιέστερα στην αλήθεια απ' ό,τι νόμιζαν οι ίδιοι όταν είπαν αναφορικά μ' αυτό το γενικό φιά-

---

1. Η σύνταξη της «New York Daily Tribune» άλλαξε σε μια σειρά περιπτώσεων την αρχή των άρθρων του Μαρξ και του Ένγκελς στην προσπάθεια να τα εμφανίσει σα να είχαν γραφτεί στις ΗΠΑ. Μια τέτοια αλλαγή του κειμένου του Μαρξ δριόσκουμε στις πρώτες γραμμές αυτού του άρθρου (σ.τ.γ.Ε.).

2. Ως *Horse Guards* χαρακτηρίζονταν στην Αγγλία η έφιππη φρουρά καθώς και τα καταλύματα του επιτελείου της. Τον ίδιο χαρακτηρισμό φέρει και το κτίριο στο Γουάιτχολ στο Λονδίνο, που όντας παλιά ο στρατώνας των horse guards έγινε κεντρικό κατάλυμα του αρχηγού του γενικού επιτελείου και μαζί μ' αυτό συνώνυμο για την ύψιστη στρατιωτική αρχή. (Βλ. εδώ και το άρθρο των Μαρξ και Ένγκελς «Για τα αγγλικά στρατιωτικά πράγματα» MEW, τ. 10 σ. 597) (σ.τ.γ.Ε.).

σκο, ότι αυτό που κρίνεται είναι το ίδιο το βρετανικό σύνταγμα.

Εξετάσθηκε και δροήθηκε ένοχο. Αυτό το βρετανικό σύνταγμα δεν είναι τίποτε άλλο από έναν απαρχαιωμένο συμβιβασμό, με τον οποίο η γενική κυβερνητική εξουσία παραδίδεται σε ορισμένα τμήματα της αστικής τάξης, κάτω από την προϋπόθεση, ότι η συνολική πραγματική διεύθυνση, η εκτελεστική εξουσία σε όλες τις λεπτομέρειές της, μέχρι και τη λειτουργία εκτέλεσης της νομοθετικής εξουσίας – δηλαδή η πραγματική νομοθεσία στα δυο σώματα του κοινοβουλίου – θα παρέμενε εξασφαλισμένη στην αριστοκρατία της γης. Αυτή η αριστοκρατία, παρόλο ότι υποτάσσεται στις γενικές αρχές που ορίστηκαν από την αστική τάξη, έχει την τελική απόφαση στο υπουργικό συμβούλιο, στο κοινοβούλιο, στη δημόσια διοίκηση, στο στρατό και στο στόλο. Και αυτό το πολύ σημαντικό μισό του βρετανικού συντάγματος αναγκάστηκε τώρα να υπογράψει τη θανατική του καταδίκη. Εξαναγκάστηκε να αναγνωρίσει ότι δεν είναι ικανό να συνεχίσει να κυβερνάει την Αγγλία. Σχηματίζεται η μια κυβέρνηση μετά την άλλη μόνο για να αυτοδιαλυθεί μετά από λίγες εβδομάδες, κυβέρνηση μόνο προσωρινή. Κάθε πολιτική δραστηριότητα διακόπηκε, και κανένας δεν προσποιείται ότι κάνει κάτι παραπάνω από το να λαδώνει την πολιτική μηχανή τόσο ώστε να μη σταματήσει. Ακόμη και η Βουλή των Κοινοτήτων, αυτό το καμάρι του συνταγματικού Άγγλου, έφτασε στο νεκρό σημείο. Δεν αναγνωρίζει πια τον εαυτό της, μια και έχει διασπασθεί σε αμέτρητες ομάδες, που δοκιμάζουν όλους τους αριθμητικούς συνδυασμούς και τις παραλλαγές που είναι δυνατές με δεδομένο τον αριθμό των μεμονωμένων στοιχείων. Δεν μπορεί πια να αναγνωρίσει τον εαυτό της στα διάφορα υπουργικά συμβούλια που κατ' εικόνα και ομοίωση φτιάχνει, με κανένα άλλο σκοπό παρά για να τα διαλύσει στη συνέχεια. Η χρεωκοπία είναι απόλυτη.

(*Die Krise in England – Η κρίση στην Αγγλία*,
άρθρο στην *New York Daily Tribune*, 24.3.1855)
M.E.W., τ. 11, σελ. 100-101

Η συζήτηση για την Κίνα, που μαινόταν τέσσερις ολόκληρες νύχτες, είχε σαν τελική απόληξη μια πρόταση μομφής της Κάτω Βουλής ενάντια στην κυδέρνηση Πάλμερστον. Ο Πάλμερστον απάντησε στην πρόταση μομφής με τη διάλυση της βουλής σαν τιμωρία. Τιμώρησε τους βουλευτές στέλνοντάς τους στο σπίτι.

Ο τρομερός εκνευρισμός που κυριάρχησε χτες δρόμω στη συζήτηση τόσο στο εσωτερικό του κτιρίου της βουλής όσο και μέσα στις μάζες, που είχαν συγκεντρωθεί στους γειτονικούς δρόμους, δεν ανάγεται μόνο στο γεγονός ότι εδώ διακυβεύονται σοῦαρά συμφέροντα, αλλά πολύ περισσότερο στο χαράκτιρα του κόμματος που κρινόταν εδώ. Ο τρόπος διακυδέρνησης του Πάλμερστον δεν ήταν εκείνος μιας συνηθισμένης κυδέρνησης. Αντιστοιχούσε σε δικτατορία. Από την αρχή του πολέμου με τη Ρωσία το κοινοβούλιο σχεδόν εγκατέλειψε τις συνταγματικές του λειτουργίες. Αλλά και μετά τη σύναψη ειρήνης δεν τόλμησε ποτέ να τις διεκδικήσει ξανά. Μέσα από μια σταδιακή και μόλις αντιληπτή, καθοδική πορεία κατέπεσε στη θέση ενός *Corps législatif*¹, που διακρινόταν από την πραγματική, θοναπαρτική εκδοχή του μόνο με την ψεύτικη προδολή πομπωδών απαιτήσεων και δικαιωμάτων. Ήδη ο σχηματισμός της κυδέρνησης συνασπισμού² ήταν η έκφραση του γεγονότος, ότι τα παλιά κόμματα, που από τις τριβές μεταξύ τους εξαρτάται η λειτουργία του κοινοβουλευτικού μηχανισμού, δεν υπήρ-

---

1. Το *Corps législatif* (νομοθετικό σώμα) υπό τον Ναπολέοντα τον 3ο διήρκεσε από το Μάρτη 1852 μέχρι τις 2 Σεπτέμβρη 1870. Σύμφωνα με το σύνταγμα του Γενάρη 1852 ο πρόεδρος εκλεγόταν για δέκα χρόνια. Αντός μόνος εξασκούσε την εκτελεστική εξουσία. Το *Corps législatif* προήλθε από εκλογές που επηρεάσθηκαν με όλα τα μέσα της τρομοκρατίας και της δημαγωγίας. Οι βουλευτές ήταν στο σύνολό τους πειθήνια όργανα του Λουδοβίκου Βοναπάρτη. Μπορούσαν μόνο να συσκέπτονται και να ψηφίζουν για τους νόμους και τον προϋπολογισμό. Οι ψηφοφορίες γίνονταν «en bloc» (εν σώματι).

Code Napoléon: γαλλικό αστικό δίκαιο που συντάχθηκε εκ νέου το 1807 κάτω από την κυριαρχία του Ναπολέοντα του 1ου σύμφωνα με τον «Code civil des Français» («Αστικός κώδικας των Γάλλων» που δημοσιεύθηκε το 1804. Ο Ένγκελς το ονόμαζε «το κλασικό νομοθετικό υιόλιό της αστικής κοινωνίας» (ο.π.γ.Ε.).

2. *Κυδέρνηση συνασπισμού*: έτσι ονομαζόταν η κυδέρνηση Αμπερντήν (1852-1855), που αποτελείτο από εκπροσώπους των Γουίγκς, των Πηλικών (οπαδοί του Πηλ) και των Ριζοσπαστών. Γιαυτό και απόκτησε το ειρωνικό προ-

χαν πια. Ο πόλεμος συνέβαλε επίσης ώστε αυτή η αδυναμία των κομμάτων, που εξωτερικεύθηκε κατ' αρχήν με την κυδέρνηση συνασπισμού, να μορφοποιηθεί στην παντοδυναμία ενός ανδρός, ο οποίος στη διάρκεια μιας πολιτικής δραστηριότητας μισού αιώνα δεν ανήκε ποτέ σε κόμμα, αλλά χρησιμοποίησε πάντοτε όλα τα κόμματα. Ακόμα και αν δεν είχε παρεμδληθεί ο πόλεμος με τη Ρωσία, και μόνο η παρακμή των παλιών επίσημων κομμάτων θα είχε οδηγήσει σε κάποιο μετασχηματισμό. Με την παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων, τουλάχιστον σε ένα μικρό μέρος εκείνων των λαϊκών μαζών, που δεν κατείχαν ακόμα κανένα εκλογικό δικαίωμα και καμιά πολιτική εκπροσώπηση, θα ερχόταν καινούργιο αίμα και μαζί του νέα ζωή στο κοινοβούλιο. Ο πόλεμος έθεσε ένα απότομο τέλος σ' αυτή τη φυσιολογική διαδικασία. Σαν αποτέλεσμα του πολέμου, η ουδετεροποίηση των παλιών κοινοβουλευτικών αντιφάσεων δεν ωφέλησε τις μάζες, αλλά αποκλειστικά έναν και μόνο άνδρα. Αντί για την πολιτική χειραφέτηση του βρετανικού λαού αποκτήσαμε τη δικτατορία του Πάλμερστον. Ο πόλεμος ήταν η ισχυρή κινητήρια δύναμη, που ανέδειξε αυτό το αποτέλεσμα. Ο πόλεμος ήταν το μοναδικό μέσο για την παγίωσή του. Ο πόλεμος έγινε λοιπόν μια απαραίτητη προϋπόθεση για τη δικτατορία του Πάλμερστον. Ο πόλεμος με τη Ρωσία ήταν περισσότερο δημοφιλής στο βρετανικό λαό από την ειρήνη του Παρισιού. Γιατί λοιπόν δεν εκμεταλεύθηκε αυτή την ευκαιρία ο βρετανός Αχιλλέας, υπό την αιγίδα του οποίου έλαβαν χώρα η επονειδιστή ήττα στο Ρένταν και η παράδοση του Καρς¹; Προφανώς γιατί δεν είχε τη δυνατότητα άλλης επιλογής. Γιαυτό και συνήψε την ειρήνη του Παρισιού, που την υπερασπίσθηκε υποδεικνύοντας τις διχογνωμίες με τις Ηνωμένες Πολιτείες².

---

1. Ο Μαρξ εννοεί τη διπλή χωρίς αποτέλεσμα επίθεση των Άγγλων στην τρίτη έπαλξη του κάστρου της Σεβαστούπολης, την επονομαζόμενη μεγάλο Ρένταν, στις 18 Ιούνη και στις 8 Σεπτέμβρη 1855.

Το τούρκικο οχυρό Καρς παραδόθηκε στα ρωσικά στρατεύματα υπό τις διαταγές του στρατηγού Μουράδιοφ το Νοέμβρη του 1855 μετά από μακρά πολιορκία. Στην οχύρωση του Καρς πήραν μέρος άγγλοι στρατιωτικοί που είχαν και την ηγεσία της άμυνάς του (σ.τ.γ.Ε.).

2. *Διχογνωμίες με τις Ηνωμένες Πολιτείες*: ο Μαρξ εννοεί τη διαμάχη που δημιουργήθηκε ανάμεσα σε Αγγλία και ΗΠΑ στο τέλος του 1855 εξ αιτίας του ανταγωνισμού τους στην Κεντρική Αμερική. Μια από τις αφορμές της κρίσης ήταν η προσπάθεια της Αγγλίας να προσελκύσει εθελοντές για τον αγγλικό

γιαυτό και έκανε την εκστρατεία στη Νάπολη, γιατί και οι δῆθεν τσακωμοί με τον Βοναπάρτη, η επίθεση στην Περσία και το μακελειό στην Κίνα¹.

στρατό από τις ΗΠΑ, οι οποίες είχαν λάβει θέση ουδετερότητας στον πόλεμο της Κριμαίας. Οι σχέσεις ανάμεσα στις δυο χώρες είχαν οξυνθεί ήδη παλιότερα όταν πρόκυψαν διαφορές απόψεων για την ερμηνεία της συνθήκης Κλέντον-Μπούλγουντ. Αυτή η συνθήκη συνήχθη το 1850 ανάμεσα στην Αγγλία και τις ΗΠΑ και προοδωρῖζε τους όρους ελέγχου ενός καναλιού που επρόκειτο να κατασκευασθεί στη Νικαράγουα και θα συνέδεε τον Ατλαντικό με τον Ειρηνικό ωκεανό. Το έτος 1855, η κυβέρνηση των ΗΠΑ υποστήριξε τον αμερικανό τεχνοδιδάκτη Γουίλιαμ Γουόκερ, που κατέλαβε το Μάη του 1855 τη Νικαράγουα και αυτοανακηρύχθηκε πρόεδρος της Δημοκρατίας, με στόχο να ματαιώσει τις προσπάθειες της Αγγλίας να καταλάβει την ακτή των κουνουπιών. Σαν απάντηση στην έντονη διαμαρτυρία της Αγγλίας, οι ΗΠΑ απείλησαν με διακοπή των διπλωματικών σχέσεων. Η κρίση όμως εξομαλύνθηκε τον Οκτώβριο του 1856 καθώς οι ΗΠΑ καταδίκασαν εκ των υστέρων τον τεχνοδιδασκασμό του Γουόκερ και η κυβέρνηση της Αγγλίας εγκατέλειψε τις διεκδικήσεις της στην ακτή των κουνουπιών, μιας και έδωσε μεγαλύτερη σημασία στους στενούς οικονομικούς δεσμούς της αγγλικής αστικής τάξης με τις ΗΠΑ (σ.τ.γ.Ε.).

1. *Εκστρατεία στη Νάπολη*: Το ζήτημα της Νάπολης ετέθη στο συνέδριο του Παρισιού το 1856 από τον εντεταλμένο τον Πεδεμοντίου, με στόχο να στρέψει την προσοχή των συμμετεχόντων στην τρομοκρατία που ασκούσε στο εσωτερικό το βασίλειο της Νάπολης (Βασίλειο των δυο Σικελιών). Η Γαλλία και η Αγγλία καταδίκασαν στο συνέδριο την τρομοκρατία της κυβέρνησης της Νάπολης, γιατί φοβόντουσαν ότι η αιματοδαμμένη αντίδραση που κυριαρχούσε εκεί θα οδηγούσε στην έκρηξη του επαναστατικού κινήματος. Στις διακοινώσεις που επιδόθηκαν στην κυβέρνηση της Νάπολης το Μάη του 1856, η Αγγλία και η Γαλλία ζήτησαν μια αλλαγή της ναπολιτάνικης εσωτερικής πολιτικής, αλλά έλαβαν αρνητική απάντηση. Τον Οκτώβριο του 1856 ανακάλεσαν οι δυο δυνάμεις τους πρεσβευτές τους από τη Νάπολη και έθεσαν τους στόλους τους σε πολεμική ετοιμότητα – το γαλικό στην Γουλιόν, τον αγγλικό στη νήσο Μάλτα. Όμως λόγω των διαφωνιών ανάμεσα στην Αγγλία και τον Ναπολέοντα τον 3ο, που ήθελε την καλινόρθωση της δυναστείας Βοναπάρτη στη Νάπολη, η εκστρατεία στη Νάπολη δεν έγινε.

Δῆθεν τσακωμοί με τον Βοναπάρτη: Έτσι ονομάζει ο Μαρξ τις διχογνωμίες που πρόκυψαν ανάμεσα στην Αγγλία και στη Γαλλία πάνω σε μια σειρά διεθνή ζητήματα μετά το συνέδριο του Παρισιού το 1856. Ένας από τους λόγους που χειροτέρεψαν οι αγγλο-γαλλικές σχέσεις ήταν η διαφαινόμενη αυτή την περίοδο προσέγγιση της Γαλλίας με τη Ρωσία. Όμως οι αγγλο-γαλλικές διαφωνίες δεν ήταν σοδαρού χαρακτήρα και δεν είχαν σοδαρές συνέπειες, μια και η αγγλική κυβέρνηση ήταν απασχολημένη με την καταστολή της απελευθερωτικής εξέγερσης στην Ινδία που ξέσπασε το 1857.

Επιδόρμιο στην Περσία: Η κήρυξη των πολέμων από τη Μ. Βρετανία άρχισε τον αγγλο-περσικό πόλεμο τον 1856/57. Αυτός αποτελούσε ένα από τα στάδια της επιθετικής βρετανικής αποικιακής πολιτικής στην Ασία στα μέσα του 19ου

Με την αποδοχή της πρότασης μοιράζης ενάντια στον Πάλμερστον, η κάτω δουλή του αφαίρεσε τα μέσα για τη διατήρηση της εξουσίας που είχε σφετερισθεί. Αυτή η ψηφοφορία δεν ήταν λοιπόν μια οποιαδήποτε κοινοβουλευτική ψηφοφορία, αλλά μια ανταρσία, μια βίαιη προσπάθεια να επανακτηθούν τα συνταγματικά δικαιώματα του κοινοβουλίου. Αυτή η αίτηση κυριαρχούσε στο κοινοβούλιο. Και όποια και αν ήταν τα κίνητρα και τα ιδιαίτερα αίτια που ώθησαν τις διαφορετικές μερίδες αυτής της ετερογενούς πλειοψηφίας που αποτελείτο από οπαδούς του Ντέρνυ, του Πηλ, του Ράσελ, από αν-

---

αίωνα. Ήδη από το 1855 η Αγγλία διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις με την Περσία. Η επίσημη αιτία ήταν η διαμάχη ανάμεσα στον άγγλο πρέσβη στην Τεχεράνη και τον πέρση πρωθυπουργό, μια διαμάχη που δημιουργήθηκε εξ αιτίας ενός γραμματέα στην αγγλική προεδρία, ενός πέρση υπηκόου. Αφορμή για τον πόλεμο ήταν η προσπάθεια της Περσίας να καταλάβει το πριγκηπάτο του Χεράτ. Η πρωτεύουσα αυτού του πριγκηπάτου, το Χεράτ, κομβικό σημείο εμπορικών οδών και σημαντικό στρατηγικό σημείο, αποτέλεσε στα μέσα του 19ου αιώνα το μήλο της έριδος ανάμεσα στην Περσία, που υποστηριζόταν σ' αυτό το σημείο από τη Ρωσία, και το Αφγανιστάν, που ενθαρρυνόταν από την Αγγλία. Την κατάληψη του Χεράτ από περσικά στρατεύματα τον Οκτώβριο του 1856 εξμετάλλευνταν οι δρετανοί αυτοκισοκράτες για μια ένοπλη επέμβαση που σκοπό είχε να υποδουλώσει τόσο το Αφγανιστάν όσο και την Περσία. Κήρυξαν την 1η Νοέμβριο τον πόλεμο στην Περσία και έστειλαν τα στρατεύματά τους στο Χεράτ καθώς και στον Περσικό Κόλπο, όπου κατέλαβαν τη νήσο Χαράκ. Το ξέσπασμα του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα της Ινδίας (1857 μέχρι 1859) ουνέτεινε στο να υποχρεωθεί η Μ. Βρετανία να κάνει τάχιστα ειρήνη με την Περσία. Το Μάρτη του 1857 στη συνθήκη ειρήνης που υπογράφηκε στο Παρίσι, η Περσία παραττήθηκε από το Χεράτ και εκκένωσε το σχυρό. Το 1863 το Χεράτ ενσωματώθηκε στις κτήσεις του Εμίρη του Αφγανιστάν.

Μακελειό στην Κίνα: έτσι ονομάζει ο Μαξ τον υπάνθρωπο δομοδουρισμό της Καντώνας από τους Άγγλους τον Οκτώβριο του 1856. Η κρίση, που προκλήθηκε από τους Άγγλους, με τις κινεζικές αρχές της Καντώνας έγινε τον Οκτώβριο του 1856. Ο άγγλος πρόξενος Παως χρησιμοποίησε σαν πρόσχημα τη σύλληψη από τις κινεζικές αρχές του πληρώματος του κινεζικού πλοίου «Αιτω» (Βέλος) που έκανε λαθρεμπόριο, με τη δικαιολογία ότι έπλεε κάτω από δρετανική σημαία. Αυτή τη διαμάχη ακολούθησε η ύβριστη διαταγή του Άγγλου Αρμοστή στην Κίνα, Τζον Μπόουριτζ, να δομιαρδιστεί η Καντώνα, πράγμα που άρχισε χωρίς προειδοποίηση. Αυτό ήταν και το προκαταρκτικό στάδιο για το δεύτερο πόλεμο του οπίου με την Κίνα 1856-1858 (σ.τ.γ.Ε.).

θρώπους του Μάντσεστερ¹ και από τους ονομαζόμενους ανεξάρτητους, όλοι δεδαιώναν με ειλικρινή πίστη, ότι δεν ήταν μια συνηθισμένη συννομωσία ενάντια στην κυθέρνηση που τους ένωσε όλους στο ίδιο λάμπν². Εδώ όμως θροισκόταν η πεμπουσία της άμυνας του Πάλμερστον. Κάλυπτε την αδυναμία της θέσης του με ένα argumentum ad Misericordiam³, με το να παρουνσιάζεται ως θύμα μιας συννομωσίας χωρίς αρχές.

(...)

Θα ήταν όμως εντελώς λάθος να υποθέσει κανείς ότι οι συζητήσεις ήταν ενδιαφέρουσες επειδή συνδέονταν μαζί τους τέτοια συμφέροντα που καίνε. Οι συζητήσεις κρατάγανε τη μια νύχτα μετά την άλλη και παρόλα αυτά ψηφοφορία δεν γινόταν. Οι φωνές των μονομάχων στη διάρκεια της μάχης καλύπτονταν από το μουρμουρητό και το θόρυθο των κατ' ιδίαν συζητήσεων. Νύχτα με τη νύχτα σκότωναν την ώρα με τις ομι-

---

1. *Άνθρωποι του Μάντσεστερ*: Οπαδοί του ελεύθερου εμπορίου (Free-traders) και της μη επέμβασης του κράτους στην οικονομική ζωή της χώρας. Το κέντρο δράσης των οπαδών του ελεύθερου εμπορίου ήταν το Μάντσεστερ, όπου και σχηματίσθηκε η λεγόμενη σχολή του Μάντσεστερ, ως οικονομική τάση, που εκπροσωπείτο από τους άγγλους αστούς ιδεολόγους στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Οι οπαδοί του ελεύθερου εμπορίου, υποστηρικτές αυτής της κατεύθυνσης, σχημάτισαν το λεγόμενο κόμμα του Μάντσεστερ, το κόμμα της αγγλικής διοργανικής αστικής τάξης. Υπερασπιζόνταν την ελευθερία του εμπορίου, τη μη επέμβαση του κράτους στην οικονομική ζωή της χώρας και την χωρίς φραγμούς εκμετάλλευση της εργατικής τάξης. Στην κορυφή του κινήματος ήταν δυο εργοστασιάρχες νηαντών, οι Κόμπντεν και Μπράιτ, που θεμελίωσαν το 1838 την ένωση ενάντια στους νόμους των σιτηρών. Στη δεκαετία του σαράντα και τον πενήντα οι οπαδοί του ελεύθερου εμπορίου αποτελούσαν μια ιδιαίτερη πολιτική ομάδα. Σχημάτιζαν την αριστερή πτέρυγα των αγγλων φιλελευθέρων (σ.τ.γ.Ε.).

2. Με το λάμπν εννοούμε το δωμάτιο ψηφοφορίας και τη διαδικασία της καταμέτρησης ψήφων στην αγγλική Κάτω Βουλή. Όταν προόκετο να γίνει η ψηφοφορία για κάποια απόφαση, τα μέλη της Κάτω Βουλής σινηθίζαν να δγαίνουν από την αίθουσα συνεδριάσεων και να εισέρχονται σε ένα από τα δυο δωμάτια ψηφοφορίας, που είναι σημαδεμένα με «ναι» και «όχι». Εκεί γίνεται η καταμέτρηση των ψήφων. Γενικά λάμπν σημαίνει το μεγάλο προθάλαμο στα αγγλικά και αμερικάνικα κοινοδουλεντικά κτίρια, όπου οι εκλογείς έχουν πρόσδαση. Εδώ οι εκλογείς προσπαθούν με προσωπικές συζητήσεις να επηρεάσουν τους δουλεντές. Θα πρέπει όμως να προσεχθεί, ότι αυτή τη μέθοδο χρησιμοποιούν προπαντός οι εκπρόσωποι των μεγάλων μονοπωλίων (σ.τ.γ.Ε.).

3. Έκκληση στη φιλενσπλαχνία (σ.τ.γ.Ε.).

λίες τους οι placemen¹, με στόχο να κερδίσουν άλλες 24 ώρες για ίντριγκες και υπονομεύσεις. Την πρώτη νύχτα ο Κόμπντεν έδωσε έναν έξυπνο λόγο. Το ίδιο έκανε και ο Μπούλγουνερ και ο λόρδος Τζον Ράσελ. Όμως ο Attorney-General² είχε σίγουρα δίκιο, όταν τους είπε:

«Δεν θα μπορούσα ούτε για μια στιγμή να συγκρίνω τις σκέψεις και τα επιχειρήματά σας πάνω σ' αυτό το ζήτημα με τα επιχειρήματα που παρουσιάστηκαν σε άλλα σημεία...»

*(Eine Niederlage des Kabinetts Palmerston
- Μια ήττα της κυβέρνησης Palmerston
άρθρο στη New York Daily Tribune, 25.3.1857)
M.E.W., τ. 12, σελ. 145-146*

Συνέντευξη τύπου στην εφημερίδα «The World» 12.8.1871:
Ερώτηση: Μου φαίνεται, ότι η ποθητή λύση, όποια κι αν είναι αυτή, μπορεί να επιτευχθεί στη χώρα μας χωρίς τα βίαια μέσα της επανάστασης. Η αγγλική μέθοδος να προπαγανδίζει κανείς τις απόψεις του σε συνελύσεις και τον τύπο, μέχρις ότου η μειοψηφία γίνει πλειοψηφία, είναι ελπιδοφόρο σημάδι.
Αν. Μαξ: Αναφορικά μ' αυτό το σημείο δεν είμαι τόσο αισιόδοξος όσο εσείς. Η αγγλική αστική τάξη φάνηκε πάντα πρόθυμη να δεχτεί την απόφαση της πλειοψηφίας, όσο κατέχει το μονοπώλιο στις εκλογές. Αλλά να είστε σίγουρος ότι μόλις θρεθεί στη μειοψηφία σε ζητήματα που θεωρεί ζωτικής σημασίας, τότε θα θρεθούμε αντιμέτωποι με ένα νέο πόλεμο των δουλοκτητών.

M.E.W., τ. 17, σελ. 643

---

1. Placemen - χαρακτηρισμός δουλευτών, που προωθούντο από τα κόμμάτα τους σαν «αχρησθένθρωποι» σε υπεύθυνες θέσεις. Είχαν σα σκοπό τους να εξασφαλίζουν την επιρροή του κόμματός τους ή, όπως σ' αυτή την περίπτωση, να παρατείνουν χωρίς τέλος τις συζητήσεις κωλυσιεργώντας με τις ομιλίες τους με σκοπό την αναβολή των ψηφοφοριών (σ.τ.γ.Ε.).

2. Γενικός εισαγγελέας (σ.τ.γ.Ε.).

5. Το ζήτημα της απόφασης του γενικού συμβουλίου για την ιρλανδική αμνηστία

Αν η Αγγλία είναι ο προμαχώνας των ευρωπαϊών γαιοκτημόνων (Landlordismus) και του καπιταλισμού, τότε η Ιρλανδία είναι το μοναδικό σημείο, από το οποίο μπορεί κανείς να καταφέρει το μεγάλο χτύπημα ενάντια στην επίσημη Αγγλία.

Καταρχήν η Ιρλανδία είναι ο προμαχώνας των άγγλων γαιοκτημόνων. Αν έπεφταν στην Ιρλανδία, θα έπεφταν και στην Αγγλία. Στην Ιρλανδία μπορεί αυτό να επιτευχθεί εκατό φορές πιο εύκολα, γιατί εκεί ο οικονομικός αγώνας συγκεντρώνεται αποκλειστικά πάνω στη γαιοκτησία, γιατί ο αγώνας αυτός είναι εκεί ταυτόχρονα εθνικός και γιατί ο λαός εκεί είναι περισσότερο επαναστατικός και εξοργισμένος απ' ό,τι στην Αγγλία. Η εξουσία των γαιοκτημόνων στην Ιρλανδία διατηρείται αποκλειστικά από τον αγγλικό στρατό. Από τη στιγμή που θα σταματήσει η εξαναγκασμένη ενότητα ανάμεσα στις δυο χώρες θα ξεσπάσει στην Ιρλανδία μια κοινωνική επανάσταση, έστω και αν οι μορφές της θα είναι πεπαλαιωμένες. Οι άγγλοι γαιοκτήμονες δε θα χάσουν μόνο μια σημαντική πηγή του πλούτου τους αλλά και τη μέγιστη ηθική τους δύναμη – τη δύναμη να αντιπροσωπεύουν την κυριαρχία της Αγγλίας πάνω στην Ιρλανδία. Από την άλλη μεριά, το αγγλικό προλεταριάτο κάνει το ίδιο τους γαιοκτήμονές του στην Αγγλία άπορωτους, όσο διατηρεί την εξουσία τους στην Ιρλανδία.

Κατά δεύτερο λόγο, η αγγλική αστική τάξη όχι μόνο εκμεταλλεύθηκε την εξαθλίωση στην Ιρλανδία για να επιδεινώσει μέσα από την εξαναγκασμένη μετανάστευση των φτωχών Ιρλανδών τη θέση της εργατικής τάξης στην Αγγλία, αλλά περισσότερο απ' αυτό διέσπασε το προλεταριάτο σε δυο εχθρικά στρατόπεδα. Η επαναστατική φλόγα του κέλτη εργάτη δεν ενώνεται με τη στέρεη αλλά αργή φύση του αγγλοσάξωνα εργάτη. Αντίθετα, σε όλα τα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα της Αγγλίας κυριαρχεί ένας βαθύς ανταγωνισμός ανάμεσα στον ιρλανδό και τον άγγλο προλετάριο. Ο συνηθισμένος άγγλος εργάτης μισεί τον ιρλανδό ως ανταγωνιστή, που συμπιέζει προς τα κάτω τους μισθούς και το standard of life¹. Αισθάνεται απέ-

1. Βιοτικό επίπεδο (σ.τ.γ.Ε.).

ναντί του εθνικές και θρησκευτικές αντιπάθειες. Τον παρατηρεί σχεδόν με τα ίδια μάτια, που παρατηρούσαν τους μαύρους σκλάβους οι poor whites¹ των νότιων πολιτειών της Βόρειας Αμερικής. Αυτός ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους προλετάριους στην ίδια την Αγγλία υποδαυλίζεται τεχνητά και συντηρείται από την αστική τάξη. Γνωρίζει ότι αυτή η διάσπαση είναι το πραγματικό μυστικό για τη διατήρηση της εξουσίας της.

Αυτός ο ανταγωνισμός απαντιέται ξανά και από την άλλη πλευρά του ατλαντικού. Οι ιρλανδοί που εκδιώχθηκαν με τα βόδια και τα πρόβατά τους από το πάτριο έδαφος ξαναδρίσκονται στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου σχηματίζουν ένα αξιόλογο και διαρκώς αυξανόμενο τμήμα του πληθυσμού. Η μοναδική τους σκέψη, το μοναδικό τους πάθος είναι το μίσος ενάντια στην Αγγλία. Η αγγλική και η αμερικάνικη κυβέρνηση, δηλαδή οι τάξεις που αυτές αντιπροσωπεύουν, τροφοδοτούν αυτά τα πάθη, για να διαιωνίζουν τον αγώνα ανάμεσα στα έθνη, που εμποδίζει κάθε σοβαρή και ειλικρινή συμμαχία ανάμεσα στις εργατικές τάξεις και από τις δυο πλευρές του Ατλαντικού και κατά συνέπεια την από κοινού χειραφέτησή τους.

Η Ιρλανδία είναι η μοναδική πρόφαση της αγγλικής κυβέρνησης για να διατηρεί ένα μεγάλο μόνιμο στρατό, που σε ώρα ανάγκης, όπως έχει φανεί, θα ριχτεί πάνω στους άγγλους εργάτες αφού θα έχει εκπαιδευτεί ως όχλος στρατιωτών στην Ιρλανδία. Τέλος στην Αγγλία των ημερών μας επαναλαμβάνεται αυτό που σε τεράστια κλίμακα μας έδειξε η αρχαία Ρώμη. Ο λαός που υποδουλώνει έναν άλλο λαό, σφυρηλατεί τις δικές του αλυσίδες.

Η θέση της Διεθνούς Ένωσης στο ιρλανδικό ζήτημα είναι λοιπόν απόλυτα καθαρή. Το πρώτο καθήκον της είναι να επιταχύνει την κοινωνική επανάσταση στην Αγγλία. Για το σκοπό αυτό πρέπει να καταφέρουμε το αποφασιστικό χτύπημα στην Ιρλανδία.

Η απόφαση του γενικού συμβουλίου για την ιρλανδική αμνηστία θα χρησιμεύσει λοιπόν μόνο για να τροχιοδρομήσει άλλες αποφάσεις στις οποίες θα εκφράζεται ότι, ανεξάρτητα

---

1. Φτωχοί λευκοί (σ.τ.γ.Ε.).

από κάθε είδους διεθνή δικαιοσύνη, προϋπόθεση για τη χειραφέτηση της αγγλικής εργατικής τάξης είναι να μετατραπεί η υπάρχουσα αναγκαστική ένωση – δηλαδή η υποδούλωση της Ιρλανδίας – σε μια ίση και ελεύθερη συννομοσπονδία, αν είναι εφικτό, ή να επιβληθεί ο απόλυτος διαχωρισμός, αν είναι αναγκαίος.

Παρεμπιπτόντως, τα δόγματα του «Égalité» και του «Progrès» για τη συσχέτιση ή μάλλον για την απουσία συσχέτισης ανάμεσα στο κοινωνικό και το πολιτικό κίνημα δεν αναγνωρίστηκαν απ' ό,τι ξέρουμε σε κανένα από τα συνέδριά μας. Βρίσκονται σε αντίθεση με το καταστατικό μας. Εκεί λέει: «*That the economical emancipation of the working classes is... the great end to which every political movement ought to be subordinate as a means*»¹

Αυτές οι λέξεις «as a means» («ως μέσο») παραλήφθηκαν στη γαλλική μετάφραση που έγινε το 1864 από την επιτροπή Παρισιού. Όταν το γενικό συμβούλιο ζήτησε εξηγήσεις η επιτροπή Παρισιού δικαιολογήθηκε αναφερόμενη στις δυσκολίες της πολιτικής της κατάστασης.

Υπάρχουν όμως και άλλοι ακρωτηριασμοί του αυθεντικού κειμένου του καταστατικού. Η πρώτη αιτιολογική αναφορά στο καταστατικό λέει επιλέξει: ««*The struggle for the emancipation of the working classes means... struggle... for equal rights and duties, and the abolition of all class rule*»²

Η παρισινή μετάφραση μιλάει για «τα ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις», δηλαδή χρησιμοποιεί τη γενική φράση που βρίσκει κανείς σε σχεδόν όλα τα δημοκρατικά μανιφέστα εδώ και έναν αιώνα και που κάθε τάξη ερμηνεύει διαφορετικά, αλλά παραλείπει το συγκεκριμένο αίτημα για «εξαφάνιση των τάξεων».

Μετά διαβάζουμε στη δεύτερη παράγραφο των αναφορών για το καταστατικό:

---

1. Ότι η οικονομική χειραφέτηση της εργατικής τάξης... είναι ο μεγάλος τελικός στόχος, στον οποίο πρέπει να υποτάσσεται κάθε πολιτικό κίνημα, ως μέσο (σ.τ.γ.Ε.).

2. Ο αγώνας για τη χειραφέτηση της εργατικής τάξης είναι... ένας αγώνας... για ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις, και την εξαφάνιση κάθε ταξικής εξουσίας (σ.τ.γ.Ε.).

«That the economical subjection of the *man of labour* to the *monopoliser of the means of labour*, that is the *sources of life* etc.»¹.

Η παρισινή μετάφραση θέτει «κεφάλαιο» στη θέση «means of labour, that is the sources of life», παρόλον ότι η τελευταία έκφραση περιλαμβάνει εξίσου τη γη καθώς και τα άλλα μέσα εργασίας.

Το αρχικό και αυθεντικό κείμενο επανασυστάθηκε στη γαλλική μετάφραση που δημοσιεύθηκε στις Βρυξέλλες το 1866.

*(Konfidentielle Mitteilung - Εμπιστευτική ενημέρωση.
Κείμενο προς την Εκτελεστική Επιτροπή
τον Σοσιαλδημοκρατικό Κόμματος.
Ο Μαρξ το έστειλε τον Μάρτιο του 1870
στον Ludwig Kugelmann στο Ανόδερο,
ώστε ο τελευταίος να το διαβιβάσει
στον Bracke και άλλα μέλη της Επιτροπής)
M. E. W., τ. 16, σελ. 416-418*

Εισαγωγή. Η εκτέλεση.

Από την τελευταία συνεδρίασή μας ο φενιανισμός, το αντικείμενο της συζήτησής μας, πέρασε σε μια νέα φάση. Βαφτίστηκε μέσα στο αίμα από την αγγλική κινέζηση. Οι πολιτικές εκτελέσεις στο Μάντσεστερ μας θιμίζουν τη μοίρα του Τζον Μπράουν στο Χάρπερς Φέρυ². Ανοίγουν μια νέα περίοδο στον αγώνα ανάμεσα στην Ιρλανδία και την Αγγλία. Υπεύθυνοι όλο το κοινοβούλιο και ο φιλελεύθερος τύπος. Ο Γλάδστον. Αιτία: για να διατηρήσουν την υποκριτική επίγνωση ότι δεν ήταν μια πολιτική αλλά μια συνηθισμένη ποινική υπόθεση. Αντίθετη είναι η εντύπωση που προκλήθηκε στην Ευρώπη. Οι Άγγλοι προσπαθούν προφανώς να διατηρήσουν την απόφαση του Μα-

1. Η οικονομική υποταγή του εργάτη σ' αυτόν που μονοπωλεί τα μέσα εργασίας, δηλαδή τις πηγές της ζωής κλπ. (σ.τ.γ.Ε.).

2. (σδησμένο στο χειρόγραφο:) Όμως οι δολοκλήτες μεταχειρίστηκαν τον Τζον Μπράουν τουλάχιστον ως εξεγερμένο και όχι ως κοινό εγκληματία (σ.τ.γ.Ε.).

κρού Κοινοβουλίου¹. Διεκδικούν το θείο δίκαιο, να πολεμούν τους ιρλανδούς πάνω στο πάτριο έδαφός τους, ενώ κάθε ιρλανδός που πολεμάει ενάντια στη βρετανική κυβέρνηση στην Αγγλία θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως προγραμμαμένος. Αναστολή της απόφασης Habeas Corpus². Κατάσταση πολιορκίας. Γεγονότα από το «Chronicle». Οργάνωση «ύπουλων δολοφονιών και βίας» από την κυβέρνηση³. Επεισόδιο με τον Βοναπάρτη⁴.

(...)

1. Το *Μαζρέ Κοινοβούλιο* ψήφισε στις 12 Αυγούστου 1652 στην περίοδο της αγγλικής επανάστασης, μετά την καταστολή της εθνικοαπελευθερωτικής εξέγερσης το 1641-1652 στην Ιρλανδία, την απόφαση για την τάξη στην Ιρλανδία. Η απόφαση παγιτοποιούσε νομοθετικά το από τους άγγλους αποικιοκράτες εγκαθιδρυθέν καθεστώς βίας και τρομοκρατίας στην Ιρλανδία, και επικύρωνε τη ληστεία των ιρλανδικών εδαφών προς το συμφέρον της αγγλικής αστικής τάξης και των «νέων», αστικοποιημένων ευγενών. Σύμφωνα με την απόφαση αυτή κηρύχθηκε η πλειοψηφία του πληθυσμού της Ιρλανδίας ως «ένοχος στάσης». Στους «ενόχους» συγκαταλέχθηκαν ακόμα και εκείνοι οι Ιρλανδοί που παρόλο που δεν συμμετείχαν άμεσα στην εξέγερση, εντούτοις δεν έδειξαν την χωροτούμενη «υποτακτικότητα» προς το αγγλικό κράτος. Αυτοί που κηρύχθηκαν «ένοχοι» κατατάχθηκαν σε κατηγορίες ανάλογα με το βαθμό συμμετοχής τους στην εξέγερση και υπέστησαν σκληρά αντίποινα. Εναντίον τους απαγγέλθηκε η ποινή του θανάτου, στάλθηκαν στην εξορία, ή δημεύθηκε η περιουσία τους. Στις 26 Σεπτεμβρίου 1653 συμπληρώθηκε η απόφαση για την τάξη στην Ιρλανδία με μια νέα απόφαση, που επέβαλε τη βίαιη μετοίκηση των από τη δήμευση πληγέντων Ιρλανδών στην έρημη επαρχία Κόννοτ και την κομητεία Κλάιαρ και διέτασσε το διαιμοιοεσμό της δημευμένης γης των Ιρλανδών μεταξύ των πιστωτών του κοινοβουλίου καθώς και των αξιωματικών και στρατιωτών του αγγλικού στρατού. Και οι δυο αποφάσεις εμπέδωσαν και διέυρυναν τις οικονομικές βάσεις των άγγλων γαιοκτημόνων στην Ιρλανδία (σ.τ.γ.Ε.).

2. Η απόφαση *Habeas Corpus* ψηφίστηκε το 1679 από το αγγλικό κοινοβούλιο. Σύμφωνα με αυτό το νόμο κάθε ένταλμα σύλληψης έπρεπε να είναι αιτιολογημένο και ο σύλληφθείς έπρεπε είτε να προσαχθεί στο δικαστήριο σε σύντομη προθεσμία (3 ως 20 μέρες) είτε να αφεθεί ελεύθερος. Η απόφαση *Habeas Corpus* δεν ίσχυε για περιπτώσεις όπου η κατηγορία αφορούσε προδοσία εναντίον του κράτους, και μπορούσε να τεθεί προσωρινά εκτός ισχύος με απόφαση του κοινοβουλίου (σ.τ.γ.Ε.).

3. Ο Μαρξ για να χαρακτηρίσει την αιματοδαμμένη πολιτική της αγγλικής κυβέρνησης απέναντι στους ιρλανδούς του Φεν χρησιμοποιεί λέξεις που μεταχειρίστηκε η αγγλίδα βίαιη για να αναλύσει την κατάσταση στην προώφνησή της προς το κοινοβούλιο στις 19 Νοέμβριο 1867.

«The Chronicle» – καθολικό εβδομαδιαίο έντυπο, που εκδιδόταν από το 1867 μέχρι το 1868 στο Λονδίνο (σ.τ.γ.Ε.).

4. Ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης τραυμάτισε το 1840 με πυροβολισμό έναν αξιωματικό των κυβερνητικών στρατευμάτων, όταν αποπειράθηκε ανεπιτυχώς

Αλλαγή του χαρακτήρα της αγγλικής κυριαρχίας στην Ιρλανδία.

Το κράτος μόνο εργαλείο των γαιοκτημόνων. Η υποδούλωση χρησιμοποιείται και ως μέσο πολιτικής τιμωρίας. (*Λόρδος Άμπερκορν*. Αγγλία. *Γκέλεν στα σκωτζέζικα υψίπεδα*¹). Προηγούμενη αγγλική πολιτική: εκτόπιση των ιρλανδών από τους άγγλους (Ελίζαμπεθ), στρογγυλοκέφαλοι² (Κρόμγουελ). Από την εποχή της Άννας τον 18ο αιώνα, χαρακτηριστικά για την οικονομική πολιτική είναι μόνο τα μέτρα προστατευτικών τελωνειακών δασμών της Αγγλίας ενάντια στην ίδια της την ιρλανδική αποικία. Στο εσωτερικό αυτής της αποικίας γίνεται η *θρησκεία* δικαιωματικός τίτλος για ιδιοκτησία. Μετά την Ένωση³ σύστημα τοκογλυφικών εκμισθώσεων και ενδιάμεσων

να πραγματοποιήσει πραξικόπημα στη Βουλόνη. Στο γράμμα του στον Μαρξ της 24ης Νοέμβρη 1864 ο Ένγκελς αναφέρεται σ' αυτό το επεισόδιο και παρατηρεί ότι οι άρχοντες τάξεις της Αγγλίας οδήγησαν τους οπαδούς του Φεν στην αγχόνη για μια παρόμοια πράξη, που επιπλέον ψεύτικα τους την φόρτωσαν, ενώ ταυτόχρονα εκδήλωναν την πλέον χαμερπή υποταγή των κολάκων προς τον εστεμμένο εγκληματία, τον Ναπολέοντα τον 3ο (σ.τ.γ.Ε.).

1. Κατά την εξέταση της άθλιας κατάστασης της ιρλανδέζικης αγροτιάς σε σχέση με την «εξαφάνιση των αγαθών», ο Μαρξ αναφέρεται στην ανάλυση διαδικασίας της δίαιης εκτόπισης από τη γη τους των κατοίκων των υψιπέδων της Σκωτίας, των Γκέλεν, από την αγγλο-σκωτσέζικη αριστοκρατία στα τέλη του 18ου – αρχές του 19ου αιώνα. Ο Μαρξ αναφέρεται χαρακτηριστικά σ' αυτή τη διαδικασία στο άρθρο του «Εκλογές – αδιαφανής οικονομική κατάσταση – η δούκισσα του Σάδερλαντ και η σκλαβιά» (βλέπε MEW τ. 8 σ. 499-505) καθώς και στον 1ο τόμο του «Κεφαλαίου», κεφ. 24 (MEW, τ. 23 σ. 756-760) (σ.τ.γ.Ε.).

2. *Στρογγυλοκέφαλους* ονόμαζαν στην αγγλική επανάσταση του 1642-1649 τους οπαδούς του κοινοβουλίου εξαιτίας των με πουριτανικό τρόπο κοντοκουρεμένων μαλλιών τους, σε αντίθεση με τους ιππότες, τους οπαδούς του βασιλιά, που είχαν μακριά μαλλιά (σ.τ.γ.Ε.).

3. Αναφορά στην *Αγγλο-Ιρλανδική Ένωση*, που επιδιλήθηκε από την αγγλική κυβέρνηση στην Ιρλανδία μετά την καταστολή της ιρλανδικής εξέγερσης του 1798. Η ένωση, που τέθηκε σε ισχύ την 1 Γενάρη 1801, κατέλυσε και τα τελευταία ίχνη της αυτονομίας της Ιρλανδίας και διάλυσε το ιρλανδικό κοινοδούλιο. Εμπέδωσε την αγγλική αποικιακή κυριαρχία στην Ιρλανδία. Μια από τις συνέπειες της ένωσης ήταν κύρια η κατάργηση των προστατευτικών δασμών, που είχε εγκαينάσει το ιρλανδικό κοινοδούλιο στα τέλη του 18ου αιώνα με σκοπό την προστασία της δημιουργούμενης ιρλανδικής βιομηχανίας. Η κατάργηση των δασμών αυτών είχε σαν αποτέλεσμα την πλήρη καταστροφή της ιρλανδικής βιομηχανίας (σ.τ.γ.Ε.).

εκμισθωτών, όμως οι ιρλανδοί, έστω και καταπιεσμένοι στο έπακρο, παραμείναν κάτοχοι της δικής τους γης. Τωρινό σύστημα: ήσυχη, επαγγελματική καταστροφή, κυβέρνηση απλό εργαλείο των γαιοκτημόνων (και των τοκογλύφων).

Από αυτή την αλλαγμένη κατάσταση:

1. *Τυπικό χαρακτηριστικό του φενιανισμού: σοσιαλιστικό κίνημα, κίνημα των κατώτερων τάξεων.*

2. *Μη καθολικός χαρακτήρας του κινήματος*

Οι ιερείς ήταν στην ηγεσία, όσο ο αγώνας ήταν για τη χειραφέτηση των καθολικών¹ και ο αρχηγός τους, Ντάνιελ Ο' Κόνελ, κατείχε ηγετική θέση στο ιρλανδικό κίνημα. Γελοίος παπισμός των άγγλων. Υψηλοί καθολικοί ιερωμένοι ενάντια στον φενιανισμό.

3. *Κανένας αντιπροσωπευτικός ηγέτης στο βρετανικό κοινοβούλιο*

Ιδιαιτερότητα του κινήματος Ο' Κόνελ της φυσικής δίας. Διάλυση του ιρλανδικού κόμματος στο κοινοβούλιο.

4. *Εθνικός χαρακτήρας.* Επιρροή του ευρωπαϊκού κινήματος και της αγγλικής φρασεολογίας.

5. *Αμερική, Ιρλανδία, Αγγλία* τρία θέατρα της δράσης. Ηγετικός ρόλος Αμερικής.

6. *Δημοκρατικό κίνημα*, μια και η Αμερική είναι Δημοκρατία.

Τώρα έχω παρουσιάσει τα τυπικά χαρακτηριστικά του φενιανισμού.

(Σχέδιο ενός λόγου σχετικά με το Ιρλανδικό ζήτημα, ο οποίος δεν εκφωνήθηκε ποτέ)
M.E.W., τ. 16, σελ. 439 και 442-443 (1867)

---

1. Αγώνας χειραφέτησης των καθολικών Κίνημα στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα για την κατάργηση των περιορισμών στα πολιτικά δικαιώματα των καθολικών που ήταν κύρια Ιρλανδοί. Στην Ιρλανδία, το κίνημα αυτό καθοδηγείτο από τη φιλελεύθερη αστική τάξη, με επικεφαλής τον Ο' Κόνελ. Αυτός με το σύνθημα της χειραφέτησης των καθολικών συνεπήρε τις μάζες των αγροτών. Το 1829 καταργήθηκαν αυτοί οι περιορισμοί από το αγγλικό κοινοβούλιο. Οι καθολικοί απόκτησαν το δικαίωμα να εκλέγονται στο κοινοβούλιο και να στελεχώνουν μερικές κυβερνητικές θέσεις. Ταυτόχρονα αυξήθηκε η απαιτούμενη περιουσία στο πενταπλάσιο. Με τη βοήθεια αυτού του ελιγμού οι άρχουσες τάξεις στην Αγγλία προσπάθησαν να πάρουν με το μέρος τους το ανώτερο στρώμα της ιρλανδικής αστικής τάξης και των καθολικών γαιοκτημόνων, έτσι ώστε να διασπάσουν μ' αυτό τον τρόπο το ιρλανδικό εθνικό κίνημα (σ.τ.γ.Ε.).

Από την οπτική των μεγαλογαιοκτημόνων η απελευθέρωση των αγροτών θεωρείται σχεδόν σαν παραίτηση από την πολιτική τους εξουσία. Όταν απελευθερωθούν οι δουλοπάροικοι πραγματικά ποιος φραγμός μένει στους μεγαλογαιοκτήμονες απέναντι στην αυθαιρεσία του τσάρου; Και παραπέρα, τι θα γίνει με τους φόρους, που η Ρωσία έχει τόσο ανάγκη και που το ύψος τους εξαρτάται από την πραγματική αξία της γης; Και τι θα γίνει με τους αγρότες; Όλα αυτά τα ζητήματα συζητιώνται και προσφέρονται για ισχυρές θέσεις, πίσω από τις οποίες οχυρώνονται οι οπαδοί της δουλοπαροικίας. Αυτή η ιστορία είναι τόσο παλιά όσο η ιστορία των λαών. Στην πραγματικότητα δεν μπορεί κανείς να απελευθερώσει την καταπιεζόμενη τάξη, χωρίς να δλώψει την τάξη που ζει από την καταπίεσή της και χωρίς ταυτόχρονα να αναστατώσει όλο το εποικοδόμημα του κράτους, που στηρίζεται πάνω σε μια τέτοια άθλια κοινωνική βάση. Όταν έρθει η ώρα για μια τέτοια αλλαγή, κατ' αρχήν εμφανίζεται μεγάλος ενθουσιασμός, ανταλλάσσονται χαρούμενα συγχαρητήριες ευχές για την καλή θέληση και των δύο πλευρών, εορταστικοί λόγοι για τη γενική αγάπη, για την πρόοδο και παρόμοια. Αλλά μόλις τη θέση των λόγων πρέπει να πάρουν τα έργα, μερικοί υποχωρούν, φοβούμενοι τα πνεύματα που οι ίδιοι φώναξαν, ενώ οι περισσότεροι διακηρύσσουν την αποφασιστικότητά τους να αγωνισθούν για τα πραγματικά ή τα φανταστικά τους συμφέροντα. Μόνο κάτω από την πίεση της επανάστασης ή σαν αποτέλεσμα ενός πολέμου ήταν σε θέση οι νόμιμες κυβερνήσεις της Ευρώπης να καταργήσουν τη δουλοπαροικία. Η πρωσική κυβέρνηση μόλις τότε τόλμησε να σκεφθεί την απελευθέρωση των αγροτών όταν υπόφερε κάτω από το σιδερένιο ζυγό του Ναπολέοντα. Ακόμη και τότε όμως έλυσε το πρόβλημα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε το 1848 έπρεπε να καταπιαστεί κανείς ακόμα μια φορά μ' αυτό. Και σήμερα ακόμα παραμένει, έστω και με αλλαγμένη μορφή, ένα ζήτημα που θα πρέπει να επιλυθεί σε μια μελλοντική επανάσταση. Στην Αυστρία δεν ήταν ούτε η νόμιμη κυβέρνηση ούτε η καλή θέληση των αρχουσών τάξεων που έλυσε αυτά τα ζητήματα, αλλά η επανάσταση του 1848 και η εξέγερση των Ούγγρων. Στη Ρωσία ο Αλέξανδρος ο 1ος και ο Νικόλαος προσπάθησαν, όχι δέδαια από κάποια ανθρωπιστικά αίτια αλλά από λόγους που ανάγονται στην κρατική λογική, να επιφέρουν με

ειρηνικό τρόπο μια αλλαγή της θέσης των λαϊκών μαζών¹, όμως απέτυχαν και οι δυο. Θα πρέπει όμως να προσθέσουμε, ότι ο Νικόλαος μετά την επανάσταση του 1848/49 εγκατέλειψε τα δικά του τα παλιότερα σχέδια απελευθέρωσης και έγινε ο ένθερμος θιασώτης του συντηρητισμού. Όσον αφορά τον Αλέξανδρο τον 2ο, δεν είχε βέβαια την επιλογή να ξυπνήσει ή όχι τα στοιχεία που κοιμόντουσαν. Η κληρονομιά του πολέμου που του είχε αφήσει ο πατέρας του ζητάγε από τις ρωσικές λαϊκές μάζες ανήκουστες θυσίες, για την έκταση των οποίων μπορεί να διαμορφώσει κανείς άποψη με βάση ένα απλό γεγονός. Στο διάστημα από το 1853 μέχρι το 1856 αυξήθηκε το σε κυκλοφορία ευρισκόμενο ποσό ακάλυπτου χαρτονομίσματος από 333 εκατομμύρια σε περίπου 700 εκατομμύρια ρούβλια, όπου όλη αυτή η αύξηση του χαρτονομίσματος στην πραγματικότητα παριστούσε μόνο προβλεπόμενους φόρους. Ο Αλέξανδρος ο 2ος απλά ακολούθησε το παράδειγμα του Αλέξανδρου του 1ου, που κατά τη διάρκεια του πολέμου ενάντια στον Ναπολέοντα παρηγορούσε τους αγρότες με υποσχέσεις για απελευθέρωση. Εκτός αυτού ο περασμένος πόλεμος τέλειωσε με μια επονειδιστή ήττα, τουλάχιστον στα μάτια των δουλοπάροικων, από τους οποίους δεν μπορεί κανείς να περιμένει να διαβλέπουν τα μυστικά της διπλωματίας. Και να ξεκινάει τη νέα εξουσία του με ολοφάνερες ήττες και ταπεινώσεις και ταυτόχρονα να αθετεί τις υποσχέσεις που έκανε στους αγρότες κατά τη διάρκεια του πολέμου – να αποτολμήσει ένα τέτοιο δῆμα ήταν ακόμα και για τον τσάρο υπερβολικά επικίνδυνο.

*(Die Frage der Aufhebung der Leibeigenschaft in Rußland –
Το ζήτημα της κατάργησης της δουλοπαροικίας στη Ρωσία,
άρθρο στην New York Daily Tribune 19.10.1858)
M.E.W., τ. 12, σελ. 591-592 (1858)*

Έχω δείξει στο Κεφάλαιο ότι η μεταμόρφωση της φεουδαλικής παραγωγής σε καπιταλιστική παραγωγή έχει ως αφετηρία της την απαλλοτρίωση των παραγωγών και ιδιαιτέρως ότι η

---

1. Αναφορά του Μαξ στο διάταγμα του Αλέξανδρου του 1ου της 20ης Φλεβάρη 1803 «Για την απελευθέρωση των αγροτών από τους κατόχους των

δόση όλης αυτής της εξέλιξης είναι η απαλλοτριώση των αγροτών (...) Περιορίσα λοιπόν αυτό το «ιστορικά αναπόφευκτο» στις χώρες της δυτικής Ευρώπης (...) Χωρίς άλλο, αν η καπιταλιστική παραγωγή είναι να εγκαθιδρυθεί στη Ρωσία, τότε πρέπει η μεγάλη πλειοψηφία των αγροτών, δηλαδή του ρωσικού λαού, να μετατραπεί σε μισθωτούς εργάτες και συνεπώς να απαλλοτριωθεί, μέσα από την προηγούμενη κατάργηση της κοινοτικής ιδιοκτησίας. Αλλά σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί αυτό που συνέβη στη Δύση να αποδείξει εδώ τίποτα (...)

Αφήνοντας κατά μέρος κάθε περισσότερο ή λιγότερο θεωρητικό ζήτημα, δεν χρειάζεται καν να σας πω ότι η ίδια η ύπαρξη της ρωσικής κοινότητας απειλείται σήμερα από τη συνομοσία ισχυρών ομάδων συμφερόντων. Ένα ιδιαίτερο είδος καπιταλισμού, που τρέφεται σε βάρος των αγροτών με τη μεσολάβηση του κράτους, έχει στραφεί ενάντια στις κοινότητες. Αυτός ο καπιταλισμός έχει συμφέρον να τις καταστρέψει. Είναι επίσης στο συμφέρον των τσιφλικιάδων, να συγκροτήσουν τους αγρότες που κατέχουν μια μεγαλύτερη ή μικρότερη έγγεια ιδιοκτησία σε μια αγροτική μέση τάξη και να μετατρέψουν τους φτωχούς καλλιεργητές – δηλαδή τη μάζα – σε απλούς μισθωτούς εργάτες. Αυτό θα σήμαινε φθηνότερη εργασία! Και πώς θα μπορούσε να αντισταθεί η κοινότητα, που το κράτος την απομυζά με τα χρηματικά χρέη, το εμπόριο την ληστεύει, οι τσιφλικιάδες την εκμεταλλεύονται και η τοκογλυφία την διαβρώνει από τα μέσα;

Αυτό που απειλεί τη ζωή της ρωσικής κοινότητας δεν είναι ούτε το ιστορικά αναπότρεπτο ούτε μια θεωρία. Είναι η καταπίεση από τη μεριά του κράτους και η εκμετάλλευση από τους διεισδύοντες καπιταλιστές, οι οποίοι έχουν αυξήσει τη δύναμή τους μέσω αυτού του ίδιου του κράτους και εις βάρος και εναντίον των αγροτών.

(Γράμμα στην V.I. Sassulitsch, δεύτερη γραφή)
M.E.W., τ. 19, σελ. 396-400 (1881)

υποστατικών τους με καθορισμό των όρων, που ύασιζονται σε αμοιβαία συμφωνία», καθώς και τα διατάγματα του Νικόλαου τον Ιούνιο του 1842, 1844, 1846 και 1847 (σ.τ.γ.Ε.).

Σε επαναστατικές συνθήκες -, πολύ περισσότερο από τις συνηθισμένες περιόδους - το πεπρωμένο των στρατευμάτων αντικατοπτρίζει την αληθινή φύση των πολιτικών κυθερνήσεων. Η κεντρική χούντα, στην οποία είχε ανατεθεί να εκδιώξει τους εισβολείς από το ισπανικό έδαφος, σύρθηκε λόγω της επιτυχίας των εχθρικών όπλων από τη Μαδρίτη στη Σεβίλλη και από τη Σεβίλλη στο Κάντιθ. Εκεί βρήκε ένα άδοξο τέλος.

(*Die Revolution in Spanien III -*

Η επανάσταση στην Ισπανία - τρίτο μέρος, άρθρο στην New York Daily Tribune 20.10.1854)

M. E. W., τ. 10, σελ. 449

Ο Ματσίνι εμφανιζόταν μέχρι στιγμής ως η κεφαλή των δημοκρατικών φορμαλιστών στην Ευρώπη. Επειδή οι τελειταίοι ενδιαφερόντουσαν αποκλειστικά για την πολιτική μορφή του κράτους, δεν είχαν μάτια για την οργάνωση της κοινωνίας, πάνω στην οποία εδράζεται το πολιτικό εποικοδόμημα. Καυχόμενοι για τον ψεύτικο ιδεαλισμό τους, θεωρούσαν μειωτικό για την υπόληψή τους να εξοικειωθούν με τα οικονομικά δεδομένα. Τίποτε δεν είναι ευκολότερο από το να είσαι ιδεαλιστής σε βάρος άλλων ανθρώπων. Ένας καλοχορτασμένος άνθρωπος μπορεί εύκολα να στραβομουτσουιάζει για τον υλισμό των πεινασμένων ανθρώπων, που ζητάνε χυδαίο ψωμί αντί για υψηλές ιδέες. Η τριανδρία της ρωμαϊκής Δημοκρατίας του 1848¹, που άφησε τους αγρότες της Καμπανίας σε κατάσταση σκλαβιάς, πολύ χειρότερης απ' αυτή των προγόνων τους στην εποχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, επικροτούσε όταν κάποιος ξεθύμαινε απεραντολογώντας για τη χαμηλή διανοητική κατάσταση στην επαρχία.

Κάθε πραγματική πρόοδος στη μοντέρνα ιστοριογραφία επιτεύχθηκε με την κατάδυση από την πολιτική επιφάνεια στα βά-

---

1. Ο Μαρξ εννοεί τη μετριοπαθή και ταλαντευόμενη πολιτική της τριανδρίας της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας του 1849 - Ματσίνι, Σάφι και Αρμελίνι. Τα μέτρα της τριανδρίας στο ζήτημα των αγροτών, παρόλο που είχαν προοδευτικό χαρακτήρα, στην πράξη δεν οδηγούσαν σε αλλαγή των αγροτικών σχέσεων στο χωριό και δεν έφεραν καμιά πραγματική δελτίωση στη δύσκολη θέση των ιταλών αγροτών (σ.τ.γ.Ε.).

θη της κοινωνικής ζωής. Διερευνώντας τις διαφορετικές φάσεις εξέλιξης της έγγειας ιδιοκτησίας ο Ντυρό ντε λα Μαλ μας έδωσε το κλειδί για τις τύχες εκείνης της κοσμοκαταχτήτρας πόλης, που δίπλα του οι παρατηρήσεις του Μοντεσκιέ για το μεγαλείο και την πτώση της¹ φαίνονται σχεδόν σαν απαγγελία σχολιαρό-παιδου. Ο σεβασμός Λελεβέλ με την κοπιαστική διερεύνηση των οικονομικών σχέσεων², οι οποίες μετέτρεψαν τον πολωνό αγρότη από ελεύθερο σε δουλοπάροικο, συνθέτουν περισσότερο στην αποσαφήνιση των σχετικών με την υποδούλωση της χώρας του ζητημάτων, από όλη τη σωρεία των συγγράφων, που το πνευματικό τους κεφάλαιο συνίσταται απλά στην καταγγελία της Ρωσίας. Ακόμη και ο κύριος Ματσίνι δεν απαξιώνει να στέκεται λίγο σε κοινωνικές πραγματικότητες, στα συμφέροντα των διαφορετικών τάξεων, σε εισαγωγές και εξαγωγές, σε τιμές των προς χρήση αντικειμένων, σε νοίκια και άλλα χυδαία πράγματα. Ίσως να έχει πληγεί από το μεγάλο, αν όχι θανατηφόρο κτύπημα, που δόθηκε στη Δευτερη Αυτοκρατορία, όχι από τα μανιφέστα των δημοκρατικών επιτροπών, αλλά από την εμπορική κρίση που άρχισε στη Νέα Υόρκη για να συμπεριλάβει ολόκληρο τον κόσμο. Ας ελπίσουμε μόνο ότι δε θα σταθεί σ' αυτό το σημείο, αλλά ότι, χωρίς ψεύτικη περηφάνεια, θα περάσει σε μια συνολική μεταρρύθμιση της πολιτικής του κατήχησης κάτω από το φως της οικονομικής επιστήμης.

(*Mazzini und Napoleon –
O Mazzini και ο Ναπολέων .
αρθρο στην New York Daily Tribune , 11.5.1858)
M.E.W., τ. 12, σελ. 420-421*

Η φιλελεύθερη δελγική κυδέρνηση, η κυδέρνηση Ροζιέ, όπως όλες οι φιλελεύθερες κυδερνήσεις, δεν είναι παρά μια κυδέρνηση των καπιταλιστών, των τραπεζιτών, της μεγάλης αστικής

1. Πρόκειται για το διδύο του Ντυρό ντε λα Μαλ «Πολιτική Οικονομία των Ρωμαίων». Τομ. 1-2. Παρίσι 1840, και για το διδύο του Μοντεσκιέ «Σκέψεις για τα αίτια του μεγαλείου των Ρωμαίων και της πτώσης τους», που η πρώτη του έκδοση εμφανίστηκε ανώνυμα το 1734 στο Άμστερνταμ (σ.τ.γ.Ε.).

2. Ζοακίμ Λελεβέλ: «Σκέψεις για την πολιτική κατάσταση της παλιάς Πολωνίας και την ιστορία του λαού της». Παρίσι 1844 (σ.τ.γ.Ε.).

τάξης. Θα δούμε αμέσως, πώς, σε πείσμα της αυξανόμενης εξαθλίωσης και της θυθιζόμενης βιομηχανίας, δεν περιφρονεί τα πλέον εξευγενισμένα μέσα, ώστε να εκμεταλλεύεται διαρκώς και χωρίς παύση το σύνολο του λαού προς όφελος των θαρόνων των τραπεζών.

(Marx-Engels, *Der «konstitutionelle Musterstaat» – Το «συνταγματικό κράτος-πρότυπο»*, άρθρο στην *Rheinische Zeitung*, 22.10.1848)
M. E. W., τ. 5, σελ. 438

Ο Βέλγος κεφαλαιοκράτης απόκτησε καλή φήμη στον κόσμο με το εκκεντρικό του πάθος γιαυτό που ονομάζει *ελευθερία της εργασίας* (la liberté du travail). Είναι τόσο προκατειλημμένος υπέρ της ελευθερίας των εργατών του να δουλεύουν γιαυτόν χωρίς διαφορά ηλικίας και φύλου όλες τις ώρες της ζωής τους, ώστε πάντοτε απέρριπτε με τη μεγαλύτερη αγανάκτηση κάθε εργοστασιακό νόμο που του παρεμπόδιζε αυτή την ελευθερία. Απλά και μόνο η ιδέα, ότι ένας κοινός εργάτης θα ήταν τόσο αχρείος ώστε να επιδιώκει έναν ψηλότερο στόχο από το να πλουτίζει τον κύριο και αφέντη του, τον κατά φύση προϊστάμενό του, του προκαλεί ρίγη. Δεν θέλει μόνο ο εργάτης του να μείνει ένας άθλιος δούλος που δουλεύει παραπάνω και πληρώνεται λιγότερο, αλλά όπως κάθε ιδιοκτήτης σκλάβων θέλει τον εργάτη του να είναι ένας έρπων, υποτακτικός, ηθικά υποδουλωμένος, θρησκευτικά ταπεινωμένος δούλος με θρυμματισμένη την καρδιά. Εξού και η παρανοϊκή οργή του ενάντια στις απεργίες. Η απεργία είναι γιαυτόν η βλασφημία του θεού, η εξέγερση των σκλάβων, σημάδι ενός κοινωνικού κατακλυσμού. Δώστε λοιπόν σε τέτοιους ανθρώπους – που είναι φριχτοί από δειλία – την αδιαίρετη, ανεξέλεγκτη δηλαδή απόλυτη κρατική εξουσία, όπως πραγματικά συμβαίνει στο Βέλγιο και δεν χρειάζεται πια να εκπλήσσεσθε που σε μια τέτοια χώρα χρησιμοποιούνται το ξίφος, η ξιφολόγη και τα όπλα ως νόμιμα και φυσιολογικά εργαλεία για να συμπίεσουν τους μισθούς και να τινάξουν τα κέρδη στα ύψη. Αλλά ποιον άλλο σκοπό θα μπορούσε να εξυπηρετεί αληθινά ο ύεργικός στρατός; Όταν με διαταγή της επίσημης Ευρώπης το Βέλγιο ανακηρύχθηκε ουδέ-

τερη χώρα¹ θα μπορούσε αυτονόητα να της είχε απαγορευθεί η πολυέξοδη πολυτέλεια ενός στρατού, εκτός ίσως από μια χούφτα από στρατιώτες παρελάσεων που θα ήταν απαραίτητοι για το βασιλικό παιχνίδι με τις μαριονέττες. Και όμως, το Βέλγιο περιέχει μέσα στα 536 τετραγωνικά μίλια επιφάνειάς του περισσότερο στρατό ξηράς από το Ηνωμένο Βασίλειο ή τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η μάχιμη υπηρεσία αυτού του ουδετεροποιημένου στρατού υπολογίζεται κατά τρόπο ολέθριο με βάση τις επιδρομές του ενάντια στην εργατική τάξη.

Είναι εύκολα κατανοητό, ότι η *Διεθνής Εργατική Ένωση* δεν ήταν καλοδεχούμενος επισκέπτης στο Βέλγιο. Αφορισμένη από τους ιερείς, δυσφημισμένη από τον αξιότιμο τύπο γρήγορα ήρθε σε διαμάχη με την κυβέρνηση. Η τελευταία δοκίμασε τα πάντα για να την ξεφορτωθεί προσπαθώντας να την καταστήσει υπεύθυνη για τις απεργίες στα ανθρακορυχεία του Σαρλερουά το 1867 μέχρι το 1868. απεργίες, οι οποίες σύμφωνα με τον αμετάβλητο βελγικό κανόνα τέλειωσαν με επίσημο αιματοκύλισμα και δικαστική δίωξη των θυμάτων.

(...)

Η βελγική κυβέρνηση που μετά τις επαναστάσεις του 1848/49 κατάφερε να της δοθεί παράταση ζωής με το να γίνει ο πολιτικός-αστυνομικός πράκτορας των αντιδραστικών κυβερνήσεων της ευρωπαϊκής ηπείρου, καυχιέται πιθανά ότι σήμερα και πάλι μπορεί να αποτρέψει τον επαπειλούμενο κίνδυνο με το να παίξει εμφανώς το χωροφύλακα του κεφαλαίου ενάντια στην εργασία. Όμως αυτό είναι μια μεγάλη πλάνη. Αντί να εμποδίσει την καταστροφή, απλά θα την επιταχίνει. Με το να κάνει το Βέλγιο σύνθημα και γελοιογραφία για τις λαϊκές μάζες όλου του κόσμου, εξαφανίζεται το τελευταίο εμπόδιο που αντιστέκεται στις ορέξεις εκείνων των Δυναστών, που επιθυμούν να σβήσουν το όνομά του από τον χάρτη της Ευρώπης.

Το γενικό συμβούλιο της *Διεθνούς Εργατικής Ένωσης* καλεί τους εργάτες της Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών να

---

1. Αμέσως μετά την αστική επανάσταση του 1830 στο Βέλγιο και την απόσπασή του από την Ολλανδία, ανακηρύχθηκε το Βέλγιο το Γενάρη του 1831 ουδέτερη χώρα σύμφωνα με το πρωτόκολλο της διάσκεψης του Λονδίνου των πέντε μεγάλων δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Αυστρία και Πρωσία) (σ.τ.γ.Ε.).

οργανώσουν χρηματικούς έθρανους για να απαλύνουν τον πόνο των χηρών, των γυναικών και των παιδιών των θυμάτων στο Βέλγιο, για να πληρωθούν τα έξοδα υπεράσπισης των κατηγορούμενων εργατών και για να προωθηθεί η εξέταση που προτίθεται να κάνει η επιτροπή Βρυξελλών.

(*Die belgischen Metzelerien –*
Οι σφαγές στο Βέλγιο , κείμενο προκήρυξης
της Διεθνούς με ημερ. 4.5.1869)
M.E.W., τ. 16, σελ. 352-53 και 354

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

*Η οικονομική λειτουργία
του αστικού κράτους*

Το κεφάλαιο όμως, με το χωρίς όρια τυφλό πάθος του και με τη δουλιά λυκανθρώπου για υπερεργασία, συμπαράσχει όχι μόνο τα ηθικά, μα και τα καθαρά φυσικά ανώτατα όρια της εργάσιμης ημέρας. Σφετερίζεται το χρόνο που είναι απαραίτητος για την ανάπτυξη, την εξέλιξη και τη διατήρηση της υγείας του σώματος. Ληστεύει το χρόνο που απαιτείται για την κατανάλωση καθαρού αέρα και ηλιακού φωτός. Τσιγκουνεύεται το χρόνο που είναι απαραίτητος για το φαγητό και όπου μπορεί τον ενσωματώνει στην ίδια τη διαδικασία παραγωγής, έτσι που τροφοδοτούν με φαγητό τον εργάτη σαν απλό μέσο παραγωγής, όπως τροφοδοτούν με κάρβουνο το ατμοκάζανο και με γράσο ή λάδι τις μηχανές. Τον υγιεινό ύπνο που είναι απαραίτητος για τη συγκέντρωση, την ανανέωση και το φρεσκάρισμα της ζωικής δύναμης, τον περιορίζει το κεφάλαιο σε τόσες ώρες απονάρκωσης, όσες είναι οπωσδήποτε απαραίτητες για να ξαναζωντανέψει ένας απόλυτα εξαντλημένος οργανισμός. Αντί τα όρια της εργάσιμης ημέρας να τα καθορίζει εδώ η φυσιολογική συντήρηση της εργασιακής δύναμης, αντίστροφα η μεγαλύτερη δυνατή ημερήσια κατανάλωση της εργασιακής δύναμης – όσο νοσηρά δίκαιη και επίπονη κι αν είναι η κατανάλωση αυτή – καθορίζει τα όρια για το χρόνο ανάπαισης του εργάτη. Το κεφάλαιο δε ρωτάει για τη διάρκεια ζωής της εργασιακής δύναμης. Αυτό που το ενδιαφέρει είναι αποκλειστικά και μόνο το ανώτατο όριο εργασιακής δύναμης που μπορεί να ρευστοποιηθεί μέσα σε μια εργάσιμη ημέρα. Το σκοπό αυτό τον πετυχαίνει ελαττώνοντας τη διάρκεια της εργασιακής δύναμης, όπως ένας άπληστος γεωργός πετυχαίνει μια μεγαλύτερη απόδοση του εδάφους καταληστεύοντας τη γονιμότητά του.

Έτσι, με την επιμήκυνση της εργάσιμης ημέρας η κεφαλαιοκρατική παραγωγή, που είναι ουσιαστικά παραγωγή υπεραξίας, απομύζηση υπερεργασίας, δεν παράγει απλά το μαρρασμό

της ανθρώπινης εργασιακής δύναμης, που στερείται τους κανονικούς όρους της ηθικής και σωματικής ανάπτυξης και δραστηριότητάς της. Παράγει την πρόωγη εξάντληση και θανάτωση αυτής της ίδιας της εργασιακής δύναμης¹. Παράτεινει για ένα ορισμένο διάστημα τον παραγωγικό χρόνο του εργάτη συντομεύοντας το χρόνο της ζωής του.

Η αξία της εργασιακής δύναμης όμως περιζλείει την αξία των εμπορευμάτων που απαιτούνται για την αναπαραγωγή του εργάτη ή για τη φυσική αναπαραγωγή της εργατικής τάξης. Αν λοιπόν η παρά φύση παρόταση της εργάσιμης ημέρας που επιδιώκει κατ' ανάγκην το κεφάλαιο με την χωρίς μέτρο ορμή του για αυτοαξιοποίηση, συντομεύει τη διάρκεια ζωής των μεμονωμένων εργατών και επομένως τη διάρκεια της εργασιακής τους δύναμης, γίνεται απαραίτητη η γρηγορότερη αντικατάσταση των φθαρμένων εργατών και επομένως η διάθεση μεγαλύτερων κόστων φθοράς για την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, ακριδώς όπως το μέρος της αξίας μιας μηχανής που πρέπει ν' αναπαράγεται καθημερινά είναι τόσο μεγαλύτερο, όσο γρηγορότερα φθείρεται η μηχανή. Φαίνεται λοιπόν ότι το κεφάλαιο οδηγείται από το ίδιο του το συμφέρον προς μια κανονική εργάσιμη ημέρα.

(*Το Κεφάλαιο* τ. Ι)

M.E.W., τ. 23, σελ. 280-281 (1867)

Εάν η γενίκευση της εργατικής νομοθεσίας έχει γίνει αναπόφευκτη, ως μέσο για τη φυσική και πνευματική προστασία της εργατικής τάξης, παράλληλα γενικεύει και επιταχύνει, όπως ήδη σημειώσαμε, τη μετατροπή των σκόρπιων μικρής κλίμακας εργασιακών διαδικασιών σε εργασιακές διαδικασίες που συνδέονται μεταξύ τους σε μεγάλη, κοινωνική κλίμακα, δηλαδή γενικεύει και επιταχύνει τη συγκέντρωση του κεφαλαίου και τη μονοκρατορία του εργοστασιακού συστήματος. Καταστρέφει

---

1. «Στις προηγούμενες εκθέσεις μας παραθέσαμε τις διαπιστώσεις διαφόρων έμπειρων εργοστασιαρχών που λένε ότι οι υπερωρίες... περιζλείουν οπωσδήποτε τον κίνδυνο να εξαντλήσουν πρόωρα την εργατική δύναμη των ανθρώπων». («Children's Employment Commission 4th Report, 1865», 64, σελ. XIII).

όλες τις αρχαϊκές και μεταβατικές μορφές, πίσω από τις οποίες κρύβεται ακόμα ως ένα βαθμό η κυριαρχία του κεφαλαίου και τις αντικαθιστά με την άμεση και απροκάλυπτη κυριαρχία του. Με τον τρόπο αυτόν γενικεύει επίσης τον άμεσο αγώνα ενάντια σε αυτήν την κυριαρχία. Ενώ στο κάθε επιμέρους εργαστήριο επιβάλλει την ομοιομορφία, την κανονικότητα, την τάξη και την οικονομία, πολλαπλασιάζει σε γενικές γραμμές την αναρχία και τις καταστροφές της καπιταλιστικής παραγωγής, την ένταση της εργασίας και τον ανταγωνισμό ανάμεσα στο σύστημα των μηχανών και τον εργάτη, μέσα από την τεράστια ώθηση που δίνουν στην τεχνική ο περιορισμός και η ρύθμιση της εργάσιμης μέρας. Καταστρέφοντας τις σφαίρες της μικρής παραγωγής και της εργασίας στο σπίτι, καταστρέφει τα τελευταία καταφύγια των «υπεράριθμων» και μαζί την ασφαλιστική δικλείδα που υφίστατο μέχρι τώρα για το συνολικό κοινωνικό μηχανισμό. Αναπτύσσοντας τους υλικούς όρους και τον κοινωνικό συνδυασμό της παραγωγικής διαδικασίας αναπτύσσει τις αντιφάσεις και τους ανταγωνισμούς της κεφαλαιοκρατικής της μορφής και συνεπώς παράλληλα τα στοιχεία για την οικοδόμηση μιας νέας κοινωνίας και τις ροπές μετασχηματισμού της παλιάς.

(Το Κεφάλαιο, τ. Ι)

M.E.W., τ. 23, σελ. 525-26 (1867)

Αν παραβλέψουμε τα τελείως ελαστικά όρια της εργάσιμης ημέρας, δεν προκύπτει από την ίδια τη φύση της εμπορευματικής ανταλλαγής κάποιο όριο της εργάσιμης ημέρας, επομένως κάποιο όριο της υπερεργασίας. Ο κεφαλαιοκράτης υπερασπίζεται το δίκαιό του ως αγοραστής όταν επιχειρεί να επιμηκύνει όσο το δυνατόν περισσότερο την εργάσιμη ημέρα και όπου είναι δυνατόν να κάνει τη μια εργάσιμη ημέρα δυο. Από την άλλη μεριά η ειδική φύση του πωλούμενου εμπορεύματος εμπεριέχει ένα όριο στην κατανάλωσή του από τον αγοραστή και ο εργάτης υπερασπίζεται το δικαίωμά του ως πωλητής όταν επιχειρεί να περιορίσει την εργάσιμη ημέρα σε ένα καθορισμένο κανονικό μέγεθος. Υπάρχει λοιπόν εδώ μια αντινομία, δίκαιο εναντίον δικαίου, που και τα δύο είναι εξίσου κατοχυ-

ρωμένα από το νόμο της ανταλλαγής εμπορευμάτων. Ανάμεσα σε ίσα δίκαια αποφασίζει η βία. Γιαντό η ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας παρουσιάζεται στην ιστορία της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής ως πάλι για τα όρια της εργάσιμης ημέρας – πάλι ανάμεσα στο συνολικό κεφαλαιοκράτη, δηλαδή την τάξη των κεφαλαιοκρατών, και στο συνολικό εργάτη, δηλαδή την εργατική τάξη.

(Το Κεφάλαιο τ. 1)

M.E.W., τ. 23, σελ. 249 (1867)

Το κεφάλαιο αδιαφορεί για την υγεία και τη διάρκεια ζωής του εργάτη, εκτός εάν υποχρεωθεί από την κοινωνία να τις υπολογίζει¹. Στην κατηγορία για σωματικό και πνευματικό μαρρασμό, για πρόωγο θάνατο και για το μαρτύριο της υπερβολικής εργασίας απαντάει: Δεν θάπρεπε να μας δασανίζει αυτό το δάσανο μια που αυξάνει τις απολαύσεις μας (τα κέρδη)². Σε γενικές γραμμές όμως αυτό δεν εξαρτάται από την καλή ή κακή πρόθεση του μεμονωμένου κεφαλαιοκράτη. Ο ελεύθερος ανταγωνισμός επιβάλλει την ισχύ των εγγενών νόμων της καπιταλιστικής παραγωγής ως ένα εξωτερικό αναγκαστικό νόμο που αντιπαρατίθεται στο μεμονωμένο κεφαλαιοκράτη³.

---

1. «Παρότι η υγεία του πληθυσμού είναι ένα τόσο σπουδαίο στοιχείο του εθνικού κεφαλαίου, φοβούμεστε ότι θα υποχρεωθείτε να ομολογήσουμε ότι οι κεφαλαιοκράτες δεν είναι καθόλου διατεθειμένοι να διατηρήσουν αυτόν το θησαυρό και να εκτιμήσουν την αξία του... Οι εργοστασιάρχες εξαναγκάστηκαν να παίρνουν υπόψη την υγεία των εργατών» («Times», 5 Νοεμβρίου 1861). «Οι άνδρες του West Riding έγιναν οι υφαινοί της ανθρωπότητας... θυσιάστηκε η υγεία της εργατιάς και σε μια-δυο γενιές η υγεία θα είχε εκφυλιστεί, αν δεν παρονοιαζόταν μια αντίδραση. Περιορίστηκαν οι ώρες εργασίας των παιδιών κ.λπ.» («Twenty-second annual Report of the Registrar-General of October 1861»).

2. Φράση του Goethe από το «An Suleika» (σ.τ.γ.Ε.).

3. Γιαντό βλέπουμε π.χ. ότι στις αρχές του 1863 26 εταιρίες που έχουν μεγάλα εργοστάσια αγγειοπλαστικής στο Staffordshire, ανάμεσά τους και η εταιρία J. Wedgwood και Υιοί ζητούν με υπόμνημά τους «τη δυναμική παρέμβαση του κράτους». Ο «ανταγωνισμός με άλλους κεφαλαιοκράτες» δεν τους επιτρέπει την «εθελοντική» μείωση του χρόνου εργασίας των παιδιών κ.λπ. «Γιαντό, όσο κι αν καταδικάζουμε το κακό που αναφέραμε πιο πάνω θάταν αδύνατο να το

Η θέσπιση μιας κανονικής εργάσιμης ημέρας είναι το αποτέλεσμα ενός αγώνα πολλών αιώνων ανάμεσα στον κεφαλαιοκράτη και τον εργάτη. Εντούτοις, η ιστορία αυτού του αγώνα έχει να επιδείξει δυο αντιτιθέμενα ρεύματα. Ας συγκρίνουμε για παράδειγμα τη σημερινή αγγλική εργοστασιακή νομοθεσία με τα αγγλικά καταστατικά εργασίας από το 14ο μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα¹. Ενώ ο σύγχρονος εργοστασιακός νόμος περιορίζει με τη δία την εργάσιμη ημέρα, εκείνα τα καταστατικά επιχειρούν να την επιμηκύνουν με τη δία. Πρώγματι, τα δικαιώματα του κεφαλαίου στην εμβρυακή του κατάσταση, όπου μόλις γεννιέται, όταν δηλαδή το δικαίωμά του να απομυζά μια επαρκή ποσότητα υπερεργασίας δεν το εξασφαλίζει ακόμα μόνο με τη δύναμη των οικονομικών σχέσεων αλλά και με τη δοήθεια της κρατικής εξουσίας, τα δικαιώματα αυτά λοιπόν, μοιάζουν εξαιρετικά περιορισμένα αν συγκριθούν με τις παραχωρήσεις που είναι υποχρεωμένο να κάνει, διαμαρτυρόμενο και ανησιτάμενο, κατά την ανδρική του ηλικία. Χρειάστηκε να περάσουν αιώνες, μέχρι να συγκατατεθεί εθελοντικά ο ελεύθερος εργάτης, δηλαδή να εξαναγκασθεί κοινωνικά, σαν συνέπεια του αναπτυγμένου κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, να

εμποδίσουμε με κάποια συμφωνία ανάμεσα στους εργοστασιάρχες... Παίρνοντας υπόψη όλα αυτά τα περιστατικά καταλήξαμε στην πεποίθηση ότι χρειάζεται ένας αναγκαστικός νόμος» («Children's Emp. Comm., Rep. 1», 1863, σελ. 322).

Προσθήκη στην πιο πάνω υποσ. - Ένα πολύ πιο χτυπητό παράδειγμα μας πρόσφερε το πρόσφατο παρελθόν. Οι ψηλές τιμές του βαμβάκιού σε μια εποχή πυρετωδών εργασιών ανάγκασε τους ιδιοκτήτες υφαντηρίων βαμβάκερών του Blackburn να περιορίσουν, ύστερα από κοινή συνεννόηση, το χρόνο εργασίας για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα στα εργοστάσιά τους. Το χρονικό αυτό διάστημα έληξε περίπου στα τέλη του Νοέμβρη (1871). Στο διάστημα που μεσολάβησε οι πιο πλούσιοι εργοστασιάρχες, που συνδυάζουν κλωστήρι και υφαντουργεία μαζί, εκμεταλλεύτηκαν την πτώση της παραγωγής, που προκλήθηκε ύστερα από τη συμφωνία εκείνη, για να επεκτείνουν τις δικές τους επιχειρήσεις και να πραγματοποιήσουν έτσι μεγάλα κέρδη σε βάρος των μικρών εργοδοτών (μιατόρων). Οι τελευταίοι πιεζόμενοι από την ανάγκη αποτάθηκαν στους εργοστασιακούς εργάτες, τους κάλεσαν να διεξάγουν στα σούαρά τη ζύμωση για την 9μηνη εργάσιμη ημέρα και υποσχέθηκαν να συνεισφέρουν χρήματα γιαυτό το σκοπό!

1. Αυτά τα καταστατικά εργασίας, που τα όρισουμε ταυτόχρονα και στη Γαλλία, την Ολλανδία κλπ., καταργήθηκαν τυπικά στην Αγγλία μόλις το 1813, αφού από καιρό πια τα είχαν εκτοπίσει οι σχέσεις παραγωγής.

πουλάει ολόκληρο τον ενεργό χρόνο της ζωής του στην τιμή των συνηθισμένων γιαυτόν μέσων συντήρησης, να πουλάει έναντι πινακίου φακής την ίδια την ικανότητά του για εργασία, τα πρωτοτόκια του.

Είναι ως εκ τούτου φυσικό, η παράταση της εργάσιμης ημέρας που από τα μέσα του 14ου μέχρι τα τέλη του 17ου αιώνα προσπαθεί να επιβάλλει στους ενήλικους εργάτες το κεφάλαιο με τη βοήθεια της κρατικής βίας, να συμπίπτει περίπου με τα όρια του εργάσιμου χρόνου που αποσπασματικά θέτει το κράτος στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, κατά τη μετατροπή του αίματος των παιδιών σε κεφάλαιο. Αυτό π.χ. που σήμερα θεσπίζεται στη Μασαχουσέτη, τη μέχρι πρόσφατα πιο ελεύθερη Πολιτεία της βορειοαμερικάνικης Δημοκρατίας, ως κρατικό όριο για την εργασία των παιδιών μέχρι 12 ετών ήταν στην Αγγλία, στα μέσα ακόμα του 17ου αιώνα, η κανονική εργάσιμη ημέρα υγιέστατων χειροτεχνών, ρωμαλέων εργατών γης και γιγαντώσμων σιδεράδων¹.

(Το Κεφάλαιο, τ. Ι)

M.E.W., τ. 23, σελ. 281-283 (1867)

Αν το «*Règlement organique*» [οργανική ρύθμιση] των πριγκηπάτων του Δούναβη ήταν μια θετική έκφραση της βουλίας για υπερεργασία που τη νομιμοποιεί καθεμιά από τις πα-

---

1. «Κανένα παιδί κάτω από 12 χρονών δεν επιτρέπεται να εργάζεται σε εργοστάσιο πάνω από 10 ώρες την ημέρα». («General Statutes of Massachusetts», ch. 60, παρ. 3. Οι διατάξεις αυτές εκδόθηκαν από το 1836 έως το 1858). «Εργασία η οποία εκτελείται καθημερινά μέσα σε χρονικό διάστημα 10 ωρών σε όλα τα εργοστάσια δαμδακουργιάς, εριουργίας, μεταξουργίας, βιομηχανίας χαρτιού, γυαλιού και λινού, καθώς και στη σιδηροβιομηχανία και μεταλλουργία πρέπει να λογίζεται ως εργάσιμη ημέρα σύμφωνα με την έννοια του νόμου. Ακόμα καθορίζεται ότι στο εξής κανένας ανήλικος που εργάζεται σε ένα οποιοδήποτε εργοστάσιο δεν επιτρέπεται να κρατηθεί στη δουλειά, ή να κληθεί να εργασθεί πάνω από 10 ώρες την ημέρα ή 60 ώρες την εβδομάδα. Ακόμα ότι στο εξής στο έδαφος αυτής της Πολιτείας δεν επιτρέπεται να απασχολείται σε εργοστάσιο κανένας ανήλικος κάτω των 10 ετών». («State of New Jersey. An act to limit the hours of labour etc.», παρ. 1 και 2. Νόμος της 18 Μαρτίου 1851). «Κανένας ανήλικος ηλικίας 12 έως 15 ετών δεν επιτρέπεται να εργάζεται σε

ραγράφους του, οι αγγλικοί Factory Acts [εργοστασιακές νομοθετικές πράξεις] είναι αρνητικές εκφράσεις της ίδιας δουλειάς. Οι νόμοι αυτοί χαλινάγουν την πίεση του κεφαλαίου για χωρίς μέτρο απομύζηση της εργασικής δύναμης, περιορίζοντας με τη δία την εργάσιμη ημέρα δια μέσου του κράτους, και μάλιστα από τη μεριά ενός κράτους που το κυριαρχούν ο κεφαλαιοκράτης και ο γαιοκτήμονας. Αν παραδλέψει κανείς το εργατικό κίνημα που ημέρα με τη ημέρα ογκώνεται όλο και πιο απειλητικά, ο περιορισμός της εργασίας στα εργοστάσια είχε υπαγορευτεί από την ίδια αναγκαιότητα που ξέχυνε τον Γκουάνο πάνω στους αγρούς της Αγγλίας. Η ίδια τυφλή αρπαχτικότητα, που στη μια περίπτωση εξαντλεί τη γη, χτύπησε στην άλλη περίπτωση στη ρίζα της τη δύναμη της ζωής του έθνους. Για το πράγμα αυτό οι περιοδικές επιδημίες μιλούσαν εδώ το ίδιο καθαρά, όπως μιλάει στη Γερμανία και τη Γαλλία το ανάστημα των στρατιωτών που μικραίνει¹.

(Το Κεφάλαιο, τ. Ι)

M.E.W., τ. 23, σελ. 253-254 (1867)

οποιοδήποτε εργοστάσιο περισσότερο από 11 ώρες την ημέρα, ή πριν από τις 5 το πρωί, ή μετά τις 7 1/2 το βράδυ». («Revised Statutes of the State of Rhode Island etc.», ch. 139 παρ. 23, 1st July 1857).

1. «Γενικά, μέσα σε ορισμένα όρια, όταν τα οργανικά όντα ξεπερνούν το μέσο μέγεθος του είδους τους αυτό σημαίνει ότι ευδοκιμούν. Στον άνθρωπο μικραίνει το σωματικό του ανάστημα, όταν παρεμποδίζεται η ανάπτυξη του από φυσικές ή κοινωνικές συνθήκες. Σ' όλες τις ευρωπαϊκές χώρες όπου υφίσταται υποχρεωτική στράτευση έχει ελαττωθεί, από τότε που εφαρμόστηκε η θητεία αυτή, το μέσο σωματικό ανάστημα των ενήλικων ανδρών και συνολικά η ικανότητά τους για την πολεμική υπηρεσία. Πριν από την επανάσταση (1789) το κατώτατο ανάστημα για το πεζικό ήταν στη Γαλλία 165 εκατοστά, το 1818 (νόμος της 10 του Μάρτη) ήταν 157 και σύμφωνα με το νόμο της 21 του Μάρτη 1832 είναι 156 εκατοστά του μέτρου. Στη Γαλλία κατά μέσο όρο απαλλάσσονται από τη στρατιωτική θητεία περισσότεροι από τους μισούς άνδρες λόγω λειψού αναστήματος και αδυναμίας. Το στρατιωτικό ανάστημα στη Σαξωνία το 1780 ήταν 178 εκατοστά, σήμερα είναι 155. Στην Πρωσία είναι 157. Σύμφωνα με στοιχεία του δρος Μάγιερ που δημοσιεύτηκαν στην «Εφημερίδα της Βαυαρίας» της 9ης του Μάη 1862 γίνεται φανερό από το μέσο όρο μιας 9ετίας, ότι στην Πρωσία από 1.000 κληρωτούς οι 716 γαίνονται ακατάλληλοι για τη στρατιωτική υπηρεσία: 317 γιατί έχουν μικρότερο ανάστημα απ' το κανονικό και 399 από αδυναμία... Η πόλη του Βερολίνου δε μπόρεσε το 1858 να δώσει το μερίδιό της για την αναπληρωματική ομάδα κληρωτών· έλειπαν 156 άνδρες» (J.v. Liebig: «Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie», 1862, 7η έκδ., τόμ. Ι, σελ. 117, 118).

Η επανάσταση που προκάλεσαν οι μηχανές στη δικαιοσύνη σχέση ανάμεσα σε αγοραστές και πωλητές της εργασιακής δύναμης, έτσι που η όλη συναλλαγή να χάνει ακόμα και την επίφραση ενός συμβολαίου ανάμεσα σε ελεύθερα άτομα, πρόσφερε αργότερα στο αγγλικό κοινοβούλιο τη νομική θάση για να δικαιολογήσει την ανάμειξη του κράτους στα εργοστάσια. Κάθε φορά που ο νόμος για τα εργοστάσια περιορίζει την εργασία των παιδιών σε 6 ώρες σε βιομηχανικούς κλάδους που ως τώρα έμεναν άθιχτοι, ηχεί πάντα από την αρχή ο θρήνος των εργοστασιαρχών ότι ένα μέρος των γονέων αποσύρει τα παιδιά από τη βιομηχανία που υπάγεται στο νόμο για να τα πουλήσουν σε βιομηχανίες όπου επικρατεί ακόμα η «ελευθερία της εργασίας», δηλαδή εκεί όπου παιδιά κάτω από 13 χρονών εξαναγκάζονται να εργάζονται σαν ενήλικοι και επομένως μπορούν να ξεπουληθούν πιο ακριβά. Επειδή όμως το κεφάλαιο είναι από τη φύση του leveller [εξισωτής], ζητάει δηλαδή σε όλες τις σφαίρες της παραγωγής ισότητα στους όρους εκμετάλλευσης της εργασίας ως έμφυτο ανθρώπινο δικαίωμα, ο δια νόμου περιορισμός της εργασίας των παιδιών στον έναν κλάδο της βιομηχανίας γίνεται η αιτία για τον περιορισμό της στον άλλο.

Ήδη προηγούμενα υποδείξαμε τη σωματική κατάρτιση των παιδιών και των νέων, καθώς και των εργατριών, που η μηχανή τους υποτάσσει στην εκμετάλλευση του κεφαλαίου, πρώτα άμεσα στα εργοστάσια, που φυτρώνουν πάνω στο έδαφος της μηχανής, και έπειτα έμμεσα σε όλους τους υπόλοιπους βιομηχανικούς κλάδους. Γι' αυτό θα μείνουμε εδώ μόνο σ' ένα σημείο, στην τεράστια θνησιμότητα των εργατόπαιδων στα πρώτα χρόνια της ζωής τους.

(Το Κεφάλαιο, τ. Ι)

M.E.W., τ. 23, σελ. 419 (1867)

Αυτή η βιομηχανική επανάσταση, που ξετυλίγεται αυτοφυώς, επιταχύνεται τεχνητά με την επέκταση των νόμων για τα εργοστάσια σε όλους τους βιομηχανικούς κλάδους, όπου εργάζονται γυναίκες, νέοι και παιδιά. Η αναγκαστική ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας σε ό,τι αφορά τη διάρκειά της, τα διαλείμματα, την αρχή και το τέλος της, το σύστημα της εναλλαγής των παιδιών, του αποκλεισμού όλων των παιδιών κάτω από

μιαν ορισμένη ηλικία κλπ. απαιτούν, από τη μια μεριά περισσότερες μηχανές¹ και την αντικατάσταση των μυώνων από τον ατμό σαν κινητήρια δύναμη². Από την άλλη, για να κερδηθεί σε χώρο αυτό που χάνεται σε χρόνο, λαοδαίνει χώρα μια επέκταση των μέσων παραγωγής που χρησιμοποιούνται από κοινού, των φούρνων, των κτιρίων κλπ., δηλαδή με δυο λόγια γίνεται μεγαλύτερη συγκέντρωση των μέσων παραγωγής και αντίστοιχα μεγαλύτερη συνάθροιση εργατών. Η κύρια αντίρρηση που επαναλαμβάνει με πάθος κάθε μανιφακτούρα που απειλείται από την εφαρμογή του νόμου για τα εργοστάσια, είναι στην πραγματικότητα ότι χρειάζονται μεγαλύτερη δαπάνη κεφαλαίου για να συνεχιστεί η επιχείρηση στις προηγούμενες διαστάσεις της. Σε ό,τι αφορά όμως τις ενδιαμέσες μορφές ανάμεσα στη μανιφακτούρα και στην οικιακή εργασία, αλλά και για την ίδια την τελευταία, φεύγει το έδαφος κάτω από τα πόδια τους όταν μπου οι περιορισμοί στην εργάσιμη ημέρα και στην παιδική εργασία. Η χωρίς φραγμούς εκμετάλλευση φτηνών εργατικών δυνάμεων αποτελεί τη μοναδική βάση της ανταγωνιστικής τους ικανότητας.

Ουσιαστικός όρος για τη λειτουργία του εργοστασίου, ιδίως από τότε που υψάζεται στη ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας, είναι η φυσιολογική εξασφάλιση του αποτελέσματος, δηλ. η παραγωγή καθορισμένης ποσότητας εμπορεύματος, ή ενός επιδιωκόμενου ωφέλιμου αποτελέσματος, σ' ένα δοσμένο χρονικό διάστημα. Τα δια νόμου καθορισμένα διαλείμματα της ρυθμισμένης εργάσιμης ημέρας υποθέτουν ακόμα κάποια ξαφνική και περιοδική παύση της εργασίας χωρίς όλადη του κατασκευάσματος που βρίσκεται στη διαδικασία παραγωγής. Η εξα-

---

1. Έτσι π.χ. σχετικά με την αγγειοπλαστική η φέριμα Κόκραν της «Britannia Pottery, Glasgow» μας πληροφορεί: «Για να διατηρήσουμε το ύψος της παραγωγής μας, χρησιμοποιούμε τώρα σε ευρεία κλίμακα μηχανές, τις οποίες χειρίζονται ανειδίκευτοι εργάτες, και κάθε καινούργια μέρα μας πείθει ότι μπορούμε να κατασκευάζουμε περισσότερη ποσότητα απ' ό,τι με την παλιά μέθοδο» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», σελ. 13. «Το αποτέλεσμα του νόμου για τα εργοστάσια είναι ότι σπρώχνει στην παραπέρα εισαγωγή μηχανών» (στο ίδιο, σελ. 13, 14).

2. Έτσι, ύστερα από την εφαρμογή του νόμου για τα εργοστάσια στην αγγειοπλαστική έχουμε μεγάλη αύξηση των power jiggers [μηχανοκίνητοι κεραμικοί τροχοί] αντί των handmowed jiggers [χειροκίνητοι κεραμικοί τροχοί].

σηύλιση αυτή του αποτελέσματος και η δυνατότητα διακοπής της εργασίας μπορούν, φυσικά, να πετυχαίνονται πιο εύκολα σε καθαρά μηχανικές δουλειές, παρά εκεί όπου παίζουν κάποιο ρόλο χημικές και φυσικές διαδικασίες όπως π.χ. στην αγγειοπλαστική, στα λευκαντήρια, στα χρωματογραφεία, στα αρτοποιεία και στις περισσότερες μανιφακτούρες μετάλλου. Εκεί όπου βασισμένη η πεπατημένη της απεριόριστης εργάσιμης ημέρας, της νυχτερινής εργασίας και της ασύδοτης εξουθένωσης των ανθρώπων, κάθε αυτοφύε εμπόδιο θεωρείται σαν σχεδόν αιώνιο «φυσικό όριο» της παραγωγής. Κανένα δηλητήριο δεν εξοντώνει τα ζώδια τόσο σίγουρα, όσο σίγουρα ο νόμος για τα εργοστάσια εξαλείφει τέτοια «φυσικά όρια». Κανένας δεν κραίγαζε δυνατότερα για «αδύνατο», όσο οι κύριοι της αγγειοπλαστικής. Το 1864 τους επιβλήθηκε ο νόμος για τα εργοστάσια, και ήδη 16 μήνες αργότερα είχαν εξαφανιστεί όλα τα αδύνατα.

Η «δελτιωμένη μέθοδος» που προκάλεσε ο νόμος για τα εργοστάσια, «για την παρασκευή του πηλού για αγγεία (slip) με πίεση αντί με εξάτμιση και η καινούργια κατασκευή των φούρνων για το στέγνωμα του ύψητου εμπορεύματος κλπ. - είναι γεγονότα που έχουν μεγάλη σπουδαιότητα για την τέχνη της αγγειοπλαστικής και σημαδεύουν τέτοια πρόοδο, που παρόμοιά της δεν έχει να παρουσιάσει η τελευταία εκατονταετία. Η θερμοκρασία των φούρνων έχει μειωθεί σημαντικά με σημαντική ταυτόχρονη μείωση της κατανάλωσης άνθρακα και ταχύτερη επίδραση πάνω στο εμπόρευμα»¹.

(...)

Βλέπουμε πως η αγγλική δουλή, που σίγουρα δεν μπορεί να την κατηγορήσει κανείς για ιδιοφυΐα, οδηγήθηκε από την πείρα στο συμπέρασμα πως ένας αναγκαστικός νόμος μπορεί απλά να επιβάλει την εξάλειψη όλων των λεγόμενων φυσικών εμποδίων που δάζει τάχα η παραγωγή στον περιορισμό και τη ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας. Γιαυτό, όταν τίθεται σε ισχύ ο νόμος για τα εργοστάσια σ' ένα διομηχανικό κλάδο ορίζεται προθεσμία 6 ως 18 μηνών, μέσα στα πλαίσια της οποίας είναι πια ζήτημα του εργοστασιάρχη να παραμερίσει τα τεχνικά ε-

---

1. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», σελ. 96 και 127.

μπόδια. Τα λόγια του Μιραμπώ: «Impossible? Ne me dites jamais ce bête de mot!» [«Αδύνατο: Μη μου ξαναπείτε αυτή την ανόητη λέξη!»] ισχύουν ιδίως για τη σύγχρονη τεχνολογία. Αν όμως ο νόμος για τα εργοστάσια συμβάλλει έτσι στο να ωριμάσουν με ταχύτητα θερμοκηπίου τα αναγκαία υλικά στοιχεία για τη μετατροπή της παραγωγής της μανιφακτούρας σε εργοστασιακή παραγωγή, ταυτόχρονα, χάρη στην ανάγκη μεγαλύτερης διάθεσης κεφαλαίων, επιταχύνει τον αφανισμό των μικροεπιτηδεύσεων και τη συγγέντρωση των κεφαλαίων¹.

(Το Κεφάλαιο, τ. Ι)

M.E.W., τ. 23, σελ. 498-500 και 501 (1867)

6. Η ΠΑΛΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΝΟΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΜΗ ΗΜΕΡΑ.
ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
Η ΛΙΓΤΑΚΗ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ
ΤΟΥ 1833-1864.

Αφού το κεφάλαιο χρειάστηκε αιώνες, για να παρατείνει την εργάσιμη ημέρα ως τα κανονικά ανώτατα όριά της και μετά πέρα από αυτά, ως τα όρια της φυσικής ημέρας των 12 ωρών², πραγματοποιήθηκε, από τη γέννηση της μεγάλης βιομη-

1. «Σε πολλές παλιές μανιφακτούρες δε μπορούν να εφαρμοστούν οι απαιτήσεις βελτιώσεως... χωρίς να γίνουν κεφαλαιακές δαπάνες μεγαλύτερες από τα μέσα που διαθέτουν πολλοί σημερινοί κάτοχοί τους... Γιαντό η εφαρμογή των νόμων για τα εργοστάσια συνοδεύεται κατ' ανάγκην από μια παροδική αποδιοργάνωση. Η έκταση αυτής της αποδιοργάνωσης είναι ενθώς ανάλογη προς το μέγεθος των κακών που πρέπει να θεραπευθούν» (στο ίδιο, σελ. 96, 97).

2. «Είναι σίγουρα πολύ λυπηρό το γεγονός ότι μια οποιαδήποτε τάξη προσώπων είναι υποχρεωμένη να παιδεύεται στη δουλειά 12 ώρες την ημέρα. Αν συνιπολογίσουμε το χρόνο για τα γεύματα και το χρόνο για τη μετακίνηση από και προς το εργοστάσιο, φτάνουμε πράγματι τις 14 από τις 24 ώρες του ημερονοχτίου... Ακόμα και αν αγνοήσουμε το ζήτημα της υγείας, ελπίζω πως κανένας δε θα διστάσει να ομολογήσει ότι από ηθική άποψη είναι εξαιρετικά επιδλαυές και αποτελεί φοβερό δεινό να απορροφάται ολοκληρωτικά ο χρόνος των εργαζομένων τάξεων χωρίς διακοπή από το 13ο έτος της ηλικίας τους, και στους «ελεύθερους» βιομηχανικούς κλάδους μάλιστα από μια πολύ μικρότερη ηλικία... Προς το συμφέρον της δημόσιας ηθικής, για την ανατροπή ενός γε-

χανίας στο τελευταίο τρίτο του 18ου αιώνα και μετά, μια με τη μορφή χιονοστιβάδας όιαιη και απεριόριστη ανατροπή όλων των ορίων. Συνετρίβη κάθε φραγμός που συναρτάται με τα ήθη και τη φύση, με την ηλικία και το φύλο, με την ημέρα και τη νύχτα. Ακόμα και οι έννοιες νύχτα και ημέρα, που ήταν χωριάτικα απλές στα παλιά καταστατικά, έγιναν τόσο δυσδιάκριτες, που ακόμα και στα 1860 ένας άγγλος δικαστής χρειάστηκε να επιδείξει αλήθινά ταλμονδική οξύνοια για να εξηγήσει τελεσίδικα τι είναι μέρα και τι νύχτα¹. Το κεφάλαιο έκανε τις οργιαστικές γιορτές του.

Μόλις συνήλθε κάπως η εξαπατημένη από το θόρυβο της παραγωγής εργιατική τάξη, άρχισε η αντίστασή της, αρχικά στη γενέτειρα χώρα της μεγάλης διομηχανίας, την Αγγλία. Οι παραχωρήσεις όμως που είχε αποσπάσει έμεναν τρεις ολόκληρες δεκαετίες καθαρά ονομαστικές. Από το 1802 ως το 1833 η δουλή ψήφισε 5 εργασιακές νομοθετικές πράξεις, ήταν όμως τόσο πονηρή ώστε ποτέ να μην ψηφίσει ούτε μια πεντάρα για την υποχρεωτική εφαρμογή τους, για το απαραίτητο υπαλληλικό προσωπικό κλπ.² Οι νόμοι αυτοί έμεναν έτσι γράμμα νεκρό.

«Γεγονός είναι ότι πριν από το νόμο του 1833 τα παιδιά και οι νέοι εξαντλούνταν στη δουλειά («were worked») όλη τη νύ-

---

ρού πληθυσμό και για να δοθεί μια λογική απόλαυση ζωής στη μεγάλη μάζα του λαού, πρέπει να απαιτησουμε να παραινεί σ' όλους τους κλάδους ένα μέρος κάθε εργιακής ημέρας για ανάπαυση και σκόλη» (Leonard Horner στο «Reports of Insp. of Fact. 31st December 1841»).

1. Bl. «Judgement of Mr. J. H. Otway, Belfast, Hilary Sessions, County Antrim 1860».

2. Πολύ χαρακτηριστικό για το καθεστώς του Λονδοδίκου-Φίλιππου, του τοι bourgeois [αστού βασιλιά], είναι ότι δεν εφαρμόστηκε ποτέ ο μοναδικός νόμος για τα εργοστάσια που εξέδωσε στις 22 τον Μάρτη 1841. Και ο νόμος αυτός αφορά μόνο τη δουλειά των παιδιών. Καθορίζει 8 ώρες για παιδιά από 8 ως 12 χρονών, 12 ώρες για παιδιά 12 ως 16 χρονών κλπ., με πολλές εξαίρεσεις, που επιτρέπουν τη νυχτερινή εργασία ακόμα και για οχτάχρονους. Στη χώρα όπου και τα ποντίκια ακόμα τα διοικεί η αστυνομία αφέθηκε στην καλή θέληση των «amis du commerce» [φίλων του εμπορίου] η επιόλωση και η επιδολή του νόμου. Μόνον από το 1853 και μετά υπάρχει σε ένα μοναδικό νομό, στο νομό του Βορά, ένας έμμισθος κυβερνητικός επόπτης. Όχι λιγότερο χαρακτηριστικό για την εξέλιξη της γαλλικής κοινωνίας γενικά είναι το γεγονός ότι ως την επανάσταση του 1848 ο νόμος του Λονδοδίκου-Φίλιππου στάθηκε ο μοναδικός νόμος αυτού του είδους, μέσα στο γαλλικό εργοστάσιο που τυλίγει τα πάντα με το δίχτυ του!

χτα, όλη την ημέρα, ή και τα δυο ad libitum [κατά δούλη-σιν]»¹.

Για τη σύγχρονη βιομηχανία η κανονική εργάσιμη ημέρα χρονολογείται μόλις μετά το νόμο του 1833 για τα εργοστάσια – που περιλαμβάνει τα εργοστάσια βαμβάκουργιάς, εριουργιάς, λινουργιάς και μεταξουργιάς. Τίποτα δεν χαρακτηρίζει το πνεύμα του κεφαλαίου καλύτερα από την ιστορία της αγγλικής εργοστασιακής νομοθεσίας της περιόδου 1833-1864!

Ο νόμος του 1833 διακηρύσσει ότι η συνηθισμένη εργάσιμη ημέρα στο εργοστάσιο θα πρέπει ν' αρχίζει στις 5½ το πρωί και να τελειώνει στις 8½ το βράδυ. Μέσα στα χρονικά αυτά όρια, στο διάστημα των 15 ωρών, θεωρείται νόμιμο να χρησιμοποιεί κανείς ανήλικους (δηλ. άτομα από 13 ως 18 χρονών) οποιαδήποτε ώρα της ημέρας, πάντα με την προϋπόθεση ότι το ίδιο ανήλικο άτομο δεν θα εργάζεται στη διάρκεια μιας ημέρας πάνω από 12 ώρες, εκτός από ορισμένες περιπτώσεις που προ-δίδονται ειδικά. Η παράγραφος 6 του νόμου καθορίζει «ότι στη διάρκεια κάθε ημέρας πρέπει να παραχωρούνται στο καθέ-να απ' αυτά τα άτομα που εργάζονται περιορισμένο χρονικό διάστημα τουλάχιστον 1½ ώρες για γεύματα». Απαγορευόταν η χρησιμοποίηση παιδιών κάτω από 9 χρονών, εκτός από μια εξαίρεση που θα την αναφέρουμε αργότερα, ενώ η εργασία των παιδιών από 9 ως 13 χρονών περιοριζόταν σε 8 ώρες την ημέρα. Η νυχτερινή εργασία, δηλ. σύμφωνα με το νόμο αυτό η εργασία μεταξύ 8½ το βράδυ και 5½ το πρωί, απαγορευόταν για όλα τα άτομα από 9 ως 18 χρονών.

Ήταν τόσο μακριά από τις προθέσεις του νομοθέτη να θιγεί η ελευθερία του κεφαλαίου να απομινζά την εργασιακή δύναμη των ενηλίκων ή, όπως το λέγαν, «την ελευθερία της εργασίας», που μηχανεύτηκαν ένα ειδικό σύστημα για να προλάβουν μια τέτοια ανατριχιαστική συνέπεια του νόμου για τα εργοστάσια.

«Το μεγάλο κακό του εργοστασιακού συστήματος, έτσι όπως είναι ρυθμισμένο σήμερα – λέει η πρώτη έκθεση του κεντρικού συμβουλίου της Επιτροπής της 25 του Ιούνη 1833 – συνίσταται στο ότι δημιουργεί την ανάγκη να επεκταθεί η εργασία των παιδιών ως τα ακρότατα όρια της εργάσιμης ημέρας των ενηλί-

1. «Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1860», σελ. 50.

κων. Το μοναδικό μέσο θεραπείας του κακού αυτού, χωρίς περιορισμό της εργασίας των ενηλίκων, από τον οποίο θα πήγαζε ένα κακό ακόμα μεγαλύτερο από εκείνο που θα πρέπει να προληφθεί, φαίνεται να είναι το σχέδιο ν' απασχολούνται διπλές βάρδιες παιδιών»¹.

Το «σχέδιο» αυτό εφαρμόστηκε τότε με το όνομα σύστημα ρελαί («System of Relays». Relay ονομάζεται στα αγγλικά και στα γαλλικά η αλλαγή των ταχυδρομικών αλόγων στις διάφορες στάσεις), έτσι που λ.χ. από τις 5^{1/2} το πρωί ως τις 1^{1/2} μετά το μεσημέρι ζεύουνε στη δουλειά μια βάρδια παιδιά από 9 ως 13 χρονών, και από τις 1^{1/2} το μεσημέρι ως τις 8^{1/2} το βράδυ μια δεύτερη βάρδια παιδιά κλπ.

Για ν' ανταμείψουν τους κυρίους εργοστασιάρχες επειδή τα τελευταία 22 χρόνια αγνοούσαν με τον πιο αυθάδη τρόπο όλους τους νόμους που είχαν εκδοθεί για την παιδική εργασία, τους χρυσώσαν τώρα το χάπι. Η βουλή όρισε ότι απαγορεύεται από την 1η του Μάρτη 1834 η εργασία πάνω από 8 ώρες στο εργοστάσιο για παιδιά από 11 χρονών και κάτω, από την 1η του Μάρτη 1835 για παιδιά από 12 χρονών και κάτω, και από την 1η του Μάρτη 1836 για παιδιά από 13 χρονών και κάτω! Αυτός ο τόσο προστατευτικός απέναντι στο «κεφάλαιο» «φιλελευθερισμός» ήταν τόσο πιο αξιέπαινος, που ο δρ. Φαρ, ο σερ Α. Κάρλαϊλ, ο σερ Μπ. Μπρόντυ, ο σερ Τσ. Μπελ, ο μίστερ Γκάθρυ κ.ά., με δυο λόγια οι πιο επιφανείς physicians και surgeons [παθολόγοι και χειρουργοί] του Λονδίνου, στις καταθέσεις τους ως μάρτυρες μπροστά στην Κάτω Βουλή δήλωσαν ότι υπάρχει «periculum in mora!» [«κίνδυνος εν όψει!»]². Ο δρ. Φαρ εκφράστηκε κάπως πιο τραχειά με τα λόγια:

«Η νομοθεσία είναι εξίσου αναγκαία για την πρόληψη του θανάτου σ' όλες εκείνες τις μορφές που θα μπορούσε να προξηνηθεί πρόωρα, και χωρίς αμφιβολία ο θάνατος αυτός (που προξενείται με τον τρόπο του εργοστασίου) πρέπει να θεωρεί-

---

1. «Factories inquiry commission. First report of the central board of His Majesty's commissioners. Ordered by the House of Commons. to be printed, 28 June 1833» σ. 53 (σ.τ.γ.Ε.).

2. «Periculum in mora» (κίνδυνος εν όψει, επίκειται κίνδυνος). Από το έργο του ρωμαίου ιστοριογράφου Τίτου Λίδιου «Ab urbe condita», Βιβλίο 38, κεφ. 25, στίχος 13 (σ.τ.γ.Ε.).

ται ως θάνατος που προξενείται με μια από τις πιο φρικτές μεθόδους¹».

Το ίδιο «μεταρρυθμισμένο» κοινοβούλιο, που από αδρότητα προς τους κυρίους εργοστασιάρχες καταδίκασε για χρόνια ακόμα παιδιά κάτω των 13 χρονών στην κόλαση μιας 72ωρης εβδομαδιαίτης δουλειάς στο εργοστάσιο, απαγόρευε αντίθετα με το νόμο περί χειραφέτησης, που κι αυτός την ελευθερία τη χορηγούσε με το σταγονόμετρο, στους ιδιοκτήτες φυτειών να εξαντλούν στη δουλειά οποιοδήποτε νέγρο σκλάβο πάνω από 45 ώρες την εβδομάδα!

Όμως το κεφάλαιο που δεν εξιλεώθηκε καθόλου, άρχισε τώρα μια πολύχρονη και θορυβώδη προπαγάνδα. Η προπαγάνδα περιστρεφόταν κυρίως γύρω από την ηλικία των κατηγοριών που με το όνομα παιδιά είχαν περιοριστεί σε 8ωρη εργασία και είχαν υποδληθεί σε μια κάποια υποχρεωτική εκπαίδευση. Σύμφωνα με την κεφαλαιοκρατική ανθρωπολογία η παιδική ηλικία σταματούσε στο 10ο ή το πολύ στον 11ο χρόνο. Όσο περισσότερη πλησίαζε η προθεσμία της πλήρους εφαρμογής του νόμου για τα εργοστάσια, το ολέθριο έτος 1836, τόσο πιο άγρια λυσσομανούσε ο όχλος των εργοστασιαρχών. Και πραγματικά κατάφερε να εκφοβίσει την κυβέρνηση τόσο ώστε το 1835 πρότεινε να μειωθεί το όριο της παιδικής ηλικίας από τα 13 στα 12 χρόνια. Στο μεταξύ μεγάλωνε απειλητικά η *pressure from without* [η πίεση απ' έξω]. Το κοινοβούλιο έχασε το θάρρος του. Αρνήθηκε να ρίξει τους δεκαεπτάχρονους περισσότερο από 8 ώρες την ημέρα κάτω από τον τροχό Τζάγκερντ² του κεφαλαίου και ο νόμος του 1833 ετέθη σε απόλυ-

---

1. «Legislation is equally necessary for the prevention of death, in any form in which it can be prematurely inflicted, and certainly this must be viewed as a most cruel mode of inflicting it» [«Report from the committee on the "Bill to regulate the labour of children in the mills and factories of the United Kingdom": with the minutes of evidence. Ordered by the House of Commons, to be printed, 8 August 1832».

2. *Juggernaut* – μια από τις μορφές του θεού Βίσονου, ενός από τους μεγαλύτερους θεούς του ινδουισμού. Η λατρεία του Τζάγκερντ σημαδεύονταν από ένα ιδιαίτερο, λαμπρό τελετουργικό και από ακραίο θρησκευτικό φανατισμό, που έδρισκε την έκφρασή του στην αυτο-ασκητεία και αυτο-θυσία των πιστών. Στις μεγάλες γιορτές οι πιστοί έπεφταν κάτω από το όχημα πάνω στο οποίο ύριζόταν μια παράσταση του Βίσονου-Τζάγκερντ (σ.τ.γ.Ε.).

τη ισχύ. Έμεινε αμετάβλητος μέχρι τον Ιούνιο του 1844.

Στη διάρκεια της δεκαετίας κατά την οποία ο νόμος αυτός ρύθμιζε, στην αρχή μερικά και μετά ολοκληρωτικά τη δουλειά στα εργοστάσια, οι επίσημες εκθέσεις των εποπτών εργασίας ξεχειλίζουν από παράπονα ότι είναι αδύνατη η εφαρμογή του. Επειδή ο νόμος του 1833 άφηνε ελεύθερους τους κυρίους του κεφαλαίου ν' αρχίζουν, να διακόπτουν και να τερματίζουν οποιαδήποτε ώρα μέσα στην περίοδο των 15 ωρών από τις 5^{1/2} το πρωί ως τις 8^{1/2} το βράδυ τη 12ωρη ή 8ωρη εργασία κάθε «νέου» και κάθε «παιδιού», καθώς επίσης να ορίζουν για τα διάφορα άτομα διαφορετικές ώρες φαγητού, οι κύριοι εργοστασιαρχές εφεύραν σύντομα ένα καινούργιο «σύστημα ρελαί»¹ σύμφωνα με το οποίο τα άλογα-εργάτες δεν τ' άλλαζαν σε καθορισμένες στάσεις, αλλά τα ξαναζεύανε κάθε φορά και σε διαφορετική στάση. Δε στεκόμαστε περισσότερο στην ομορφιά αυτού του συστήματος, γιατί θα χρειαστεί να επανέλθουμε σ' αυτό αργότερα. Είναι όμως φανερό με την πρώτη ματιά ότι κατάργησε ολόκληρο το νόμο για τα εργοστάσια και μάλιστα όχι μόνο αναφορικά με το πνεύμα του, μα και με το ίδιο του το γράμμα. Πώς μπορούσαν οι επόπτες εργασίας να επιβάλλουν τον δια νόμου οριζόμενο χρόνο εργασίας και την παροχή των νόμιμων παύσεων για φαγητό, με την περίπλοκη αυτή λογιστική για το κάθε παιδί και τον κάθε νέο χωριστά; Σε λίγο άνθιζε και πάλι ατιμώρητα σ' ένα μεγάλο μέρος των εργοστασίων η παλιά κτηνώδης ασυδοσία. Σε μια συνάντησή τους με τον υπουργό των Εσωτερικών (1844) οι επόπτες εργασίας απόδειξαν ότι με το νεοεπινοημένο σύστημα ρελαί ήταν αδύνατος οποιοσδήποτε έλεγχος. Στο μεταξύ όμως είχαν αλλάξει πολύ οι συνθήκες. Οι εργοστασιακοί εργάτες, ιδιαίτερα μετά το 1838, είχαν μετατρέψει σε εκλογικό τους οικονομικό σύνθημα το νόμο για το 10ωρο, όπως είχαν μετατρέψει σε πολιτικό τους σύνθημα τη Χάρτα (Charter)². Α-

1. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1849», σελ. 6.

2. Χάρτα του λαού (people's Charter): ένα ντοκουμέντο που περιείχε τα αιτήματα των χαρτιστών. Δημοσιεύθηκε στις 8 Μάη 1838 ως νομοσχέδιο, που θα κατατίθετο στη βουλή. Τα αιτήματα ήταν: 1. Γενικό εκλογικό δικαίωμα (για άνδρες άνω των 21 ετών). 2. Ετήσιες βουλευτικές εκλογές 3. Μυστική ψηφοφορία. 4. Εξίσωση των εκλογικών περιφερειών. 5. Κατάργηση του περιουσιακού περιορισμού για τους υποψήφιους στις βουλευτικές εκλογές 6. «Διάιτες» (αποζημιώσεις για τα μέλη του κοινοβουλίου) (σ.τ.γ.Ε.).

κόμα και ένα μέρος από τους ίδιους τους εργοστασιάρχες που είχαν ρυθμίσει τη δουλειά στα εργοστάσιά τους σύμφωνα με το νόμο του 1833 κατάκλυσαν το κοινοβούλιο με υπομνήματα σχετικά με τον αθέμιτο «ανταγωνισμό» από μέρους των «υποκριτών αδερφών» τους, που μπορούσαν να παραβιάζουν το νόμο είτε επειδή ήταν πιο θρασείς, είτε επειδή τους ευνοούσαν οι τοπικές συνθήκες. Επιπλέον, όσο κι αν επιθυμούσε ο μεμονωμένος εργοστασιάρχης ν' αφήσει ελεύθερα τα ηνία της παλιάς αρπαχτικότητας, οι εκπρόσωποι και οι πολιτικοί ηγέτες της τάξης των εργοστασιαρχών πρόσταζαν ν' αλλάξει η στάση και η γλώσσα απέναντι στους εργάτες. Είχαν αρχίσει την εκστρατεία τους για την κατάργηση των νόμων για τα σιτηρά και για να νικήσουν χρειάζονταν τη βοήθεια των εργατών! Γιαυτό υποσχονταν όχι μόνο να διπλασιάσουν το καρδέλι του ψωμιού¹, αλλά και να δεχτούν το νόμο για το 10ωρο στο χιλιόχρονο βασίλειο του ελεύθερου εμπορίου². Έτσι ήταν ακόμα λιγότερο επιτρεπτό για αυτούς να καταπολεμήσουν τη λήψη ενός μέτρου, που επρόκειτο απλά να κάνει πραγματικότητα το νόμο του 1833. Τέλος οι Τόρυς, που έβλεπαν ν' απειλείται το πιο ιερό συμφέρον τους, η γαιοπρόσοδος, κατακεραύνωσαν, αγανακτισμένοι από φιλανθρωπικά αισθήματα, την «επαίσχυντη πρακτική»³ των αντιπάλων τους.

Έτσι γεννήθηκε ο συμπληρωματικός νόμος για τα εργοστάσια της 7 του Ιούνη 1844. Τέθηκε σε ισχύ στις 10 του Σεπτεμβρίου 1844. Συμπεριέλαβε στους προστατευόμενους μια νέα κατηγορία εργατών, και συγκεκριμένα τις γυναίκες πάνω από 18

---

1. *Διπλασιασμός του καρδελιού ψωμιού*: Οι οπαδοί της ένωσης ενάντια στο νόμο για τα σιτηρά προσπαθούσαν να πείσουν με δημαγωγικό τρόπο τους εργάτες, ότι με την εφαρμογή του ελεύθερου εμπορίου θα αυξανόταν ο πραγματικός μισθός τους και θα διπλασιαζόταν το καρδέλι ψωμιού («big loaf»). Γιαυτό και μεταφέραν στους δρόμους για περισσότερη παραστατικότητα δυο καρδέλια ψωμιού – ένα μικρό και ένα μεγάλο – με τις αντίστοιχες επιγραφές. Η πραγματικότητα απέδειξε την υποκρισία αυτών των υποσχέσεων. Το διομηχανικό κεφάλαιο της Αγγλίας, που σταθεροποιήθηκε με την κατάργηση των νόμων για τα σιτηρά, ενίσχυσε τις επιθέσεις του ενάντια στα ζωτικά συμφέροντα της εργατικής τάξης (σ.τ.γ.Ε.).

2. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», σελ. 98.

3. Άλλωστε και ο Λέοναρντ Χόρνερ χρησιμοποιεί και επίσημα την έκφραση «nefarious practice» [επαίσχυντη πρακτική] («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1859», σελ. 7).

χρονών. Οι γυναίκες εξισώθηκαν από κάθε άποψη με τους νέους. ο χρόνος εργασίας τους περιορίστηκε σε 12 ώρες, απαγορεύτηκε η νυχτερινή εργασία γιαντές κλπ. Έτσι για πρώτη φορά η νομοθεσία υποχρεώθηκε να ελέγξει άμεσα και επίσημα και την εργασία ενήλικων. Η έκθεση του 1844-1845 για τα εργοστάσια λέει ειρωνικά:

«Δεν μας έγινε γνωστή ούτε μια περίπτωση, που ενήλικες γυναίκες νάχουν παραπονεθεί για την ανάμειξη αυτή στα δικαιώματά τους»¹.

Η εργασία για παιδιά κάτω από 13 χρονών περιορίστηκε σε 6½ ώρες και, κάτω από ορισμένους όρους, σε 7 ώρες την ημέρα².

Για να εξαλείψει τις καταχρήσεις του ψεύτικου «συστήματος ρελαί» ο νόμος θέσπισε ανάμεσα στ' άλλα και τους παρακάτω λεπτομερειακούς κανονισμούς:

«Η εργάσιμη ημέρα για τα παιδιά και τους νέους λογαριάζεται από την ώρα που ένα οποιοδήποτε παιδί ή ένας οποιοσδήποτε νέος αρχίζει να δουλεύει το πρωί στο εργοστάσιο».

Έτσι, αν το παιδί Α αρχίσει λ.χ. να εργάζεται στις 8 το πρωί και το παιδί Β στις 10, η εργάσιμη ημέρα θα πρέπει και για το Β να τελειώσει την ίδια ώρα που θα τελειώσει για το Α. Η έναρξη της εργάσιμης ημέρας πρέπει να υποδεικνύεται από ένα δημόσιο ρολόι, λ.χ. από το πιο κοντινό ρολόι των σιδηροδρόμων, και μ' αυτό πρέπει να συμμορφώνεται το κουδούνι του εργοστασίου. Ο εργοστασιάρχης είναι υποχρεωμένος να αναρτήσει στο εργοστάσιο μια ανακοίνωση τυπωμένη με μεγάλα γράμματα, όπου θα σημειώνονται η έναρξη, το τέλος και τα διαλείμματα της εργάσιμης ημέρας. Τα παιδιά που πιάνουν δουλειά πριν από τις 12 το μεσημέρι δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιούνται μετά τη 1 μ.μ. Επομένως η απογευματινή βάρδια πρέπει ν' αποτελείται από διαφορετικά παιδιά σε σχέση με την πρωινή βάρδια. Η 1½ ώρα για τα γεύματα πρέπει να παραχωρείται την ίδια ώρα για όλους τους εργάτες που προστατεύει ο νόμος, και τουλάχιστον η μια ώρα να είναι πριν από τις 3 μ.μ.

1. «Reports etc. for 30th Sept. 1844», σελ. 15.

2. Ο νόμος επιτρέπει να χρησιμοποιούνται παιδιά 10 ώρες όταν δεν εργάζονται κάθε μέρα, αλλά μέρα πιαρά μέρα. Γενικά ο όρος αυτός δεν εφαρμόστηκε.

Τα παιδιά και οι νέοι δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιούνται στη δουλειά περισσότερο από 5 ώρες συνέχεια πριν από τη 1 μ.μ., χωρίς να τους παραχωρείται ένα τουλάχιστον ημίωρο διάλειμμα για το φαγητό. Τα παιδιά, οι νέοι και οι γυναίκες δεν επιτρέπεται να παραμένουν την ώρα του φαγητού σε χώρους του εργοστασίου όπου συντελείται οποιαδήποτε εργασιακή διαδικασία κλπ.

Είδαμε ότι αυτές οι πολύ λεπτομερειακές διατάξεις που ρυθμίζουν με τόση στρατιωτική ομοιομορφία και με το χτίπημα του κουνδουνιού την περίοδο, τα όρια και τα διαλείμματα της εργασίας, δεν ήταν καθόλου προϊόντα κοινοβουλευτικής επινόησης. Αναπτύχθηκαν σταδιακά μέσα από τις σχέσεις σαν φυσικοί νόμοι του σύγχρονου τρόπου παραγωγής. Η διατύπωσή τους, η επίσημη αναγνώρισή τους και η διακήρυξή τους από το κράτος ήταν καρπός μακρόχρονων ταξικών αγώνων. Μια από τις πιο άμεσες συνέπειές τους ήταν ότι η πράξη επέβαλε τους ίδιους φραγμούς και στην εργάσιμη ημέρα των ενήλικων ανδρών, των εργοστασιακών εργατών, επειδή στις περισσότερες διαδικασίες παραγωγής είναι απαραίτητη η συνεργασία τους με τα παιδιά, τους νέους και τις γυναίκες. Γιαυτό, σε γενικές γραμμές, στην περίοδο 1844-1847 ίσχυσε γενικά και ομοιόμορφα η δωδεκάωρη εργάσιμη ημέρα σ' όλους τους διομηχανικούς κλάδους που υπάγονταν στην εργοστασιακή νομοθεσία.

Οι εργοστασιάρχες όμως δεν επέτρεψαν την «πρόοδο» αυτή χωρίς μια «οπισθοδρόμηση» που να την εξισορροπεί. Με δική τους παραινέση η Κάτω Βουλή μείωσε από 9 σε 8 χρόνια το κατώτατο όριο ηλικίας των παιδιών που χρησιμοποιούν, για να εξασφαλιστεί έτσι στο κεφάλαιο η οφειλόμενη σ' αυτό ελέω θεού και νόμου «πρόσθετη προμήθεια παιδιών για τα εργοστάσια»¹.

Τα χρόνια 1846 και 1847 αφήνουν εποχή στην οικονομική ιστορία της Αγγλίας. Ακυρώνονται οι νόμοι για τα σιτηρά, καταργούνται οι εισαγωγικοί δασμοί για το δαμάσκι και άλλες

---

1. «Επειδή η ελάττωση του χρόνου εργασίας τους θα οδηγούσε στην πρόσληψη ενός μεγάλου αριθμού (παιδιών), σκέφθηκαν ότι η πρόσθετη εισροή παιδιών από 8 ως 9 χρονών θα κάλυπτε την αυξημένη ζήτηση» («Reports etc. for 30th Sept. 1844», σελ. 13).

πρώτες ύλες, το ελεύθερο εμπόριο ανακηρύσσεται άστρο λαμπρό που οδηγεί τη νομοθεσία! Με δυο λόγια, ανάτειλε η χιλιόχρονη αυτοκρατορία. Από την άλλη μεριά στα ίδια αυτά χρόνια έφτασαν στο αποκορύφωμά τους το χαρτιστικό κίνημα και η προπαγάνδα για τη 10ωρη εργάσιμη ημέρα. Βοήκαν σιμάχους στους διψασμένους για εκδίκηση Τόρνς. Και παρά τη φανατική αντίσταση της επίορκης στρατιάς των οπαδών του ελεύθερου εμπορίου με τους Μπράιτ και Κόμπντεν επικεφαλής, έγινε αποδεκτός από το κοινοβούλιο ο νόμος για το δεκάωρο που τόσο καιρό ήταν στόχος αγώνων.

Ο νέος νόμος για τα εργοστάσια της 8 του Ιούνη 1847 καθόριζε ότι την 1η του Ιούλη 1847 θα εφαρμοζόταν μια προσωρινή μείωση της εργάσιμης ημέρας σε 11 ώρες για τους «νέους» (από 13 ως 18 χρονών) και για όλες τις εργάτριες, την 1η του Μάη 1848 όμως θα εφαρμοζόταν ο οριστικός περιορισμός της σε 10 ώρες. Κατά τα άλλα ο νόμος αυτός ήταν απλά μια τροπολογία με τη μορφή προσθήκης στους νόμους του 1833 και 1844.

Το κεφάλαιο επιχείρησε μια προκαταρτική εκστρατεία για να εμποδίσει την ολοκληρωτική εφαρμογή του νόμου την 1η του Μάη 1848. Και μάλιστα υποτίθεται ότι οι ίδιοι οι εργάτες, που τους σωφρόνισε τάχα η πείρα, θα έπρεπε να δοθηθούν στην καταστροφή του ίδιου τους του έργου. Η στιγμή είχε δεξιότεχνικά επιλεχθεί.

«Πρέπει να θυμόμαστε ότι εξαιτίας της φοβερής κρίσης του 1846-1847 οι εργοστασιακοί εργάτες υπόφεραν πολλά, επειδή πολλά εργοστάσια εργάζονταν μόνο περιορισμένο χρονικό διάστημα, ενώ άλλα είχαν ακινητοποιηθεί εντελώς. Γι' αυτό, σημαντικός αριθμός εργατών δρισκόταν σε πολύ πιεστική θέση και πολλοί είχαν χρεωθεί. Έτσι μπορούμε με αρκετή βεβαιότητα να υποθέσουμε ότι οι εργάτες θα προτιμούσαν μια μεγαλύτερη εργάσιμη ημέρα για να αποκαταστήσουν τις απώλειες του παρελθόντος, πιθανά για να ξεφλήσουν χρέη ή για να πάρουν από το ενεχυροδανειστήριο τα έπιπλά τους, ή για ν' αναπληρώσουν τα υπάρχοντά τους που είχαν πριν πουλήσει, ή για ν' αποκτήσουν καινούργια ρούχα για τον εαυτό τους και τις οικογένειές τους»¹.

---

1. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», σελ. 16.

Οι κύριοι εργοστασιάρχες προσπάθησαν να επιτείνουν τη φυσική επίδραση αυτών των παραγόντων με μια γενική μείωση των μισθών κατά 10%. Αυτό έγινε κατά κάποιο τρόπο για τη γιορτή των εγκαινίων της νέας εποχής του ελεύθερου εμπορίου. Έπειτα ακολούθησε κι άλλη μείωση των μισθών κατά 8 $\frac{1}{3}$ % μόλις η εργάσιμη μέρα περιορίστηκε σε 11 ώρες, και άλλη μια, διπλάσια, όταν περιορίστηκε οριστικά σε 10 ώρες. Έτσι λοιπόν, παντού όπου το επέτρεπαν κάπως οι περιστάσεις έγινε μια ελάττωση των μισθών τουλάχιστο κατά 25%¹. Και κάτω από τους όρους αυτούς που είχαν προετοιμαστεί τόσο εννοϊκά, άρχισαν τη ζύμωση μέσα στους εργάτες για ν' ανακαλέσουν το νόμο του 1847. Και στη ζύμωση αυτή δεν περιφρονήθηκε κανένα μέσο απάτης, δολοφονίας και απειλής – όλα όμως έμειναν χωρίς αποτέλεσμα. Όσο για τη μισή ντουζίνα αιτήσεις εργατών με τις οποίες τους έδωσαν να παραπεμφθούν πως «τους καταπιέζει ο νόμος», οι ίδιοι οι αιτούντες, στην προφορική ακρόασή τους, δήλωσαν ότι οι υπογραφές τους εκμαιεύτηκαν κατόπιν εκδίασμού. «Είχαν καταπιεστεί, αλλά από κάποιον άλλο, όχι από το νόμο για τα εργοστάσια»². Αν όμως οι εργοστασιάρχες δεν κατάφεραν να κάνουν τους εργάτες να μιλήσουν σύμφωνα με το δικό τους πνεύμα, τόσο περισσότερο κραυγάζαν οι ίδιοι στον τύπο και στο κοινοδούλιο εξονόματος των εργατών. Κατάγγελλαν τους επόπτες εργασίας ως ένα είδος επίτροπους της Συμβατικής³, που θυσίαζαν χωρίς οίκτο το δυστυχισμένο εργάτη στη λόξα τους για την καλυτέ-

1. «Διαπίστωση περιπτώσεις που από ανθρώπους που έπαιρναν 10 σελίνια την εβδομάδα αφαιρούσαν το 1 σελίνι, βάσει της γενικής κατά 10% μείωσης των μισθών, και έπειτα ακόμα 1 σελίνι και 6 πένες επειδή περιορίστηκε ο χρόνος εργασίας δηλ. το όλο 2 σελίνια και 6 πένες, και όμως η πλειοψηφία εξακολουθούσε να είναι υπέρ του νόμου για το δεκάωρο» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», σελ. 16).

2. «Όταν υπογράφα την αίτηση δήλωνα ταυτόχρονα πως κάνω έτσι κάτι κακό. – Τότε γιατί την υπογράψατε; – Γιατί σε περίπτωση που θα αρνιόμουν να θα με πετούσαν στο δρόμο. – Ο αυτών ασθανόταν πραγματικά τον εαυτό του "να καταπιέζεται", όχι όμως ακριβώς από το νόμο για τα εργοστάσια» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», σελ. 102).

3. *Επίτροπος της Συμβατικής*: Έτσι ονομαζόνταν κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης οι επιφορτισμένοι με ιδιαίτερες εξουσίες εκπρόσωποι της Εθνικής Συμβατικής Συνέλευσης στους νομούς και στις στρατιωτικές μονάδες (σ.τ.γ.Ε.).

ρειαση του κόσμου. Κι αυτή η μαονούδρα απέτυχε. Ο επόπτης εργασίας Λέοναρντ Χόρνερ πήρε ο ίδιος προσωπικά και με τους υποεπόπτες του πολυάριθμες μαρτυρικές καταθέσεις από τα εργοστάσια του Λάνκασερ. Περίπου 70% των εργατών που ρωτήθηκαν τάχθηκαν υπέρ του 10ωρου, ένα πολύ μικρότερο ποσοστό υπέρ του 11ωρου και μια τελείως ασήμαντη μειοψηφία υπέρ του παλιού 12ωρου¹.

Ένας άλλος «φιλικός» ελιγμός ήταν να δάλουν τους ενήλικους άνδρες εργάτες να εργάζονται 12 ως 15 ώρες και έπειτα να διακηρύσσουν το γεγονός αυτό σαν την καλύτερη έκφραση των ενδόμυχων πόθων των προλετάρειων. Όμως ο «αμείλικτος» επόπτης εργασίας Λέοναρντ Χόρνερ εμφανίστηκε πάλι επιτόποι. Οι περισσότεροι από τους «εργάτες των υπερωριών» κατάθεσαν πως

«θα προτιμούσαν κατά πολύ να εργάζονται 10 ώρες με μικρότερο μισθό, αλλά δεν είχαν δυνατότητα επιλογής. Υπάρχουν τόσοι άνεργοι ανάμεσά τους, τόσοι κλώστες υποχρεώθηκαν να εργάζονται σαν απλοί *piecers* [εργάτες που δένουν την κλωστή όταν κόβεται], που αν αρνιόνταν να δουλέψουν περισσότερες ώρες θάπαιρναν αμέσως άλλοι τη θέση τους, έτσι που το ζήτημα γι αυτούς μπαίνει μ' αυτό τον τρόπο: ή θα δουλέψουν περισσότερες ώρες ή θα πεταχτούν στο δρόμο»².

Η προκαταρτική εκστρατεία του κεφαλαίου απέτυχε και ο νόμος για το δεκάωρο τέθηκε σε ισχύ την 1η του Μάη 1848. Στο μεταξύ όμως η χρεωκοπία του κόμματος των χαρτιστών, που οι αρχηγόι του φυλακίστηκαν και οι οργανώσεις του διασκορπίστηκαν, είχε ήδη κλονίσει την αυτοπεποίθηση της αγγλικής εργατικής τάξης. Λίγο αργότερα, η εξέγερση του Ιούνη στο Πα-

---

1. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848», σελ. 17. Στην περιφέρεια του κ. Χόρνερ ρωτήθηκαν έτσι 10.270 ενήλικοι άνδρες εργάτες 181 εργοστασίων. Οι καταθέσεις τους υπάρχουν στο παράρτημα της έκθεσης για τα εργοστάσια του εξαμήνου που τέλειωσε με τον Οκτώβρη του 1848. Οι ακροάσεις αυτές των μαρτύρων αποτελούν ανεκτίμητο υλικό και από άλλη άποψη.

2. «Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1848», βλ. τις καταθέσεις αριθ. 69, 70, 71, 72, 92, 93 που συγγέντωσε ο ίδιος ο Λέοναρντ Χόρνερ, και τις καταθέσεις αριθ. 51, 52, 58, 59, 62, 70 που τις συγγέντωσε ο υποεπόπτης Α και που δημοσιεύονται στο «Παράρτημα». Ένας εργοστασιάρχης έδωσε ο ίδιος τα πράγματα στη θέση τους. Βλ. τον αριθ. 14 που ακολουθεί ύστερα από τον αριθ. 265 [σελ. 37].

οίσι και η αιματηρή κατάπνιξη της συνένωσε στην Αγγλία, όπως και στην ηπειρωτική Ευρώπη, όλες τις μερίδες των κυρίαρχων τάξεων, γαιοκτήμονες και κεφαλαιοκράτες, λύκους του χρηματιστηρίου και μικρέμπορους, οπαδούς του προστατευτισμού και οπαδούς του ελεύθερου εμπορίου, κυδέρνηση και αντιπολίτευση, παπάδες και ελευθεροστοχαστές, νεαρές πόρνες και γοιές καλόγριες, κάτω από το κοινό σύνθημα της σωτηρίας της ιδιοκτησίας, της θρησκείας, της οικογενείας, της κοινωνίας! Η εργατική τάξη είχε παντού εξορισθεί, αφορισθεί, υπαχθεί στο «loi des suspects» [«νόμο για τους ύποπτους»]¹. Έτσι οι κύριοι εργοστασιάρχες δεν χρειάστηκε να ενοχληθούν. Στασίασαν ανοιχτά όχι μόνο ενάντια στο νόμο για το δεκάωρο, μα και ενάντια σ' όλη τη νομοθεσία που από το 1833 προσπαθούσε να χαλιναγωγήσει κάπως την «ελεύθερη» απομύζηση της εργασιακής δύναμης. Ήταν μια σε μικρογραφία Proslavery Rebellion² [ανταρσία για την υπεράσπιση της δουλείας], που διεξήγετο πάνω από δυο χρόνια συνέχεια με αδιανόητο κυνισμό και με τρομοκρατική ενεργητικότητα, στοιχεία που και τα δυο τους στοίχιζαν τόσο πιο φτηνά όσο ο στασιαστής κεφαλαιοκράτης δεν διακινδύνευε τίποτα άλλο εκτός από το τομάρι των εργατών του.

Για να κατανοηθούν όσα θ' ακολουθήσουν πρέπει να θυμηθούμε ότι οι εργοστασιακοί νόμοι του 1833, του 1844 και του 1847 ίσχυαν και οι τρεις, εφόσον ο ένας δεν τροποποιούσε τον άλλο. Ότι κανένας απ' αυτούς τους νόμους δεν περιορίζει την εργάσιμη μέρα του άνδρα εργάτη, πάνω από 18 χρονών. Και ότι από το 1833 και μετά έμεινε ως η κατά νόμον «εργάσιμη ημέρα» το 15ωρο διάστημα από τις 5¹/₂ το πρωί ως τις 8¹/₂ το βράδυ, που μέσα στα πλαίσιά του έπρεπε να εκτελείται σύμ-

---

1. *Loi des suspects* [νόμος για τους ύποπτους]: Νόμος για τα μέτρα γενικής ασφάλειας, που ψηφίστηκε από το Corps législatif στις 19 Φεβρουάριο 1858. Ο νόμος έδινε στον αυτοκράτορα και την κυδέρνησή του το απεριόριστο δικαίωμα να ρίχνει στις φυλακές ή να εκτοπίζει σε διάφορα μέρη της Γαλλίας και της Αλγερίας ή να απελαίνει ολοκληρωτικά από τη γαλλική επικράτεια κάθε άτομο που ήταν ύποπτο για εχθρική στάση προς τη Δεύτερη Αυτοκρατορία (σ.τ.γ.Ε.).

2. «Proslavery rebellion» («ανταρσία για την υπεράσπιση της δουλείας»): μια εξέγερση που ξεκίνησε από τους δουλοκτήτες του νότου των ΗΠΑ και οδήγησε στον εμφύλιο πόλεμο του 1861-1865 (σ.τ.γ.Ε.).

φωνα με τους προβλεπόμενους όρους πρώτα η δωδεκάωρη και έπειτα η δεκάωρη εργασία των νέων και των γυναικών.

Οι εργοστασιάρχες άρχισαν εδώ ή εκεί να απολύουν ένα μέροζ, άλλοτε τους μισούς νέους και τις μισές εργάτριες που απασχολούσαν, και επανέφεραν για τους ενήλικους άνδρες εργάτες τη νυχτερινή εργασία που είχε σχεδόν εξαφανιστεί. Ο νόμος για το δεκάωρο, φώναζαν, δεν τους αφήνει άλλη εναλλακτική λύση¹.

Το δεύτερο ήήμα αφορούσε τα από το νόμο προβλεπόμενα διαλείμματα για τα γεύματα. Ας δόσουμε το λόγο στους επόπτες εργασίας:

«Από τότε που οι ώρες εργασίας περιορίστηκαν σε 10, οι εργοστασιάρχες, μ' όλο που δεν εφαρμόζουν πρακτικά ακόμα ως την τελευταία σινέπεια τις απόψεις τους, ισχυρίζονται πως ανταποκρίνονται στις διατάξεις του νόμου, όταν λ.χ. η δουλειά εκτελείται από τις 9 το πρωί ως τις 7 το βράδυ, παραχωρώντας μια ώρα για φαγητό πριν από τις 9 π.μ. και μισή ώρα ύστερα από τις 7 μ.μ., όταν δηλ. παραχωρούν έτσι 1½ ώρα για τα γεύματα. Σε μερικές περιπτώσεις επιτρέπουν τώρα μισή ή μια ολόκληρη ώρα για το μεσημεριανό φαγητό, επιμένουν όμως ταυτόχρονα ότι δεν είναι καθόλου υποχρωμένοι να παραχωρούν ένα οποιοδήποτε μέρος της 1½ ώρας κατά τη διάρκεια της δεκάωρης εργασίμης ημέρας».

Έτσι οι κύριοι εργοστασιάρχες ισχυρίζονται πως οι σχολαστικά ακριδείς διατάξεις του νόμου του 1844 σχετικά με τα γεύματα δίνουν στους εργάτες την άδεια να τρώνε και να πίνουν μόνο πριν την είσοδό τους στο εργοστάσιο και ύστερα από την έξοδό τους από το εργοστάσιο, δηλ. στο σπίτι τους! Και γιατί οι εργάτες να μην τρώνε και το μεσημεριανό τους φαγητό πριν από τις 9 π.μ.; Οι νομικοί του στέμματος ωστόσο υποφάνθηκαν ότι τα προβλεπόμενα γεύματα

«πρέπει να δίνονται στα διαλείμματα της πραγματικής εργασίμης ημέρας, και ότι είναι παράνομο να δάξεις τους εργάτες να εργάζονται χωρίς διακοπή 10 συναπτές ώρες, από τις 9 το πρωί ως τις 7 το βράδυ».

Ύστερα απ' αυτή την επίδειξη άνεσης, το κεφάλαιο εγκαι-

1. «Reports etc. for 31st October 1848», οελ., 133, 134.

νίασε την ανταρσία του με ένα δῆμα που ανταποκρινόταν στο γράμμα του νόμου του 1844 και που επομένως ήταν νόμιμο.

Ο νόμος του 1844 απαγόρευε δέδαια σε παιδιά 8-13 χρονών που εργάζονταν πριν από τις 12 το μεσημέρι, να ξαναεργαστούν ύστερα από την 1 μ.μ. Όμως δε ρύθμιζε με κανένα τρόπο την 6½ωρη εργασία των παιδιών, που ο εργάσιμος χρόνος τους άρχιζε στις 12 το μεσημέρι ή και αργότερα! Έτσι 8 χρονών παιδιά που άρχιζαν τη δουλειά τους στις 12 το μεσημέρι μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν 1 ώρα, από τις 12 ως τις 1 μ.μ., 2 ώρες, από τις 2 ως τις 4 μ.μ., και 3½ ώρες, από τις 5 ως τις 8½ το βράδυ. Δηλ. συνολικά τις 6½ ώρες που προσδίδει ο νόμος! Ή ακόμα καλύτερα: για να προσαρμόσουν οι εργοστασιάρχες τη χρησιμοποίηση των παιδιών στην εργασία των ενήλικων ανδρών εργατών ως τις 8½ το βράδυ, αρκούσε να μη δόσουν στα παιδιά δουλειά πριν τις 2 μ.μ. οπότε μπορούσαν να τα κρατούν μετά στο εργοστάσιο χωρίς διακοπή ως τις 8½ το βράδυ!»

(...)

Το εργατικό προσωπικό χωριζόταν καμιά φορά σε 12 ως 15 κατηγορίες, που κι αυτές με τη σειρά τους άλλαζαν διαρκώς τα συστατικά τους μέρη. Στο διάστημα της δεκαπεντάωρης διάρκειας της εργοστασιακής ημέρας το κεφάλαιο έσυρε τον εργάτη τότε για 30 λεπτά της ώρας και τότε για μια ώρα στη δουλειά και ύστερα πάλι τον απωθούσε για να τον τραδήξει και πάλι στο εργοστάσιο και να τον απωθήσει ξανά απ' αυτό, καταδιώκοντάς τον τότε δω και τότε κει σε ακανόνιστα κομμάτια χρόνου, χωρίς να τον χάνει ούτε στιγμή απ' τα μάτια ώσπου νάχει ολοκληρώσει τη δεκάωρη εργασία. Όπως στη σκηνή του θεάτρου έτσι και δω τα ίδια άτομα έπρεπε να εμφανίζονται διαδοχικά στις διάφορες σκηνές των διαφόρων πράξεων. Όπως όμως ένας ηθοποιός σ' όλη τη διάρκεια του δράματος ανήκει στη σκηνή, έτσι ανήκαν τώρα και οι εργάτες 15 ώρες συνέχεια στο εργοστάσιο, χωρίς να συμπεριλαμβάνεται σ' αυτό ο χρόνος για το πήγαινε κι έλα. Οι ώρες της ανάπαυσης μετατρέπονταν έτσι σε ώρες αναγκαστικής αργίας, που έσπρωχναν το νεαρό εργάτη στο καπιλιό και τη νεαρή εργάτρια στο μπουρδέλο. Με κάθε καινούργια ιδέα που σοφίζόταν καθημερινά ο κεφαλαιοκράτης για να κρατάει σε κίνηση τις μηχανές του 12 ή 15 ώρες συνέχεια χωρίς ν' αυξήσει το εργατικό προσωπικό, ο εργάτης

ήταν αναγκασμένος να καταπίνει γρήγορα το φαγητό του τότε στο ένα και τότε στο άλλο κενό χρόνου. Τον καιρό που γινόταν η προπαγάνδα για το δεκάωρο οι εργοστασιάρχες φώναζαν ότι ο συρφετός των εργατών κάνει διαδήματα με την ελπίδα ότι θα παίρνει μισθό δώδεκα ωρών για εργασία δέκα ωρών. Τώρα είχαν αντιστρέψει το νόμισμα. Πλήρωναν μισθό δέκα ωρών και είχαν την εργατική δύναμη στη διάθεσή τους δώδεκα και δεκαπέντε ώρες¹. Αυτή ήταν η ουσία της υπόθεσης. αυτή ήταν η εκδοχή των εργοστασιαρχών για το νόμο του δεκάωρου! Και επρόκειτο για τους ίδιους εκείνους οπαδούς του ελεύθερου εμπορίου που με το χρίσμα του μύθου και ξεχειλίζοντας από αγάπη για τον άνθρωπο επί 10 ολόκληρα χρόνια, τον καιρό της προπαγάνδας ενάντια στους νόμους για τα σιτηρά, έλεγαν στους εργάτες, υπολογίζοντας με λεπτομέρεια μέχρι και την τελευταία δεκάρα, ότι με ελεύθερες τις εισαγωγές των σιτηρών και με τα μέσα που διαθέτει η αγγλική βιομηχανία θα ήταν απόλυτα επαρκής η δεκάωρη εργασία για να πλουτίζει τους κεφαλαιοκράτες².

Η δίχρονη ανταρσία του κεφαλαίου επιστεγάστηκε τελικά με την ετιμηγορία ενός από τα τέσσερα ανώτατα δικαστήρια της Αγγλίας, του Court of Exchequer, που για μια από τις περιπτώσεις που έφτασαν ενώπιόν του στις 8 του Φλεβάρη 1850 αποφάνθηκε πως ναι μεν οι εργοστασιάρχες ενέργησαν ενάντια το πνεύμα του νόμου του 1844, όμως αυτός ο ίδιος ο νόμος περιέχει ορισμένες λέξεις που τον έκαναν παράλογο. «Με την απόφαση αυτή είχε καταργηθεί ο νόμος για το δεκάωρο»³. Πλήθος εργοστασιάρχες, που ως τώρα απόφευγαν ακό-

1. Βλ. «Reports etc. for 30th April 1849», σελ. 6, και τη διεξοδική εξήγηση του shifting system [σύνστημα με ώαριθες] από τους επόπτες εργασιών Χάουελ και Σόντερς στο «Reports etc. for 31st October 1848». Βλ. επίσης το διάδημα του κλήρου του Άστον και περιχώρων στη βασίλισσα [Βικτόρια], άνοιξη του 1849, ενάντια στο shift system.

2. Ηρόδ. π.χ. «The Factory Question and the Ten Hours Bill» του R.H. Greg, [London] 1837.

3. Friedrich Engels: «Die englische Zehnstundenbill» στο περιοδικό «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue», που το εξέδιδε εδώ ο ίδιος, τέτος του Απρίλη 1850, σελ. 13. Το ίδιο «ενηλδ» δικαστήριο είχε ανακαλύψει επίσης τον καιρό τον αμερικάνικον εμφύλιον πολέμου: μια διφορούμενη ημίση που μετέτρεπε στο διαμετρικά αντίθετο του το νόμο που απαγορεύει τον εξοπλισμό πειρατικών πλοίων.

μα το σύστημα ρελαί για τους ανήλικους και τις εργάτριες, έσπειραν τώρα να το αρπάξουν και με τα δυο τους χέρια¹.

Ύστερα όμως απ' αυτή τη φαινομενικά οριστική νίκη του κεφαλαίου ακολούθησε αμέσως μια απότομη αλλαγή. Οι εργάτες είχαν προβάλλει ως τότε παθητική, αν και αλύγιστη και καθημερινά ανανεούμενη αντίσταση. Τώρα διαμαρτύρονταν σε θορινιώδεις απειλητικές συγκεντρώσεις στο Λάνκασερ και στο Γιόρκσερ. Όστε ο δήθεν νόμος για το δεκάωρο ήταν απλή κοροϊδία, κοινοβουλευτική απάτη, και δεν υπήρξε ποτέ! Οι επόπτες εργασίας προειδοποίησαν επειγόντως την κυβέρνηση ότι ο ταξικός ανταγωνισμός είχε φθάσει σε απίστευτα υψηλή ένταση. Ακόμα μουρμούριζε και μια μερίδα των ίδιων των εργοστασιαρχών:

«Ύστερα από τις αντιφατικές αποφάσεις των δημοτικών συμβούλων επικρατεί μια τελείως ανώμαλη και άναρχη κατάσταση. Άλλος νόμος ισχύει στο Γιόρκσερ, άλλος στο Λάνκασερ, άλλος νόμος σε μια ενορία του Λάνκασερ και άλλος σε μια άμεσα γειτονική περιοχή. Στις μεγαλουπόλεις ο εργοστασιάρχης μπορεί να παρακάμπτει το νόμο, ενώ στους μικρούς συνοικισμούς της υπαίθρου ο εργοστασιάρχης δε θρίσκει το απαραίτητο προσωπικό για το σύστημα ρελαί και ακόμα λιγότερο για τη μεταφορά των εργατών από το ένα εργοστάσιο στο άλλο κλπ.».

Και η ισότητα στην εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης είναι για το κεφάλαιο το πρώτο ανθρώπινο δικαίωμα.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες η υπόθεση κατάρληξε σε ένα συμβιβασμό ανάμεσα σε εργοστασιάρχες και εργάτες που επισφραγίστηκε κοινοβουλευτικά με το νέο συμπληρωματικό εργοστασιακό νόμο της 5ης του Αυγούστου 1850. Για τους «νέους και τις γυναίκες» η εργάσιμη ημέρα ανήχθη από 10 σε 10½ ώρες για τις πρώτες 5 μέρες της εβδομάδας, ενώ για το Σάββατο περιορίστηκε σε 7½ ώρες. Η εργασία πρέπει να εκτελείται μέσα στη χρονική περίοδο από τις 6 το πρωί ως τις 6 το βράδυ², με 1½ ώρες διακοπές για τα γεύματα που πρέπει να παχωρούνται ταιντόχρονα και σύμφωνα με τις διατάξεις του

1. «Reports etc. for 30th April 1850».

2. Το χιμώνα στη θέση της ίσχυε η χρονική περίοδος από τις 7 το πρωί ως τις 7 το βράδυ.

1844 κλπ. Έτσι μια για πάντα δόθηκε τέλος στο σύστημα ρε-
λαί¹. Για την εργασία των παιδιών έμεινε σε ισχύ ο νόμος του
1844.

(Το Κεφάλαιο, τ. Ι)
M.E.W., τ. 23, σελ. 294-304 και 307-309 (1867)

9. ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ (ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ) Η ΓΕΝΙΚΕΥΣΗ ΤΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΑ

Η εργοστασιακή νομοθεσία, αυτή η πρώτη συνειδητή και
σχεδιασμένη αντίδραση της κοινωνίας στην αυτοφύη μορφή
της παραγωγικής της διαδικασίας, είναι, όπως είδαμε, εξίσου
αναγκαίο προϊόν της μεγάλης βιομηχανίας, όπως η δαμβακερή
κλωστή, τα αυτόματα μηχανήματα και ο ηλεκτρικός τηλεγρά-
φος. Προτού περάσουμε στη γενίκευσή της στην Αγγλία, πρέ-
πει ν' αναφέρουμε σύντομα μερικές ακόμα διατάξεις του αγγ-
λικού νόμου για τα εργοστάσια, που δεν αφορούν τον αριθμό
των ωρών της εργάσιμης ημέρας.

Οι διατάξεις σχετικά με την υγεία, εκτός από τη διατύπωσή
τους που ευκολύνει τον κεφαλαιοκράτη να τις παρακάμπτει,
είναι εξαιρετικά ισχνές και στην πράξη περιορίζονται σε οδη-
γίες για το άσπρισμα των τοίχων και σε μερικά άλλα μέτρα
καθαριότητας, τον αερισμό και την προστασία από επικίνδυ-
νες μηχανές. Στο Τρίτο Βιβλίο θα επανέλθουμε στο γεμάτο φα-
νατισμό αγώνα των εργοστασιαρχών ενάντια στη διάταξη του
νόμου, που τους επιβάλλει ένα μηδαμινό έξοδο για την προ-
στασία μελών των «χειριών» τους. Εδώ επανεπιβεβαιώνεται
λαμπρά το δόγμα του ελεύθερου εμπορίου, ότι σε μια κοινωνία
ανταγωνιστικών συμφερόντων ο καθένας, επιδιώκοντας το δι-
κό του ιδιοτελές συμφέρον, προάγει το κοινό καλό. Ένα και
μόνο παράδειγμα είναι αρκετό. Είναι γνωστό πως στην Ιρλαν-

---

1. «Ο σημερινός νόμος (του 1850) ήταν ένας συμβιβασμός, σύμφωνα με τον
οποίο οι εργάτες παραιτούνταν από τα ενεργητήματα του νόμου για το δεκάω-
ρο παίρνοντας σε αντάλλαγμα την ενιαία έναρξη και λήξη της εργασίας για
εκείνους τους εργάτες που ο χρόνος εργασίας τους υπόκειτο σε περιορισμούς».
(«Reports etc. for 30th April 1852», σελ. 14).

δία κατά τη διάρκεια της τελευταίας εικοσάχρονης περιόδου αναπτύχθηκε πολύ η λινουργία και μαζί της αυξήθηκε ο αριθμός των scutching mills (εργοστάσια για το κοπάνισμα και το σπάσιμο του λιναριού). Το 1864 υπήρχαν εκεί κάπου 1800 τέτοιοι μύλοι. Εποχικά, το φθινόπωρο και το χειμώνα, αποσπώνται από τις γεωργικές εργασίες κυρίως νέοι και γυναίκες, οι γιοι, οι θυγατέρες και οι σύζυγοι των γειτονικών μικρών εκμίσθωτων γης, δηλ. άνθρωποι που δεν έχουν ιδέα από μηχανές, για να τροφοδοτούν με λινάρι τους κυλίνδρους των scutching mills. Η έκταση και η ένταση των ατυχημάτων που γίνονται εδώ είναι ολότελα χωρίς προηγούμενο στην ιστορία των μηχανών. Ένα και μόνο scutching mill του Κίλντινιν (κοντά στο Κορκ) είχε στο παθητικό του από το 1852 ως το 1856 έξι θανατηφόρα ατυχήματα και 60 βαριούς ακρωτηριασμούς, που όλα τους θα μπορούσαν να είχαν αποφευχθεί με μερικά απλούστατα μέτρα που στοιχίζουν λίγα σελίνια. Ο δρ. Ου. Ονάιτ, ο certifying surgeon [πραγματογνώμων χειρούργος] των εργοστασίων του Ντάουνπατρικ, σε μια επίσημη έκθεσή του στις 15 του Δεκέμβρη 1865 λέει:

«Τα ατυχήματα στα scutching mills είναι από τα πιο φριχτά. Σε πολλές περιπτώσεις κόβεται από το κορμί του εργάτη το ένα τέταρτο. Οι συνηθισμένες συνέπειες των τραυμάτων είναι ο θάνατος ή ένα μέλλον άθλιας ανικανότητας και δασάνων. Η αύξηση του αριθμού των εργοστασίων σ' αυτή τη χώρα θα εξαπλώσει φυσικά αυτά τα ανατριχιαστικά αποτελέσματα. Έχω την πεποίθηση πως με μια κατάλληλη κρατική επίδραση των scutching mills μπορούν ν' αποφευχθούν μεγάλες θυσίες σε σώματα και ζωές»¹.

Τι άλλο θα μπορούσε να χαρακτηρίσει καλύτερα τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, από αυτή την αναγκαιότητα να του επιβληθούν από το κράτος με αναγκαστικό νόμο οι πιο στοιχειώδεις εγκαταστάσεις καθαριότητας και υγείας;

«Ο νόμος του 1864 για τα εργοστάσια αοθέτωσε και καθάρισε πάνω από 200 εργαστήρια αγγειοπλαστικής, ύστερ' από εικοσάχρονη ή ολοκληρωτική αποχή από κάθε τέτοια πράξη» (αυτή είναι η «εγκράτεια» του κεφαλαίου!) «σε εργαστήρια όπου εργάζονται 27.878 εργάτες και όπου ως τώρα, σ' όλη τη διάρκεια μιας υπερβολικής ημερήσιας και συχνά νυχτερινής εργασίας, ανέπνευαν μια αποτροπιαστική ατμόσφαιρα, που έκανε μια κατά τα άλλα συγκριτικά αβλαβή απασχόληση

1. «Children's Employment Commission. 5th Report», σελ. XV, αριθ. 72 κ.ε.

να εγκυμονεί αρρώστιες και θάνατο. Ο νόμος για τα εργοστάσια πολλαπλασίασε πολύ τα μέσα αερισμού»¹.

Ταυτόχρονα, αυτή η πλευρά του νόμου για τα εργοστάσια δείχνει χτυπητά, πώς ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής από την ίδια του τη φύση αποκλείει κάθε λογική καλύτερηση πέρα από ένα ορισμένο σημείο. Έχουμε αναφέρει επανειλημμένα ότι οι άγγλοι γιατροί δηλώνουν ομόφωνα πως για ένα άτομο, που εργάζεται συνεχώς, μόλις και μετά βίας μπορεί να θεωρηθούν ικανοποιητικό ελάχιστο όριο τα 500 κυβικά πόδια αέρα. Ας είναι! Αν ο νόμος για τα εργοστάσια με όλα τα καταναγκαστικά του μέτρα επιταχύνει έμμεσα τη μετατροπή των μικρότερων εργαστηρίων σε εργοστάσια, και επομένως επεμβαίνει έμμεσα στο δικαίωμα ιδιοκτησίας των μικρότερων κεφαλαιοκρατών και εξασφαλίζει στους μεγάλους το μονοπώλιο, η δια νόμου επιβολή του αναγκάσιου αέρα για κάθε εργάτη στον τόπο της δουλειάς θ' απαλλοτριώνει άμεσα μεριάς χιλιάδες μικρούς κεφαλαιοκράτες! Θα πρόσέαλλε τη ρίζα του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, δηλ. την αυτοαξιοποίηση του κεφαλαίου, αδιάφορο αν πρόκειται για μεγάλο ή μικρό κεφάλαιο, που γίνεται με την «ελεύθερη» αγορά και κατανάλωση της εργασιακής δύναμης. Μπροστά λοιπόν σ' αυτά τα 500 κυβικά πόδια αέρα ασφυκτικά η εργοστασιακή νομοθεσία. Οι υγειονομικές υπηρεσίες, οι εξεταστικές επιτροπές για τη διομηχανία και οι επιθεωρητές εργασίας επαναλαμβάνουν ξανά και ξανά την αναγκαιότητα για 500 κυβικά πόδια και το αδύνατο του να επιβληθούν στο κεφάλαιο. Έτσι, εξαγγέλλουν στην πράξη ως όρο ύπαρξης του κεφαλαίου τη φθίση και άλλες πνευμονικές αρρώστιες².

1. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», σελ. 127.

2. Η πείρα έδειξε ότι ένα μέσο υγιές άτομο καταναλώνει σε κάθε αναπνοή μέσης έντασης 25 κυβικά δάχτυλα αέρα και ότι κάνει περίπου 20 αναπνοές στο λεπτό. Έτσι ο αέρας που καταναλώνει ένα άτομο στο 24ωρο είναι κάπου 720.000 κυβικά δάχτυλα ή 416 κυβικά πόδια. Ξέρουμε όμως πως ο αέρας που έχει χρησιμοποιηθεί μια φορά για την αναπνοή δεν μπορεί να χρησιμεύσει ξανά για την ίδια διαδικασία, αν προηγούμενα δεν καθαριστεί στο μεγάλο εργοστάσιο της φύσης. Σύμφωνα με τα πειράματα του Βάλεντιν και του Μπρόννερ φαίνεται πως ένας υγιής άνδρας εκπνέει κάπου 1300 κυβικά δάχτυλα διοξείδιο του άνθρακα την ώρα, δηλ. μέσα σε 24 ώρες το πνευμόνι ορμάει κάπου 8 ουγγιές στερεό άνθρακα. «Κάθε άνθρωπος θάπρεπε να έχει στη διάθεσή του κάπου 800 κυβικά πόδια αέρα» (Huxley, [«Lessons in Elementary Physiology», London 1866, σελ. 105]).

Όσο πενιχρές κι αν φαίνονται στο σύνολό τους οι περί την εκπαίδευση διατάξεις του νόμου για τα εργοστάσια, διακήρυσσαν ωστόσο τη στοιχειώδη εκπαίδευση ως αναγκαστική συνθήκη της εργασίας¹. Η επιτυχία τους απέδειξε πρώτα απ' όλα τη δυνατότητα να συνδυαστούν η εκπαίδευση και η γυμναστική με τη χειρωνακτική εργασία, επομένως και η χειρωνακτική εργασία με την εκπαίδευση και τη γυμναστική. Από τις μαρτυρικές καταθέσεις των δασκάλων οι επιθεωρητές εργασίας γρήγορα ανακάλυψαν πως τα παιδιά που εργάζονται σε εργοστάσια, αν και παρακολουθούν τα μισά από τα μαθήματα που γίνονται στους τακτικούς μαθητές των ημερήσιων σχολείων, μαθαίνουν τα ίδια και συχνά περισσότερα απ' αυτούς.

«Το ζήτημα είναι απλό. Όσοι μένουν μόνο τη μισή μέρα στο σχολείο, είναι πάντα φρέσκοι και σχεδόν πάντα ικανοί και πρόθυμοι να δεχθούν τη διδασκαλία. Το σύστημα μισή μέρα εργασία και μισή μέρα σχολείο μετατρέπει την καθεμιά από τις ασχολίες αυτές σε ξεκούραση και ανάπαυση από την άλλη, και επομένως αρμόζει πολύ περισσότερο στο παιδί, από την αδιάκοπη συνέχιση της μιας απ' αυτές. Ένα αγόρι που κάθεται στο σχολείο από νωρίς το πρωί, και μάλιστα όταν κάνει ζέστη, είναι αδύνατο να συναγωνιστεί με ένα άλλο παιδί που έρχεται ευδιάθετο και ξύπνιο από τη δουλειά του»³.

---

1. Σύμφωνα με τον αγγλικό νόμο για τα εργοστάσια, οι γονείς δεν επιτρέπεται να στέλνουν παιδιά κάτω από 14 χρονών στα «ελεγχόμενα» εργοστάσια, αν δε φροντίζουν ώστε τα παιδιά να παίρνουν ταυτόχρονα και στοιχειώδη εκπαίδευση. Ο εργοστασιαρχής είναι υπεύθυνος για την τήρηση του νόμου. «Η εργοστασιακή εκπαίδευση είναι υποχρεωτική και αποτελεί όρο της εργασίας» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», σελ. 111).

2. Σχετικά με τις ιδιαίτερα συμφέροντες επιτυχίες του συνδυασμού της γυμναστικής (και των στρατιωτικών ασκήσεων για τ' αγόρια) με την υποχρεωτική εκπαίδευση των παιδιών που εργάζονται σε εργοστάσια και των φτωχών μαθητών, βλέπε το λόγο του Ν. Ου. Σένιερ στο 7ο ετήσιο συνέδριο της «National Association for the Promotion of Social Science» στη «Report of Proceedings etc.», London 1863, σελ. 63, 64, καθώς και την έκθεση των επιθεωρητών εργασίας της 31 του Οκτώβρη 1865, σελ. 118, 119, 120, 126 κ.ε.

3. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», σελ. 118. Ένας αφελής εργοστασιαρχής μεταξουργείου δηλώνει στα μέλη της «Children's Employment Commission»: «Είμαι πέρα για πέρα πεισμένος ότι το αληθινό μυστικό της παραγωγής ικανών εργατών έχει δοθεί στο συνδυασμό της εργασίας με την εκπαίδευση, αρχίζοντας από τα παιδικά χρόνια. Φυσικά η εργασία δεν πρέπει να είναι ούτε πολύ κοπιαστική, ούτε αποτροπιαστική και ανθυγιεινή. Θα εν-

Περισσότερα τεκμήρια υπάρχουν στο λόγο του Σένιορ στο κοινωνιολογικό συνέδριο του Εδιμβούργου το 1863. Στο λόγο του αυτό δείχνει επίσης, ανάμεσα στ' άλλα, πως η μονόπλευρη, μη παραγωγική και παρατεταμένη σχολική ημέρα των παιδιών των ανώτερων και μεσαίων τάξεων αυξάνει ανώφελα τη δουλειά των δασκάλων, «ενώ διασπαθίζει με τρόπο όχι μόνο άκαρπο, μα και απόλυτα βλαβερό το χρόνο, την υγεία και την ενέργεια των παιδιών»¹. Όπως μπορούμε να παρακολουθήσουμε λεπτομερειακά στον Ρόμπερτ Όουεν, από το εργοστασιακό σύστημα δλώστηκε το φυτό της εκπαίδευσης του μέλλοντος, που θα συνδυάζει για όλα τα παιδιά πέρα από μίαν ορισμένη ηλικία την παραγωγική εργασία με την εκπαίδευση και τη γυμναστική, όχι μόνο σα μέθοδο για την αύξηση της κοινωνικής παραγωγής, μα και σα μοναδική μέθοδο για την παραγωγή ολόπλευρα αναπτυγμένων ανθρώπων.

Είδαμε ότι από τεχνική άποψη η μεγάλη βιομηχανία καταργεί τον καταμερισμό εργασίας της μανιφακτούρας, που προσκολλά ισόδια έναν ολόκληρο άνθρωπο σε μια λεπτομερειακή ενέργεια, ενώ ταυτόχρονα η κεφαλαιοκρατική μορφή της μεγάλης βιομηχανίας αναπαράγει με ακόμα πιο τερατώδη τρόπο εκείνο τον καταμερισμό της εργασίας – στο καθαυτό εργοστάσιο, με τη μετατροπή του εργάτη σε ενσυνείδητο εξάρτημα μιας επί μέρους μηχανής, και παντού αλλού, εν μέρει με τη σοροα-

---

χόμωνα να είχαν τα παιδιά μου εργασία και παιχνίδι σαν αλλαγή από το σχολείο» («Children's Employment Commission. 5th Report», σελ. 82, αριθ. 36).

1. Senior στο «Report of Proceedings» του έβδομου ετήσιου συνεδρίου της «National Association for the Promotion of Social Science», σελ. 66. Πώς η μεγάλη βιομηχανία ανατρέποντας σ' ένα ορισμένο επίπεδο της ανάπτυξης της τον τρόπο της υλικής παραγωγής και των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής, ανατρέπει και τα μυαλά, μας το δείχνει χτυπητά μια σύγκριση ανάμεσα στο λόγο του Ν. Ου. Σένιορ του 1863 και στους φιλιπικούς του ενάντια στο νόμο του 1833 για τα εργοστάσια, ή μια σύγκριση των απόψεων του συνεδρίου που αναφέραμε με το γεγονός ότι σε μερικές αγροτικές περιφέρειες της Αγγλίας απαγορεύεται στους φτωχούς γονείς επί ποινή θανάτου από την πείνα να μορφώνουν τα παιδιά τους. Έτσι π.χ. ο κ. Σνελ μας πληροφορεί πως στο Σόμερσετση επικρατεί η συνήθεια ο φτωχός που αποτρέπει στην ενορία για βοήθεια να υποχρεώνεται ν' αποσύρει τα παιδιά του από το σχολείο. Έτσι ο κ. Ουόλλαστον, πατάς του Φέλτχαμ, αφηγείται περιπτώσεις που ακυρώθηκε η οικονομική υποστήριξη πολλών οικογενειών, «επειδή στέλναν τα παιδιά τους στο σχολείο!»

δική χρήση των μηχανών και της εργασίας με μηχανές¹, και εν μέρει με την εφαρμογή της εργασίας των γυναικών, των παιδιών και της ανειδίκευτης εργασίας ως νέας δάσης του καταμερισμού της εργασίας. Αναφύεται με βίαιο τρόπο η αντίφαση ανάμεσα στον καταμερισμό εργασίας της μανιφακτούρας και στην ουσία της μεγάλης διομηχανίας. Η αντίφαση αυτή εκδηλώνεται, ανάμεσα στ' άλλα, με το φοβερό γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος των παιδιών, που απασχολούνται στα σύγχρονα εργοστάσια και στις μανιφακτούρες, γίνονται επί χρόνια αντικείμενο εκμετάλλευσης αλυσοδεμένα συνέχεια από την πιο τρυφερή ηλικία στους πιο απλούς χειρισμούς, χωρίς να μαθαίνουν κάποια δουλειά, που θα τα έκανε αργότερα χρήσιμα, έστω και μόνο στην ίδια μανιφακτούρα ή στο ίδιο εργοστάσιο. Για παράδειγμα, παλιότερα στα αγγλικά τυπογραφεία γινόταν ένα πέρασμα των μαθητευόμενων από ευκολότερες εργασίες σε εργασίες πλουσιότερες σε περιεχόμενο, πράγμα που ανταποκρινόταν στο σύστημα της παλιάς μανιφακτούρας και της χειροτεχνίας. Υπόκειντο σε μια μαθητεία, ώπου γίνονταν ολοκληρωμένοι τυπογράφοι. Ήταν απαραίτητο για το επάγγελμα να ξέρουν όλοι ανάγνωση και γραφή. Όλα αυτά άλλαξαν με την εισαγωγή της τυπογραφικής μηχανής. Η μηχανή αυτή χρησιμοποιεί δυο ειδών εργάτες, έναν ενήλικο εργάτη, που επιβλέπει τη μηχανή, και νεαρούς, συνήθως από 11 ως 17 χρονών, που η δουλειά τους συνίσταται αποκλειστικά στο να απλώνουν

---

1. Εκεί όπου μηχανές των χειροτεχνών που κινούνται με τη δύναμη του ανθρώπου συναγωνίζονται άμεσα ή έμμεσα τις πιο αναπτυγμένες μηχανές, δηλαδή τις μηχανές που προϋποθέτουν μηχανική κινητήρια δύναμη, συντελείται μια μεγάλη αλλαγή αναφορικά με τον εργάτη που κινεί τη μηχανή. Αρχικά η ατμομηχανή αντικαθιστούσε αυτόν τον εργάτη, τώρα πρέπει αυτός ν' αντικαταστήσει την ατμομηχανή. Γιαυτό η ένταση και η ανάλωση της εργασιακής του δύναμης αυξάνουν σε τερατώδη βαθμό και αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τους ανήλικους που είναι καταδικασμένοι σ' αυτό το βασανιστήριο! Έτσι, στο Κόβεντρυ και στα περίχωρά του ο επίτροπος Λοντς βρήκε νέους 10 ως 15 χρονών που χρησιμοποιούνταν για να κινούν αργαλιούς ταινιών, αγνοώντας τα μικρότερα παιδιά, που ήταν υποχρεωμένα να κινούν μικρότερους αργαλιούς. «Πρόκειται για εργασία εξαιρετικά κοπιαστική. The boy is a mere substitute for steam power. [Το παιδί αναπληρώνει απλώς τη δύναμη του ατμού]». («Children's Employment Commission. 5th Report 1866», σελ. 114, αριθμ. 6). Βλ. στο ίδιο, σχετικά με τις φωνικές συνέπειες «αυτού του συστήματος δουλείας», όπως το αποκαλεί η ίδια η επίσημη έκθεση.

τις κόλλες του χαρτιού στο κάτω μέρος της μηχανής ή να αφαιρούν από τη μηχανή τις τυπωμένες κόλλες. Τη δασσανιστική αυτή δουλειά την εκτελούν, ιδίως στο Λονδίνο, 14, 15 και 16 ώρες αδιάκοπα μερικές μέρες της εβδομάδας και συχνά 36 ώρες συνεχώς, με δυο ώρες μονάχα ανάπαιση για φαγητό και ύπνο!¹ Ένα μεγάλο μέρος απ' αυτά τα παιδιά δεν ξέρουν ανάγνωση και είναι κατά κανόνα τελείως απαγορευμένα, ανώμαλα πλάσματα.

«Για να τα κάνουν ικανά για τη δουλειά τους δε χρειάζεται κανενός είδους διανοητική αγωγή. Έχουν λίγες ευκαιρίες για να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους κι ακόμα λιγότερες για ν' αναπτύξουν την κρίση τους. Αν και ο μισθός τους είναι σχετικά μεγάλος για παιδιά, δεν ανξάνει στην αναλογία που μεγαλώνουν τα ίδια, και στη μεγάλη πλειοψηφία τους δεν έχουν καθόλου προοπτική να καταλάβουν κάποτε το πιο προσοδοφόρο και πιο υπεύθυνο πόστο του εργάτη που επιδίδει τη μηχανή, γιατί σε κάθε μηχανή αναλογούν μόνο ένας εργάτης που την επιδίδει και συχνά 4 παιδιά»². Μόλις γίνουν πολύ μεγάλα για την παιδιόστικη αυτή εργασία, δηλ. όταν γίνουν τουλάχιστον 17 χρονών, τα απολύουν από το τυπογραφείο. Στρατολογούνται στο έγκλημα. Μερικές προσπάθειες που έγιναν για να τους βρουν αλλού δουλειά απότυχαν μπρος στην αμάθειά τους, στους άξεστους τρόπους τους, στη σωματική και πνευματική τους διαφθορά.

Αυτό που ισχύει για τον καταμερισμό εργασίας της μανιφακτούρας μέσα στο εργαστήριο ισχύει και για τον καταμερισμό της εργασίας στο εσωτερικό της κοινωνίας. Όσο η χειροτεχνία και η μανιφακτούρα αποτελούν τη γενική βάση της κοινωνικής παραγωγής, γίνεται αναγκαίο στοιχείο της ανάπτυξης η υποταγή του παραγωγού σ' έναν αποκλειστικό κλάδο παραγωγής, το κομμάτιασμα της αρχικής ποικιλίας των απασχολήσεών του³. Πάνω σ' εκείνη τη βάση κάθε ξεχωριστός κλάδος παρα-

1. «Children's Employment Commission. 5th Report 1866», σελ. 3, αριθ. 24.

2. «Children's Employment Commission. 5th Report 1866», σελ. 7, αριθ. 60.

3. Σύμφωνα με την Statistical account [στατιστική έκθεση] σε μερικά μέρη της Άνω Σκωτίας... εμφανίστηκαν πολλοί προβατοβοσκοί και coltlers [μικροχωρικοί] με τις γυναίκες και τα παιδιά τους, φρονώντας παπούτσια που τα είχαν φτιάξει οι ίδιοι από δέρμα που το είχαν επεξεργαστεί μόνοι τους, με ούχα που δεν τα έχει αγγίξει κανένα άλλο χέρι εκτός από το δικό τους, που το

γνώσης βρίσκει εμπειρικά την τεχνική μορφή που του αντιστοιχεί, την τελειοποιεί σιγά-σιγά και την αποκρυσταλώνει γρήγορα, μόλις αποκτηθεί κάποιος βαθμός ωριμότητας. Αυτό που επιφέρει κάποτε μίαν αλλαγή είναι, εκτός από το νέο υλικό δουλειάς που παρέχει το εμπόριο, η βαθμιαία αλλαγή του εργαλείου της δουλειάς. Όταν όμως αποκτηθεί πια η εκ πείρας αντίστοιχη μορφή του εργαλείου, αποστεώνεται κι αυτό, πράγμα που το αποδείχνει το πέρασμά του από το χέρι της μιας γενεάς στο χέρι της άλλης, που συχνά βαστάει ολόκληρες χιλιετίες. Είναι χαρακτηριστικό πως μέχρι μέσα στο 18ο αιώνα τα διάφορα χειροτεχνικά επαγγέλματα ονομάζονταν *mysteries* (*mystères* 'μυστήρια'), που στα άδυτά τους μπορούσε να διεισδύσει μόνο ο εμπειρικά και επαγγελματικά μυημένος. Η μεγάλη βιομηχανία έσκισε το πέπλο που έκρυβε από τους ανθρώπους τη δικιά τους κοινωνική διαδικασία παραγωγής και μετέτρεπε τους διάφορους αυτοφυώς διακριτούς κλάδους παραγωγής σε αινίγματα για τους άλλους κλάδους μα ακόμα και για κείνον που ήταν μυημένος στον κάθε κλάδο. Η αρχή της μεγάλης βιομηχανίας ν' αναλύει στα συστατικά της στοιχεία κάθε διαδικασίας παραγωγής αυτή καθαυτή και πρώτα απ' όλα χωρίς να παίρνει υπόψη το ανθρώπινο χέρι, δημιουργήσε τη νεότερη επιστήμη της τεχνολογίας. Οι παρδαλές, φαινομενικά ασυσχέτιστες και αποστεωμένες μορφές της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής αναλύθηκαν σε συνειδητά σχεδιασμένες και, ανάλογα με το επιδιωκόμενο ωφέλιμο αποτέλεσμα, σε συστηματικά διακριτές εφαρμογές της φυσικής επιστήμης. Η τεχνολογία ανακάλυψε επίσης τις λίγες μεγάλες βασικές μορφές

υλικό τους το είχαν κουρέψει μόνοι τους από τα πρόβατα ή που το λινάρι τους το είχαν φινέψει οι ίδιοι. Ζήτημα είναι αν στην κατασκευή των ρούχων χρησιμοποιούν κάποιο αγοραστό είδος, εκτός από το σουβλί, το δελόνι, τη δικτυλήθρα και πολύ λίγα μέρη των σιδερένιων εξαρτημάτων του αργαλειού. Τα χρώματα τάβγαζαν οι γυναίκες μόνες τους από δέντρα, θάμνους και χόρτα. κλπ.». (Dugald Stewart: «Works» έκδ. Hamilton, τόμ. VIII, σελ. 327-328).

1. Στο περίφημο «*Livre des métiers*» του Ετιέν Μποαλώ καθορίζεται ανάμεσα στ' άλλα πως ο κάλφας όταν προδιδάξεται σε μάστορα ορκίζεται ότι «θ' αγαπά αδελφικά τ' αδέρφια του, ότι θα τα υποστηρίξει, ότι ο καθένας στο *métier* [επάγγελμά] του δε θα προδίδει εκουσία τα μυστικά της τέχνης και μάλιστα ότι, προς το συμφέρον του συνόλου, δε θα επιστήσει την προσοχή του αγοραστή στα ελαττώματα του κατασκευάσματος των άλλων για να σιωτήσει το δικό του εμπόρευμα».

της κίνησης, με τις οποίες συντελείται κατ' ανάγκη κάθε παραγωγική δραστηριότητα του ανθρώπινου σώματος, παρ' όλη την ποικιλομορφία των χρησιμοποιούμενων εργαλείων, ακριβώς όπως η μηχανική, δεν εμποδίζεται από τη μέγιστη πολυπλοκότητα των μηχανών, να διακρίνει ότι πρόκειται για τη διαρκή επανάληψη των απλών μηχανικών δυνατοτήτων. Η σύγχρονη βιομηχανία δεν εξετάζει και δεν αντιμετωπίζει ποτέ σάν οριστική την υπέρχουσα μορφή μιας διαδικασίας παραγωγής. Γι' αυτό, η τεχνική της δόση είναι επαναστατική, ενώ η τεχνική δόση όλων των προηγούμενων τρόπων παραγωγής ουσιαστικά ήταν συντηρητική¹. Με μηχανές, με χημικές διαδικασίες και με άλλες μεθόδους ανατρέπει διαρκώς μαζί με την τεχνική δόση της παραγωγής το ρόλο των εργατών και τους κοινωνικούς συνδυασμούς της εργασιακής διαδικασίας. Έτσι επαναστατικοποιεί επίσης διαρκώς τον καταμερισμό της εργασίας στο εσωτερικό της κοινωνίας και εκτοξεύει αδιάκοπα μάζες κεφαλαίων και μάζες εργατών από τον ένα κλάδο παραγωγής στον άλλο. Γι' αυτό, η φύση της μεγάλης βιομηχανίας απαιτεί αλλαγές στην εργασία, ρευστότητα στη λειτουργία, ολόπλευρη κινητικότητα του εργάτη. Από την άλλη μεριά, στην κεφαλαιοκρατική της μορφή αναπαράγει τον παλιό καταμερισμό της εργασίας με τις αποστεωμένες ιδιομορφίες του. Είδαμε πώς αυτή η απόλυτη αντίφαση καταργεί κάθε ηρεμία, αντοχή και ασφάλεια στις συνθήκες ζωής του εργάτη, ότι απειλεί διαρκώς με το εργασιακό μέσο να του πάρει από τα χέρια το μέσο συντήρη-

---

1. «Η αστική τάξη δε μπορεί να υπάρξει χωρίς να επαναστατικοποιεί εις το διηνεκές τα εργαλεία παραγωγής, άρα και τις σχέσεις παραγωγής, δηλαδή όλες τις κοινωνικές σχέσεις. Αντίθετα, η αμετάβλητη διατήρηση του παλιού τρόπου παραγωγής αποτελούσε τον πρώτο όρο ύπαρξης για όλες τις προηγούμενες βιομηχανικές τάξεις. Η συνεχής ανατροπή της παραγωγής, ο αδιάκοπος κλονισμός όλων των κοινωνικών καταστάσεων, η αιώνια αδεσποσύνη και κίνηση διακρίνουν την αστική εποχή απ' όλες τις προηγούμενες. Διαλύονται όλες οι στέρεες και σκουριασμένες σχέσεις με την ακολουθία τους από παλιές και σεδαστές παραστάσεις και αντιλήψεις, κι όσες καινούργιες διαμορφώνονται παλιώνουν πριν προλάβουν ν' αποστεωθούν. Καθελί το συντεχνιακό και στάσιμο εξαρμάζεται, καθελί που ήταν ιερό βεβηλώνεται, και τέλος οι άνθρωποι αναγκάζονται ν' αντικρύζουν με νηφάλιο μάτι τη στάση τους απέναντι στη ζωή και τις αμοιβαίες σχέσεις τους». (F. Engels und Karl Marx «Manifest der Kommunistischen Partei», London 1848, σελ. 5).

σης¹ και, κάνοντας περιττή την επιμέρους λειτουργία του, να κάνει κι αυτόν τον ίδιο περιττό. Είδαμε ακόμα με ποιο τρόπο εκτονώνεται αυτή η αντίφαση στην αδιάκοπη θυσία της εργατικής τάξης, στην χωρίς μέτρο διασπάθιση των εργατικών δυνάμεων και στις καταστροφές που προκαλεί η κοινωνική αναρχία. Αυτή είναι η αρνητική πλευρά. Αν όμως η αλλαγή στην εργασία επιδιάλλεται τώρα μόνο ως σαρωτικός φυσικός νόμος και με την τυφλή, καταστροφική ενέργεια φυσικού νόμου που σκοντάφτει παντού σε εμπόδια², από την άλλη μεριά, η μεγάλη όμοιοχανία με τις καταστροφές της κάνει δέδαια ζήτημα ζωής ή θανάτου την ανάγκη ν' αναγνωριστεί η εναλλαγή των εργασιών και επομένως η όσο το δυνατό μεγαλύτερη πολυμέρεια των εργατών, ως γενικός κοινωνικός νόμος της παραγωγής, και την ανάγκη να προσαρμοστούν οι συνθήκες στη φυσιολογική πραγμάτωση αυτού του νόμου. Κάνει ζήτημα ζωής ή θανάτου την αντικατάσταση της τερατιωδίας ενός άθλιου διαθέσιμου εργατικού πληθυσμού, που κορτιέται σαν εφεδρεία για την εναλλασσόμενη ανάγκη εκμετάλλευσης από τη μεριά του κεφαλαίου, με την απόλυτη διαθεσιμότητα του ανθρώπου για τις εναλλασσόμενες απαιτήσεις της εργασίας. Την αντικατάσταση του μεμονωμένου ατόμου, του απλού φορέα μιας κοινωνικής επιμέρους λειτουργίας, με το ολόπλευρα αναπτυγμένο άτομο, για το οποίο οι διάφορες κοινωνικές λειτουργίες δεν

1. «You take my life.

when you do take the means whereby I live».

«Μου παίρνεις τη ζωή

όταν μου παίρνεις τα μέσα, που μ' αυτά ζω».

Σαίξπηρ: «Ο έμπορος της Βενετίας», πράξη IV, σκηνή I, σελ. 375-376.

2. Ύστερα από την επιστροφή του από το Σαν Φρανσίσκο ένας γάλλος εργάτης γράφει: «Δε θα πίστευα ποτέ μου πως ήμουν ικανός ν' ασκήσω όλα τα επεγγέλματα με τα οποία ασχολήθηκα στην Καλιφόρνια. Πίστευα αζωάδαντα πως εκτός από την τυπογραφία δεν ήμουν ικανός για τίποτα... Κι όταν δοθή-
και στο μέσο αυτού του κόσμου των τυχοδιωχτών που αλλάζουν το επάγγελμά τους πιο εύκολα απ' ό,τι αλλάζουν πουκάμισο - με την πίστη μου - έκανα κι εγώ τα ίδια με τους άλλους. Επειδή η δουλειά στα μεταλλεία δεν απέδιδε αρκετά την παρατήρησα κι έφυγα για την πόλη όπου με τη σειρά έγινα τυπογράφος, στεγαστής, χύτης μολύβιου κλπ. Η πείρα αυτή, το γεγονός ότι είμαι ικανός για όλες τις δουλειές, με κάνει να αισθάνομαι τον εαυτό μου λιγότερο σαν μαλάκιο και περισσότερο σαν άνθρωπο». (A. Corbon: «De l'Enseignement professionnel», 2η έκδ., [Paris 1860] σελ. 50).

είναι παρά διαδοχικοί τρόποι δραστηριότητας. Ένα στοιχείο αυτής της διαδικασίας ανατροπής, που αναπτύσσεται αυτοφυώς πάνω στη βάση της μεγάλης διομηχανίας, είναι οι πολυτεχνικές και γεωπονικές σχολές, ένα άλλο είναι οι «*écoles d'enseignement professionnel*» [επαγγελματικές σχολές], όπου τα παιδιά των εργατών εκπαιδεύονται κάπως στην τεχνολογία και στον πρακτικό χειρισμό των διάφορων εργαλείων παραγωγής. Αν η εργοστασιακή νομοθεσία, σαν πρώτη πενιχρή παραχώρηση που αποσπάστηκε με αγώνες από το κεφάλαιο, συνδέει μόνο τη στοιχειώδη εκπαίδευση με την εργοστασιακή εργασία, δε χωράει αμφιβολία πως η αναπόφευκτη κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη θα κατακτήσει και για την τεχνολογική εκπαίδευση, θεωρητικά και πρακτικά, τη θέση που της ανήκει στα εργατικά σχολεία. Εξίσου λίγο χωράει αμφιβολία ότι η κεφαλαιοκρατική μορφή της παραγωγής και οι οικονομικές σχέσεις των εργατών που της αντιστοιχούν δρίσκονται στην πλέον διαμετρική αντίθεση με παρόμοια ανατρεπτικά προπλάσματα και με το σκοπό τους, την κατάργηση του παλιού καταμερισμού της εργασίας. Ωστόσο η ανάπτυξη των αντιφάσεων μιας ιστορικής μορφής παραγωγής αποτελεί το μοναδικό ιστορικό δρόμο για τη διάλυση και αναμόρφωσή της. «*Ne sutor ultra crepidam!*» [«Τσαγκάρη, κοίτα τα καλάπόδια σου»]¹ – αυτό το *ne plus ultra* [το αποκορύφωμα] της χειροτεχνικής σοφίας έγινε τρομερή ανοησία από τη στιγμή που ο ρολογάς Ουάττ εφεύρε την ατμομηχανή, ο κουρέας Άρκραϊτ την κλωστική μηχανή, και ο εργάτης χρυσοχοείου Φούλτον το ατμόπλοιο².

---

1. Με αυτά τα λόγια αποποιήθηκε ο αρχαίος Έλληνας ζωγράφος Απέλλης την κριτική ενός τσαγκάρη για ένα πινάκί του (σ.τ.γ.Ε.).

2. Ο Τζον Μπέλλερς, που αποτελεί αληθινό φαινόμενο στην ιστορία της πολιτικής οικονομίας, ήδη από τα τέλη του 17ου αιώνα κατάλαβε με απόλυτη σαφήνεια ότι είναι αναγκαία η κατάργηση της σημερινής εκπαίδευσης και του σημερινού καταμερισμού εργασίας, που γεννούν υπερτροφία και ατροφία στα δυο άκρα της κοινωνίας, δέχεται σε αντίθετη κατεύθυνση. Ανάμεια στ' άλλα ωραία λέει: «Μια τεμπέλικη μάθηση λίγο διαφέρει από την εκμάθηση της τεμπελιάς... Τη σωματική εργασία καθιέρωσε αρχικά ο ίδιος ο Θεός... Η εργασία είναι τόσο αναγκαία για την υγεία του σώματος, όσο το φαγητό για τη ζωή του» γιατί τους πόνους, από τους οποίους γλυτώνει κανείς με την τεμπελιά, θα τους αποκτήσει με αργώσιες... Η εργασία χύνει λάδι στο λυχνάρι της ζωής, η σκέψη το ανάδει... Μια παιδίαστικα κουτή ασχολία (γεμάτα από προαίσθηση τα λόγια αυτά στρέφονται ενάντια στους Μπάξεντοφ και στους σύγχρονους

Εφόσον η εργοστασιακή νομοθεσία ρυθμίζει την εργασία στα εργοστάσια, στις μανιφακτούρες κλπ., στην αρχή φαίνεται απλά σαν ανάμειξη στα δικαιώματα του κεφαλαίου για εκμετάλλευση. Αντίθετα, κάθε ρύθμιση της λεγόμενης οικειακής εργασίας¹ παρουσιάζεται αμέσως σαν άμεση επέμβαση στην *patris potestas* [πατρική εξουσία], δηλ. σύμφωνα με τη σύγχρονη ερμηνεία, στην εξουσία των γονέων – ένα δῆμα, που πολύ καιρό το αβρό αγγλικό κοινοβούλιο προσποιούνταν ότι δεν τόλμαγε να το κάνει. Η δία όμως των γεγονότων ανάγκασε ν' αναγνωριστεί τελικά ότι η μεγάλη βιομηχανία, διαλύοντας την οικονομική βάση της παλιάς οικογένειας και την αντίστοιχή της οικογενειακή εργασία, διαλύει μαζί κι αυτές τις ίδιες τις παλιές οικογενειακές σχέσεις. Χρειάστηκε να διακηρυχτούν τα δικαιώματα των παιδιών. Η τελική έκθεση της «Children's Employment Commission» του 1866 λέει:

«Δυστυχώς, από το σύνολο των μαρτυρικών καταθέσεων γίνεται ολοφάνερο ότι τα παιδιά και των δύο φύλων περισσότερο απ' όλα έχουν ανάγκη προστασίας από τους γονείς τους». Το σύστημα της χωρίς μέτρο εκμετάλλευσης της εργασίας των παιδιών γενικά και της οικειακής εργασίας ειδικότερα «διατηρείται χάρη στο γεγονός ότι οι γονείς ασκούν πάνω στους νεαρούς και τρυφερούς δλαστούς τους μιαν αυθαίρετη και ολέθρια εξουσία που δεν χαλιναγωγείται και δεν ελέγχεται... Οι γονείς δεν επιτρέπεται να κατέχουν την απόλυτη εξουσία να μετατρέπουν τα παιδιά τους σε σωστές μηχανές, για να αποκομίζουν απ' αυτά δεν ξέρω πόσο εβδομαδιαίο μισθό... Τα παιδιά και οι νέοι δικαιούνται τη νομοθετική προστασία ενάντια στην κατάχρηση της γονικής εξουσίας, που σπάει πρόωρα τη σωματική τους δύναμη και τα υποβαθμίζει στην κλίμακα των ηθικών και έλλογων όντων»².

μιμητές τους) αφήνει κοντό το πνεύμα των παιδιών» («Proposals for raising a College of Industry of all useful Trades and Husbandry», London 1696, σελ. 12, 14, 16, 18).

1. Εξάλλου η δουλειά αυτή κατά ένα μεγάλο μέρος γίνεται και σε μικρά εργαστήρια, όπως το είδαμε στη μανιφακτούρα της δαντέλας και στη χοροπλεκτική και όπως επίσης θα μπορούσαμε νάχαμε δείξει πιο λεπτομερειακά ιδίως στις μανιφακτούρες μετάλλου του Σέφφλντ, τον Μπίρμινγκχαμ κλπ.

2. «Children's Employment Commission. 5th Report», σελ. XXV, αριθ. 162 και 2nd Report, σελ. XXXVIII, αριθ. 285, 289 σελ. XXV, XXVI, αριθ. 191.

Ωστόσο, την άμεση ή έμμεση εκμετάλλευση ανώριμων εργασιακών δυνάμεων από το κεφάλαιο δεν τη δημιούργησε η κατάχρηση της γονικής εξουσίας, αλλά, αντίστροφα, ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος εκμετάλλευσης είναι εκείνος που οδήγησε στην κατάχρηση τη γονική εξουσία, επειδή εξάλειψε την αντίστοιχη της οικονομική βάση. Όσο φοβερή και αποκρουστική και αν εμφανίζεται λοιπόν η διάλυση της παλιάς οικογένειας μέσα στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα, ωστόσο η μεγάλη διομηχανία, με τον αποφασιστικό ρόλο που αναθέτει στις γυναίκες, στους νέους και στα παιδιά και των δυο φύλων στις κοινωνικά οργανωμένες διαδικασίες παραγωγής πέρα από τη σφαίρα του σπιτιού, δημιουργεί στον ίδιο βαθμό την καινούργια οικονομική βάση για μιαν ανώτερη μορφή της οικογένειας και της σχέσης των δυο φύλων. Γιαυτό είναι φυσικά εξίσου κοντό να θεωρούμε απόλυτη τη χριστιανική γερμανική μορφή της οικογένειας, όσο θα ήταν αν θεωρούσαμε σαν τέτοια την αρχαία ρωμαϊκή, ή την αρχαία ελληνική, ή την ανατολίτικη, που κατά τα άλλα η μια με την άλλη αποτελούν μιαν ιστορική σειρά εξέλιξης. Επίσης κατανοούμε ότι η σύνθεση του συνδυασμένου εργατικού προσωπικού από άτομα και των δύο φύλων και των πιο διαφορετικών ηλικιών, αν και στην αυτοφυή, κτηνώδη, κεφαλαιοκρατική της μορφή, όπου ο εργάτης υπάρχει για τη διαδικασία παραγωγής και όχι η διαδικασία παραγωγής για τον εργάτη, αποτελεί μολυσματική πηγή διαφθοράς και σκλαβιάς, απεναντίας κάτω από κατάλληλες συνθήκες οφείλει να μετατραπεί σε πηγή ανθρώπινης ανάπτυξης¹.

Η ανάγκη να γενικευθεί ο νόμος για τα εργοστάσια, από νόμος έκτακτης ανάγκης για τα κλωστήρια και τα υφαντήρια – τα πρώτα αυτά δημιουργήματα της μηχανικής παραγωγής – σε νόμο για όλη την κοινωνική παραγωγή, πηγάζει, όπως είδαμε, από την ιστορική πορεία ανάπτυξης της μεγάλης διομηχανίας, που στο φόντο της η παραδοσιακή μορφή της μανιφακτούρας, της χειροτεχνίας και της οικιακής εργασίας ανατρέπεται ολότελα: η μανιφακτούρα μετατρέπεται διαρκώς σε εργοστάσιο, η χειροτεχνία διαρκώς σε μανιφακτούρα, και τέλος σε σχετικά

1. «Η δουλειά στο εργοστάσιο θα μπορούσε να είναι τόσο καθαρή και θανατάσια... όσο ακριβώς και η δουλειά στο σπίτι. ίσως μάλιστα και ακόμα περισσότερο» («Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», σελ. 129).

εκπληκτικά σύντομο χρονικό διάστημα οι σφαίρες της χειροτεχνίας και της οικιακής εργασίας διαμορφώνονται σε σπήλαιο των δακρύων όπου παίζουν το ελεύθερο παιχνίδι τους οι πιο παράλογες τερατωδίες της κεφαλαιοκρατικής εκμετάλλευσης. Δυο είναι οι συνθήκες που αποφασίζουν τελικά: πρώτα, η συνεχώς επαναλαμβανόμενη εμπειρία, πως μόλις το κεφάλαιο υπαχθεί στον κρατικό έλεγχο σε ορισμένα μόνο σημεία της κοινωνικής περιφέρειας τότε με ακόμα λιγότερους φραγμούς αποζημιώνει τον εαυτό του στα άλλα σημεία¹. δειότερο, η κραυγή των ίδιων των κεφαλαιοκρατών για ισότητα στους όρους ανταγωνισμού, δηλ. για ισότητα στους περιορισμούς της εκμετάλλευσης της εργασίας². Ας ακούσουμε πάνω σ' αυτό το ζήτημα δυο καρδιοχτύπια. Οι κύριοι Ου. Κούκσλυ (εργοστασιάρχες καρφιών, αλυσίδων κλπ. στο Μπρίστολ) εισήγαγαν εθελοντικά στην επιχείρησή τους τις ρυθμίσεις για τα εργοστάσια.

«Επειδή στα γειτονικά εργοστάσια διατηρείται το παλιό αγρόθυμιστο σύστημα, είναι εκτεθειμένοι στην αδικία να βλέπουν να δελεάζονται (enticed) οι νεαροί εργάτες τους και να πηγαίνουν να εργάζονται αλλού μετά τις 6 το βράδυ. "Αυτό – λένε φυσικά – είναι αδικία σε βάρος μας και ζημιά, γιατί εξαντλεί ένα μέρος της δύναμης των νεαρών που η επικαρπία της μας ανήκει ολόκληρη"»³.

Ο κ. Τζ. Σίμπσον (Paper-Box Bag maker [εργοστασιάρχης χαρτοσακούλων και κουτιών], London) δήλωσε στα μέλη της «Children's Employment Commission» ότι:

«Είναι έτοιμος να υπογράψει οποιοδήποτε διάδημα για την εφαρμογή των νόμων για τα εργοστάσια. Όπως όμως έχουν τα πράγματα σήμερα, αισθάνεται πάντα ανήσυχος τον εαυτό του τη νύχτα («he always felt restless at night»), μετά το κλείσιμο του εργαστηρίου του, όταν σκέφτεται πως άλλοι θα εργάζονταν περισσότερο και θα του άρπαζαν τις παραγγελίες μπροστά από τη μύτη του»⁴. «Θάταν αδικία – λέει συνοψίζοντας η «Children's Employment Commission» – για τους μεγάλους ε-

1. «Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1865», σελ. 27, 32.

2. Άφθονα στοιχεία για αυτό το ζήτημα υπάρχουν στα «Reports of Insp. of Fact.»

3. «Children's Employment Commission, 5th Report», σελ. X, αριθ. 35.

4. Στο ίδιο, σελ. IX, αριθ. 28.

πιχειρηματίες να υπαχθούν τα εργοστάσιά τους στη ρύθμιση της εργάσιμης ημέρας. τη στιγμή που στον ίδιο τον κλάδο τους η μικρή επιχείρηση δεν υπόκειται σε κανένα νομοθετικό περιορισμό των ωρών εργασίας. Στην αδικία των άνισων όρων ανταγωνισμού, που απορρέει από το ότι εξαιρούνται τα μικρά εργαστήρια από τον περιορισμό των ωρών εργασίας, θα προστίθονταν και το άλλο μειονέκτημα για τους μεγάλους εργοστασιάρχες, ότι η προσφορά της εργασίας των ανήλικων και των γυναικών θα διοχετευόταν προς τα εργαστήρια που προστατευτικά έχει εξαιρέσει ο νόμος. Τέλος, το γεγονός αυτό θάδινε αφορμή ν' αυξηθούν τα μικρά εργαστήρια, που σχεδόν χωρίς εξαίρεση είναι τα λιγότερο ευνοϊκά για την υγεία, την άνεση, τη διαπαιδαγώγηση και τη γενική καλύτερευση της κατάστασης του λαού»¹.

Στην τελική της έκθεση η «Children's Employment Commission» προτείνει να υπαχθούν στο νόμο για τα εργοστάσια πάνω από 1.400.000 παιδιά, νέοι και γυναίκες, από τους οποίους οι μισοί είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης από τη μικρή παραγωγή και την οικιακή εργασία².

«Αν – λέει η επιτροπή – η βουλή αποδεχόταν την πρότασή μας σ' όλη της την έκταση, δε χωράει αμφιβολία ότι μια τέτοια νομοθεσία θα ασκούσε την πιο ευεργετική επίδραση όχι μόνο

---

1. «Children's Employment Commission. 5th Report», σελ. XXV, αριθ. 165-167. Για τα πλεονεκτήματα της μεγάλης μονάδας σε σύγκριση με τη μικροσκοπική επιχείρηση πρόσλ. «Children's Employment Commission. 3rd Report», σελ. 13, αριθ. 144· σελ. 25, αριθ. 121· σελ. 26, αριθ. 125· σελ. 27, αριθ. 140 κλπ.

2. Οι βιομηχανικοί κλάδοι που πρέπει να υπαχθούν στις ρυθμίσεις είναι οι παρακάτω: η δαντελοποιία, η καλτσοποιία, η χορτοπλεκτική, η μανιφακτούρα υφαντισμού με τα πολυάριθμα είδη της, η κατασκευή τεχνητών λουλουδιών, η υποδηματοποιία, η πιλοποιία και η γαντοποιία, η ραπτική, όλα τα εργοστάσια μετάλλων από τις υψικαμίνους ως τα δελονοποιεία κλπ., η χαρτοποιία, η ναυλονργία, η καπνοβιομηχανία, η βιομηχανία ελαστικού, η σειρητοποιία (για την υφαντοργία), η χειροτεχνική ταπιτοργία, η μανιφακτούρα ομπρελών, η κατασκευή αδραχιών και καρουλιών, η τυπογραφία, η διδύλοδεσία, το εμπόριο γραφικής ύλης (Stationery, εδώ ανήκουν η κυτιοποιία, η χαρτογραφία, η παραγωγή χρωμάτων για χάρτινα είδη κλπ.), η schoinoποιία, η μανιφακτούρα στολιδιών από γαγάτη, τα τουδλοποιεία, η χειροτεχνική μεταξουργία, η υφαντοργία του Κόδεντρου, τα εργοστάσια αλατιού, κερών και τοιμέντων, τα εργοστάσια ζάχαρης, τα εργοστάσια παξιμαδιών, διάφοροι κλάδοι κατεργασίας ξύλου και άλλοι μικτοί κλάδοι.

στους νέους και τους αδύναμους, με τους οποίους προπαντός ασχολείται, μα και στην ακόμα μεγαλύτερη μάζα των ενήλικων εργατιών, που υπάγονται άμεσα (γυναίκες) και έμμεσα (άνδρες) στη σφαίρα δράσης της. Θα τους επέβαλλε τακτικές και μειωμένες ώρες εργασίας· θα προστάτευε και θα επαύξανε το απόθεμα της σωματικής δύναμης, από το οποίο εξαρτάται τόσο πολύ η δική τους ευημερία αλλά και η ευημερία της χώρας· θα προστάτευε την αναπτυσσόμενη γενεά από την υπερκόπωση σε μικρή ηλικία, που υποσκάπτει τη σωματική της διάπλαση και οδηγεί σε πρόωρο μαρασμό· τέλος, θα πρόσφερε, τουλάχιστο ως το 13ο έτος της ηλικίας τους, την ευκαιρία της στοιχειώδους εκπαίδευσης κι έτσι θα έδωζε τέλος στην απίστευτη αμάθεια που περιγράφεται τόσο πιστά στις εκθέσεις της επιτροπής και που δεν μπορεί να την αντικρύσει κανείς παρά μόνο με πολύ μεγάλο πόνο και με έαθύ αίσθημα εθνικής ταπείνωσης¹.

Η κυδέρνηση των Τόρς στην ομιλία του Στέμματος της 5ης του Φλεβάρη 1867 ανάγγειλε ότι έχει διατυπώσει σε «bills» [νομοσχέδια] τις προτάσεις² της εξεταστικής επιτροπής για τη διομηχανία. Για να το κάνει αυτό χρειάστηκε ένα νέο εικοσάχρονο *experimentum in corpore vili* [πείραμα σε ζωντανό σώμα χωρίς αξία]. Ήδη το έτος 1840 είχε διοριστεί μια κοινοβουλευτική επιτροπή για να εξετάσει τα περί την εργασία των παιδιών. Η έκθεσή της του 1842 είχε ξεδιπλώσει σύμφωνα με τα λόγια του Ν. Ου. Σένιορ

«τον πιο φοβερό πίνακα πλεονεξίας, εγωισμού και αγριότητας των κεφαλαιοκρατών και των γονέων, αθλιότητας, εξευτε-

---

1. «Children's Employment Commission. 5th Report», σελ. XXV, αριθ. 169.

2. Ο Factory Acts Extension Act [νόμος για την επέκταση του νόμου για τα εργοστάσια] ψηφίστηκε στις 12 Αυγούστου 1867. Υπάγει σε ρυθμίσεις όλα τα χιτήρια, τα σιδηρουργεία και τις μανιφακτούρες μετάλλων, μαζί και τα εργοστάσια καυσοκενής μηχανών, έπειτα τις μανιφακτούρες γυαλιού, χαρτιού, γονιτατέρκας, ζαουτσούκ και καπνού, τα τυπογραφεία και βιβλιοδετεία, και τέλος όλα τα εργαστήρια που απασχολούν πάνω από 50 άτομα. – Ο Hours of Labour Regulation Act [νόμος για τη ρύθμιση του χρόνου εργασίας] ψηφίστηκε στις 17 Αυγούστου 1867. Ο νόμος αυτός υπάγει σε ρυθμίσεις τα μικρά εργαστήρια και τη λεγόμενη οικιακή εργασία.

Στο II τόμο θα επανέλθω σ' αυτούς τους νόμους, στο νέο Mining Act [νόμος για τα μεταλλεία] του 1872 κλπ.

λισμού και καταστροφής των παιδιών και των νέων, που είχε δει ποτέ ο κόσμος... Ίσως να φαντάζεται κανείς ότι η έκθεση περιγράφει τις αγριότητες κάποιας περασμένης εποχής. Δυστυχώς όμως υπάρχουν εκθέσεις που λένε πως οι αγριότητες αυτές συνεχίζονται τόσο εντατικά όσο γίνονταν πάντα. Μια μπροσούρα που έχει εκδόσει πριν δυο χρόνια ο Χάρντουικ δηλώνει πως οι καταχρήσεις που καταγγέλλθηκαν το 1842 εξακολουθούν και σήμερα (το 1863) να βρίσκονται σε πλήρη άνθιση... Η έκθεση αυτή (του 1842) είχε παραπέσει χωρίς να την προσέξει κανείς επί είκοσι ολόκληρα χρόνια, που το πέρασμά τους επέτρεψε να γίνουν γονείς της σημερινής γενεάς τα παιδιά εκείνα που μεγάλωσαν χωρίς νάχουν την πλέον ελάχιστη υποψία ούτε απ' αυτό που εμείς ονομάζουμε ηθική, ούτε από σχολική μόρφωση, θρησκεία ή φυσική οικογενειακή αγάπη»¹.

Στο μεταξύ είχε αλλάξει η κοινωνική κατάσταση. Η δουλή δεν τόλμησε ν' αποκρούσει πάλι τα αιτήματα της επιτροπής του 1863, όπως είχε κάνει προηγούμενα με τα αιτήματα του 1842. Γιαυτό ήδη το 1864, όταν η επιτροπή είχε δημοσιεύσει μόνο ένα μέρος των εκθέσεών της, στους νόμους που υπαγόταν η υφαντουργία είχαν υπαχθεί και οι παρακάτω κλάδοι: η βιομηχανία χωμάτων ειδών (μαζί και η αγγειοπλαστική), η ταπητουργία, η παραγωγή σπέρτων, φυσιγγίων και καψουλίων, καθώς και το κόψιμο βελούδινων υφασμάτων. Στην ομιλία του Στέμματος της 5 του Φλεβάρη 1867 η τότε κυδέρνηση των Τόρους ανήγγειλε νέα νομοσχέδια, στηριγμένα στις τελικές προτάσεις της επιτροπής που στο μεταξύ, το 1866, είχε ολοκληρώσει το έργο της.

Στις 15 Αυγούστου 1867 επικυρώθηκε από το δασιλιά ο Factory Acts Extension Act, και στις 21 του Αυγούστου ο Workshops' Regulation Act [νόμος που ρυθμίζει τη δουλειά στα εργαστήρια]. Ο πρώτος νόμος ρυθμίζει τους μεγάλους, ο δεύτερος τους μικρούς κλάδους.

Ο Factory Acts Extension Act ρυθμίζει τις ψυκαμίνους, τα σιδηρουργεία και χαλκουργεία, τα χυτήρια, τα εργοστάσια μηχανουργίας, τα εργαστήρια μετάλλου, τα εργοστάσια γουταπέρκας, χαρτιού, γυαλιού και καπνού, καθώς επίσης τα τυπο-

---

1. Senior: «Social Science Congress» [Edinburgh 1863], σελ. 55-58.

γραφεία και τα διδλιοδετεία και γενικά όλα τα διομηχανικά εργαστήρια αυτού του είδους, όπου απασχολούνται ταυτόχρονα περισσότερα από 50 άτομα τουλάχιστον 100 μέρες το χρόνο.

Για να δώσουμε μιαν εικόνα για την έκταση της περιοχής που περικλείει ο νόμος αυτός παραθέτουμε μερικούς από τους ορισμούς που διατυπώνει:

«Χειροτεχνία (σύμφωνα μ' αυτό το νόμο) θεωρείται οποιαδήποτε εργασία που γίνεται με το χέρι και που ασκείται ως επάγγελμα ή προς πορισμόν ή ευκαιριακά για την κατασκευή, τη μεταποίηση, τη διακόσμηση, την επισκευή ή την αποπεράτωση κάποιου είδους ή ενός μέρους αυτού του είδους με σκοπό την πώλησή του.

Εργαστήριο θεωρείται οποιοδήποτε δωμάτιο ή χώρος, στεγασμένος ή υπαίθριος, όπου εξασκείται κάποια «χειροτεχνία» από οποιοδήποτε παιδί, νεαρό εργάτη ή γυναίκα, και όπου εκείνος ο οποίος απασχολεί αυτό το παιδί, το νεαρό εργάτη ή τη γυναίκα έχει το δικαίωμα της εισόδου και του ελέγχου.

Απασχολούμενος θεωρείται ο εργαζόμενος σε μια "χειροτεχνία" αδιάφορο αν εργάζεται με μισθό ή χωρίς μισθό, κάτω από την επίβλεψη ενός μάστορα ή ενός από τους γονείς, όπως καθορίζεται επακριβέστερα πιο κάτω.

Γονείς είναι ο πατέρας, η μητέρα, ο κηδεμόνας ή άλλο πρόσωπο που ασκεί την κηδεμονία ή τον έλεγχο πάνω σε κάποιο... παιδί ή νεαρό εργάτη».

Το άρθρο 7 που προβλέπει τις ποινές για την απασχόληση παιδιών, νεαρών εργατών και γυναικών κατά παράβαση των διατάξεων αυτού του νόμου ορίζει πρόστιμα όχι μόνο για τον ιδιοκτήτη του εργαστηρίου, αδιάφορο αν πρόκειται για έναν από τους γονείς ή όχι, μα ακόμα και για

«τους γονείς ή τα άλλα πρόσωπα που έχουν υπό την προστασία τους το παιδί, το νεαρό εργάτη ή τη γυναίκα, ή που αντλούν άμεσο όφελος από την εργασία του».

Ο Factory Acts Extension Act, που αφορά τις μεγάλες επιχειρήσεις, υστερεί σε σχέση με το νόμο για τα εργοστάσια, γιατί περιέχει πλήθος από άθλιες διατάξεις εξαιρέσεων και δειλούς συμβιβασμούς με τους κεφαλαιοκράτες.

Ο Workshops' Regulation Act, οικτρός σ' όλες του τις λεπτομέρειες, έμεινε νεκρό γράμμα στα χέρια των δημοτικών και τοπικών αρχών, που είχαν επιφορτισθεί με την εφαρμογή του.

Όταν το 1871 η βουλή τους αφαίρεσε αυτή την εξουσιοδότηση για να τη μεταβιβάσει στους επιθεωρητές εργασίας, των οποίων τον τομέα επίβλεψης αύξανε έτσι δια μιας κατά περισσότερα από 100.000 εργαστήρια και κατά 300 τουβλοποιεία. αυξήθηκε με εξαιρετική φροντίδα το προσωπικό τους μόνο κατά οχτώ βοηθούς, τη στιγμή που ήδη ήταν εξαιρετικά περιορισμένο¹.

Αυτό λοιπόν που είναι εξόφθαλμο σ' αυτή την αγγλική νομοθεσία του 1867 είναι, από τη μια, η αναγκαιότητα που επέβαλε στη βουλή των κυρίαρχων τάξεων να λάβει κατ' αρχήν τόσο εξαιρετικά και σε τόσο μεγάλη κλίμακα μέτρα ενάντια στις υπερδύσεις της κεφαλαιοκρατικής εκμετάλλευσης, και από την άλλη, ο μεσοδέξικος χαρακτήρας, η αποστροφή και η *malafides* [η κακή πίστη] με τις οποίες έδωσε μετά σάρκα και οστά σ' αυτά τα μέτρα.

Η εξεταστική επιτροπή του 1862 πρότεινε επίσης μια νέα ρύθμιση στην εξορυκτική βιομηχανία, μια βιομηχανία, που διαφέρει απ' όλες τις άλλες στο ότι σ' αυτήν συμβαδίζουν τα συμφέροντα των γαιοκτημόνων και των βιομηχανών κεφαλαιοκρατών. Η αντίθεση αυτών των δυο συμφερόντων είχε ευνοήσει την εργοστασιακή νομοθεσία: η απουσία αυτής της αντίθεσης είναι αρκετή για να εξηγήσει την κωλυσιεργία και τις υπεκφυγές στη νομοθεσία για τα ορυχεία.

Η εξεταστική επιτροπή του 1840 είχε κάνει τόσο φρικιαστικές και εξοργιστικές αποκαλύψεις και είχε προκαλέσει τέτοιο σκάνδαλο σ' όλη την Ευρώπη, που η βουλή χρειάστηκε να καθησυχάσει τη συνείδησή της με το Mining Act [νόμος για τα ορυχεία] του 1842, που περιοριζόταν μόνο στο να απαγορεύει για γυναίκες και παιδιά κάτω από 10 χρονών την εργασία σε υπόγειους χώρους.

Έπειτα ακολούθησε το 1860 ο Mines' Inspection Act [νόμος για την επιθεώρηση των ορυχείων], σύμφωνα με τον οποίο τα

---

1. Το προσωπικό της Επιθεώρησης Εργοστασίων αποτελούνταν από 2 επιθεωρητές, 2 βοηθούς-επιθεωρητές και 41 υποεπιθεωρητές. Το 1871 διορίστηκαν κι άλλοι οκτώ υποεπιθεωρητές. Τα συνολικά έξοδα για την εφαρμογή των νόμων για τα εργοστάσια στην Αγγλία, τη Σκωτία και την Ιρλανδία ανήλθαν το 1871-1872 σε 25.347 λίρ. στ., μαζί όμως με τα δικαστικά έξοδα για τις δίκες ενάντια στις παραβάσεις.

ορυχεία επιθεωρούνται από ειδικά για αυτό διορισμένους δημόσιους υπάλληλους, και δε θα επιτρέπεται ν' απασχολούνται σ' αυτά αγόρια από 10 ως 12 χρονών, εκτός αν έχουν αποδεικτικό σχολείου ή αν έχουν φοιτήσει ορισμένο αριθμό ωρών σε σχολείο. Ο νόμος αυτός έμεινε πέρα για πέρα νεκρό γράμμα εξαιτίας του διορισμού ενός γελοία μικρού αριθμού επιθεωρητών, εξαιτίας των ελάχιστων αρμοδιοτήτων τους και για άλλους λόγους που θα εξηγηθούν πιο λεπτομερειακά στην πορεία της ανάλυσής μας.

(Το Κεφάλαιο, τ. Ι)
M.E.W., τ. 23, σελ. 504-519 (1867)

Οι σιδηρόδρομοι δημιουργήθηκαν κατ' αρχήν ως «couloppement de l' oeuvr» (επιστέγασμα του έργου) σε εκείνες τις χώρες στις οποίες η σύγχρονη βιομηχανία είχε αναπτυχθεί σε μεγαλύτερη έκταση, στην Αγγλία, στις Ηνωμένες Πολιτείες, στο Βέλγιο, στη Γαλλία κ.ο.κ. Τους ονομάζω «couloppement de l' oeuvr» όχι μόνο με την έννοια ότι ήταν τελικά (μαζί με τα αιμόπλοια για την κυκλοφορία στον ωκεανό και τον τηλεγράφο) τα μέσα επικοινωνίας που αρμόζουν στα σύγχρονα μέσα παραγωγής, αλλά επίσης γιατί δημιούργησαν τη βάση για γιγαντιαίες μετοχικές εταιρείες και μαζί μ' αυτές ταυτόχρονα αποτέλεσαν ένα νέο σημείο εκκίνησης για όλα τα άλλα είδη μετοχικών εταιρειών, ξεκινώντας από τις τραπεζικές εταιρείες. Με μια λέξη, έδωσαν στη συγκέντρωση του κεφαλαίου μια ώθηση που δεν μπορούσε πριν να υποψιασθεί κανείς και συνέβαλαν στην επιτάχυνση και ισχυρότατη αύξηση της κοσμοπολίτικης δραστηριότητας του δανειακού κεφαλαίου, που τώρα περισφίγγει τη γη με ένα δίκτυο χρηματιστικής απάτης και αμοιβαίας χρέωσης, την καπιταλιστική μορφή «διεθνούς» αδελφοσύνης.

Από την άλλη μεριά η ανάπτυξη του συστήματος των σιδηροδρόμων στις ηγετικές χώρες του καπιταλισμού επέτρεψε, ή μάλλον έδωσε μια αναγκαία ώθηση, ώστε κράτη, στα οποία ο καπιταλισμός ήταν περιορισμένος σε λίγα σημεία της κοινωνίας, να δημιουργήσουν τώρα σε ελάχιστο χρόνο το καπιταλιστικό τους εποικοδόμημα και να το επεκτείνουν σε διαστάσεις,

που βρίσκονται σε πλήρη αναντιστοιχία με το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας, που ασχολείται με το κύριο τμήμα της παραγωγής, τμήμα το οποίο διατηρεί τις παραδοσιακές μορφές του. Δεν υπάρχει λοιπόν η παραμικρή αμφιβολία, ότι σ' αυτά τα κράτη η κατασκευή των σιδηροδρόμων προώθησε την κοινωνική και πολιτική αποσύνθεση, όπως επιτάχυνε στα πιο προηγμένα κράτη την τελειωτική ανάπτυξη της καπιταλιστικής παραγωγής και μ' αυτή τον τελικό τους μετασχηματισμό. Σε όλα τα κράτη, με εξαίρεση την Αγγλία, οι εταιρείες σιδηροδρόμων πλούτισαν και μεγάλωσαν με έξοδα των κρατικών ταμείων δια μέσου των κυβερνήσεων. Στις Ηνωμένες Πολιτείες πήραν σα δώρο εκτός από το κέρδος τους ένα μεγάλο μέρος της γης που ανήκε στο κράτος, και μάλιστα όχι μόνο την απαραίτητη γη για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής, αλλά πέρα απ' αυτό πολλά μίλια χώρας και στις δυο πλευρές των γραμμών, με δάση κλπ. Έτσι έγιναν οι μεγαλύτεροι ιδιοκτήτες γης, επειδή φυσικά οι μεταναστεύοντες αγρότες προτιμούσαν τη γη που δρισκόταν εκεί, για να εξασφαλίζουν εύκολες δυνατότητες μεταφοράς για τα προϊόντα τους.

Στη Γαλλία, το σύστημα που θεμελίωσε ο Λουδοβίκος-Φίλιππος, δηλ. το να παραδώσει τους σιδηροδρόμους σε μια μικρή συμμορία χρηματιστών-αριστοκρατών, να τους αποδώσει μακροπρόθεσμους τίτλους ιδιοκτησίας, να εγγυηθεί τους τόκους από το κρατικό δαλάντιο κλπ. κλπ. εξωθήθηκε από τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη στα άκρα, τον οποίον το καθεστώς θεμελιώθηκε πραγματικά κατά βάση πάνω στο εμπόριο σιδηροδρομικών αδειών, όπου ήταν τόσο ελεήμων ώστε να χαρίσει σε διάφορους κατόχους αδειών κανάλια κλπ.

Όμως στην Αυστρία και κύρια στην Ιταλία οι σιδηρόδρομοι ήταν μια νέα πηγή αδάστακτης κρατικής χρέωσης και επιβάρυνσης των μαζών.

Γενικά, βέβαια, οι σιδηρόδρομοι έδωσαν μια ισχυρή ώθηση στην ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου. όμως το εμπόριο αυτό σε χώρες, που εξάγουν κύρια *ακατέργαστα προϊόντα* αύξησε την εξαθλίωση των μαζών. Όχι μόνο γιατί τα νέα χρέη που ανέλαβαν οι κυβερνήσεις προς όφελος των σιδηροδρόμων επαύξησαν το φορολογικό βάρος που συνέθλιβε τις μάζες, αλλά και γιατί σ' αυτό προστέθηκε το γεγονός ότι από τη στιγμή που μπορούσε η συνολική τοπική παραγωγή να μετατραπεί σε κο-

σμοπολίτικο χρυσάφι, πολλά εμπορεύματα που πριν ήταν φθηνά, γιατί κατά μεγάλο μέρος δεν πουλιόνταν, όπως φρούτα, κρασί, ψάρι, κυνήγι κλπ., ακρίβηναν και αποσύρθηκαν από την κατανάλωση του λαού. Από την άλλη μεριά η ίδια η παραγωγή, εννοώ το ιδιαίτερο είδος των προϊόντων, άλλαξε ανάλογα με το αν ήταν περισσότερο ή λιγότερο κατάλληλη για εξαγωγή, ενώ προηγουμένως ήταν προσαρμοσμένη στην *in loco* (επιτόπια) κατανάλωση. Έτσι π.χ. στο Σλέσβιγκ-Χόλσταϊν καλλιεργήσιμοι αγροί μετατράπηκαν σε λειβάδια γιατί η εξαγωγή ζώων ήταν πιο κερδοφόρα. Ταυτόχρονα όμως εκτοπίστηκε ο πληθυσμός της υπαίθρου. Όλες αυτές οι αλλαγές ήταν υφέδαια πραγματικά πολύ ευνοϊκές για το μεγάλο ιδιοκτήτη γης, για τον κερδοσκοπό, τον έμπορο, τους σιδηροδρόμους, τους τραπεζίτες κλπ., αλλά πολύ λυπηρές για τους αληθινούς παραγωγούς.

(Γράμμα στο N.E. Danielson, 10.4.1879)
M.E.W., τ. 34, σελ. 372-74

Τα ζώα πιστεύουν σε ένα μελλοντικό «κράτος της δημοκρατίας»! Σιωπηρά αυτό άλλοτε γίνεται η συνταγματική Αγγλία, άλλοτε οι αστικές Ηνωμένες Πολιτείες, άλλοτε η άθλια Ελβετία. «Αυτά» δεν έχουν την παραμικρή ιδέα για επαναστατική πολιτική. Αυτό που δίνεται ως απόδειξη – σύμφωνα με τον Μάγιερ τον Σδάμπε¹ – για τη δημοκρατική του δύναμη δράσης είναι: ο σιδηρόδρομος για την Καλιφόρνια κατασκευάστηκε με το να *δωρήσουν* στον εαυτό τους οι αστοί μέσω του Κογκρέσου μια τεράστια μάζα «χώρας του λαού», δηλαδή με το να απαλλοτριώσουν τους εργάτες απ' αυτή, με το να εισάγουν – για να συμπιέσουν τους μισθούς – κινέζικο συρφετό και τελικά με το να θεσμοποιήσουν ένα νέο παρακλάδι «χρηματιστικής αριστοκρατίας».

(Γράμμα στον Ένγκελς, 10.8.1869)
M.E.W., τ. 32, σελ. 360

---

1. Καρλ Μάγιερ (ο.τ.γ.Ε.).

Το ότι το κοινωνικό κεφάλαιο = το άθροισμα των ατομικών κεφαλαίων (συμπεριλαμβανομένων και των μετοχικών κεφαλαίων και αντίστοιχα του κρατικού κεφαλαίου, στο βαθμό που οι κυδερνήσεις χρησιμοποιούν παραγωγική μισθωτή εργασία σε ορυχεία, σιδηροδρόμους κλπ.. άρα λειτουργούν ως διομήχανοι καπιταλιστές), και ότι η συνολική κίνηση του κοινωνικού κεφαλαίου = το αλγεβρικό άθροισμα των κινήσεων των ατομικών κεφαλαίων, δεν αποκλείει σε καμιά περίπτωση, ότι αυτή η κίνηση ως κίνηση του μεμονωμένου ατομικού κεφαλαίου παρουσιάζει άλλα φαινόμενα, από την ίδια κίνηση όταν θεωρηθεί από τη σκοπιά ενός μέρους της συνολικής κίνησης του κοινωνικού κεφαλαίου, άρα και σε συσχετισμό με τις κινήσεις των άλλων μερών του, και ότι ταυτόχρονα λύνει προβλήματα, των οποίων η λύση πρέπει να προϋποτίθεται κατά τη θεώρηση της κυκλοφορίας καθενός ατομικού κεφαλαίου ξεχωριστά, αντί να προκύπτει απ' αυτήν.

(Το Κεφάλαιο, τ. II)
M.E.W., τ. 24, σελ. 101

Η πολεμική των αστών οικονομολόγων τον 17ο αιώνα (Τσάιλντ, Κάλπεπερ κλπ.) ενάντια στον τόκο ως αυτόνομη μορφή της υπεραξίας είναι απλά και μόνο ο αγώνας της ανερχόμενης βιομηχανικής αστικής τάξης ενάντια στους παλιοκαιρίτικους κερδοσκόπους, που μονοπωλούσαν τότε τα χρηματικά αποθέματα. Το τοκοφόρο κεφάλαιο είναι εδώ ακόμα μια προκατακλυσμιαία μορφή του κεφαλαίου, που πρέπει κατ' αρχήν να υπαχθεί στο βιομηχανικό κεφάλαιο και να περιέλθει στην εξαρτημένη θέση, την οποία θεωρητικά και πρακτικά πρέπει να κατέχει στη βάση της καπιταλιστικής παραγωγής. Η αστική τάξη δε δίστασε να προσεταιρισθεί εδώ όπως και αλλού την κρατική βοήθεια, εκεί όπου έπρεπε να προσαρμόσει στα δικά της μέτρα τις σχέσεις παραγωγής που όριζε στην παραδοσιακή τους μορφή.

(Θεωρίες για την υπεραξία, τμήμα 3)
M.E.W., τ. 26.3, σελ. 459 (1862-63)

Το ποσοστό κέρδους πέφτει – παρόλο ότι το rate of surplus value (ποσοστό υπεραξίας) παραμένει ίδιο ή αυξάνεται – γιατί με την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας το μεταδλητό κεφάλαιο μειώνεται σε σχέση με το σταθερό κεφάλαιο. Πέφτει λοιπόν, όχι γιατί η εργασία γίνεται λιγότερο παραγωγική, μα γιατί γίνεται περισσότερη παραγωγική. Όχι επειδή ο εργάτης γίνεται λιγότερο αντικείμενο εκμετάλλευσης αλλά γιατί τον εκμεταλλεύονται περισσότερο, είτε δέδαια επειδή αυξάνεται ο απόλυτος surplus time (χρόνος υπερεργασίας) είτε, μόλις το κράτος το εμποδίζει, επειδή τότε η καπιταλιστική παραγωγή γίνεται ταυτόσημη με το ότι η σχετική value of labour (αξία της εργασίας) πέφτει και συνεπώς αυξάνεται ο σχετικός surplus time.

(Θεωρίες για την υπεραξία, τμήμα 2)
M.E.W., τ. 26.2, σελ. 441 (1862-63)

«Le socialisme et l'impôt» («Ο σοσιαλισμός και ο φόρος») par Émile de Girardin, Παρίσι 1850

Υπάρχουν δυο ειδών σοσιαλισμοί, ο «καλός» σοσιαλισμός και ο «κακός» σοσιαλισμός.

Ο κακός σοσιαλισμός είναι ο «πόλεμος της εργασίας ενάντια στο κεφάλαιο». Σ' αυτόν χρεώνονται όλες οι σκληρές φρίκης: ίση διανομή των χωραφιών, κατάργηση των οικογενειακών δεσμών, οργανωμένες ληστρικές επιδρομές κλπ. Ο καλός σοσιαλισμός είναι η «ομόνοια εργασίας και κεφαλαίων». Στην ακολουθία του βρίσκονται η κατάργηση της αμάθειας, η απομάκρυνση των αιτίων της εξαθλίωσης, η εγκαθίδρυση της πίστωσης, ο πολλαπλασιασμός της ιδιοκτησίας, η μεταρρύθμιση των φόρων, με μια λέξη «το καθεστώς, που προσεγγίζει πλησιέστερα την εικόνα, που σχηματίζει ο άνθρωπος για την επίγειο βασιλεία του θεού».

Πρέπει να χρησιμοποιήσουμε τον καλό σοσιαλισμό, για να καταπνίξουμε τον κακό.

(Rezensionen – Κριτικές διδλίων)
M.E.W., τ. 7, σελ. 280-281 (1850)

Ο κύριος Girardin δεν αρκείται σ' αυτή τη γενική πρόταση, αλλά μας δίνει ταυτόχρονα το πρότυπο μιας ταυτότητας ασφάλισης ή εγγραφής που ο κάθε πολίτης θα πρέπει να παραλαμβάνει από το κράτος.

Κάθε χρόνο αυτός που παλιότερα εισέπραττε τους φόρους δίνει στον ασφαλισμένο μια ταυτότητα, που αποτελείται «από τέσσερις σελίδες στο μέγεθος ενός διαβατηρίου». Στην πρώτη σελίδα βρίσκεται το όνομα του ασφαλισμένου με τον αριθμό μητρώου του, μαζί με το πλαίσιο για τις αποδείξεις των δόσεων για τις εισφορές. Στη δεύτερη σελίδα βρίσκεται η ακριβής ατομική περιγραφή του ασφαλισμένου και της οικογένειάς του μαζί με την ορθά δεδαιωμένη λεπτομερειακή αυτοεκτίμηση της συνολικής του περιουσίας. Στην τρίτη σελίδα είναι ο κρατικός προϋπολογισμός μαζί με το γενικό ισολογισμό της Γαλλίας και στην τέταρτη σελίδα μια σειρά από διαφορετικές λίγο ή πολύ χρήσιμες πληροφορίες στατιστικού περιεχομένου. Αυτή η ταυτότητα χρησιμεύει σα διαβατήριο, σαν εκλογικό διδύαρι, σαν φύλλο πορείας για εργάτες κλπ. Οι κατάλογοι που περιέχουν αυτές τις ταυτότητες χρησιμεύουν πάλι στο κράτος για τη σύνταξη των τεσσάρων μεγάλων διδύων, του μεγάλου διδύου του πληθυσμού, του μεγάλου διδύου της ιδιοκτησίας, του μεγάλου διδύου του δημόσιου χρέους και του μεγάλου διδύου του ενυπόθηκου χρέους, που όλα μαζί περιέχουν μια πλήρη στατιστική για όλες τις πηγές εσόδων της Γαλλίας.

Ο φόρος είναι λοιπόν τώρα απλά η εισφορά, που πληρώνει ο ασφαλισμένος για να επιτραπεί η συμμετοχή του στα ακόλουθα προνόμια: 1. Δικαίωμα δημόσιας προστασίας, νομικής προστασίας, εξάσκησης θρησκείας και εκπαίδευσης – όλα χωρίς χρηματική αντικαταβολή – δικαίωμα για πίστωση επί υποθήκη, για απολαβές από αποταμίευση 2. Απαλλαγή από την υποχρέωση στρατιωτικής θητείας σε καιρό ειρήνης 3. Εξασφάλιση από την εξαθλίωση 4. Αποζημίωση για απώλειες από έκρηξη πυρκαγιάς, πλημμύρες, πτώση χαλαζιού, επιδημίες ζώων, ναυάγια.

Σημειώνουμε ακόμη, ότι ο κύριος Girardin θέλει να καλύψει τα ποσά των αποζημιώσεων, που θα πρέπει να πληρώνει το κράτος για τις απώλειες που υφίστανται οι ασφαλισμένοι, με διάφορες χρηματικές ποινές κλπ., με την απόδοση των εθνικών δημόσιων κτημάτων και των διατηρούμενων εισφορών εγγρα-

φής και τελωνειακών δασμών καθώς και από τα κρατικά μονοπώλια.

Η φορολογική μεταρρύθμιση είναι το χόμπυ κάθε ριζοσπάστη αστού. το ειδοποιό στοιχείο κάθε αστικής οικονομικής μεταρρύθμισης. Από τους παλαιότερους μικροαστούς του μεσαίωνα, μέχρι τους μοντέρνους άγγλους οπαδούς του ελεύθερου εμπορίου, η βασική επιδίωξή τους στρέφεται γύρω από τους φόρους.

Η φορολογική μεταρρύθμιση στοχεύει είτε στην κατάργηση των παραδοσιακά ξεπερασμένων φόρων, που εμποδίζουν την ανάπτυξη της βιομηχανίας, είτε σ' έναν φθηνότερο κρατικό προϋπολογισμό ή μια περισσότερο ομοιογενή διανομή. Ο αστός τρέχει πίσω από το χιμαιρικό ιδανικό της ίσης κατανομής των φόρων με τόσο μεγαλύτερο ζήλο, όσο περισσότερο αυτό στην πραγματικότητα του ξεφεύγει μέσα από τα χέρια του.

Οι σχέσεις διανομής, που στηρίζονται άμεσα στην αστική παραγωγή, οι σχέσεις ανάμεσα σε εργασιακό μισθό και κέρδος, κέρδος και τόκο, γαιοπρόσοδο και κέρδος, μπορούν το πολύ μέσω του φόρου να μετασχηματιστούν σε δευτερεύοντα σημεία, δεν μπορούν όμως ποτέ να απειληθούν στη βάση τους. Όλες οι έρευνες και οι συζητήσεις για τους φόρους προϋποθέτουν την εσαεί διατήρηση αυτών των αστικών σχέσεων. Ακόμα και η κατάργηση των φόρων το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να επιταχύνει την εξέλιξη της αστικής ιδιοκτησίας και των αντιφάσεων της.

Ο φόρος μπορεί να μεταχειρίζεται ειανοϊκά μεμονωμένες τάξεις και άλλες να τις συμπιέζει ιδιαίτερα, όπως π.χ. βλέπουμε κάτι τέτοιο κατά την κυριαρχία της χρηματιστικής αριστοκρατίας. Οδηγεί μόνο σε χρεωκοπία τα μεσαία στρώματα της κοινωνίας ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο, που η θέση τους δεν τους επιτρέπει να επιρρίψουν το βάρος των φόρων σε μια άλλη τάξη.

Με κάθε καινούργιο φόρο το προλεταριάτο συμπιέζεται ένα ακόμη σκαλοπάτι προς τα κάτω. Η κατάργηση ενός παλιού φόρου δεν αυξάνει τον εργασιακό μισθό, αλλά το κέρδος. Στην επανάσταση μπορεί ο φόρος, που θα έχει διογκωθεί σε κολοσσιαίες διαστάσεις, να χρησιμεύσει ως μορφή της επίθεσης ενάντια στην ατομική ιδιοκτησία. Αλλά ακόμα και τότε θα πρέπει να οδηγήσει σε νέες επαναστατικές ρυθμίσεις ή να επαναφέρει τελικά τις παλιές αστικές σχέσεις.

Η μείωση, η φθηνότερη κατανομή κλπ. κλπ. των φόρων, αυτή είναι η τετρεμμένη αστική μεταρρύθμιση. Η κατάργηση των φόρων, αυτό είναι ο αστικός σοσιαλισμός. Αυτός ο αστικός σοσιαλισμός απευθύνεται ονομαστικά προς τα βιομηχανικά και εμπορικά μεσαία στρώματα και στους αγρότες. Η μεγάλη αστική τάξη, που ήδη ζει στον καλύτερο δικό της κόσμο, περιφρονεί φυσικά την ουτοπία ενός καλύτερου κόσμου.

Ο κύριος Girardin καταργεί το φόρο, με τη μεταβολή του σε μια ασφαλιστική εισφορά. Τα μέλη της κοινωνίας σε συμφωνία μεταξύ τους και έναντι πληρωμής κάποιων ποσοστών ασφαλίζουν τις περιουσίες τους κατά της πυρκαγιάς και της λειψυδρίας, κατά της πτώσης χαλαζιού και της πτώχευσης, κατά όλων των πιθανών κινδύνων, που διαταράσσουν τη σήμερον ημέρα την ηρεμία της αστικής απόλαυσης. Η ετήσια συνεισφορά δεν ορίζεται μόνο από το σύνολο των ασφαλισμένων, αλλά από τον ίδιο το μεμονωμένο ασφαλισμένο χωριστά. Ο ίδιος εκτιμά την περιουσία του. Εξαφανίζονται οι κρίσεις του εμπορίου και των καλλιεργειών, οι μαζικές ζημιές και οι πτωχεύσεις, όλες οι αστάθειες και ανισορροπίες της αστικής υπόστασης, που επιδημικά τη συνοδεύουν από τότε που εγκαθιδρύθηκε η μοντέρνα βιομηχανία. Χάνεται όλη η ποιητική πλευρά της αστικής κοινωνίας. Πραγματοποιείται η γενική ασφάλεια και εξασφάλιση. Ο πολίτης έχει σε γραπτή μορφή από το κράτος τη διαβεβαίωση ότι σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να καταστραφεί. Όλες οι σκοτεινές πλευρές του υπάρχοντος κόσμου απομακρύνονται, όλες οι φωτεινές όψεις διατηρούνται με αυξημένη τη λάμψη τους. Σε συντομία, πραγματώνεται το καθεστώς, «που προσεγγίζει κατά το μέγιστο δυνατόν την αντίληψη, που σχηματίζει ο πολίτης για την επίγεια βασιλεία του θεού». Αντί του άρχειν, η αλληλεγγύη. Αντί του καταναγκασμού, η ελευθερία. Αντί του κράτους, μια επιτροπή διοίκησης. Και βρέθηκε το αυγό του Κολόμβου, η μαθηματικά ακριδής συνεισφορά κάθε «ασφαλισμένου» σύμφωνα με την περιουσία του. Κάθε «ασφαλισμένος» φέρει στο στήθος του ένα πλήρες συνταγματικό κράτος, ένα διαμορφωμένο σύστημα δύο νομοθετικών σωμάτων. Η ανησυχία μήπως πληρώσει παραπάνω στο κράτος, η αστική αντιπολίτευση της βουλής των αντιπροσώπων, τον ωθεί να δηλώσει την περιουσία του για μικρότερη. Το συμφέρον για διατήρηση της ιδιοκτησίας του, το συντηρη-

τικό στοιχείο της άνω δουλής, τον ωθεί να την υπερεκτιμήσει. Από το συνταγματικό παιχνίδι αυτών των αντιτιθέμενων κατευθύνσεων εκπορεύεται αναγκαία η πραγματική ισορροπία των εξουσιών, η επακριβώς ορθή δήλωση της περιουσίας, η ακριβής αναλογία της εισφοράς.

Υπήρξε κάποτε εκείνος ο Ρωμαίος που επιθυμούσε το σπίτι του να είναι από γυαλί για να είναι φανερή μπροστά στα μάτια όλου του κόσμου η κάθε πράξη του. Ο αστός δεν επιθυμεί να είναι από γυαλί το δικό του σπίτι, αλλά εκείνο του γείτονά του. Και αυτή η επιθυμία πραγματοποιείται. Για παράδειγμα: ένας αστός θέλει μια προκαταβολή από μένα ή επιθυμεί να συνεταιρισθεί μαζί μου. Ζητάω την ασφαλιστική του ταυτότητα και μ' αυτήν έχω την πλήρη και λεπτομερειακή εξομολόγησή του για το σύνολο των περιουσιακών του (bürgerlichen) σχέσεων, εγγυημένες από το καλώς εννοούμενο συμφέρον του και προσυπογραμμένες από το διοικητικό συμβούλιο της ασφάλειας. Ένας ζητιάνος κτυπάει την πόρτα μου και ζητάει ελεημοσύνη. Να δούμε την ταυτότητα. Ο αστός πρέπει να γνωρίζει ότι δίνει την ελεημοσύνη του στο σωστό άνθρωπο. Παίρνει κανείς οικιακό δοηθό, τον δάζει στο σπίτι του. Είναι θέμα τύχης με ποιον έμπεξες: Να δούμε την ταυτότητα!

«Πόσοι γάμοι δεν έγιναν, χωρίς να γνωρίζει ούτε η μια ούτε η άλλη πλευρά επακριβώς, τι προίκα να περιμένει πραγματικά, ή χωρίς υπερβολικές προσδοκίες και από τις δυο πλευρές»: Να δούμε την ταυτότητα!

Η ανταλλαγή των ωραίων ψυχών θα περιορισθεί στο μέλλον στην ανταλλαγή των ταυτοτήτων του καθενός. Έτσι θα εξαλειφθεί η απάτη, που σήμερα είναι η απόλαυση και το δάσανο της ζωής, και θα πραγματοποιηθεί το βασίλειο της αλήθειας με την καθαυτό έννοια του όρου. Και ακόμα:

«Στο υπάρχον σύστημα τα δικαστήρια κοστίζουν στο κράτος γύρω στα 7¹/₂ εκατομμύρια, στο σύστημά μας οι παραβάσεις θα αποφέρουν κέρδος, γιατί όλες θα μετατρέπονται σε πρόστιμα και αποζημιώσεις – τι ιδέα!»

Σ' αυτόν τον άριστο κόσμο όλα είναι κερδοφόρα: Τα εγκλήματα εξαφανίζονται, και οι παραβάσεις έχουν χρηματική απόδοση. Επί τέλους, μια και σ' αυτό το σύστημα η ιδιοκτησία προστατεύεται απέναντι σε κάθε κίνδυνο και το κράτος είναι απλά και μόνο μια γενική ασφάλεια όλων των συμφερόντων,

γιαυτό και οι εργάτες είναι μόνιμα απασχολημένοι: «Όχι πια επαναστάσεις!»

Αν αυτό δεν είναι καλό για τον αστό
τότε δεν ξέρω τι είναι πιο καλό!

Το αστικό κράτος δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια αλληλοασφάλιση της αστικής τάξης απέναντι στα ίδια της τα μέλη όπως επίσης και ενάντια στην τάξη που αυτή εκμεταλλεύεται. Μια ασφάλεια, που διαρκώς κοστίζει όλο και περισσότερο και που πρέπει να γίνεται φαινομενικά περισσότερο ανεξάρτητη απέναντι στην αστική κοινωνία, γιατί η καταστολή της εκμεταλλευόμενης τάξης γίνεται όλο και δυσχερέστερη. Η αλλαγή του ονόματος δεν αλλάζει ούτε και κατ' ελάχιστο τους όρους αυτής της ασφάλειας. Τη φαινομενική ανεξαρτησία, που ο κύριος Girardin για μια στιγμή κατακυριώνει στα μεμονωμένα άτομα απέναντι στην ασφάλεια, είναι υποχρεωμένος να την εγκαταλείψει πάλι ο ίδιος αμέσως. Όποιος φορολογεί την περιουσία του χαμηλότερα απ' ό,τι πρέπει, χρεώνεται με ποινές: το ταμείο της ασφάλειάς του αγοράζει την ιδιοκτησία του στην αξία που αυτός είχε ορίσει και προκαλεί μάλιστα με αμοιβές την κατάδοση. Και πιο πολύ: Όποιος προτιμάει να μην ασφαλίσει καν την περιουσία του, δηλώνεται ότι θέτει εαυτόν εκτός κοινωνίας, θεωρείται αμέσως επικηρυγμένος. Η κοινωνία δεν μπορεί να ανεχθεί φυσικά να σχηματισθεί μέσα της μια τάξη που να στρέφεται ενάντια στις συνθήκες ύπαρξής της. Ο καταναγκασμός, ο αυταρχισμός, η γραφειοκρατική παρεμβολή που ακριβώς ο Girardin ήθελε να απομακρύνει, επιστρέφουν πίσω στην κοινωνία. Αν για μια στιγμή λειτούργησε αφαιρετικά για τις συνθήκες της αστικής κοινωνίας, αυτό τόκανε μόνο για να επανέλθει σ' αυτές μέσα από μια παρακαμπτήριο.

Πίσω από την κατάργηση του φόρου κρύβεται η κατάργηση του κράτους. Η κατάργηση του κράτους έχει νόημα μόνο για τους κομμουνιστές ως αναγκαίο αποτέλεσμα της κατάργησης των τάξεων, με την οποία και εκπίπτει από μόνη της η ανάγκη για την οργανωμένη εξουσία μιας τάξης με σκοπό την υποταγή της άλλης. Σε αστικές χώρες η κατάργηση του κράτους σημαίνει την επαναφορά της κρατικής εξουσίας στα μέτρα που αυτή υπάρχει στη δόξια Αμερική. Εδώ οι ταξικές αντιθέσεις είναι μόνο ατελώς αναπτυγμένες. Οι ταξικές συγκρούσεις συγκαλύπτονται κάθε φορά με την αποχώρηση του προλεταριακού

πληθυσμού που πλεονάζει προς τη δύση. Η επέμβαση της κρατικής εξουσίας που έχει περιορισθεί στο ελάχιστο στην ανατολή, είναι ανύπαρκτη στη δύση. Σε φεουδαρχικά κράτη, η κατάργηση του κράτους σημαίνει την κατάργηση της φεουδαρχίας και τη δημιουργία του συνηθισμένου αστικού κράτους. Στη Γερμανία αυτό υποκρύπτει είτε την άτακτη φυγή μπροστά στους άμεσα υπαρκτούς αγώνες, την απαιτηλή μετατροπή της αστικής ελευθερίας σε απόλυτη ανεξαρτησία και αυτονομία του ατόμου, είτε τέλος την αδιαφορία του αστού απέναντι σε κάθε μορφή κράτους, υπό την προϋπόθεση ότι δεν εμποδίζονται τα αστικά συμφέροντα στην ανάπτυξή τους. Το γεγονός ότι προπαγανδίζεται μια τέτοιου τύπου «υψηλού νοήματος» κατάργηση του κράτους με τόσο ηλίθιο τρόπο δεν έχει φυσικά να κάνει τίποτε με τους βερολινέζους Stirner και Faucher. La plus belle fille de la France ne peut donner que ce qu'elle a¹.

Αυτό που απομένει από την ασφαλιστική εταιρεία του κυρίου Girardin είναι ο φόρος επί του κεφαλαίου σε αντιδιαστολή προς το φόρο επί της περιουσίας και στη θέση όλων των άλλων φόρων. Το κεφάλαιο του κυρίου Girardin δεν περιορίζεται στο κεφάλαιο που απασχολείται ενεργά στην παραγωγή, αλλά συμπεριλαμβάνει όλες τις κινητές και ακίνητες ιδιοκτησίες και αγαθά. Γιαυτό το φόρο επί του κεφαλαίου λέει με υπερηφάνεια:

«Είναι το αυγό του Κολόμβου, είναι η πυραμίδα που στέκεται στη βάση και όχι στην κορυφή, το ρεύμα που σκάβει το ίδιο την κοίτη του, η επανάσταση χωρίς τους επαναστάτες, η πρόοδος χωρίς την οπισθοδρόμηση, η κίνηση χωρίς απότομα τινάγματα, είναι τέλος η απλή ιδέα και ο αληθινός νόμος».

Από όλες τις τσαρλατάνικες διαφημίσεις που έχει κάνει μέχρι τώρα ο κύριος Girardin – και ως γνωστόν υπάρχει ολόκληρη στρατιά απ' αυτές –, αυτή η προβολή του κεφαλαιακού φόρου είναι σε κάθε περίπτωση ένα αριστούργημα.

Μάλιστα, ο φόρος επί του κεφαλαίου ως μοναδικός φόρος έχει τα προτερήματά του. Όλοι οι οικονομολόγοι, και ονομαστικά ο Ρικάρτο, απέδειξαν τα προτερήματα ενός μοναδικού φόρου. Ο κεφαλαιακός φόρος ως μοναδικός φόρος παραμερί-

---

1. Η πιο όμορφη κοπέλλα της Γαλλίας δε μπορεί να δώσει παρά αυτό που έχει (σ.τ.γ.Ε.).

ζει δια μιας το πολυπληθές προσωπικό της μέχρι τώρα φορολογικής υπηρεσίας που κοστίζει πολλά. επεμβαίνει ελάχιστα στην κανονική πορεία της παραγωγής, κυκλοφορίας και κατανώσεως και μόνο αυτός απ' όλους τους φόρους συλλαμβάνει το πολυτελές κεφάλαιο.

Αλλά ο κεφαλαιακός φόρος του κυρίου Girardin δεν περιορίζεται σ' αυτά. Έχει επίσης ιδιαίτερες και ειδικά ευνοϊκές επιπτώσεις.

Κεφάλαια ίσου μεγέθους θα πρέπει να πληρώνουν στο κράτος ίσα ποσοστά φόρων, αδιάφορο αν αποφέρουν 6%, 3% ή καθόλου εισόδημα. Το αποτέλεσμα είναι, λοιπόν, ότι τα αδρανή κεφάλαια τίθενται σε κίνηση, ότι δηλαδή πολλαπλασιάζεται η μάζα των παραγωγικών κεφαλαίων και ότι τα ήδη ενεργά κεφάλαια καταβάλλουν μεγαλύτερη προσπάθεια, δηλαδή παράγουν περισσότερο σε λιγότερο χρόνο. Συνέπεια και των δύο είναι η πτώση του κέρδους και του επιτοκίου. Αντίθετα ο κύριος Girardin ισχυρίζεται ότι τότε θα ανέβουν κέρδος και τόκος – ένα πραγματικό οικονομικό θαύμα. Η μετατροπή μη παραγωγικού κεφαλαίου σε παραγωγικό και εν γένει η αύξουσα παραγωγικότητα των κεφαλαίων πολλαπλασίασε και αύξησε την πορεία της ανάπτυξης των βιομηχανικών κρίσεων και συμπίεσε το κέρδος και το επιτόκιο. Ο κεφαλαιακός φόρος μπορεί μόνο να επιταχύνει αυτή τη διαδικασία, να οξύνει τις κρίσεις και να επαυξήσει τη συσσώρευση επαναστατικών στοιχείων – «Όχι πια επαναστάσεις!»

Μια δεύτερη θαυματοποιός δράση του κεφαλαιακού φόρου είναι κατά τον κύριο Girardin ότι θα προσέλκυε τα κεφάλαια από τη λιγότερο αποδοτική γη στην αποδοτικότερη βιομηχανία, ότι θα οδηγούσε σε πτώση την τιμή της γης, και ότι θα συγκεντροποιούσε την έγγεια ιδιοκτησία και θα μεταφύτευε στη Γαλλία τη μεγάλη αγγλική καλλιέργεια και μ' αυτήν όλη την αναπτυγμένη αγγλική βιομηχανία. Παραβλέποντας ότι εκτός απ' αυτό θα έπρεπε να μετανάστευαν στη Γαλλία και οι υπόλοιπες συνθήκες της αγγλικής βιομηχανίας, ο κύριος Girardin διαπράττει εδώ εντελώς περίεργα λάθη. Στη Γαλλία, η αγροκαλλιέργεια δεν πάσχει από περίσσεια αλλά από έλλειψη κεφαλαίου. Η αγγλική συγκέντρωση (της έγγειας ιδιοκτησίας, σ.τ.Μ.) και η αγγλική αγροκαλλιέργεια πραγματοποιήθηκαν όχι με αφαίρεση κεφαλαίου από την αγροκαλλιέργεια, αλλά α-

ντίθετα με την προσροή διομηχανικού κεφαλαίου στη γη. Η τιμή της γης είναι στην Αγγλία κατά πολύ υψηλότερη από τη Γαλλία. Η συνολική αξία της αγγλικής γης είναι σχεδόν τόσο ψηλή όσο και ο συνολικός εθνικός πλούτος της Γαλλίας σύμφωνα με την εκτίμηση του Girardin. Με τη συγκέντρωση, η τιμή της γης στη Γαλλία θα έπρεπε λοιπόν όχι μόνον να μην πέσει, θα έπρεπε αντίθετα να αυξηθεί. Η συγκέντρωση της έγγειας ιδιοκτησίας στην Αγγλία πέταξε έξω επιπλέον εντελώς ολόκληρες γενιές του πληθυσμού. Η ίδια συγκέντρωση, στην οποία βέβαια θα συνεισφέρει αναγκαία ο κεφαλαιακός φόρος με την ταχύτερη καταστροφή των αγροτών, θα οδηγούσε στη Γαλλία αυτή τη μεγάλη μάζα των αγροτών στις πόλεις και θα έκανε απλώς ακόμα περισσότερο αναπόφευκτη την επανάσταση. Και τέλος, αν στη Γαλλία έχει ήδη αρχίσει η αντιστροφή από τον κατακερματισμό στην συγκέντρωση, στην Αγγλία θα δίδει η μεγάλη έγγεια ιδιοκτησία με τεράστια βήματα προς την εκ νέου συντριβή της και αποδεικνύει αναμφισβήτητα, πως η αγροκαλλιέργεια αναγκαία κινείται διαρκώς μέσα σ' αυτόν τον κύκλο της συγκέντρωσης και κατακερματισμού του εδάφους, όσο βέβαια διατηρούνται οι αστικές σχέσεις.

Αλλά αρκετά μ' αυτά τα θαύματα. Ας έρθουμε στην πίστωση με υποθήκη.

Η πίστωση με υποθήκη είναι κατ' αρχήν προσιτή μόνο στην έγγεια ιδιοκτησία. Το κράτος εκδίδει αποδείξεις υποθήκευσης, που αντιστοιχούν απόλυτα με τα τραπεζογραμμάτια, μόνο που η εγγύηση για αυτά δεν είναι μετρητό χρήμα ή μπάρες, αλλά η γη. Αυτές οι αποδείξεις υποθήκευσης προκαταβάλλονται στους χρεωμένους αγρότες από το κράτος με 4%, για να ικανοποιήσουν μ' αυτά τους ενυπόθηκους δανειστές τους. Αντί του ιδιώτη δανειστή έχει τώρα το κράτος υποθήκη πάνω στο γεωτεμάχιο και σταθεροποιεί το χρέος κατά τρόπο που δεν μπορεί ποτέ πια να απαιτήσει πίσω τη γη. Το σύνολο του ενυπόθηκου χρέους στη Γαλλία ανέρχεται σε 14 δισεκατομμύρια. Ο Girardin βέβαια υπολογίζει την έκδοση μόνο 5 δις αποδείξεων υποθήκευσης. Αλλά η επαύξηση του χαρτονομίσματος κατά ένα τέτοιο ποσό θα επαρκούσε, όχι για να κάνει το κεφάλαιο φθηνότερο, αλλά για να επαξιώσει ολοκληρωτικά το χαρτονόμισμα. Βέβαια ο Girardin δεν τολμά να δώσει σ' αυτό το νέο χαρτί αναγκαστική ισοτιμία. Για να αποφύγει την υποτίμηση,

προτείνει στους κατόχους αυτών των χαρτιών την ανταλλαγή με κρατικά χρεώγραφα 3% *al pari*¹. Το τέλος της συναλλαγής έχει λοιπόν ως εξής: Ο αγρότης που πλήρωνε πριν 5% τόκους και 1% τέλη μεταγραφής ανανέωσης κλπ., πληρώνει μόνο 4%, δηλαδή κερδίζει 2%. Το κράτος δανειζεται με 3% και δανείζει με 4%, δηλαδή κερδίζει 1%. Ο τέως ενυπόθηκος δανειστής, που έπαιρνε πριν 5%, αναγκάζεται, λόγω της απειλούμενης υποτίμησης των χαρτιών υποθήκης, να αποδεχθεί με ευγνωμοσύνη τα προσφερόμενα 3% από το κράτος. *Χάνει δηλαδή 2%*. Επιπλέον, ο αγρότης δε χρειάζεται να πληρώσει το χρέος του και ο πιστωτής δεν μπορεί να εισπράξει την απαίτησή του από το κράτος. Η συναλλαγή άγεται λοιπόν σε μια άμεση λήστευση των ενυπόθηκων δανειστών κατά 2% ως προς το συνολικό 5%, η οποία δύσκολα συγκαλύπτεται από τα χαρτιά υποθήκης. Τη μοναδική λοιπόν φορά, που ο κύριος Girardin θέλει να αλλάξει εκτός από τους φόρους και τις ίδιες τις κοινωνικές σχέσεις, αναγκάζεται να επιτεθεί κατευθείαν στην ατομική ιδιοκτησία, πρέπει να γίνει επαναστατικός και να εγκαταλείψει όλη την ουτοπία. Και αυτή η επίθεση δεν προέρχεται καν από αυτόν. Τη δανείστηκε από τους γερμανούς κομμουνιστές, που μετά την επανάσταση του Φλεβάρη απαίτησαν κατ' αρχήν τη μετατροπή της υποθηκοφειλής σε οφειλή προς το κράτος², φυσικά με εντελώς διαφορετικό τρόπο από τον κύριο Girardin, που μάλιστα στάθηκε αντίθετος. Είναι ενδεικτικό, ότι τη μοναδική φορά που ο κύριος Girardin προτείνει μια κάπως επαναστατική ρύθμιση, δεν έχει το θάρρος να καθιερώσει παρόι κάτι το καταπραϊντικό, που δεν μπορεί παρόι να κάνει να χρονίσει η ανάπτυξη του κατακερματισμού της γης στη Γαλλία, να μεταφέρει τα πράγματα πίσω κατά μερικές δεκαετίες, για να επαναφέρει τελικά τη σημερινή κατάσταση.

Το μοναδικό πράγμα που ο αναγνώστης θα διαπίστωσε την απουσία του σε όλη την παράθεση των απόψεων του Girardin είναι οι εργάτες. Αλλά ο αστικός σοσιαλισμός υποβάλλει δέδαια παντού την ιδέα ότι η κοινωνία αποτελείται από διάφο-

1. Σε ονομαστική αξία (σ.τ.γ.Ε.).

2. Αυτή η θέση διατυπώθηκε από τον Μαρξ και τον Έγκελς στα «Αιτήματα του Κομμουνιστικού Κόμματος στη Γερμανία» (MEW, τ. 5, σ. 3-5) (σ.τ.γ.Ε.).

ρους καπιταλιστές, για να μπορεί μετά να λύσει από αυτή τη σκοπιά το ζήτημα του κεφαλαίου και της μισθωτής εργασίας.

(*Rezensionen – Κριτικές διδλίων*)

M.E.W., τ. 7, σελ. 284-291 (1850)

Εδώ πραγματικά σταματάει το μυαλό. Η ανακάλυψη του κυρίου Νάισαου, ότι το κράτος και οι δάσκαλοι ζουν σε θάρος του κεφαλαίου και όχι σε θάρος των εισοδημάτων, δεν χρειάζεται παραπέρα επεξήγηση. Αν ο κύριος Σέπορ θέλει να μας πει μ' αυτό ότι ζουν από το κέρδος του κεφαλαίου, άρα κατά τούτο *au moyen du capital*¹, τότε ξεχνάει ότι το εισόδημα του κεφαλαίου δεν είναι το ίδιο το κεφάλαιο και ότι αυτό το εισόδημα, το αποτέλεσμα της καπιταλιστικής παραγωγής, *n'est pas dépensé d'avance pour la reproduction, dont elle est au contraire le résultat*². Ή μήπως το λέει επειδή κάποιιο φόροι υπεισέρχονται στα κόστη παραγωγής συγκεκριμένων εμπορευμάτων; Άρα και στις *dépenses*³ ορισμένων παραγωγών; Όμως ας μάθει ότι αυτό είναι μόνο μια μορφή για να επιβάλλονται φόροι πάνω στο εισόδημα.

(*Θεωρίες για την υπεραξία, τμήμα 1*)

M.E.W., τ. 26.1, σελ. 263 (1862-63)

Όλα όσα ο διομήχανος κεφαλαιοκράτης οφείλει να αποδόσει στους απολαμβάνοντες τη γαιοπρόσοδο, στο κράτος, στους πιστωτές του κράτους, στην εκκλησία κλπ., που απλά καταβροχθίζουν εισοδήματα, μειώνει απόλυτα τον πλούτο του, διατηρεί όμως ρευστές τις ρομές του για πλουτισμό και έτσι συντηρεί την καπιταλιστική του ψυχή. Αν οι απολαμβάνοντες γαιοπρόσοδο, ή οι εισοδηματίες κλπ. κατανάλωναν το εισόδημά τους παρομοίως σε παραγωγική αντί σε μη παραγωγική εργασία, τότε θα χανόταν ο στόχος. Θα γίνονταν οι ίδιοι διομήχανοι, καπιταλιστές, αντί να υλοποιούν τη λειτουργία της κα-

1. Με τα μέσα του κεφαλαίου (σ.τ.γ.Ε.).

2. Δεν ξοδεύεται από πριν για την αναπαραγωγή, της οποίας αντιθέτως είναι το αποτέλεσμα (σ.τ.γ.Ε.).

3. Δαπάνες (σ.τ.γ.Ε.).

τανάλωσης σαν τέτοιας. Σ' αυτό το σημείο θα παρακολουθήσουμε αργότερα μια ιδιαίτερα αστεία πολεμική ανάμεσα σε έναν ρικαρδιανό και έναν μαλθουσιανό¹.

(Θεωρίες για την υπεραξία, τμήμα 1)
M.E.W., τ. 26.1, σελ. 254-255 (1862-63)

Προτού λοιπόν τελειώσουμε με τον Α. Σμιθ, θα παραθέσουμε δυο σημεία ακόμα, το πρώτο, στο οποίο αφήνει ελεύθερο το μίσος του ενάντια στην μη-παραγωγική government [κυβέρνηση] το δεύτερο, όπου προσπαθεί να αναπτύξει γιατί η πρόοδος της διομηχανίας προϋποθέτει ελεύθερη εργασία. Σχετικά με το μίσος του Σμιθ ενάντια στους παπάδες.

Το πρώτο σημείο έχει ως εξής:

«Γιαυτό και είναι η μεγαλύτερη ξεδιαντροπιά και έπαρση όταν οι βασιλείς και οι υπουργοί διεκδικούν το δικαίωμα, να ελέγχουν την οικονομία των ατόμων και να περιορίζουν τα έξοδά τους με νόμους ενάντια στην πολυτέλεια, ή με απαγορεύσεις εισαγωγών ξένων εμπορευμάτων πολυτελείας. Οι ίδιοι αυτοί είναι πάντα και χωρίς εξαίρεση οι πιο πολυέξοδοι στην κοινωνία. Ας φροντίσουν να προσέχουν τις δικές τους σπατάλες, και ας αφήσουν τα άλλα άτομα χωρίς άγχος να κοιτάνε τις δικές τους. Αν οι δικές τους εκκεντρικότητες δεν καταστρέψουν το κράτος, τότε εκείνες των υπηκόων τους δεν πρόκειται να προκαλέσουν ποτέ κάτι τέτοιο».

(τ. II, βιβλίο II, κεφ. III, εκδ. Mc Culloch] σ. 122)

Και πάλι το ακόλουθο σημείο:

«Η εργασία μερικών από τις πλέον εκτιμούμενες τάξεις της κοινωνίας – δε σχηματίζει αξία, ακριβώς όπως και του ταχυ-

---

1. Στο χειρόγραφο τετράδιο XIV (MEW, τ. 26, 3ο μέρος) ο Μαρξ στέκεται μετά από μια ανάλυση των απόψεων του Μάλθους σε δυο ανώνυμα κείμενα, εκ των οποίων το ένα εμφανίζεται από ρικαρδιανή σκοπιά ενάντια στο Μάλθους, ενώ το άλλο υπερασπίζεται τις απόψεις του Μάλθους απέναντι στους ρικαρδιανούς. Η πρώτη είναι ανώνυμη και λέγεται «An inquiry into those principles, respecting the nature of demand and the necessity of consumption, lately advocated by Mr. Malthus...», Λονδίνο 1821. Το δεύτερο κείμενο προέρχεται από τον John Cazenove και φέρει τον τίτλο «Outlines of political economy: being a plain and short view of the laws relating to the production, distribution and consumption of wealth», Λονδίνο 1832 (σ.τ.γ.Ε.).

δρόμου» (έχει αξία, κοστίζει συνεπώς ένα ισοδύναμο, αλλά δεν παράγει αξία).

«και δεν παγιώνεται ή πραγματοποιείται σε κάποιο διαρκές αντικείμενο ή ένα πωλήσιμο εμπόρευμα... Έτσι ο ηγεμόνας για παράδειγμα με όλους τους δικαστικούς του υπαλλήλους και τους αξιωματικούς που έχει ως κατώτερους του, όλος ο στρατός και ο στόλος είναι *μη παραγωγικοί εργάτες*. Είναι *υπηρέτες* της κοινωνίας και συντηρούνται από ένα μέρος του ετήσιου προϊόντος της εργατικότητας *άλλων ανθρώπων*... Στην ίδια τάξη ανήκουν... κληρικοί, νομικοί, γιατροί, λογοτέχνες και κάθε είδους μορφωμένοι άνθρωποι. Ηθοποιοί, γελωτοποιοί, μουσικοί, τραγουδιστές όπερας, χορευτές μπαλέτου κλπ.» (ό.π. σ. 94, 95).

Αυτή είναι η γλώσσα της αστικής τάξης που είναι ακόμα επαναστατική, που δεν έχει υποτάξει ακόμα όλη την κοινωνία, το κράτος κλπ. Αυτές οι υπερβατικές ασχολίες, παλιές και αξιολύπιδες, ηγεμόνας, δικαστής, αξιωματικός, παπας κλπ., το σύνολο των παλιών ιδεολογικών τάξεων που δημιουργούν, οι σοφοί τους, οι δάσκαλοι και οι παπάδες τους εξισώνονται *οικονομικά* με το σμήνος των λακέδων και των γελωτοποιών τους, τους οποίους συντηρούν αυτοί και ο *richesse oisive* [ο περιττός πλούτος], *eugeneis* της γης και *capitalistes oisifs* [περιττοί καπιταλιστές]. Είναι απλοί *servants du public* [υπηρέτες του κοινού], όπως οι άλλοι είναι *υπηρετές* τους. Ζουν από το *produce of other people's industry* [προϊόν του μόχθου άλλων ανθρώπων], πρέπει λοιπόν να περιορισθούν στο αναγκαίο μέτρο. Το κράτος, η εκκλησία κλπ. δικαιούνται την ύπαρξη μόνο στο βαθμό που είναι επιτροπές για τη διαχείριση ή το χειρισμό των κοινών συμφερόντων των παραγωγικών αστών. Γιαυτό και τα έξοδά τους, μια και ανήκουν καθαυτά στα *faux frais de production* [δευτερεύοντα έξοδα της παραγωγής] πρέπει να μειωθούν στο απαραίτητο ελάχιστο. Αυτή η άποψη έχει ιστορικό ενδιαφέρον στην οξεία αντίθεσή της εν μέρει προς την άποψη των αρχαίων, όπου η υλικά παραγωγική εργασία φέρει το σημάδι της δουλείας και θεωρείται ως βάθρο για τον *citoyen oisif* [αργό πολίτη], εν μέρει προς την άποψη της από τη διάλυση του μεσαιώνα αναδιδόμενης απόλυτης ή αριστοκρατικής-συνταγματικής μοναρχίας, όπως την εκφράζει τόσο απλοϊκά ο Μοντεσκιέ, που κι ο ίδιος ήταν ακόμα δέσμιος

της, στην ακόλουθη πρόταση (βιβλίο VII, κεφ. IV, «Esprits des lois»)

«Αν οι πλούσιοι δεν ξοδέψουν πολλά, τότε οι φτωχοί θα πεθάνουν της πείνας».

Μόλις όμως η αστική τάξη καταλάβει το τεραίν, και εν μέρει μόλις καταλάβει το ίδιο το κράτος, εν μέρει μόλις κάνει συμβιβασμό με τους παλιούς του ιδιοκτήτες, δηλαδή μόλις αναγνωρίσει τις ιδεολογικές συντεχνίες ως σάρκα εκ της σαρκός της και τις μετατρέψει σύμφωνα με τα μέτρα της σε δικούς της υπαλλήλους. Μόλις η ίδια δεν στέκεται πια απέναντί τους ως εκπρόσωπος της παραγωγικής εργασίας, αλλά απέναντί της ξεσηκώνονται οι πραγματικοί παραγωγικοί εργάτες και της λένε παρομοίως ότι ζει από other people's industry [το μόχθο άλλων ανθρώπων]. Μόλις είναι αρκετά μορφωμένη για να μην επιδοθεί ολοκληρωτικά στην παραγωγή, αλλά θέλει να καταναλώνει με «μορφωμένο» τρόπο. Μόλις όλο και περισσότερο οι ίδιες οι πνευματικές εργασίες πραγματοποιούνται στην *υπηρεσία* της, μόλις μπαίνουν στην υπηρεσία της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Τότε γυρίζει το φύλλο και προσπαθεί να δικαιολογήσει «οικονομικά» από τη δική της σκοπιά, αυτά που παλιότερα καταπολεμούσε κριτικά. Ρήτορες και εφησυχαστές της συνείδησης σ' αυτή την κατεύθυνση είναι οι Γκαρνιέ κλπ. Επιπρόσθετα έρχεται ο ζήλος αυτών των οικονομολόγων, που είναι οι ίδιοι παπάδες, καθηγητές κλπ., να αποδείξουν την «παραγωγική» τους χρησιμότητα, να δικαιολογήσουν «οικονομικά» το μισθό τους.

(*Θεωρίες για την υπεραξία, τμήμα I*)

M.E.W., τ. 26.1, σελ. 272-274

Ο λαός γνωρίζει πολύ καλά από την εμπειρία του με το δικό του πορτοφόλι, πόσο βαραίνει το χρέος του κράτους πάνω στη φορολογία. Όμως μόνο λίγοι γνωρίζουν κάτω από ποιες περιέργες συνθήκες συνομολογήθηκε και συνεχίζει να διατηρείται αυτό το χρέος. Το «κράτος», αυτό το κοινό μέσο εξουσίας των αλληλεξαρτούμενων κερδοσκόπων της γης και του χρηματιστηρίου, χρειάζεται χρήματα για να φέρει σε πέρας την καταπίεση στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Από τους καπιταλι-

στές και τους τοκογλύφους δανείζεται λεφτά και τους δίνει σ' ανταλλάγμα ένα κομμάτι χαρτί, με το οποίο αναλαμβάνει την υποχρέωση να πληρώνει για κάθε 100 λίρες στεργλίνες που δανείσθηκε τόσους τόκους. Τα χρηματικά μέσα για να πληρώσει αυτά τα λεφτά, τα αποσπά με τη μορφή φόρων από την τσέπη της εργατικής τάξης, έτσι ώστε είναι ο ίδιος ο λαός που αναγκάζεται να χρησιμεύσει στους καταπιεστές του σαν εγγύηση απέναντι σ' εκείνους τους ανθρώπους που δανείζουν τα λεφτά τους, για να μπορέσουν να κόψουν το λαιμό του λαού. Αυτό το χρηματικό χρέος είναι αποτέλεσμα δανεισμού κάτω από διαφορετικές ονομασίες: μερικές φορές πληρώνει κανείς γιαυτό 3. 3½ ή 4% κλπ., και αντίστοιχα με το ποσοστό καθώς και με άλλα συμπτωματικά πράγματα, τα χρεώγραφα έχουν διαφορετικούς χαρακτηρισμούς: τρία τοις εκατό κλπ. Επειδή όμως δεν είναι μόνο η εργατική τάξη, αλλά και οι εργοστασιάρχες και οι γαιοκτήμονες που αναγκάζονται να πληρώσουν ένα μέρος αυτών των τόκων και επειδή προσπαθούν να πληρώσουν όσο το δυνατόν λιγότερο, γιαυτό και κάθε υπουργός θησαυροφυλακίου προσπαθεί, αν δεν είναι Γουϊγκ, να μειώσει αντίστοιχα αυτή την εφιαλτική πίεση με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

(Από άρθρο στην εφημερίδα
The people's paper 16.4.1853)
M.E.W., τ. 9, σελ. 44

Η απόληξη της κρατικής περιουσίας στους μεγάλους χρηματιστές, ποια αιτία έχει; Τη διαρκώς αυξανόμενη χρέωση του κράτους. Και η χρέωση του κράτους; Είναι αποτέλεσμα της διαρκούς υπερίσχυσης των εξόδων πάνω στα έσοδά του, μιας δυσαναλογίας, που είναι ταυτόχρονα το αίτιο και το αποτέλεσμα του συστήματος των κρατικών δανείων.

(...)

Χωρίς ολοκληρωτική ανατροπή του γαλλικού κράτους δεν είναι δυνατή η ανατροπή του γαλλικού κρατικού προϋπολογισμού. Έχοντας αυτόν τον προϋπολογισμό, η χρέωση του κράτους είναι αναγκαία, και έχοντας αυτήν τη χρέωση του κράτους είναι αναγκαία η κυριαρχία του εμπορίου των κρατικών χρεών, η εξουσία των πιστωτών του κράτους, των τραπεζιτών.

των εμπορών του χρήματος, των λίκων του χρηματιστηρίου. Μόνο μια μερίδα του κόμματος της τάξης συμμετείχε άμεσα στην πτώση της χρηματιστικής αριστοκρατίας, οι εργοστασιάρχες. Δε μιλάμε για τους μεσαίους, για τους μικρούς βιομήχανους, μιλάμε για τους άρχοντες των εργοστασιακών συμφερόντων, που είχαν σχηματίσει κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου-Φιλίππου την πλατιά βάση της αντιπολίτευσης στη δυναστεία. Αδιαμφισβήτητα, το συμφέρον τους βρίσκεται στη μείωση του κόστους παραγωγής, δηλ. μείωση των φόρων, που υπεισέρχονται στην παραγωγή, δηλαδή μείωση του κρατικού χρέους, που οι τόκοι του υπεισέρχονται στους φόρους, άρα και πτώση της χρηματιστικής αριστοκρατίας.

Στην Αγγλία – και οι μεγαλύτεροι γάλλοι εργοστασιάρχες είναι μικροαστοί μπροστά στους άγγλους αντιπάλους τους – βρίσκουμε πραγματικά τους εργοστασιάρχες, έναν Κόμπντεν, έναν Μπράϊτ, επικεφαλής μιας σταυροφορίας ενάντια στην τράπεζα και τη χρηματιστηριακή αριστοκρατία. Γιατί δε συμβαίνει το ίδιο και στη Γαλλία; Στην Αγγλία είναι κυρίαρχη η βιομηχανία, στη Γαλλία η γεωργία. Στην Αγγλία η βιομηχανία έχει ανάγκη το free trade¹, στη Γαλλία προστατευτικούς δασμούς, το εθνικό μονοπώλιο δίπλα στα άλλα μονοπώλια. Η γαλλική βιομηχανία δεν είναι κυρίαρχη της γαλλικής παραγωγής, συνακόλουθα οι γάλλοι βιομήχανοι δεν κυριαρχούν πάνω στη γαλλική αστική τάξη. Για να επιβάλλουν το συμφέρον τους ενάντια στις υπόλοιπες μερίδες της αστικής τάξης, δεν είναι δυνατό, όπως έγινε στην Αγγλία, να αναλάβουν την ηγεσία της κίνησης και ταυτόχρονα να εξωθήσουν το ταξικό τους συμφέρον στα άκρα. Πρέπει να στοιχηθούν στην ακολουθία της επανάστασης και να υπηρετήσουν συμφέροντα, που αντιτίθενται στα συνολικά συμφέροντα της τάξης τους.

(Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία)

M.E.W., τ. 7, σελ. 78-79 (1850)

Η κρατική χρέωση ήταν βασικά η άμεση επιδίωξη της αστικής μερίδας που εξουσίαζε και νομοθετούσε μέσω των νομοθετι-

---

1. Ελεύθερο εμπόριο (σ.τ.γ.Ε.).

ζών σωμάτων. Το έλλειμμα των κρατών ήταν ως εκ τούτου το καθαυτό αντικείμενο της κερδοσκοπίας της και η δασική πηγή του πλουτισμού της. Κάθε χρόνος που περνούσε και νέο έλλειμμα. Μετά την πάροδο τεσσάρων έως πέντε ετών ένα νέο δάνειο. Και κάθε νέο δάνειο πρόσφερε στη χρηματιστική αριστοκρατία νέες ευκαιρίες για να εξαπατά το κράτος που τεχνητά διατηρείτο στο χείλος της χρεωκοπίας – ήταν αναγκασμένο να έλθει σε συμφωνία με τους τραπεζίτες κάτω από τους πλέον δυσμενείς όρους. Κάθε νέο δάνειο έδινε μια δεύτερη δυνατότητα να καταληστεύεται το κοινό, που εναπέθετε τα κεφάλαιά του σε κρατικούς τίτλους, μέσα από χρηματιστηριακές πράξεις, που στα μυστικά τους ήταν μνημένες μόνο η κυβέρνηση και η κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Μα πάνω απ' όλα, το μεταβαλλόμενο ύψος της κρατικής πίστωσης και η κατοχή των κρατικών μυστικών παρείχε στους τραπεζίτες όπως και στους εταίρους τους μέσα στα νομοθετικά σώματα και στο θρόνο τη δυνατότητα να προκαλούν ξαφνικές διακυμάνσεις στις τιμές των κρατικών χρεωγράφων, που αναγκαία είχαν σαν αποτέλεσμα τη χρεωκοπία πλήθους μικρών καπιταλιστών και τον απίστευτα γρήγορο πλουτισμό των μεγάλων παιχτών. Το γεγονός ότι το κρατικό έλλειμμα ενδιέφερε άμεσα την άρχουσα αστική μερίδα εξηγεί γιατί οι έκτακτες κρατικές δαπάνες στα τελευταία χρόνια της διακυβέρνησης από το Λουδοβίκο-Φίλιππο υπερέβησαν κατά πολύ το διπλάσιο των κατ' εξαίρεση κρατικών δαπανών υπό το Ναπολέοντα. Μάλιστα έφτασαν το ετήσιο ποσό των 400 εκατομμυρίων φράγκων, όταν η ετήσια συνολική εξαγωγή της Γαλλίας σπάνια ανερχόταν κατά μέσο όρο στο ύψος των 750 εκατομμ. φράγκων. Τα υπέρογκα ποσά, που εισέρρεαν κατ' αυτόν τον τρόπο στις κρατικές αγκάλες, έδιναν επιπλέον δυνατότητες για ληστρικές συμφωνίες παροχών, λαδώματα, καταχρήσεις και κατεργαριές κάθε είδους. Η ίδια ευνοϊκή μεταχείριση από το κράτος που γενικά λάβαινε χώρα μέσω των δανείων, επαναλαμβανόταν και ειδικά στα δημόσια έργα. Η σχέση ανάμεσα στη βουλή και την κυβέρνηση οδηγούσε σε πολλαπλάσιες σχέσεις ανάμεσα στις επιμέρους κρατικές υπηρεσίες και τους μεμονωμένους επιχειρηματίες.

Όπως οι κρατικές δαπάνες εν γένει και ο κρατικός δανεισμός, έτσι και οι σιδηροδρομικές κατασκευές γίνονταν αντικείμενο εκμετάλλευσης από την πλευρά της άρχουσας τάξης. Τα

νομοθετικά σώματα φόρτωναν τα κύρια βάρη στο κράτος, και εξασφάλιζαν χρυσές δουλειές στην κερδοσκοπούσα χρηματιστική αριστοκρατία. Ας θυμηθούμε τα σκάνδαλα στη δουλή των αντιπροσώπων, όταν καμιά φορά έρχονταν στην επιφάνεια, όπου όλα τα μέλη της πλειοψηφίας, συνυπολογίζοντας και ένα μέρος των υπουργών, συμμετείχαν ως μέτοχοι σ' εκείνες τις σιδηροδρομικές κατασκευές και που στη συνέχεια ως νομοθέτες αποφάσιζαν την εκτέλεσή τους με έξοδα του κράτους.

Αντίθετα, και η πιο μικρή οικονομική μεταρρύθμιση αποτύχαινε χάρη στην επιρροή των τραπεζιτών. Για παράδειγμα η *μεταρρύθμιση των ταχυδρομείων*. Ο Ρότσιλντ διαμαρτυρήθηκε. Ήταν επιτρεπτό για το κράτος να περιορίσει πηγές εισοδημάτων, από τις οποίες θα τοκίζοταν το διαρκώς αυξανόμενο χρέος του;

Η μοναρχία του Ιούλη δεν ήταν τίποτα άλλο από μια μετοχική εταιρεία με στόχο την εκμετάλλευση του γαλλικού εθνικού πλούτου, που τα μερίσματά της μοιράζονταν ανάμεσα σε υπουργούς, νομοθετικά σώματα, 240.000 εκλογείς και τη συνοδεία τους. Ο Λουδοβίκος-Φίλιππος ήταν ο διευθυντής αυτής της εταιρείας – ο Ρομπέρ Μακέρ¹ ήταν πάνω στο θρόνο. Εμπόριο, βιομηχανία, αγροτική καλλιέργεια, ναυτιλία, τα συμφέροντα της βιομηχανικής αστικής τάξης παρεμποδίζονταν κατ' ανάγκην και κινδύνευαν διαρκώς κάτω απ' αυτό το σύστημα. Φτηνή κυβέρνηση, *gouvernement à bon marché*, γράψανε πάνω στη σημαία τους τις μέρες του Ιούλη.

Μια και η χρηματιστική αριστοκρατία έφτιαχνε τους νόμους, έδινε τις κατευθύνσεις στην κρατική διοίκηση, διέθετε όλες τις οργανωμένες δημόσιες εξουσίες, εξουσίαζε την κοινή γνώμη μέσα από τα γεγονότα και τον τύπο, επαναλαμβανόταν σε όλες τις σφαίρες, από την Αυλή μέχρι το Café Borgne², η ίδια πορνεία, η ίδια αναίσχυνη απάτη, η ίδια αρωσχημένη επιθυμία

---

1. Ρομπέρ Μακέρ – ο τύπος του πολυμήχανου επιχειρηματία που υποδύονταν στις παραστάσεις του ο τότε φημισμένος γάλλος ηθοποιός Φρεντερίκ Λεμέτρ και που πέρασε στην αιωνιότητα στις χαρικοτούρες του Ονορέ Ντομιέ. Η μορφή του Ρομπέρ Μακέρ ήταν μια σάτιρα πάνω στην κυριαρχία της χρηματιστικής αριστοκρατίας τον καιρό της μοναρχίας του Ιούλη (σ.τ.γ.Ε.).

2. Χαρακτηρισμός κακόφημων καφενείων και ταβερνείων στο Παρίσι (σ.τ.γ.Ε.).

για πλουτισμό, όχι μέσα από την παραγωγή, αλλά με την ταχυ-
δακτυλουργική ιδιοποίηση του ήδη υπάρχοντος ξένου πλού-
του. Στις κορυφές της αστικής κοινωνίας ξέσπαγε λοιπόν η α-
χαλίνωτη – αλλά και κάθε στιγμή με τους αστικούς νόμους συ-
γκρουόμενη – απαίτηση για τις πλέον αρρωστημένες και ακό-
λαστες ηδονές, στις οποίες από τη φύση του αποζητά ικανο-
ποίηση ο πλούτος που πηγάζει από τα παίγνια, όπου η από-
λαυση γίνεται *capuleux*¹, όπου συγχωνεύονται χρήμα, βρωμιά
και αίμα. Η χρηματιστική αριστοκρατία, τόσο στον τρόπο διο-
πορισμού όσο και στις απολαύσεις, δεν είναι παρά η αναδίωξη
του *λούμπεν προλεταριάτου στα ύψη της αστικής κοινωνίας*.

Και οι μη άρχουσες μερίδες της γαλλικής αστικής τάξης
κραύγαζαν: *διαφθορά!* Ο λαός κραύγαζε: *A bas les grands vo-*
leurs! *A bas les assassins*² όταν το έτος 1847 στους πλέον εύπο-
ρους κύκλους της αστικής κοινωνίας εκτυλίσσονταν δημόσια οι
ίδιες σκηνές, που όταν γίνονται από το *λούμπεν προλεταριάτο*
το οδηγούν συστηματικά στα μπουρδέλα, στα άσυλα των φτω-
χών, στα τρελλοκομεία, μπροστά στο δικαστή, στα κάτεργα και
στη λαιμητόμο. Η διομηχανική αστική τάξη είδε τα συμφέρο-
ντά της να κινδυνεύουν, η μικρή αστική τάξη το θεωρούσε ηθι-
κά απαράδεκτο, η φαντασία του λαού ήταν εξαγριωμένη, το
Παρίσι είχε πλημμυρίσει από παμφλέτα – «*la dynastie Ro-*
*tchild*³, *les juifs rois de l' époque*»⁴ κλπ. –, όπου η εξουσία της
χρηματιστικής αριστοκρατίας καταδικαζόταν και στιγματιζό-
ταν με λιγότερο ή περισσότερο πνευματώδη τρόπο.

(Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία, κεφάλαιο

Die Juniniederlage 1848 –

Η ήττα του Ιούνη 1848)

M.E.W., τ. 7, σελ. 12-15 (1850)

Είναι αδύνατο να βρω πραγματικές αναλογίες ανάμεσα στις
Ηνωμένες Πολιτείες και τη Ρωσία. Εκεί τα έξοδα της κυβέρνη-
σης μειώνονται καθημερινά και το κρατικό χρέος μειώνεται

1. Άσωτη, ακόλαστη (σ.τ.γ.Ε.).

2. Κάτω οι μεγάλοι κλέφτες! Κάτω οι δολοφόνοι! (σ.τ.γ.Ε.).

3. «Η δυναστεία Ρόττσιλντ» (σ.τ.γ.Ε.).

4. «Οι εβραίοι-βασιλείς της εποχής μας» (σ.τ.γ.Ε.).

γρήγορα κάθε χρόνο, εδώ φαίνεται η πτώχευση του κράτους όλο και περισσότερο ως το αναπόφευκτο τέλος. Εκεί το κράτος απαγκιστρώθηκε από το χάρτινο χρήμα (αν και με ιδιαίτερα επαίσχυντο τρόπο προς όφελος των πιστωτών και σε βάρος των μικρών ανθρώπων), εδώ κανένα εργοστάσιο δεν πάει τόσο καλά όσο το εργοστάσιο χάρτινου χρήματος. Εκεί, η συγκέντρωση του κεφαλαίου και η σταδιακή απαλλοτρίωση των μαζών δεν είναι μόνο προϋπόθεση αλλά και το φυσιολογικό (βέβαια τεχνητά επιταχυνόμενο από τον εμφύλιο πόλεμο) αποτέλεσμα μιας χωρίς προηγούμενο ταχείας βιομηχανικής ανάπτυξης, μιας προόδου της γεωργίας κλπ. Η Ρωσία θυμίζει περισσότερο τον καιρό του Λουδοβίκου 14ου και του Λουδοβίκου 15ου όπου το χρηματιστικό, εμπορικό και βιομηχανικό εποικισμό, ή μάλλον η *προόσωση* του κοινωνικού κτιρίου, φαινόταν σα σάτιρα της στάσιμης κατάστασης του κύριου τμήματος της παραγωγής (γεωργία) και της δυστυχίας των παραγωγών (παρόλο που υπήρχε – στη Γαλλία – μια πολύ πιο στέρεα βάση από τη Ρωσία). Με το ρυθμό της οικονομικής προόδου οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν ήδη κατά πολύ ξεπεράσει την Αγγλία, αν και υστερούν ακόμα ως προς την έκταση του ιδιοποιηθέντος πλούτου. Αλλά ταυτόχρονα οι μάζες είναι δραστήριες και έχουν περισσότερα πολιτικά μέσα στα χέρια τους για να αρνηθούν τη μορφή μιας προόδου που πραγματοποιείται σε βάρος τους. Δε χρειάζεται να συνεχίσω τις αντιθέσεις.

(Γράμμα στον N.F. Danielson, 10.4.1879)

M.E.W., τ. 34, σελ. 372-374

Η ρώσικη κυβέρνηση έχει ήδη εκπέμψει το σήμα της αδυναμίας πληρωμών, με το να αφήσει την τράπεζα της Πετρούπολης να δηλώσει ότι δεν εξαργυρώνονται πια ξένες συναλλαγματικές έναντι χρυσού (ή αργύρου αντίστοιχα). Αυτό το περίμενα, αλλά εκείνο που πάει πολύ μακριά είναι το γεγονός ότι αυτή η κυβέρνηση πριν πάρει αυτό το «δυσάρεστο» μέτρο ξανάκανε πάλι τη δλακεία και προσπάθησε να διατηρήσει για δυο ή τρεις βδομάδες τεχνητά σταθερή την ισοτιμία στο χρηματιστήριο του Λονδίνου. Αυτό της κόστισε σχεδόν είκοσι εκατομμύρια ρούβλια. Θα μπορούσε το ίδιο καλά να είχε ρίξει τα λεφτά αυτά στον Τάμεση.

Αυτή η παράλογη επιχείρηση – η τεχνητή διατήρηση της ισοτιμίας με έξοδα της κυβέρνησης – ανήκει στο δέκατο όγδοο αιώνα. Σήμερα μόνο οι ρώσοι χρηματιστικοί αλχημιστές μπορούν να επιχειρήσουν κάτι τέτοιο. Από το θάνατο του Νικολάου αυτοί οι γελοίοι, περιοδικά επαναλαμβανόμενοι χειρισμοί έχουν κοστίσει στη Ρωσία τουλάχιστον 120 εκατομμύρια ρούβλια. Κάτι τέτοιο μπορεί να κάνει μόνο μια κυβέρνηση που πιστεύει με κάθε σοβαρότητα στην παντοδυναμία του κράτους. Οι άλλες κυβερνήσεις γνωρίζουν τουλάχιστον, ότι «το χρήμα δεν έχει κύριο».

(Γράμμα στον P.L. Lawrow, 21.10.1876)
M.E.W., τ. 34, σελ. 219-220

Εντούτοις ένα επιπρόσθετο στοιχείο υπεισέρχεται: τα *κόστη κυκλοφορίας* (*Zirkulationskosten*), που δεν υφίστανται στην απλή έννοια της κυκλοφορίας και που δε μας ενδιαφέρουν εδώ ακόμα. Θα μπορέσουμε να μιλήσουμε για τα *κόστη κυκλοφορίας*, που προβάλλουν από την κυκλοφορία ως οικονομική πράξη – ως σχέση παραγωγής, και όχι ως άμεση συνιστώσα της παραγωγής, όπως στα μέσα μεταφοράς και επικοινωνίας – αμέσως μόλις μιλήσουμε για τον τόκο και ειδικά για τα δάνεια. Η κυκλοφορία, όπως την θεωρούμε εμείς, είναι διαδικασία μετασχηματισμού, ποιοτική διαδικασία της αξίας, όπως εμφανίζεται στις διαφορετικές της μορφές ως χρήμα, διαδικασία παραγωγής (αξιοποίησης), προϊόν, μετασχηματισμός πάλι σε χρήμα και πρόσθετο κεφάλαιο. Στο μέτρο που στο εσωτερικό αυτής της διαδικασίας μετασχηματισμού σαν τέτοιας – σ' αυτή τη μετάβαση από ένα προσδιορισμό σε έναν άλλο – παράγονται νέοι προσδιορισμοί. Δεν είναι αναγκαίο να περικλείονται τα *κόστη κυκλοφορίας* π.χ. στη μετάβαση από το προϊόν στο χρήμα. Θα μπορούσαν να είναι =0.

Στο βαθμό όμως που η κυκλοφορία δημιουργεί η ίδια *κόστη*, απαιτεί επιπρόσθετη εργασία, εμφανίζεται η ίδια να περιέχεται μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Σύμφωνα μ' αυτή την πλευρά η κυκλοφορία εμφανίζεται ως συνιστώσα της άμεσης παραγωγικής διαδικασίας. Στην περίπτωση της παραγωγής που προσανατολίζεται άμεσα στη χρήση και που ανταλλάσει

μόνο το (παραγόμενο) πλεόνασμα, τα κόστη κυκλοφορίας εμφανίζονται να αφορούν μόνο το πλεόνασμα και όχι το κυρίως προϊόν. Όσο περισσότερο η παραγωγή βασίζεται πάνω στην ανταλλακτική αξία, συνεπώς και πάνω στην ανταλλαγή, τόσο σπουδαιότεροι γίνονται γιαυτήν οι φυσικοί – αντικειμενικοί όροι της ανταλλαγής – μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς. Το κεφάλαιο από τη φύση του εξωθεί πέρα από κάθε χωρικό όριο. Η δημιουργία των φυσικών – αντικειμενικών όρων της ανταλλαγής – μέσων επικοινωνίας και μεταφοράς – γίνεται λοιπόν γιαυτό αναγκαιότητα σε εντελώς άλλη κλίμακα – η καταστροφή του χώρου από τον χρόνο. Στο μέτρο που το άμεσο προϊόν μπορεί να αξιοποιηθεί μόνο μαζικά σε μακρινές αγορές, και αυτό συμβαίνει στο βαθμό που μειώνονται τα κόστη μεταφοράς και στο μέτρο που από την άλλη μεριά τα μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς μπορούν τα ίδια να αποδώσουν σφαίρες αξιοποίησης της από το κεφάλαιο ενεργοποιούμενης εργασίας, στο μέτρο που γίνεται μαζική κυκλοφορία – με την οποία αντικαθίσταται περισσότερη από την αναγκαία εργασία. Είναι λοιπόν η παραγωγή φθηνών μέσων μεταφοράς και επικοινωνίας όρος για την παραγωγή που θεμελιώνεται πάνω στο κεφάλαιο και γιαυτό δημιουργείται απ' αυτό το ίδιο. Κάθε εργασία που απαιτείται για να ριφθεί το έτοιμο προϊόν στην κυκλοφορία – σε οικονομική κυκλοφορία βρίσκεται μόνο όταν βρίσκεται στην αγορά – είναι από τη σκοπιά του κεφαλαίου ένας φραγμός που πρέπει να υπερπηδηθεί – όπως και κάθε εργασία, που απαιτείται ως όρος για την παραγωγική διαδικασία (έτσι συμβαίνει π.χ. με τα κόστη για την ασφάλεια της ανταλλαγής κλπ.). Η θαλάσσια οδός ως αυτομετασχηματιζόμενος, αυτοκινούμενος δρόμος των εμπορικών λαών κατ' εξοχήν¹. Από την άλλη πλευρά οι δρόμοι επικοινωνίας ανήκουν στη δικαιοδοσία αρχικά του κοινοτικού οργανισμού, αργότερα για πολύ καιρό των κυδερνήσεων, ως καθαρές αφαιρέσεις από την παραγωγή, που αφαιρούνται από το κοινό υπερπροϊόν² της χώρας, αλλά που

1. *Ελληνικά στο πρωτότυπο* (σ.τ.Μ.)

2. Τα Grundrisse γράφτηκαν το 1857-58, δηλ. δυο χρόνια πριν την έκδοση της «Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας» και εννέα χρόνια πριν την έκδοση του πρώτου τόμου του «Κεφαλαίου». Στις σημειώσεις του αυτές, τα Grundrisse, ο Μαρξ έχει δημιουργήσει την έννοια της *υπεραξίας*, (και αντίστοιχα του

δεν αποτελούν πηγή του πλούτου της, δηλαδή που δεν καλύπτουν τα κόστη παραγωγής τους. Στις πρώιμες ασιατικές, αυτοσυντηρούμενες κοινότητες δεν υπήρχε κατ' αρχήν ανάγκη για δρόμους. Από την άλλη όμως η έλλειψη αυτή τις καθηλώνει στον αποκλεισμό τους και αποτελεί συνεπώς ένα ουσιαστικό στοιχείο της χωρίς αλλαγές διατήρησής τους (όπως στις Ινδίες). Η οδοποιία μέσω καταναγκαστικής εργασίας (αγγαρείας) ή, πράγμα που διαφέρει στη μορφή, η οδοποιία μέσω φόρου, είναι η καταναγκαστική μετατροπή ενός μέρους της υπερεργασίας ή του υπερπροϊόντος της χώρας σε δρόμους. Για να αναλάβει κάτι τέτοιο το μεμονωμένο κεφάλαιο, δηλαδή για να δημιουργήσει τους έξω από την άμεση παραγωγική διαδικασία ευρισκόμενους όρους της παραγωγής – θα πρέπει η εργασία να αξιοποιείται.

Προϋποθέτοντας κάποιου τύπου δρόμο ανάμεσα στο Α και Β (η γη υποτίθεται ότι δεν κοστίζει) αυτός θα περιέχει ένα συγκεκριμένο ποσό εργασίας, δηλαδή αξία. Είτε φροντίσει για την κατασκευή του ο κεφαλαιοκράτης είτε το κράτος ισχύει το αυτό. Άρα λοιπόν κερδίζει εδώ ο κεφαλαιοκράτης με το να δημιουργεί υπερεργασία και γιαυτό και υπεραξία; Κατ' αρχήν ας παραβλέψουμε το δρόμο, που είναι αίνιγμα, και που από τη φύση του μας εμφανίζεται ως πάγιο κεφάλαιο. Ας υποθέσουμε ότι ο δρόμος μπορεί να πουληθεί δια μιας όπως ένας δρόχος ή ένας τόνος σίδερο. Αν η παραγωγή του δρόμου κοστίζει λ.χ. 12 μήνες, τότε η αξία του = 12 μήνες. Αν το γενικό ισοδύναμο της εργασίας είναι τέτοιο ώστε ο εργάτης να μπορεί να ζει ας πούμε από 6 μήνες αντικειμενικοποιημένη εργασία, τότε, αν κατασκεύασε ολόκληρο το δρόμο, θα δημιούργησε μόνος του 6 μήνες εργασία ως υπεραξία. Ή αν το δρόμο τον έφτιαξε η κοινό-

---

υπερπροϊόντος, της υπερεργασίας κλπ.), δεν της έχει όμως δώσει το οριστικό της όνομα: Δεν την ονομάζει Mehrwert (και αντίστοιχα Mehrprodukt, Mehrarbeit κλπ.) αλλά Surpluswert (και αντίστοιχα Surplusprodukt, Surplusarbeit). Παρότι η ακριβής μετάφραση του όρου αυτού που χρησιμοποίησε ο Μαρξ, πριν σχηματίσει τον όρο υπεραξία (Mehrwert), είναι πλεονάζουσα αξία (και αντίστοιχα πλεονάζον προϊόν, πλεονάζουσα εργασία κλπ.) επιλέξαμε να τον μεταφράσουμε ως υπεραξία. Εφόσον ακριδώς ο όρος αυτός αντιστοιχούσε ήδη στην έννοια της υπεραξίας. Πιστεύουμε ότι με τη λύση που δώσαμε αποφεύγουμε ορισμένες παρανοήσεις, που τυχόν θα δημιουργούσε η χρήση των όρων πλεονάζουσα αξία κλπ. (σ.τ.Ε.).

τητα και ο εργάτης ήθελε να δουλέψει μόνο τον αναγκαίο χρόνο. τότε θα έπρεπε να προσληφθεί επιπρόσθετα ένας άλλος εργάτης που θα δουλέψει 6 μήνες. Αντίθετα ο κεφαλαιοκράτης εξαναγκάζει έναν εργάτη να δουλέψει 12 μήνες και του πληρώνει 6. Το τμήμα της αξίας του δρόμου που περιέχει την υπερεργασία του σχηματίζει το κέρδος του κεφαλαιοκράτη. Η πραγματική μορφή, με την οποία εμφανίζεται το προϊόν, δεν πρέπει καθόλου να ενοχλεί κατά τη θεμελίωση της θεωρίας της αξίας μέσω του αντικειμενικοποιημένου χρόνου εργασίας. Αλλά το ερώτημα είναι ακριδώς, αν ο κεφαλαιοκράτης μπορεί να αξιοποιήσει το δρόμο, αν μπορεί να πραγματοποιήσει την αξία του μέσα από την ανταλλαγή: Αυτό το ερώτημα υφίσταται θέδαια για κάθε προϊόν αλλά στους γενικούς όρους της παραγωγής λαβαίνει μια ιδιαίτερη μορφή. Ας δεχθούμε ότι η αξία του δρόμου δεν αξιοποιείται. Κατασκευάζεται όμως γιατί είναι μια απαραίτητη αξία χρήσης. Πώς έχουν τότε τα πράγματα; Πρέπει να κατασκευασθεί και πρέπει να πληρωθεί – στο βαθμό που τα κόστη παραγωγής του (Produktionskosten) θα πρέπει να ανταλλαγούν με αυτόν. Λαβαίνει υπόσταση μόνο με κάποια κατανάλωση εργασίας, μέσω των εργασιών, πρώτων υλών κλπ. Είναι το ίδιο αν η κατασκευή του γίνεται με καταναγκαστική εργασία ή με φόρους. Κατασκευάζεται όμως γιατί αποτελεί μια αναγκαία αξία χρήσης για την κοινότητα. επειδή αυτή τον χρειάζεται πάση θυσία. Είναι θέδαια υπερεργασία την οποία πρέπει να κάνει το άτομο, είτε με τη μορφή της αγγαρείας, είτε διαμεσολαβημένα με τους φόρους πάνω στην άμεση εργασία που είναι αναγκαία για τη συντήρησή του. Αλλά εφόσον είναι αναγκαία για την κοινότητα και για τον καθένα ως μέλος της, δεν αποτελεί υπερεργασία που αυτός εκτελεί, αλλά ένα μέρος της αναγκαίας εργασίας, της εργασίας που είναι αναγκαία για να αναπαραχθεί ως μέλος της κοινότητας και μ' αυτό και ο κοινοτικός οργανισμός, πράγμα που κι αυτό είναι ένας γενικός όρος της παραγωγικής του δραστηριότητας. Αν ο εργάσιμος χρόνος είχε εντελώς καταναλωθεί στην άμεση παραγωγή, (ή εκφράζοντάς το διαμεσολαβημένα, αν ήταν αδύνατο να συλλεχθούν επιπρόσθετοι φόροι γιαυτόν τον καθορισμένο σκοπό) τότε ο δρόμος θα έπρεπε να μείνει άφτιαχτος. Αν θεωρηθεί όλη η κοινωνία ένα άτομο, τότε η αναγκαία εργασία θα αποτελείται από το άθροισμα όλων των ιδιαίτερων εργασιακών λει-

τοις εργαζομένων που έχουν αυτονομηθεί με τη διαίρεση της εργασίας. Ένα άτομο θα έπρεπε π.χ. να καταναλώνει τόσο χρόνο για αεροκαλλιέργεια, τόσο για διομηχανία, τόσο για εμπόριο, τόσο για κατασκευή εργαλείων, τόσο – για να επανέλθουμε στο θέμα μας – για κατασκευή δρόμων και μέσων επικοινωνίας. Όλες αυτές οι αναγκαιότητες αναλύονται σε τόσο εργάσιμο χρόνο που πρέπει να προσανατολισθεί σε διαφορετικούς στόχους και να ξοδεύεται σε διαφορετικές δραστηριότητες. Πόσος τέτοιος εργάσιμος χρόνος μπορεί να χρησιμοποιηθεί εξαρτάται από το ποσό του αποθέματος εργασίας (= η μάζα των ικανών προς εργασία ατόμων, που συγκροτούν την κοινωνία) και από την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας (μάζα των προϊόντων (αξίες χρήσης), που μπορεί να δημιουργήσει σε ένα δεδομένο χρόνο). Η ανταλλακτική αξία, που προϋποθέτει διαίρεση της εργασίας, λίγο ή πολύ αναπτυγμένη ανάλογα με το ύψος των (ιδίων των ανταλλαγών, προϋποθέτει ότι αντί το ένα άτομο (η κοινωνία) να πραγματοποιεί διαφορετικές εργασίες, να χρησιμοποιεί τον εργάσιμο χρόνο του με διαφορετικές μορφές, ο εργάσιμος χρόνος κάθε ατόμου είναι αφιερωμένος μόνο στις αναγκαίες ιδιαίτερες λειτουργίες. Όταν μιλάμε για τον *αναγκαίο χρόνο εργασίας*, τότε εμφανίζονται οι ιδιαίτεροι ξεχωριστοί εργασιακοί κλάδοι ως *αναγκαίοι*. Αυτή η αμφίπλευρη αναγκαιότητα διαμεσολαβείται στη βάση της ανταλλακτικής αξίας με την ανταλλαγή και φαίνεται ακριβώς στο γεγονός ότι κάθε ιδιαίτερη αντικειμενικοποιημένη εργασία, κάθε ιδιαίτερα καθορισμένος και υλοποιημένος εργάσιμος χρόνος ανταλλάσσεται με το προϊόν και σύμβολο του γενικού εργάσιμου χρόνου, του αντικειμενικοποιημένου εργάσιμου χρόνου καθαιρού, με το χρήμα, και έτσι μπορεί να ανταλλάσσεται πάλι έναντι κάθε ιδιαίτερης εργασίας. Αυτή η αναγκαιότητα μεταβάλλεται από μόνη της, με το να παράγονται εξίσου οι ανάγκες, όπως και τα προϊόντα και οι διάφορες εργασιακές δεξιότητες. Στο εσωτερικό αυτών των αναγκών και αναγκών εργασιών υπάρχουν ισχυρά και αδύνατα σημεία. Όσο περισσότερο θεωρούνται *αναγκαίες* οι ανάγκες που οι ίδιες έχουν παραχθεί ιστορικά – από την ίδια την παραγωγή, οι κοινωνικές ανάγκες – ανάγκες που είναι οι ίδιες αποτέλεσμα της κοινωνικής παραγωγής και των σχέσεων, τόσο περισσότερο αναπτυγμένος είναι ο πραγματικός πλούτος. Ειδωμένος υλικά, ο πλού-

τος αποτελείται από την πολυμορφία και ποικιλία των αναγκών. Η ίδια η χειροτεχνία δεν εμφανίζεται *αναγκαία δίπλα* στην αυτοσυντηρούμενη γεωργία, που εξασκεί το κλώσιμο, την ύφανση κλπ. ως οικιακή συμπληρωματική απασχόληση. Αν όμως π.χ. η γεωργία βασίζεται η ίδια πάνω σε επιστημονικές διαδικασίες – αν δηλ. χρειάζεται μηχανές, χημικά λιπάσματα που φέρνει το εμπόριο, σπόρο από μακρινές χώρες κλπ. και αν ταυτόχρονα – πράγμα που συγκαταλέγεται στις προϋποθέσεις – έχει εξαφανισθεί η αγροτική πατριαρχική μανιφακτούρα, τότε το εργοστάσιο με τις μηχανές, το εξωτερικό εμπόριο, η χειροτεχνία κλπ. εμφανίζεται ως *ανάγκη* για τη γεωργία. Πιθανά να μπορεί να της παρέχει κανείς το Γκουάνο μόνο με την εξαγωγή μεταξωτών. Έτσι η μανιφακτούρα μεταξιού δεν εμφανίζεται πια ως βιομηχανία της πολυτέλειας, αλλά ως αναγκαία βιομηχανία για τη γεωργία. Κύρια και ουσιαστικά λοιπόν συμβαίνει μ' αυτόν τον τρόπο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, το να μη βρίσκει πια αυτοφυώς η γεωργία τους όρους της δικής της παραγωγής στον εαυτό της, αλλά αυτοί να υφίστανται ως αυτόνομη βιομηχανία έξω απ' αυτήν – και μ' αυτή την έξω – από αυτήν υπόσταση συμπαρασύρεται και όλη η πολύπλοκη συνάφεια μέσα στην οποία υφίσταται αυτή η ξένη βιομηχανία, στον κύκλο των όρων παραγωγής της αγροκαλλιέργειας – ώστε αυτό που πριν φαινόταν πολυτέλεια τώρα να είναι αναγκαίο, και οι επονομαζόμενες πολυτελείς ανάγκες π.χ. να φαίνονται ως αναγκαιότητα για την πλέον αυτοφυή και με την καθαρότερη φυσική αναγκαιότητα δημιουργημένη βιομηχανία. Αυτή η αφαίρεση του από τη φύση δοσμένου εδάφους κάτω από τη διάσημη κάθε βιομηχανίας και η μετατόπιση των παραγωγικών όρων έξω απ' αυτήν και μέσα σε μια γενική συσχέτιση – γιαυτό και η μετατροπή αυτού που φαινόταν περιττό σε αναγκαίο, ιστορικά παραχθείσα αναγκαιότητα – είναι η τάση του κεφαλαίου. Η γενική βάση κάθε βιομηχανίας γίνεται η ίδια η γενική ανταλλαγή, η παγκόσμια αγορά και συνεπώς το σύνολο από δραστηριότητες, κυκλοφορίες, ανάγκες κλπ. από τις οποίες αποτελείται. Η πολυτέλεια είναι η αντίθεση του *φυσικά αναγκαίου*. Αναγκαίες ανάγκες είναι αυτές του ατόμου, που ανάγεται το ίδιο σε φυσικό υποκείμενο. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας καταργεί και αυτή τη φυσική αναγκαιότητα, όπως και εκείνη την πολυτέλεια – στην αστική κοινωνία βέβαια μόνο *αντιθετικά* με

το να θέτει η ίδια πάλι μόνο συγκεκριμένα κοινωνικά μέτρα ως αναγκαία απέναντι στην πολυτέλεια. Αυτά τα ζητήματα για το σύστημα των αναγκών και το σύστημα των εργασιών, σε ποια θέση να τα πραγματευθούμε; Θα προκύψει στη συνέχεια.

Ας επιστρέψουμε λοιπόν στο δρόμο μας. Αν είναι καν εφικτό να κατασκευασθεί, αυτό αποδεικνύει ότι η κοινωνία κατέχει τον εργάσιμο χρόνο (ζωντανή εργασία και αντικειμενικοποιημένη) για την κατασκευή του¹.

Γιατί λοιπόν, μόλις εγκαινιασθεί η πάνω στην ανταλλακτική αξία θεμελιωμένη παραγωγή και διαίρεση της εργασίας δε γίνεται η κατασκευή δρόμων ιδιωτική επιχείρηση των ατόμων; Και όπου αυτό γίνεται με τους φόρους από το κράτος δεν πρόκειται για κάτι τέτοιο. Κατ' αρχήν. Η κοινωνία, τα ενωμένα άτομα, μπορεί να κατέχουν τον πλεονάζοντα χρόνο, για να κατασκευάσουν το δρόμο, αλλά μόνο ενωμένα. Η ένωση είναι πάντα πρόσθεση του μέρους του αποθέματος εργασίας που ο καθένας πέρα από την ιδιαίτερη εργασία του μπορεί να χρησιμοποιήσει για την κατασκευή δρόμων. Αλλά δεν είναι μόνο η πρόσθεση. Στο βαθμό που η ένωση των δυνάμεών τους αυξάνει την παραγωγική τους δύναμη, δεν είναι σε καμιά περίπτωση σίγουρο ότι θα είχαν αριθμητικά το απόθεμα εργασίας όλοι μαζί αν δεν εργάζονταν μαζί, αν δηλαδή δεν προστίθeto στο άθροισμα των εργασιακών αποθεμάτων τους το πλεόνασμα που υπάρχει μόνο δια μέσου και μέσα στην ενωμένη, συνδυασμένη εργασία. Γιαυτό και η βίαιη συνάθροιση του λαού στην Αίγυπτο, στην Ετρουρία, στις Ινδίες κλπ. με στόχο το καταναγκαστικό κτίσιμο και τις καταναγκαστικές εργασίες για το δημόσιο. Το κεφάλαιο επιφέρει αυτή την ίδια συνένωση με άλλο τρόπο, με τη μέθοδο της ανταλλαγής με την ελεύθερη εργα-

---

1. Φυσικά εδώ υποθέτουμε σιωπηρά ότι ακολουθεί ένα πραγματικό ένστικτο. Θα μπορούσε να φάει το σπόρο, να αφήσει το χωράφι χέρσο και να φτιάξει δρόμους. Μ' αυτό δε θα είχε κάνει την αναγκαία εργασία, γιατί δε θα αναπαρόταν, δε θα διατηρόταν ως ζωντανό απόθεμα εργασίας μέσω της εργασίας. Ή τα ζωντανά εργασιακά αποθέματα μπορούν να δολοφονηθούν απ' ευθείας, όπως π.χ. από τον Πέτρο τον 1ο, για να κτισθεί η Πετρούπολη. Αυτά δεν ανήκουν εδώ.

σία¹. Δεύτερο: Από τη μια μεριά μπορεί ο πληθυσμός να είναι αρκετά αναπτυγμένος, και η υποστήριξη που βρίσκει από τη χρήση των μηχανών κλπ. τόσο προχωρημένη, ώστε η δύναμη που προέρχεται από την υλική, *μαζική συνένωση* – και στην αρχαιότητα υπάρχει πάντα αυτή η μαζική συνεπίδραση της εξαναγκασμένης κοινής εργασίας – να είναι περιττή, και να χρειάζεται *συγκριτικά* λιγότερη *ζωντανή μάζα εργασίας*². Μπορεί να σχηματιστεί μια ιδιαίτερη τάξη κατασκευαστών δρόμων, που χρησιμοποιείται από το κράτος³, ή να χρησιμοποιηθεί γιαυτό το σκοπό ένα μέρος του κατά περιόδους μη απασχολούμενου πληθυσμού, μαζί με έναν αριθμό από αρχικτίστες κλπ. που δεν εργάζονται όμως ως κεφαλαιοκράτες, αλλά ως ανώτερης μόρφωσης *υπηρέτες*. (Για τη σχέση αυτής της

---

1. Ότι το κεφάλαιο δεν έχει να κάνει με τη μεμονωμένη, αλλά με τη συνδυασμένη εργασία, ως μια κοινωνική και συνδυασμένη δύναμη καθαυτή, είναι ένα σημείο, που θα πρέπει να πραγματευτούμε λιθανά ήδη εδώ, στη γενική ιστορία της δημιουργίας του κεφαλαίου.

2. Όσο περισσότερο η παραγωγή βασίζεται σε απλή χειρωνακτική εργασία, χρησιμοποίηση της μυϊκής δύναμης κλπ., σε συντομία στην σωματική προσπάθεια και εργασία του ατόμου, τόσο περισσότερο η αύξηση της *παραγωγικής δύναμης* συνίσταται στη *μαζική* από κοινού εργασία. Στην ημι-καλλιτεχνική χειροτεχνία προβάλλει η αντίθεση του διαφορισμού και της εξαιρομίκησης. Η δεξιότητα της μεμονωμένης αλλά ασυνδύστης εργασίας. Το κεφάλαιο στην πραγματική του ανάπτυξη συνδυάζει τη μαζική εργασία με τη δεξιότητα, αλλά έτσι ώστε η πρώτη να χάνει τη φυσική της δύναμη και η δεξιότητα να μην βρίσκεται στον εργάτη, αλλά στη μηχανή και στο εργοστάσιο που δρα ως όλο μέσα από τον επιστημονικό συνδυασμό με τη μηχανή. Το κοινωνικό πνεύμα της εργασίας αποκτά μια αντικειμενική υπόσταση έξω από τους μεμονωμένους εργάτες.

3. Στους *Ρωμαίους* υπήρχε στο στρατό μια *μάζα* – όμως ξεχωρισμένη από όλο το λαό –, πειθαρχημένη στην εργασία, των οποίων ο πλεονάζων χρόνος πήγαινε ταυτόχρονα στο κράτος. Αυτοί πουλούσαν ολοκληρωτικά όλο τον εργάσιμο χρόνο τους έναντι μισθού στο κράτος, αντίλλασαν όλο το απόθεμα εργασίας τους ολότελα έναντι ενός για την επιδίωξη τους αναγκαίου μισθού, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που το κάνει ο εργάτης με τον κεφαλαιοκράτη. Αυτό ισχύει από τον καιρό που ο ρωμαϊκός στρατός δεν ήταν πια στρατός πολιτών, αλλά μισθοφορικός στρατός. Είναι και εδώ επίσης ελεύθερη πώληση της εργασίας από την πλευρά των στρατιωτών. Όμως το κράτος δεν την αγοράζει με στόχο την παραγωγή αξιών. Και έτσι, παρότι το ότι η μορφή του μισθού μπορεί να φαίνεται ότι εμφανίζεται αρχικά στους στρατούς – εντοίσιους αυτή η μισθωτή κατάσταση είναι ουσιαστικά διαφορετική από τη μισθωτή εργασία. Κάποια ομοιότητα φαίνεται από το ότι το κράτος καταναλώνει το στρατό για να κερδίσει περισσότερη εξουσία και πλούτη.

ειδικευμένης εργασίας κλπ. αργότερα). Οι εργάτες είναι τότε μισθωτοί εργάτες, αλλά το κράτος δεν τους χρησιμοποιεί σαν τέτοιους αλλά σαν κατώτερου επιπέδου υπηρέτες.

Τώρα για να αναλάβει ο κεφαλαιοκράτης την κατασκευή δρόμων ως επιχείρηση με δικά του κόστη¹ είναι αναγκαίες διάφορες προϋποθέσεις που συμπύκνουν όταν ο πάνω στο κεφάλαιο θεμελιωμένος τρόπος παραγωγής έχει ήδη αναπτυχθεί στο ανώτερό του στάδιο. *Πρώτα:* Είναι κατ' αρχήν προϋπόθεση το μέγεθος του κεφαλαίου, του κεφαλαίου που συγκεντρώνεται στα χέρια του, ώστε να μπορεί να αναλάβει έργα τέτοιας διάστασης και τόσο αργής περιστροφής και αξιοποίησης. Γιαντό κατά κύριο λόγο μετοχικό κεφάλαιο, μορφή στην οποία έχει καταλήξει το κεφάλαιο μετά από πολλές επεξεργασίες ως την τελευταία του μορφή, όπου όχι μόνο είναι καθαυτό, σύμφωνα με την ουσία του, αλλά όπου έχει λάβει τη μορφή του ως κοινωνική δύναμη και προϊόν. *Δεύτερο:* Επιδιώκεται απ' αυτό να αποδώσει τόκους, όχι κέρδος (μπορεί να αποδώσει περισσότερο από τους τόκους, όμως δεν το χρειάζεται). Αυτό το σημείο δεν θα διερευνηθεί άλλο εδώ. *Τρίτο:* Ως προϋπόθεση είναι μια τέτοια κίνηση – κυρίως επαγγελματική – ώστε ο δρόμος να αποδίδει, δηλ. ώστε η τιμή, που θα ζητιέται για τη χρησιμοποίηση του δρόμου να αξίζει τόσο πολύ ανταλλακτική αξία για τους παραγωγούς ή να δίνει μια παραγωγική δύναμη, που να μπορούν να πληρώσουν τόσο ακριδιά. *Τέτατο:* τον πλούτο που απολαμβάνει ξοδεύοντας ένα μέρος από τα εισοδήματά του σ' αυτά τα αντικείμενα κίνησης. Το κύριο ζήτημα παραμένουν όμως οι δυο προϋποθέσεις: 1) Κεφάλαιο, χρησιμοποιήσιμο γιαντό το αντικείμενο στην επιθυμητή μάζα, ώστε να αρκείται στον τόκο 2) θα πρέπει να αξιοποιείται για τα παραγωγικά κεφάλαια, για το βιομηχανικό κεφάλαιο, να πληρώνουν την τιμή για ένα δρόμο. Έτσι για παράδειγμα συνέδη με τον πρώτο σιδηρόδρομο ανάμεσα στο Λίδερπουλ και το Μάντσεστερ. Έγινε μια παραγωγική αναγκαιότητα για τους χρηματιστές του βαμβάκιού του Λίδερπουλ και ακόμα περισσότερο για τη μανιφακτούρα του Μάντσε-

---

1. Αν το κράτος αφήνει να γίνονται τέτοια πράγματα με τους κρατικούς μισθωτούς, τότε αυτό σημαίνει πάντα διαμεσολαβημένο από καταναγκαστική εργασία (αγγαρεία) ή φόρους.

στερ¹. Το κεφάλαιο σαν τέτοιο – υποθέτοντας την παρουσία του σε αναγκαία έκταση – θα παράγει δρόμους ευθύς ως η παραγωγή δρόμων γίνει αναγκαιότητα για τους παραγωγούς, ειδικά για το ίδιο το παραγωγικό κεφάλαιο. Όρος για την κερδοφορία του κεφαλαίου. Τότε αποδίδει και ο δρόμος. Σ' αυτές τις περιπτώσεις όμως προϋποτίθεται ήδη μεγάλη κυκλοφορία. Είναι η ίδια προϋπόθεση διττά: Από τη μια μεριά είναι απαραίτητη η επαρκής συγκέντρωση του πλούτου μιας χώρας και ο μετασχηματισμός του στη μορφή του κεφαλαίου, για να αναλάβει τέτοιες εργασίες ως διαδικασίες αξιοποίησης του κεφαλαίου. Από την άλλη πλευρά πρέπει να είναι επαρκής η μάζα της κυκλοφορίας και να έχουν επαρκώς διαισθανθεί τους φραγμούς που αποτελεί η έλλειψη σε μέσα επικοινωνίας, σαν τέτοιους, ώστε ο κεφαλαιοκράτης να μπορεί να αντιληφθεί την αξία του δρόμου (κατά μέρη και σταδιακά στο χρόνο) σαν δρόμου (δηλ. τη χρησιμοποίησή του). Όλοι οι γενικοί όροι της παραγωγής, όπως δρόμοι, κανάλια κλπ., αν δεχτούμε ότι είτε διευκολύνουν την κυκλοφορία ή και την κάνουν και δυνατή, είτε αυξάνουν την παραγωγική δύναμη (όπως αρδεύσεις κλπ. στην Ασία αλλά και παρεμπιπτόντως ακόμα και στην Ευρώπη που κατασκευάζονται από τις κυβερνήσεις) υποθέτουν σιωπηρά, για να τα αναλάβει το κεφάλαιο αντί η κυβέρνηση που εκπροσωπεί την υπόσταση των κοινών σαν τέτοια, την ανώτατη ανάπτυξη της πάνω στο κεφάλαιο θεμελιωμένης παραγωγής. Η απόσπαση των δημοσίων έργων από το κράτος και η μεταδίδασή τους στο χώρο των έργων που αναλαμβάνει το ίδιο το κεφάλαιο δείχνει το ύψος στον οποίο έχει εγκαθιδρυθεί η πραγματική υπόσταση των κοινών στη μορφή του κεφαλαίου. Μια χώρα όπως π.χ. οι Ηνωμένες Πολιτείες, μπορεί να νοιώσει και από παραγωγική σκοπιά την αναγκαιότητα των σιδηροδρόμων. Και όμως η άμεση θετική επίπτωση που προκύπτει απ' αυτό για την παραγωγή μπορεί να είναι πολύ μικρή ώστε η δαπάνη αυτή να μη φαίνεται τίποτε άλλο παρά κατά βάθος

---

1. Ο ανταγωνισμός μπορεί να δημιουργήσει περισσότερο την αναγκαιότητα π.χ. τον σιδηροδρόμο σε μια χώρα, όπου η μέχρι σήμερα ανάπτυξη των παραγωγικών της δυνάμεων δεν θα πείζε σ' αυτή την κατεύθυνση. Η δράση του ανταγωνισμού ανάμεσα στα έθνη ανήκει στο τμήμα της *δαπάνης κυκλοφορίας*. Εδώ φαίνονται ιδιαίτερα οι εκπολιτιστικές επιδράσεις του κεφαλαίου.

χαμένη. Τότε το κεφάλαιο τη φορτώνει δια της βίας στους ώμους του κράτους, ή, στην περίπτωση που το κράτος από παράδοση κατέχει μια θέση υπεροχής απέναντί του, κατέχει ακόμα το προνόμιο και τη θέληση να αναγκάσει το σύνολο να τοποθετήσει ένα μέρος του εισοδήματός του, όχι του κεφαλαίου, σε τέτοιες γενικά χρήσιμες εργασίες, που ταυτόχρονα φαίνονται να είναι γενικοί όροι της παραγωγής, και γιαυτό δεν φαίνονται ως ιδιαίτεροι όροι για κάποιον κεφαλαιοκράτη – και όσο καιρό το κεφάλαιο δεν παίρνει τη μορφή της μετοχικής εταιρείας, ερευνά πάντα μόνο τις ιδιαίτερες συνθήκες της αξιοποίησής του και απωθεί τις γενικές συνθήκες ως ανάγκες της χώρας που πρέπει να αναληφθούν απ' αυτήν. Το κεφάλαιο αναλαμβάνει μόνο προνομιακές, για τη δικιά του αντίληψη προνομιακές επιχειρήσεις. Εντούτοις το κεφάλαιο περιπίπτει και σε εσφαλμένες εκτιμήσεις της δυνατότητας κέρδους και όπως θα δούμε είναι αδύνατο να μην περιπέσει σε τέτοια λάθη. Αναλαμβάνει τότε επενδύσεις, που δεν είναι αποδοτικές και που γίνονται τότε αποδοτικές, όταν απαξιωθούν ως ένα συγκεκριμένο ύψος. Γιαυτό και υπάρχουν πολλές επιχειρήσεις, όπου η πρώτη κεφαλαιακή επένδυση είναι κατά βάθος χαμένη, οι πρώτοι επιχειρηματίες καταστρέφονται – και μόλις στο δεύτερο ή τρίτο χέρι, όπου το επενδυτικό κεφάλαιο έχει μειωθεί με την απαξίωση, τότε αξιοποιούνται. Παρεμπιπτόντως το ίδιο το κράτος και όλα τα παρεπόμενά του, ανήκει σ' αυτές τις μειώσεις από το εισόδημα, ας πούμε τα κόστη κατανάλωσης για τον ένα, τα κόστη παραγωγής για την κοινωνία. Ένας δρόμος μπορεί ακριδώς να αυξήσει τις παραγωγικές δυνάμεις με το να δημιουργήσει κυκλοφορία, με βάση την οποία τότε θα γίνει αποδοτικός. Μπορεί να χρειάζονται εργασίες και δαπάνες, χωρίς να είναι παραγωγικές με την έννοια του κεφαλαίου, δηλ. χωρίς η υπερεργασία που εμπεριέχεται σ' αυτές να πραγματοποιείται με την κυκλοφορία, να πραγματοποιείται με την ανταλλαγή ως υπεραξία. Όταν για παράδειγμα ένας εργάτης εργάζεται καθημερινά 12 ώρες στη διάρκεια ενός έτους για την κατασκευή ενός δρόμου, και ο γενικά αναγκαίος χρόνος εργασίας είναι κατά μέσο όρο = 6 ώρες, τότε έχει εργασθεί 6 ώρες υπερεργασία. Αν όμως ο δρόμος δε μπορεί να πουληθεί προς 12 ώρες, αλλά πιθανόν προς 6, τότε η κατασκευή δρόμων δεν είναι επιχείρηση για το κεφάλαιο και δεν είναι παραγωγική

εργασία για αυτό. Το κεφάλαιο θα πρέπει να μπορεί να πουλήσει το δρόμο (η χρονική στιγμή και ο τρόπος της πώλησης δε μας ενδιαφέρουν εδώ), κατά τρόπο ώστε η αναγκαία εργασία καθώς και η υπερεργασία να αξιοποιούνται, ή ώστε από το γενικό αποθεματικό των κερδών – υπεραξιών – να του αναλογεί ένα τέτοιο μερίδιο σαν να είχε δημιουργήσει υπεραξία. *Αντή τη σχέση* πρέπει να εξετάσουμε *αργότερα στο κέρδος και την αναγκαία εργασία*. Η ανώτατη ανάπτυξη του κεφαλαίου είναι όταν οι γενικοί όροι της κοινωνικής διαδικασίας της παραγωγής δεν δημιουργούνται από την *αφαίρεση εκ των κοινωνικών εισοδήματος*, τους κρατικούς φόρους – όπου εμφανίζεται ως αποθεματικό εργασίας το εισόδημα, και όχι το κεφάλαιο, και όπου ο εργάτης, παρόλο που είναι ελεύθερος μισθωτός εργάτης όπως κάθε άλλος, εντούτοις βρίσκεται οικονομικά σε μια άλλη σχέση –, αλλά από το κεφάλαιο ως κεφάλαιο. Δείχνει από τη μια μεριά το θάθμό, στον οποίο το κεφάλαιο έχει υπαγάγει στον εαυτό του όλους τους όρους της κοινωνικής παραγωγής, και γι' αυτό από την άλλη, κατά πόσο είναι καπιταλιστικοποιημένος ο κοινωνικός αναπαραγωγικός πλούτος και πώς όλες οι ανάγκες ικανοποιούνται με τη μορφή της ανταλλαγής. Ακόμα και οι *κοινωνικά οριζόμενες* ανάγκες του ατόμου, δηλ. εκείνες τις οποίες δεν χρειάζεται και δεν κατανάλισκει ως μεμονωμένο άτομο στην κοινωνία, αλλά από κοινού με άλλους – των οποίων ο τρόπος κατανάλωσης από τη φύση του πράγματος είναι κοινός, ακόμα και αυτές δεν κατανάλσκονται μόνο αλλά και παράγονται με την ανταλλαγή, την ατομική ανταλλαγή. Για το δρόμο που μιλήσαμε παραπάνω θα πρέπει η οδοποιία να είναι τόσο προσοδοφόρα, ώστε ένας συγκεκριμένος χρόνος εργασίας μετατρέπόμενος σε δρόμο να αναπαράγει το απόθεμα εργασίας του εργάτη κατά τέτοιο τρόπο, σαν αυτός (ο εργάτης) να τον μετέτρεπε (τον χρόνο εργασίας) στη γεωργία. Η αξία προσδιορίζεται μέσα από την αντικειμενικοποιημένη εργασία, σε όποια μορφή ή αν αυτή εμφανίζεται. Εξαρτάται όμως από την αξία χρήσης, στην οποία πραγματώνεται, κατά πόσο αυτή η αξία είναι πραγματοποιήσιμη. Εδώ προϋποθέτουμε ότι ο δρόμος είναι μια ανάγκη για την κοινωνία, άρα η αξία χρήσης προϋποτίθεται. Από την άλλη μεριά για να αναλάβει το κεφάλαιο την κατασκευή του δρόμου, προϋποτίθεται, ότι θα πληρωθεί όχι μόνο ο *αναγκαίος χρόνος εργασίας*, αλλά και ο πλεο-

νάξων χρόνος εργασίας που εργάζεται ο εργάτης – άρα και το κέρδος του. (Μέσα από προστατευτικούς δασμούς, μονοπώλια, κρατικό καταναγκασμό, ο κεφαλαιοκράτης εκδιάζει συχνά αυτή την πληρωμή, όταν, σε συνθήκες ελεύθερης ανταλλαγής, τα άτομα που ανταλλάσσουν το πολύ να πληρώναν την αναγκαία εργασία). Είναι πολύ πιθανό να υπάρχει πλεονάζων χρόνος εργασίας και να μην πληρώνεται (πράγμα που μπορεί να συμβεί σε κάθε μεμονωμένο καπιταλιστή). Εκεί όπου κυριαρχεί το κεφάλαιο (ακριδώς όπως εκεί όπου κυριαρχεί δουλεία και δουλοπαροικία ή καταναγκαστική εργασία) ο απόλοιτος χρόνος εργασίας τον εργάτη έχει τεθεί ως όρος για αυτόν, για να τον επιτραπεί να εργάζεται τον αναγκαίο χρόνο, δηλ. για να μπορεί να πραγματοποιεί για τον εαυτό του σε αξίες χρήσης το χρόνο εργασίας που είναι αναγκαίος για τη διατήρηση του εργασιακού του αποθέματος. Σε κάθε είδος εργασίας ο ανταγωνισμός έχει σαν αποτέλεσμα να πρέπει να εργάζεται τον πλήρη χρόνο – άρα και επιπρόσθετο χρόνο εργασίας. Μπορεί όμως να συμβεί αυτή η υπερεργασία να μην είναι ανταλλάξιμη παρά το ότι περιέχεται στο προϊόν. Για τον ίδιο τον εργάτη – συγκρινόμενο με τους άλλους μισθωτούς εργάτες – είναι υπερεργασία. Για τον χρήστη είναι εργασία, που βέβαια έχει αξία χρήσης για αυτόν, όπως π.χ. ο μάγειράς του, αλλά δεν έχει ανταλλακτική αξία, δηλ. δεν υφίσταται όλη η διάκριση ανάμεσα σε αναγκαίο και πλεονάζοντα χρόνο εργασίας. Η εργασία μπορεί να είναι αναγκαία χωρίς να είναι παραγωγική. Όλοι οι γενικοί, κοινοί όροι της παραγωγής – όσο καιρό η δημιουργία τους δεν μπορεί ακόμα να γίνει από το κεφάλαιο σαν τέτοιο, κάτω από τους δικούς του όρους – χρηματοδοτούνται λοιπόν από ένα μέρος του εισοδήματος της χώρας – το κυβερνητικό ταμείο, και οι εργάτες δεν εμφανίζονται ως παραγωγικοί εργάτες, παρόλο που αυξάνουν την παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου.

Το αποτέλεσμα της παρέκδοσής μας είναι λοιπόν ότι η παραγωγή μέσων επικοινωνίας, των φυσικών-αντικειμενικών όρων της κυκλοφορίας, καταχωρείται στην κατηγορία της παραγωγής παγίου κεφαλαίου, δηλαδή δε συγκροτεί ξεχωριστή περίπτωση. Μόνο που παρεμπιπτόντως ανοίχτηκε μια οπτική, η οποία στο σημείο αυτό δε μπορεί ακόμα να διαγραφεί καθαρά, σχετικά με την ειδική σχέση του κεφαλαίου προς τους κοινούς.

γενικούς όρους της κοινωνικής παραγωγής, σε διάκριση από εκείνους του ιδιαίτερου κεφαλαίου και της ιδιαίτερής του παραγωγικής διαδικασίας.

Grundrisse..., σελ. 422-432 (1858)

Η ανακάλυψη των χρυσοφόρων και αργυροφόρων χωρών στην Αμερική, η εξόντωση, η υποδούλωση και το θάψιμο του ιθαγενούς πληθυσμού στα μεταλλεία, η έναρξη της κατάκτησης και της λεηλασίας των Ανατολικών Ινδιών, η μετατροπή της Αφρικής σε περιφραγμένη περιοχή κυνηγιού μαύρου δέρματος για το δουλεμπόριο – χαρακτηρίζουν την αυγή της εποχής της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Αυτές οι ειδυλλιακές διαδικασίες είναι όσκιζα στοιχεία της πρωταρχικής συσσώρευσης. Ακολονθεί κατά πόδας ο εμπορικός πόλεμος των ευρωπαϊκών εθνών με θέατρο την υδρόγειο. Ο πόλεμος αυτός εγκαινιάζεται με την αποσκίρτηση των Κάτω Χωρών από την Ισπανία, παίρνει γιγάντιες διαστάσεις με τον αντιγιακωβίνικο πόλεμο της Αγγλίας, συνεχίζεται με τον πόλεμο του οπίου ενάντια στην Κίνα κ.ο.κ.

Οι διάφορες στιγμές της πρωταρχικής συσσώρευσης κατανέμονται λοιπόν σε λίγο-πολύ χρονολογική σειρά, ιδίως στην Ισπανία, στην Πορτογαλία, στην Ολλανδία, στη Γαλλία και στην Αγγλία. Στα τέλη του 17ου αιώνα στην Αγγλία συνοψίζονται συστηματικά στο αποικιακό σύστημα, στο σύστημα δημοσίων χρεών, στο σύγχρονο φορολογικό σύστημα και στο προστατευτικό σύστημα. Οι μέθοδοι αυτές στηρίζονται εν μέρει στην πιο ωμή όια, όπως είναι π.χ. το αποικιακό σύστημα. Όλες όμως χρησιμοποιούν την κρατική εξουσία, τη συγκεντρωμένη και οργανωμένη δία της κοινωνίας, για να επιταχύνουν σαν σε θερμοκήπιο τη διαδικασία της μετατροπής του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής σε κεφαλαιοκρατικό και να συντομεύσουν τις μεταδόσεις. Η όια είναι η μαμή κάθε παλιάς κοινωνίας που κυφορεί μια καινούργια. Η ίδια η όια είναι μια οικονομική δύναμη.

Ο Ου. Χόγουϊτ, ένας άνθρωπος που έχει κάνει ειδικότητά του το χριστιανισμό, λέει σχετικά με το χριστιανικό αποικιακό σύστημα:

«Οι θαρδάροιτες και οι ανόσιες φρικαλεότητες, που διέπραξαν οι λεγόμενες χριστιανικές φυλές σε κάθε περιοχή του κόσμου κι ενάντια σε κάθε λαό που μπόρεσαν να υποδουλώσουν, δεν έχουν το όμοιό τους σε καμιά εποχή της παγκόσμιας ιστορίας και σε καμιά φυλή, όσο άγρια κι αμόρφωτη, όσο ανελέητη και αναίσχυντη κι αν είναι»¹

Η ιστορία της ολλανδικής αποικιακής πολιτικής – και η Ολλανδία ήταν το υποδειγματικό κεφαλαιοκρατικό έθνος του 17ου αιώνα – «απλώνει μπροστά μας έναν ανυπέροκλητο πίνακα προδοσίας, δωροδοκίας, δολοφονιών και αχρεϊότητας»². Δεν υπάρχει τίποτα το πιο χαρακτηριστικό από το σύστημα ανθρωποκλοπών που εφαρμόσε η Ολλανδία στη νήσο Κελέθη για να βρείσκε δούλους για τη Γιάβα. Γι'αυτό το σκοπό γύμιζαν ειδικούς ανθρωποκλέφτες. Ο κλέφτης, ο διερμηνέας και ο πωλητής ήταν οι κύριοι φορείς αυτού του εμπορίου, και κύριοι πωλητές ήταν οι ιθαγενείς πρίγκηπες. Τους νέους που άρπάζαν τους κρύβανε στις μυστικές φυλακές της Κελέθης, ώσπου να γίνουν ώριμοι για την αποστολή πάνω στα καράδια των δουλεμπόρων. Μια επίσημη έκθεση λέει:

«Και μόνο αυτή η πόλη Μακασάο λ.χ. είναι γεμάτη από μυστικές φυλακές, η μία πιο ανατριχιαστική από την άλλη, παραγεμισμένες με εξαθλιωμένους, θύματα της πλεονεξίας και της τυραννίας, αλυσοδεμένους κι αποσπασμένους με τη όια από τις οικογένειές τους».

Για ν' αρπάξουν τη Μαλάκκα οι Ολλανδοί εξαγόρασαν τον πορτογάλο διοικητή. Αυτός τους άφησε και μπήκαν στην πόλη το 1641. Οι Ολλανδοί έσπενσαν αμέσως στο σπίτι του και τον δολοφόνησαν ύπουλα για «ν' αποποιηθεί» την πληρωμή του ποσού της δωροδοκίας ύψους 21.875 λιρ. στ. Παντού όπου πατούσαν το πόδι τους ακολουθούσε η ερήμωση και το ξεκλήρι-

---

1. William Howitt: «Colonization and Christianity. A Popular History of the Treatment of the Natives by the Europeans in all their Colonies», London 1838, σελ. 9. Σχετικά με τη μεταχείριση των δούλων υπάρχει ένα καλό απάνθισμα στο έργο του Charles Comte: «Traité de la Législation», 3η έκδ., Bruxelles 1837. Πρέπει να μελετήσει κανείς επισταμένα αυτό το πράμα, για να δει τι κάνει ο αστός με τον εαυτό του και τον εργάτη εκεί όπου μπορεί να μεταπλάσει ανενόχλητος τον κόσμο κατ' εικόνα και ομοίωσή του.

2. Thomas Stamford Raffles, πρώην υποκυβερνήτης του νησιού Γιάβα: «The History of Java», London 1817 [τόμ. II, παράρτημα, σελ. CXC-CXCI]

σμα του πληθυσμού. Το Μπανγιουδάνγκι, μια επαρχία της Γιάδας, το 1750 αριθμούσε πάνω από 80.000 κατοίκους, το 1811 είχε μόνο 8.000. Αυτό είναι το *doux commerce* [το ήπιο εμπόριο].

Όπως είναι γνωστό, η αγγλική εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών¹, εκτός από την πολιτική κυριαρχία στις Ανατολικές Ινδίες, απέκτησε και το αποκλειστικό μονοπώλιο του εμπορίου τσαγιού καθώς και του κινέζικου εμπορίου γενικά, και το μονοπώλιο της μεταφοράς εμπορευμάτων από και προς την Ευρώπη. Όμως η ακτοπλοΐα των Ινδιών και η ναυσιπλοΐα ανάμεσα στα νησιά, καθώς και το εμπόριο στο εσωτερικό των Ινδιών έγιναν μονοπώλιο των ανώτερων υπαλλήλων της εταιρείας. Τα μονοπώλια του αλατιού, του οπίου, του μετετέλ (μαλάδαθρου) και άλλων εμπορευμάτων ήταν ανεξάντλητες πηγές πλούτου. Οι ίδιοι οι υπάλληλοι καθόριζαν τις τιμές και έγδερναν κατά δούληση τους δυστυχισμένους Ινδούς. Ο γενικός διοικητής συμμετείχε σ' αυτό το ιδιωτικό εμπόριο. Οι ευνοούμενοί του έκλειναν συμβόλαια με όρους με τους οποίους, πιο έξυπνα από τους αλχημιστές, έφτιαχναν χρυσό από το τίποτα. Μεγάλες περιουσίες ξεφύτρωναν μέσα σε μια μέρα σαν τα μανιτάρια και η πρωταρχική συσσώρευση λάβαινε χώρα χωρίς να προκαταβληθεί ούτε ένα σελίνι. Η δικαστική δίωξη του Ουώρεν Χάστινγκς είναι γεμάτη από τέτοια παραδείγματα. Να μια περίπτωση: Ένα συμβόλαιο προμήθειας οπίου εκχωρείται σε κάποιον Σάλλιβαν τη στιγμή της αναχώρησής του – με επίσημη εντολή – για μια περιοχή που ορισκόταν σε μια άκρη των Ινδιών, τελείως απομακρυσμένη από τις περιοχές του οπίου. Ο Σάλλιβαν πουλάει το συμβόλαιό του προς 40.000 λιρ. στ. σε κάποιο Μπιν, ο Μπιν το πουλάει την ίδια μέρα προς 60.000 λιρ. στ.

---

1. Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών: Αγγλική εμπορική εταιρεία που υφίστατο από το 1600 μέχρι το 1858. Ήταν εργαλείο της ληστροικής αποικιακής πολιτικής της Αγγλίας στην Ινδία, την Κίνα και άλλες ασιατικές χώρες. Με τη δούληθείς οι Άγγλοι αποικιστές καθόρθωσαν να καταλάβουν σταδιακά την Ινδία. Η Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών είχε στην κυριαρχία της για πολύ καιρό το εμπορικό μονοπώλιο με την Ινδία και κρατούσε στα χέρια της τις σπουδαιότερες διοικητικές λειτουργίες σ' αυτή τη χώρα. Η εθνικοαπελευθερωτική εξέγερση στην Ινδία (1857-1859) ανάγκασε τους Άγγλους να αλλάξουν τις μορφές της αποικιακής τους κυριαρχίας. Η Εταιρεία των Ανατολικών Ινδιών διαλύθηκε και η Ινδία ανακηρύχθηκε ιδιοκτησία του αγγλικού στέμματος (σ.τ.γ.Ε.).

και ο τελικός αγοραστής και εκτελεστής του συμβολαίου δηλώνει πως στο τέλος αποκόμισε επιπλέον ένα τεράστιο κέρδος. Σύμφωνα με έναν κατάλογο που υποβλήθηκε στη δουλή, η εταιρία και οι υπάλληλοί της από το 1757 ως το 1766 έδωσαν τους Ινδούς να τους χαρίσουν 6 εκατομμύρια λίρες στεργλίνες! Μεταξύ 1769 και 1770 οι Άγγλοι προκάλεσαν λιμό, αγοράζοντας όλο το ρύζι και αρνούμενοι να το ξαναπουλήσουν παρά μόνο σε μυθικές τιμές¹.

Φυσικά, η μεταχείριση των ιθαγενών ήταν πιο εξωφρενική στις φυτείες που προορίζονταν μόνο για το εξαγωγικό εμπόριο, όπως λ.χ. στις Δυτικές Ινδίες και στις πλούσιες και πυκνοκατοικημένες χώρες, όπως το Μεξικό και οι Ανατολικές Ινδίες, που είχαν παραδοθεί στο έλεος της ληστείας και των δολοφονιών. Ωστόσο ούτε και στις καθαυτές αποικίες δεν απαρνήθηκε τον εαυτό του ο χριστιανικός χαρακτήρας της πρωταρχικής συσσώρευσης. Οι νηφάλιοι εκείνοι διωγνούζοι του προτεσταντισμού, οι πουριτανοί της Νέας Αγγλίας, καθόρισαν το 1703 με αποφάσεις της Assembly [Συνέλευσης] τους πριμ 40 λιρ. στ. για κάθε ινδιάνικο «σκαλπ» [scalp=το πετσί του κρανίου με το τρίχωμα] και για κάθε ερυθρόδερμο αιχμάλωτο. Το 1720 όρισαν πριμ 100 λιρ. στ. για κάθε σκαλπ. Το 1744, αφού πρώτα το Μισσατισούσετς-Μπαϊν χαρακτηρίσε αντάρτικη μια φυλή, όρισε τις παρακάτω τιμές: για ένα ανδρικό σκαλπ από 12 χρονών και πάνω 100 λιρ. στ. σε νέο νόμισμα, για άνδρες αιχμαλώτους 105 λιρ. στ., για γυναίκες αιχμάλωτες και παιδιά 50 λιρ. στ., για σκαλπ γυναικών και παιδιών 50 λιρ. στ.! Μερικές δεκαετίες αργότερα το αποικιακό σύστημα εκδικήθηκε τους απογόνους των ευσεβών pilgrim fathers [προσκυνητών], που στο μεταξύ είχαν εξεγερθεί. Με αγγλική υποκίνηση και αγγλικό χρήμα τους σφάζανε με το tomahawk [είδος ινδιάνικου τσεκουριού]. Το βρετανικό κοινοβούλιο ανακήρυξε τα αιμοδόρα σκυλιά και το «σκάλλισμα» σαν «μέσα που του δόθηκαν από το θεό και τη φύση».

Το αποικιακό σύστημα ωρμάσε με ταχύτητα θερμοκηπίου το

---

1. Το 1866 μόνο στην επαρχία Ουίτσοα πέθαναν από την πείνα πάνω από ένα εκατομμύριο Ινδοί. Και όμως οι Άγγλοι προσπαθούσαν να πλουτίσουν το δημόσιο ταμείο των Ινδιών, πουλώντας σε πολύ ψηλές τιμές τα τρόφιμα σ' αυτούς που πέθαιναν από την πείνα.

εμπόριο και τη ναυσιπλοΐα. Οι «εταιρίες-μονοπωλία» (Λούθη-ρουζ) ήταν ισχυροί μοχλοί συγκέντρωσης του κεφαλαίου. Οι αποικίες εξασφάλιζαν αγορές διάθεσης των προϊόντων στις αναπτυσσόμενες μανιφακτούρες, και μέσα από τη μονοπωλιακή κατοχή αυτών των αγορών μια δυναμική σιτισώρευση. Ο θησαυρός που αποκτιόταν ως λάφυρο έξω από την Ευρώπη άμε-σα με λεηλασίες, υποδουλώσεις, ληστείες και φόνους έρρεε στη μητρόπολη και μετατρεπόταν εδώ σε κεφάλαιο. Η Ολλανδία, που πρώτη ανάπτυξε ολοκληρωτικά το αποικιακό σύστημα, όρισκόταν ήδη από το 1648 στον κολοφώνα του εμπορικού της μεγαλείου.

«Είχε σχεδόν αποκλειστική κατοχή του εμπορίου των Ανατολικών Ινδιών και των συγκοινωνιών ανάμεσα στη Νοτιοδυτική και Βορειοανατολική Ευρώπη. Η αλιεία της, το ναυτικό της και οι μανιφακτούρες της ξεπερνούσαν κάθε άλλη χώρα. Τα κεφάλαια αυτής της Δημοκρατίας ήταν ίσως σημαντικότερα από το σύνολο των κεφαλαίων όλης μαζί της υπόλοιπης Ευρώπης»¹.

Ο Γκύλιχ ξεχνάει να προσθέσει πως οι λαϊκές μάζες της Ολλανδίας ήταν ήδη από το 1648 πιο εξουθενωμένες από τη δουλειά, πιο εξαθλιωμένες από τη φτώχεια και πιο κτηνωδώς καταπιεσμένες από τις λαϊκές μάζες όλης της υπόλοιπης Ευρώπης.

Σήμερα η υπεροχή στη διομηχανία συνεπάγεται την υπεροχή στο εμπόριο. Αντίθετα, στην καθ'αυτό περίοδο της μανιφακτούρας η υπεροχή στο εμπόριο είναι εκείνο που εξασφαλίζει τη διομηχανική κυριαρχία. Από δω προέρχεται ο εξέχων ρόλος που έπαιζε τότε το αποικιακό σύστημα. Ήταν ο «ξένος θεός», που θρονιάστηκε στο θωμό δίπλα στα παλιά είδωλα της Ευρώπης και που ένα ωραίο πρωί με μια σπρωξιά τ' ανάτρεψε όλα. Ανακήρυσσε το κινήγι του κέρδους ύστατο και μοναδικό σκοπό της ανθρωπότητας.

Το σύστημα της δημόσιας πίστης δηλ. των κρατικών χρεών, που τις αρχές του τις ανακαλύπτουμε ήδη στο μεσαίωνα στη Γένουα και στη Βενετία, έθεσε στην κατοχή του όλη την Ευρώ-

---

1. G. von Gulich. «Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit». Τόμος I, Γένε 1830, σ. 371 (ο.τ.γ.Ε.).

πη στη διάρκεια της περιόδου της μανιφακτούρας. Το αποικιακό σύστημα με το θαλάσσιο εμπόριό του και με τους εμπορικούς του πολέμους του χρησίμευσε σαν θερμοκήπιο. Έτσι στέρωσε πρώτα στην Ολλανδία. Το δημόσιο χρέος, δηλ. η απαλλοτρίωση του κράτους – αδιάφορο αν είναι απολυταρχικό, συνταγματικό ή δημοκρατικό κράτος – υάξει τη σφραγίδα του στην κεφαλαιοκρατική εποχή. Το μοναδικό κομμάτι του λεγόμενου εθνικού πλούτου, που πραγματικά καταχωρείται στην κοινή ιδιοκτησία των σύγχρονων λαών είναι το δημόσιο χρέος τους¹. Γιαντό είναι πέρα για πέρα συνεπής η σύγχρονη θεωρία που λέει πως ένας λαός γίνεται τόσο πιο πλούσιος, όσο πιο δαθιά θυθίζεται στα χρέη. Το δημόσιο χρέος γίνεται το credo [πιστεύω] του κεφαλαίου. Και από τη στιγμή που δημιουργείται η χρέωση του δημοσίου, τη θέση του αμαρτήματος ενάντια στο Άγιο Πνεύμα, για το οποίο δεν υπάρχει άφεση, παίρνει η απιστία απέναντι στο δημόσιο χρέος.

Το δημόσιο χρέος γίνεται ένας από τους πιο δραστικούς μοχλούς της πρωταρχικής συσώρευσης. Σαν με μαγικό ραβδί προικίζει το μη παραγωγικό χρήμα με παραγωγική δύναμη και το μετατρέπει έτσι σε κεφάλαιο, χωρίς να είναι αναγκασμένο να εκτεθεί στην ταλαιπωρία και στους κινδύνους που είναι αδιαχώριστοι από τη διομηχανική μα ακόμα κι από την τοκογλυφική τοποθέτηση. Οι πιστωτές του δημοσίου στην πραγματικότητα δε δίνουν τίποτα, γιατί το ποσό που δανείζουν μετατρέπεται σε κρατικά εύκολα μεταδιτάσιμα χρεώγραφα, που στα χέρια τους εξακολουθούν να λειτουργούν, σα να ήταν ισόποσο μετρητό χρήμα. Αφήνοντας όμως κατά μέρος την τάξη των αργόσχολων εισοδηματιών που δημιουργείται μ' αυτό τον τρόπο και τον αυτοσχέδιο πλούτο των χρηματιστών που παίζουν το ρόλο του μεσίτη ανάμεσα στην κυδέρνηση και στο έθνος – καθώς και των φοροενοικιαστών, των εμπόρων, των ιδιωτών εργοστασιαρχών, που μια καλή μερίδα κάθε κρατικού δανείου τους προσφέρει την υπηρεσία ενός κεφαλαίου που πέφτει από τον ουρανό – το δημόσιο χρέος έχει φέρει στην επιφάνεια τις μετοχικές εταιρίες, το εμπόριο με διαπραγματεύσι-

---

1. Ο Ουίλλιαμ Κόμπετ παρατηρεί πως στην Αγγλία όλα τα δημόσια ιδρύματα τα λένε «θαυσιτικά», ωστόσο σαν αντιστάθμισμα υπάρχει το «εθνικό» χρέος (national debt).

μες αξίες όλων των ειδών, την επικαταλλαγή, με δυο λόγια: το παιχνίδι στο χρηματιστήριο και τη σύγχρονη τραπεζοκρατία.

Οι στολισμένες με εθνικούς τίτλους μεγάλες τράπεζες ήταν από τη γέννησή τους απλά εταιρίες ιδιωτών κερδοσκόπων, που στάθηκαν στο πλευρό των κυδερνήσεων και που, χάρι στα προνόμια που αποκόμισαν, ήταν σε θέση να προκαταβάλλουν σ' αυτές χρήματα. Γιαυτό η διόγκωση του δημόσιου χρέους δεν έχει άλλον πιο αλάθητο καταμετρητή από την προοδευτική άνοδο των μετοχών αυτών των τραπεζών, που η πλήρης ανάπτυξη τους χρονολογείται από την ίδρυση της Τράπεζας της Αγγλίας (1694). Η Τράπεζα της Αγγλίας άρχισε δανειζοντας στην κυδέρνηση τα χρήματά της με τόκο 8%. Ταυτόχρονα είχε εξουσιοδοτηθεί από τη βουλή να κόβει από το ίδιο κεφάλαιο νόμισμα, δανειζοντάς το ακόμα μια φορά στο κοινό με τη μορφή τραπεζογραμμάτων. Με τα τραπεζογραμμάτια αυτά είχε το δικαίωμα να προεξοφλεί συναλλαγματικές, να δανείζει παίρνοντας ως ενέχυρο εμπορεύματα και ν' αγοράζει ευγενή μέταλλα. Δεν πέρασε πολύς καιρός και το πιστωτικό αυτό χρήμα, που δημιούργησε η ίδια, έγινε το νόμισμα, με το οποίο η Τράπεζα της Αγγλίας έδινε δάνεια στο κράτος και πλήρωνε για λογαριασμό του κράτους τους τόκους του δημόσιου χρέους. Και σα να μην ήταν αρκετό ότι έδινε με το ένα χέρι για να εισπράττει περισσότερα με τ' άλλο, έμενε, ακόμα και τη στιγμή που εισέπραττε, αιώνιος πιστωτής του έθνους ως την τελευταία πεντάρα που είχε δώσει. Σταδιακά έγινε η αναπόφευκτη αποθήκη του μεταλλικού θησαυρού της χώρας και το κέντρο δαρύτητας όλης της εμπορικής πίστης. Τον ίδιο καιρό που στην Αγγλία σταμάτησαν να καίνε μάγισσες, άρχισαν να κρεμούν παραχαράκτες τραπεζογραμμάτων. Ποια είναι η εντύπωση που προκάλεσε στους συγχρόνους τους η ξαφνική εμφάνιση αυτής της φάρμας των τραπεζοκρατών, χρηματιστών, εισοδηματιών, μεσιτών, κερδοσκόπων και λύκων του χρηματιστηρίου, το δείχνουν τα κείμενα του καιρού εκείνου, λ.χ. του Μπόλινμπροκ.

Μαζί με τα δημόσια χρέη δημιουργήθηκε ένα διεθνές πιστω-

---

1. «Αν οι Τάταροι κατάλυνζαν σήμερα την Ερσώπη, θα ήταν δύσκολο να τους δώσουμε να καταλάβουν τι είναι σε μας ένας χρηματιστής» (Montesquieu: «*Esprit des lois*», έκδ. Londres 1769, τόμ. IV, σελ. 33).

τικό σύστημα, που συχνά για τον ένα ή τον άλλο λαό αποτελεί μια από τις κρυφές πηγές της πρωταρχικής συσσώρευσης. Έτσι, οι προστυχιές του βενετσιάνικου ληστρικού συστήματος αποτελούν μια τέτοια κρυφή βάση του κεφαλαιακού πλούτου της Ολλανδίας, που η Βενετία της παρακμής της δάνειζε μεγάλα χρηματικά ποσά. Το ίδιο ισχύει και για τις σχέσεις Ολλανδίας και Αγγλίας. Στις αρχές κιόλας του 18ου αιώνα έχουν υπερφωλαγγιστεί κατά πολύ οι μανιφακτούρες της Ολλανδίας, που έχει παύσει να είναι κυρίαρχο εμπορικό και διοικηχανικό έθνος. Γιαντό από το 1701 ως το 1776 μια από τις κύριες ενασχολήσεις της Ολλανδίας είναι να δανείζει τεράστια κεφάλαια ειδικά στον ισχυρό ανταγωνιστή της, την Αγγλία. Κάτι παρόμοιο ισχύει σήμερα και ανάμεσα στην Αγγλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Κάποια κεφάλαια, που εμφανίζονται σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες χωρίς πιστοποιητικό γέννησης, είναι αίμα παιδιών που μόλις χτες είχε κεφαλαιοποιηθεί στην Αγγλία.

Επειδή το δημόσιο χρέος στηρίζεται στα κρατικά έσοδα, που οφείλουν να καλύπτουν τις ετήσιες τοκοχρεωλυτικές κλπ. πληρωμές, το σύγχρονο φορολογικό σύστημα έγινε αναγκαίο συμπλήρωμα του συστήματος των εθνικών δανείων. Τα δάνεια δίνουν τη δυνατότητα στην κυβέρνηση ν' αντεπεξέρχεται σε έκτακτα έξοδα, χωρίς να γίνεται αυτό αμέσως αισθητό στον φορολογούμενο, όμως απαιτούν αυξημένους φόρους στη συνέχεια. Από την άλλη μεριά η αύξηση των φόρων, που προκλήθηκε με τη συσσώρευση διαδοχικά συμβόληθέντων χρεών, αναγκάζει την κυβέρνηση σε κάθε περίπτωση νέων έκτακτων εξόδων να καταφεύγει διαρκώς σε καινούργια δάνεια. Έτσι το σύγχρονο φορολογικό σύστημα, που άξονάς του είναι οι φόροι στα πιο αναγκαία μέσα συντήρησης (επομένως και η αύξηση των τιμών τους), κρύβει μέσα του το σπέρμα της αυτόματης προοδευτικής αύξησης. Η υπερφορολόγηση δεν είναι απλό επεισόδιο, αλλά μάλλον γενική αρχή. Γιαντό στην Ολλανδία, όπου πρωτοεγκαινιάστηκε το σύστημα αυτό, ο μεγάλος πατριώτης Ντε Βιττ το εξύμνησε στα «Αξιώματά» του και το χαρακτήρισε σαν το καλύτερο σύστημα για να γίνει ο μισθωτός εργάτης υπάκουος, λιτοδίαιτος, φιλόπονος και... για να παραφορτωθεί με δουλειά. Ωστόσο, η καταστροφική επίδραση που ασκεί στην κατάσταση των μισθωτών εργατών μας ενδιαφέρει εδώ λιγότερο από τη ύαινη απαλλοτρίωση του αγρότη, του χει-

ροτέχνη, με δυο λόγια όλων των συστατικών μερών της μικρής μέσης τάξης, που αυτό το σύστημα προκαλεί. Πάνω στο ζήτημα αυτό δεν υπάρχουν δυο γνώμες, ούτε καν στους αστούς οικονομολόγους. Η απαλλοτριωτική αποτελεσματικότητα του φορολογικού συστήματος ενισχύεται επιπλέον με το προστατευτικό σύστημα, που αποτελεί ένα από τα ολοκληρωμένα μέρη του.

Το μεγάλο μερίδιο στην κεφαλαιοποίηση του πλούτου και την απαλλοτρίωση των μαζών το οποίο αναλογεί στο δημόσιο χρέος και το φορολογικό σύστημα που του αντιστοιχεί, οδήγησε πλήθος συγγραφείς, όπως τον Κόμπετ, τον Ντάμπλνταϊν και άλλους, να κάνουν το λάθος ν' αναζητούν σ' αυτό τη βασική αιτία της αθλιότητας των σύγχρονων λαών.

Το προστατευτικό σύστημα ήταν ένα τεχνητό μέσο για να κατασκεινάζονται εργοστασιάρχες, ν' απαλλοτριώνονται ανεξάρτητοι εργάτες, να κεφαλαιοποιούνται τα εθνικά μέσα παραγωγής και συντήρησης και για να συντομευθεί με τη δία η μετάβαση από τον αρχαϊκό στο σύγχρονο τρόπο παραγωγής. Τα ευρωπαϊκά κράτη φιλονικούσαν βίαια για το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας αυτής της εφεύρεσης και, όταν πια μπήκε στην υπηρεσία των κυνηγών του κέρδους, λεηλατούσαν για το σκοπό αυτό όχι μόνο το δικό τους λαό, έμμεσα με τους προστατευτικούς δασμούς, άμεσα με τα πριμ για τις εξαγωγές κλπ. Στις εξαρτημένες γειτονικές χώρες ξερίζωσαν με τη βία κάθε βιομηχανία, όπως λ.χ. η Αγγλία ξερίζωσε την ιρλανδική ερριουργία. Στην ηπειρωτική Ευρώπη απλοποιήθηκε ακόμα πιο πολύ η διαδικασία αυτή, σύμφωνα με τη μέθοδο του Κολμπέρ. Το πρωταρχικό κεφάλαιο του βιομήχανου προέρχεται εδώ εν μέρει κατ' ευθείαν από το δημόσιο ταμείο. «Γιατί – αναφωνεί ο Μιραμπώ – να αναζητούν τόσο μακριά, πριν από τον Επταετή Πόλεμο, την αιτία της λαμπρότητας της μανιφακτούρας στη Σαξωνία; Αρκεί να δούμε τα 180 εκατομμύρια κρατικά δάνεια!»¹

Αποικιακό σύστημα, δημόσια χρέη, φορολογικό ύαρος, προ-

---

1. «Pourquoi aller chercher si loin la cause de l'éclat manufacturier de la Saxe avant la guerre? Cent quatre vingt millions de dettes faites par les souverains» (Mirabeau: «De la Monarchie Prussienne», Londres 1788, τόμ. VI, σελ. 101) (σ.τ.Μ.).

στατευτισμός, εμπορικοί πόλεμοι κλπ., αυτοί οι όλασσοί της καθαντό περιόδου της μανιφακτούρας γιγαντώνονται την περίοδο της παιδικής ηλικίας της μεγάλης διομηχανίας. Η γέννησή της γιορτάστηκε με το μεγάλο ηρώδειο παιδομαζώμα. Όπως το βασιλικό πολεμικό ναυτικό, έτσι και τα εργοστάσια στρατολογούν το προσωπικό τους με τη δία. Όσο ασυνγκίνητος κι αν μένει ο σερ Φ.Μ. Ήντεν μπρος στις φρικωδίες της απαλλοτριώσης του αγροτικού πληθυσμού από τη γη του, που άρχισε στο τελευταίο τρίτο του 15ου αιώνα και συνεχίστηκε ως την εποχή του, ως το τέλος δηλ. του 18ου αιώνα, μ' όση αυταρέσκεια κι αν χαιρετίζει αυτή τη διαδικασία, την «αναγκαία» για τη δημιουργία «μιας σωστής αναλογίας ανάμεσα στην καλλιεργούμενη γη και στις όσες», ωστόσο δεν κατανοεί με τον ίδιο τρόπο την οικονομική ανάγκη του παιδομαζώματος και της παιδικής σκλαδιάς για τη μετατροπή της μανιφακτουρικής παραγωγής σε εργοστασιακή και για τη δημιουργία της σωστής αναλογίας ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασιακή δύναμη.

(Το Κεφάλαιο, τ. Ι)
M.E.W., τ. 23, σελ. 779-783 (1867)

ΜΕΡΟΣ IV

*Κράτος και πολιτική εξουσία
στις προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής*

Η ιδιαίτερη οικονομική μορφή με βάση την οποία απομυζάται η απλήρωτη υπερεργασία από τον άμεσο παραγωγό, προσδιορίζει τη σχέση κυριαρχίας και υποδούλωσης, όπου αυτή προκύπτει άμεσα από την ίδια την παραγωγή και από την πλευρά της αναδρά καθοριστικά επάνω της. Πάνω εδώ θεμελιώνεται όμως η όλη μορφοποίηση του οικονομικού κοινοτικού συστήματος που πηγάζει από τις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής και ταυτόχρονα και η πολιτική του μορφή. Κάθε φορά είναι η άμεση σχέση των ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής με τους άμεσους παραγωγούς – μια σχέση που η μορφή της αντιστοιχεί κάθε φορά σε ένα ορισμένο στάδιο ανάπτυξης του τρόπου και του είδους της εργασίας και μ' αυτό και της κοινωνικής της παραγωγικής δύναμης ταυτόχρονα – μέσα στην οποία δρίσκουμε το πιο κρυφό μυστικό, την κρυμμένη βάση όλης της κοινωνικής κατασκευής και φυσικά και της πολιτικής μορφής της σχέσης κυριαρχίας (*Souveränität*) και εξάρτησης, σε συντομία, της εκάστοτε ιδιαίτερης κρατικής μορφής. Αυτό δεν εμποδίζει η ίδια οικονομική βάση – η ίδια ως προς τους κύριους όρους της – να μπορεί να εμφανίζει μέσα από αμέτρητες διαφορετικές εμπειρικές καταστάσεις (φυσικές συνθήκες, σχέσεις φυλών, ιστορικές επιρροές που έρχονται απ' έξω, κλπ.) άπειρες παραλλαγές και διαβαθμίσεις, οι οποίες μπορούν να γίνουν κατανοητές μόνο με την ανάλυση των καταστάσεων που δίνονται εμπειρικά.

(*Το Κεφάλαιο*, τ. III)

M.E.W., τ. 25, σελ. 799-800 (1863-67)

Μορφές που προηγούνται της καπιταλιστικής παραγωγής. (Για τη διαδικασία που προηγείται του σχηματισμού της κεφαλαιακής σχέσης ή της πρωταρχικής συσσώρευσης.)

Αν προϋπόθεση για τη μισθωτή εργασία και ένας από τους ιστορικούς όρους του κεφαλαίου είναι η ελεύθερη εργασία και

η ανταλλαγή αυτής της ελεύθερης εργασίας έναντι χρήματος, με στόχο να αναπαράχθει και να αξιοποιηθεί το χρήμα, να αναλωθεί η εργασία από το χρήμα ως αξία χρήσης για το χρήμα και όχι για την απόλαυση, τότε μια άλλη προϋπόθεση είναι ο χωρισμός της ελεύθερης εργασίας από τις αντικειμενικές συνθήκες της πραγμάτωσής της – από το μέσο εργασίας και το υλικό της εργασίας. Δηλαδή κατά κύριο λόγο απόσπαση του εργάτη από τη γη ως το φυσικό του εργαστήριο – άρα και διάλυση της μικρής ελεύθερης έγγειας ιδιοκτησίας που στηρίζεται πάνω στην ανατολίτικη κοινότητα. Και στις δυο περιπτώσεις ο εργάτης συμπεριφέρεται προς τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας του όπως προς την ιδιοκτησία του. Αυτή είναι η φυσιολογική ενότητα της εργασίας με τις αντικειμενικές της προϋποθέσεις. Γιαυτό το λόγο ο εργάτης έχει ανεξάρτητα από την εργασία μια αντικειμενική υπόσταση. Το άτομο συμπεριφέρεται προς τον εαυτό του ως ιδιοκτήτης, ως κύριος των όρων της πραγματικότητάς του. Συμπεριφέρεται λοιπόν αντίστοιχα προς τους άλλους – και ανάλογα με το πως έχει τεθεί αυτή η προϋπόθεση, αν προέρχεται δηλαδή από την κοινοτική υπόσταση (*Gemeinwesen*) ή από τις μεμονωμένες οικογένειες που συγκροτούν την κοινότητα – η συμπεριφορά του αναφέρεται στους άλλους ως συνιδιοκτήτες, που είναι σε ίση ύαση ενσάρκωση της κοινής ιδιοκτησίας, ή ως αυτόνομους ιδιοκτήτες δίπλα του, αυτόνομους ατομικούς ιδιοκτήτες – δίπλα στους οποίους η κοινή ιδιοκτησία, που απορροφούσε πρωτίτερα τα πάντα και παρενέβαινε μέσα σε κάθε τι, έχει τεθεί η ίδια ως ιδιαίτερη *ager publicus* [δημόσιος αγρός] δίπλα στους πολλούς ατομικούς ιδιοκτήτες.

Και στις δυο μορφές τα άτομα δεν συμπεριφέρονται ως εργάτες, αλλά ως ιδιοκτήτες – και μέλη μιας κοινότητας (*Gemeinwesen*) που ταυτόχρονα εργάζονται. Ο σκοπός αυτής της εργασίας δεν είναι η δημιουργία αξίας – παρόλο που μπορούν να κάνουν επιπρόσθετη εργασία για να ανταλλάσσουν ξένα, δηλ. πλεονάζοντα προϊόντα. Αντίθετα ο σκοπός της είναι η διατήρηση του μεμονωμένου ιδιοκτήτη και της οικογένειάς του καθώς και του συνολικού κοινοτικού οργανισμού. Η διαμόρφωση ενός ατόμου ως εργάτη, σ' αυτή τη γύμνια, είναι η ίδια ιστορικό προϊόν.

Στην πρώτη μορφή αυτής της έγγειας ιδιοκτησίας – εμφανίζεται αρχικά μια αυτοφυής κοινότητα (Gemeinwesen) ως πρώτη προϋπόθεση. Οικογένεια και η διευρυμένη οικογένεια μέσα στη φυλή, ή δια μέσου γάμων ανάμεσα σε οικογένειες, ή συνδυασμός φυλών. Επειδή μπορούμε να υποθέσουμε ότι η νομαδική υπόσταση, γενικά η μετακίνηση, ήταν η μορφή της ύπαρξης, δηλαδή ότι η φυλή δεν εγκαθίσταται σε μια συγκεκριμένη θέση αλλά ότι ασχολείται με τη θοσκή όπου θρίσκει – οι άνθρωποι δεν έχουν από τη φύση τους τάση για εγκατάσταση (εκτός βέβαια από την περίπτωση ιδιαίτερα εύφορου φυσικού περιβάλλοντος, ώστε να κάθονται πάνω σ' ένα δένδρο σαν τους πίθηκους· αλλιώς περιπλάνηση σαν τα άγρια θηρία) – γιαυτό η κοινότητα της φυλής, η φυσιολογική κοινοτική υπόσταση (Gemeinwesen) δεν εμφανίζεται ως αποτέλεσμα αλλά ως προϋπόθεση της κοινοτικής ιδιοποίησης (προσωρινά) και χρησιμοποίησης της γης. Όταν τελικά εγκατασταθούν κάπου, τότε θα εξαρτηθεί τόσο από διαφορετικούς εξωτερικούς, κλιματολογικούς, γεωγραφικούς, σωματικούς κλπ. όρους όσο και από την κλίση τους κλπ. – το φυλετικό τους χαρακτήρα – αν αυτή η αρχική κοινότητα θα τροποποιηθεί πολύ ή λίγο. Η αυτοφυής φυλετική κοινότητα ή, αν θέλουμε, η ύπαρξη με τη μορφή αγέλης, είναι η πρώτη προϋπόθεση – η αίσθηση του κοινού σε αίμα, γλώσσα, ήθη κλπ. – για την ιδιοποίηση των αντικειμενικών συνθηκών της ζωής τους καθώς και της αυτοαναπαραγόμενης και αντικειμενοποιούσας δραστηριότητάς τους (δραστηριότητα ως θοσκοί, κυνηγοί, γεωργοί κλπ). Η γη είναι το μεγάλο εργαστήριο, το οπλοστάσιο που παρέχει τόσο το μέσο εργασίας και το υλικό εργασίας, όσο και την έδρα, τη βάση της κοινότητας. Απέναντί της συμπεριφέρονται απλώς ως την ιδιοκτησία της κοινότητας που παράγεται και αναπαράγεται μέσα στη ζωντανή εργασία. Κάθε μεμονωμένο άτομο συμπεριφέρεται ως μέρος, ως τμήμα αυτής της κοινότητας, ως ιδιοκτήτης ή κάτοχος. Η πραγματική ιδιοποίηση μέσα από τη διαδικασία της εργασίας λαβαίνει χώρα κάτω απ' αυτές τις προϋποθέσεις, που οι ίδιες δεν είναι προϊόν της εργασίας, αλλά φαίνονται ως οι από τη φύση και το θεό δοσμένες προϋποθέσεις. Αυτή η μορφή στη βάση της οποίας θρίσκει η ίδια θεμελιακή σχέση, μπορεί να πραγματοποιηθεί η ίδια κατά πολύ διαφορετικούς τρόπους. Για παράδειγμα, καθόλου δεν α-

ντιφάσκει μ' αυτό ότι, όπως συμβαίνει στις περισσότερες αιτιατικές θεμελιακές μορφές, η *συγκεφαλαιώνουσα ενότητα*, που στέκεται πάνω από όλες αυτές τις μικρές κοινοτικές υποστάσεις, εμφανίζεται ως ο ανώτερος *ιδιοκτήτης* ή ως ο *μοναδικός ιδιοκτήτης* και ως εκ τούτου οι πραγματικές κοινότητες μόνο ως *κληρονομικοί* κάτοχοι. Επειδή η *ενότητα* είναι ο πραγματικός ιδιοκτήτης και η πραγματική προϋπόθεση για την κοινοτική ιδιοκτησία – γιαυτό και η *ενότητα* μπορεί να εμφανίζεται ως κάτι το *ιδιαίτερο* υπεράνω των πολλών πραγματικών ιδιαίτερων κοινοτικών οργανισμών, όπου στην πραγματικότητα η μονάδα στερείται ιδιοκτησίας, ή όπου η ιδιοκτησία – δηλ. η συμπεριφορά του ατόμου προς τους *φυσικούς* όρους της εργασίας και αναπαραγωγής ως ανήκοντες σ' αυτόν, ως αντικειμενικούς όρους, ως ανόργανη φύση, προϋπάρχον σώμα της υποκειμενικότητάς του – εμφανίζεται σ' αυτόν διαμεσολαβούμενη μέσα από την παραχώρηση εκ μέρους της συνολικής *ενότητας* – που πραγματώνεται στον ηγεμόνα ως τον πατέρα των πολλών κοινοτικών υποστάσεων – παραχώρηση στο άτομο με τη μεσολάβηση της ιδιαίτερης κοινότητας. Το *πλεονάζον προϊόν* – που δέδαια προσδιορίζεται νόμιμα ως συνέπεια της πραγματικής ιδιοποίησης μέσα από την εργασία – ανήκει λοιπόν από μόνο του σ' αυτή την ύψιστη *ενότητα*. Μέσα στον ανατολίτικο δεσποτισμό και την απουσία ιδιοκτησίας, που νομικά φαίνεται να υπάρχει, σ' αυτόν, υφίσταται λοιπόν πράγματι ως βάση αυτή η φυλετική ή κοινοτική ιδιοκτησία, που δημιουργείται επί το πλείστον με ένα συνδυασμό από μανιφακτούρα και αγκροκαλλιέργεια στο εσωτερικό της μικρής κοινότητας, η οποία μ' αυτό τον τρόπο γίνεται ολότελα αυτο-συντηρούμενη και εμπεριέχει στο εσωτερικό της όλους τους όρους της αναπαραγωγής και παραγωγής *πλεονάσματος*. Ένα μέρος της επιπρόσθετης εργασίας ανήκει στην ανώτερη κοινότητα, που τελικά υφίσταται ως *πρόσωπο*, και αυτή η επιπρόσθετη εργασία διεκδικείται τόσο στο φόρο υποτέλειας κλπ. όσο και στις κοινές εργασίες για την εξύμνηση της *ενότητας*, εν μέρει του πραγματικού ηγεμόνα, εν μέρει της ιδεατής φυλετικής υπόστασης, του θεού. Αυτή η μορφή κοινοτικής ιδιοκτησίας, στο μέτρο που αληθινά πραγματώνεται στην εργασία, μπορεί λοιπόν είτε να εμφανίζεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε οι μικρές κοινότητες να φυτοζωούν ανεξάρτητα η μια δίπλα στην άλλη και που μέσα σε κάθε μια το

άτομο εργάζεται ανεξάρτητα μαζί με την οικογένειά του στον κλήρο που του έχει μεταβιβάσθει (μια συγκεκριμένη εργασία για κοινοτικό απόθεμα, ας πούμε εξασφάλιση, από τη μια και για τη χρηματοδότηση των εξόδων της κοινότητας αυτής καθ' αυτής, δηλ. για πόλεμο, λειτουργίες θρησκευτικές κλπ. Το ηγεμονικό *dominium* με την πλέον πρωταρχική έννοια βρίσκεται για πρώτη φορά εδώ, π.χ. στις σλαβικές κοινότητες, στις ρουμάνικες κλπ. Εδώ βρίσκεται η μετάδοση στην αγγαρεία – εξαναγκασμένη υπηρεσία – κλπ.). Ή, πάλι, η ενότητα μπορεί να εκτείνεται και μέσα στην ίδια την κοινοτική υπόσταση της εργασίας, που μπορεί να είναι ένα τυπικό σύστημα, όπως στο Μεξικό, ιδιαίτερα στο Περού, στους αρχαίους Κέλτες, μερικές ινδικές φυλές. Παράπέρα μπορεί η κοινότητα στο εσωτερικό μιας φυλής να εμφανίζεται περισσότερο με την εκπροσώπηση της ενότητας από έναν αρχηγό της φυλετικής οικογένειας ή ως η σχέση των πατέρων της οικογένειας μεταξύ τους. Σύμφωνα με τα παραπάνω θα έχουμε τότε είτε περισσότερο δεσποτική είτε περισσότερο δημοκρατική μορφή αυτού του κοινοτικού οργανισμού. Οι κοινοτικοί όροι της πραγματικής ιδιοποίησης μέσα από την εργασία, σωληνώσεις νερού, πολύ σημαντικές για τους ασιατικούς λαούς, μέσα επικοινωνίας κλπ. εμφανίζονται τότε ως έργο της ανώτερης ενότητας – της δεσποτικής κυβέρνησης που αιωρείται πάνω από τις μικρές κοινότητες. Οι καθαυτοί πόλεις δημιουργούνται εδώ δίπλα σ' αυτά τα χωριά μόνο εκεί όπου βρίσκονται σημεία πρόσφορα για το εξωτερικό εμπόριο. Ή εκεί όπου η κεφαλή του κράτους και οι σατράπες του ανταλλάσσουν το εισόδημά τους (πλεονάζον προϊόν) έναντι εργασίας, το αναλώνουν ως αποθεματικό εργασίας.

Η δεύτερη μορφή – και αυτή όπως και η πρώτη έχει αναδείξει ουσιαστικές μεταλλαγές τοπικά, ιστορικά κλπ. – προϊόν μιας ταραγμένης ιστορικής ζωής, της μοίρας και της τροποποίησης των αρχικών φυλών – σιωπηρά δέχεται επίσης την κοινότητα ως πρώτη προϋπόθεση. Όμως αντίθετα από την πρώτη περίπτωση δεν αποτελεί ουσία, της οποίας τα άτομα αποτελούν τυχαίες εκφάνσεις, ή της οποίας είναι εντελώς αυτοφυώς συστατικά στοιχεία – δεν αποδέχεται την ύπαιθρο ως τη βάση, αλλά την πόλη ως ήδη δημιουργημένη έδρα (κέντρο) των συμβατριωτών (ιδιοκτήτες γης). Το χωράφι εμφανίζεται ως επικράτεια της πόλης και όχι το χωριό ως απλό εξάρτημα της

υπαίθρου. Η γη καθαυτή – όσο και αν παρουσιάζει εμπόδια για να την κατεργασθεί κανείς, για να την ιδιοποιηθεί αληθινά – δεν αποτελεί εμπόδιο για να συμπεριφέρεται κανείς προς αυτήν ως την ανόργανη φύση του ζωντανού ατόμου, ως το εργαστήριό του, μέσο εργασίας, αντικείμενο εργασίας και μέσο συντήρησης του υποκειμένου. Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο κοινοτικός οργανισμός, μπορούν να προέρχονται μόνο από άλλους κοινοτικούς οργανισμούς, που είτε έχουν ήδη καταλάβει τη γη και τα εδάφη, είτε παρενοχλούν την κοινότητα στη διαδικασία κατάληψης. Ο πόλεμος είναι συνεπώς το μεγάλο συνολικό καθήκον, το μέγα κοινοτικό έργο, που απαιτείται είτε για να καταληφθούν οι αντικειμενικές συνθήκες της ζωτικής της υπόστασης, είτε για να υπερασπισθεί και να διαιωνισθεί η κατάληψή τους. Η κοινότητα που αποτελείται από οικογένειες οργανώνεται λοιπόν κατ' αρχήν πολεμικά – ως πολεμική και στρατιωτική υπόσταση και αυτή είναι μια από τις συνθήκες της ύπαρξής της ως ιδιοκτησίας. Η συγκέντρωση των τόπων διαμονής στην πόλη αποτελεί τη βάση αυτής της πολεμικής οργάνωσης. Η φυλετική υπόσταση καθαυτή οδηγεί σε ανώτερα και κατώτερα γένη, μια διαφορά, που αναπτύσσεται παραπέρα με την ανάμειξη με υποδουλωμένες φυλές κλπ. Η κοινοτική ιδιοκτησία – ως κρατική ιδιοκτησία, *ager publicus* – διαχωρίζεται εδώ από την ατομική ιδιοκτησία. Εδώ η ιδιοκτησία του καθενός δεν είναι, όπως στην πρώτη περίπτωση, η ίδια άμεση κοινοτική ιδιοκτησία, σύμφωνα με την οποία δηλαδή δεν είναι ιδιοκτησία του ατόμου διαχωρισμένη από την κοινότητα, που μόνο αυτή βέβαια είναι ιδιοκτήτης. Όσο λιγότερο μπορεί από τα πράγματα να αξιοποιηθεί η ιδιοκτησία του ατόμου μέσα από την κοινή εργασία – δηλαδή για παράδειγμα οι σωληνώσεις νερού στην ανατολή – τόσο περισσότερο διασπάται ο καθαρά αυτοφυής χαρακτήρας της φυλής από την ιστορική κίνηση, τις μετακινήσεις. Όσο μακρύτερα μετατοπίζεται η φυλή από την αρχική της έδρα και καταλαμβάνει ξένο έδαφος, όσο δηλαδή εμβαπτίζεται σε ουσιαστικά νέους εργασιακούς όρους και αναπτύσσεται περισσότερο η ενέργεια του ατόμου – ο καθενός χαρακτήρας της εμφανίζεται περισσότερο ως αρνητική ενότητα προς τα έξω και πρέπει να εμφανίζεται έτσι – τόσο περισσότερο δίνονται οι συνθήκες ώστε το άτομο να γίνει *ατομικός ιδιοκτήτης* της γης – ιδιαίτερος κλήρος – που η κατ' ι-

διάν επεξεργασία της περιέρχεται στην κυριότητα αυτού και της οικογένειάς του. Η κοινότητα – ως κράτος – είναι από τη μια μεριά η σχέση αυτών των ελεύθερων και ίσων ατομικών ιδιοκτησιών μεταξύ τους, η συνένωσή τους ενάντια στο εξωτερικό, ενώ ταυτόχρονα είναι και η εγγύησή τους. Ο κοινοτικός οργανισμός βασίζεται εδώ εξίσου πάνω στο γεγονός ότι τα μέλη του αποτελούνται από εργαζόμενους γαιοκτήμονες, αγρότες με κλήρο, όπως και ότι η ανεξαρτησία των τελευταίων υφίσταται μέσα από την αλληλοσυσχέτισή τους ως μέλη της κοινότητας, την εξασφάλιση του *ager publicus* για τις κοινοτικές ανάγκες και τη δόξα της κοινότητας κλπ. Εδώ παραμένει ως προϋπόθεση για την ιδιοποίηση της γης το να είναι κανείς μέλος της κοινότητας, όμως ως μέλος της κοινότητας το άτομο είναι ατομικός ιδιοκτήτης. Η σχέση του με την ατομική του ιδιοκτησία είναι σχέση με τη γη αλλά ταυτόχρονα και με την ύπαρξή του ως μέλος της κοινότητας, και η διατήρηση της γης του σαν τέτοιας είναι κατά τον ίδιο τρόπο διατήρηση της κοινότητας, όπως και αντίστροφα κλπ. Επειδή η κοινότητα, παρόλο που εδώ είναι ήδη *ιστορικό προϊόν*, όχι μόνο λόγω αυτού, αλλά και επειδή αναγνωρίζεται και σαν τέτοια, άρα *δημιουργήθηκε*, είναι εδώ προϋπόθεση της *ιδιοκτησίας* πάνω στη γη – δηλαδή της σχέσης του εργαζόμενου υποκειμένου με τις φυσικές προϋποθέσεις της εργασίας ως υπαγόμενες σ' αυτό – αυτή η υπαγωγή όμως διαμεσολαβείται από την υπόστασή του ως μέλος του κράτους, από την υπόσταση του κράτους – άρα από μια προϋπόθεση που θεωρείται *θεική* κλπ. Συγκέντρωση στην πόλη με την ύπαιθρο ως επικράτεια. Μικρή αγροτική οικονομία που εργάζεται για την άμεση κατανάλωση. Μανιφακτούρα ως οικιακό παράλληλο επάγγελμα των γυναικών και θυγατέρων (κλώθουν και υφαίνουν) ή απλά ανεξαρτητοποιημένο σε διάφορους κλάδους (*fabri* – μαστόροι, σ.τ.Μ. – κλπ.). Η προϋπόθεση για τη διατήρηση της κοινοτικής υπόστασης είναι η εξασφάλιση της ισότητας ανάμεσα στους ελεύθερους αυτοσυντηρούμενους χωρικούς και η εργασία τους ως όρος για τη διατήρηση της ιδιοκτησίας τους. Συμπεριφέρονται ως ιδιοκτήτες προς τους φυσικούς όρους της εργασίας. Όμως αυτοί οι όροι πρέπει να τίθενται *διαρκώς* με την προσωπική εργασία πραγματικά ως όροι και αντικειμενικά στοιχεία της προσωπικότητας του ατόμου, της προσωπικής του εργασίας. Από την άλλη

μεριά η κατεύθυνση αυτής της μικρής πολεμικής κοινότητας εξωθεί τα πράγματα πέρα από αυτά τα όρια κλπ. (Ρώμη, Ελλάδα, Εβραίοι κλπ.). «Όταν οι οιωνοί», λέει ο Niebuhr «επιβεβαιώσαν στον Νούμα ότι οι Θεοί επικροτούσαν την εκλογή του, η πρώτη φροντίδα του ευσεδούς βασιλιά δεν ήταν η λειτουργία, αλλά κάτι ανθρώπινο. Μοίρασε την έγγεια ιδιοκτησία, που ο Ρομύλος είχε κερδίσει στον πόλεμο και είχε αφήσει να καταληφθεί. Ίδρυσε τη λειτουργία του Τέρμινου. Όλοι οι παλιοί νομοθέτες και προπάντων ο Μωϋσής, θεμελίωσαν την επιτυχία των επιταγών τους για αρετή, δικαιοσύνη και χρηστά ήθη πάνω στην ιδιοκτησία της γης, ή, τουλάχιστον, στην εξασφαλισμένη κληρονομήσιμη κατοχή γης για το μέγιστο δυνατό αριθμό πολιτών» (τ. Ι, 245, 2η έκδοση, *Ρωμαϊκή Ιστορία*). Το άτομο τίθεται σε τέτοιες συνθήκες για να κερδίζει τα προς το ζειν ώστε δεν κάνει στόχο του την απόκτηση πλούτου αλλά την αυτοσυντήρηση, τη δική του αναπαραγωγή ως μέλος της κοινότητας. Την αναπαραγωγή του ως ιδιοκτήτη του κλήρου γης και μ' αυτή την ιδιότητα του μέλους της κοινότητας. Η διατήρηση της κοινότητας είναι η αναπαραγωγή όλων των μελών της τελευταίας ως αυτοσυντηρούμενων χωρικών, των οποίων ο πλεονάζων χρόνος ανήκει στην κοινότητα, στην εργασία του πολέμου κλπ. Η ιδιοκτησία πάνω στη δικιά τους εργασία διαμεσολαβείται μέσα από την ιδιοκτησία πάνω στους όρους της εργασίας – το κομμάτι γης, που από την πλευρά του είναι εγγυημένο από την παρουσία της κοινότητας, και αυτή πάλι από την επιπρόσθετη εργασία με τη μορφή της πολεμικής θητείας κλπ. των μελών της κοινότητας. Δεν είναι η συνεργασία στο έργο παραγωγής πλούτου, με την οποία αναπαράγεται το μέλος της κοινότητας, αλλά η συνεργασία στην εργασία για τα συμφέροντα της κοινότητας (φανταστικά και πραγματικά) με στόχο τη διατήρηση της ένωσης προς τα έξω και προς τα μέσα. Η ιδιοκτησία είναι *quiritorium*, ρωμαϊκή, ο ατομικός-ιδιωτικός γαιοκτήμονας είναι τέτοιος μόνο ως Ρωμαίος, όμως όντας Ρωμαίος είναι ατομικός-ιδιωτικός γαιοκτήμονας.

Μια [άλλη] μορφή της ιδιοκτησίας των εργαζόμενων ατόμων, αυτοσυντηρούμενων μελών της κοινότητας, πάνω στους φυσικούς όρους της εργασίας τους είναι η *γερμανική*. Εδώ δε συμβαίνει, όπως στην περίπτωση της ειδικά ανατολίτικης μορφής, το μέλος της κοινότητας να είναι σαν τέτοιο συν-κάτοχος

της κοινοτικής ιδιοκτησίας (όπου η ιδιοκτησία υφίσταται *μόνο* ως κοινοτική ιδιοκτησία, το μεμονωμένο μέλος *κατέχει* σαν τέτοιο μόνο ένα ξεχωριστό τμήμα, κληρονομικό ή όχι. επειδή κάθε μέρος της ιδιοκτησίας δεν ανήκει σε κανένα μέλος για τον εαυτό του, αλλά ως άμεσο μέλος της κοινότητας, δηλαδή ως σε άμεση ενότητα μαζί της και όχι σε διαφορά μ' αυτήν. Αυτός ο μεμονωμένος είναι λοιπόν μόνο κάτοχος. Υφίσταται μόνο *κοινοτική* ιδιοκτησία, και μόνο *ιδιωτική κατοχή*. Ο τρόπος αυτής της κατοχής σε σχέση με την κοινοτική ιδιοκτησία μπορεί να είναι τροποποιημένος ιστορικά, τοπικά κλπ. κατά εντελώς διαφορετικό τρόπο, ανάλογα αν η εργασία εκτελείται απομονωμένα από τον ίδιο τον ιδιωτικό κάτοχο ή πάλι ορίζεται από την ίδια την κοινότητα, ή από τη μονάδα που αιωρείται πάνω από την ιδιαίτερη κοινότητα). Ούτε πάλι τα πράγματα είναι όπως στη ρωμαϊκή, ελληνική μορφή (σε συντομία την κλασική αρχαία) – εδώ η γη καταλαμβάνεται από την κοινότητα, ρωμαϊκό έδαφος: ένα μέρος της μένει στην κοινότητα σαν τέτοιο σε διάκριση από τα μέλη της κοινότητας, *ager publicus* στις διάφορες μορφές του. Το άλλο μέρος διανέμεται και κάθε κλήρος της γης είναι κατά τούτο ρωμαϊκός ότι είναι η ατομική ιδιοκτησία. ο χώρος ενός Ρωμαίου, το μερίδιο που του ανήκει στο εργαστήριο. Είναι όμως επίσης τότε μόνο Ρωμαίος, αν κατέχει αυτό το κυριαρχικό δικαίωμα πάνω σε ένα τμήμα της ρωμαϊκής γης (σελ. 375-381).

(...)

Επειδή ο πατρίκιος εκπροσωπεί σε ψηλότερο βαθμό τον κοινοτικό θεσμό, είναι ο *possessor* (κάτοχος) της *ager publicus* και τη χρησιμοποιεί μέσα από τους πελάτες του κλπ. (την ιδιοποιείται όλο και περισσότερο). Η γερμανική κοινότητα δεν είναι συγκεντρωμένη στην πόλη. Μ' αυτή την απλή συγκέντρωση – η πόλη ως κέντρο της ζωής της υπαίθρου, ως τόπος διαμονής των εργατών της γης, όπως επίσης ως κέντρο της διεξαγωγής του πολέμου – η κοινότητα κατέχει σαν τέτοια μια εξωτερική υπόσταση, διακριτή από εκείνη του καθενός. Η αρχαία κλασική ιστορία είναι ιστορία της πόλης, όμως πόλεων που θεμελιώθηκαν πάνω σε έγγεια ιδιοκτησία και αγροκαλλιέργεια. Η ασιατική ιστορία είναι ένα είδος αδιάφορης ενότητας πόλης και υπαίθρου (οι καθ'αυτό μεγάλες πόλεις πρέπει να θεωρηθούν εδώ απλά ως στρατόπεδα των ηγεμόνων, ως υπερφυσικά έμ-

δρνα υπεράνω της καθαυτό οικονομικής κατασκευής). Ο Μεσαίωνας (γερμανικοί καιροί) ξεκινάει από την υπαίθρο ως έδρα της ιστορίας, της οποίας η παραπέρα ανάπτυξη προχωράει με την αντίθεση πόλης και υπαίθρου. Η σύγχρονη [ιστορία] είναι αστικοποίηση της υπαίθρου και όχι όπως στους αρχαίους υπαιθροποίηση της πόλης.

Κατά την ένωσή της στην πόλη η κοινότητα σαν τέτοια έχει οικονομική υπόσταση. Η απλή παρουσία της πόλης σαν τέτοιας είναι διαφορετική από την απλή πολυμορφία των ανεξάρτητων σπιτιών. Το όλο δεν αποτελείται εδώ από τα μέρη του. Είναι ένα είδος αυτόνομου οργανισμού. Στους Γερμανούς, όπου η κάθε μια από τις κεφαλές των οικογενειών εγκαθίσταντο σε δάση, σε μεγάλη απόσταση από την άλλη, η κοινότητα υπάρχει ήδη με μια εξωτερική θεώρηση, μόνο μέσα από την εκάστοτε συνένωση των μελών της κοινότητας, παρόλο που η καθαυτή ενότητά τους εγκαθιδρύεται στην καταγωγή, τη γλώσσα, το κοινό παρελθόν και την ιστορία κλπ. Η κοινότητα εμφανίζεται λοιπόν ως συνένωση, όχι ως όμιλος, ως ένωση, τα αυτόνομα υποκείμενα της οποίας αποτελούν τους ιδιοκτήτες της γης, όχι ως μονάδα. Η κοινότητα λοιπόν δεν υφίσταται στην πραγματικότητα ως κράτος, ως κρατικός οργανισμός, όπως στους αρχαίους, γιατί δεν υφίσταται ως πόλη. Για να λάβει πραγματική υπόσταση η κοινότητα πρέπει οι ελεύθεροι ιδιοκτήτες της γης να συγκροτήσουν *συνέλευση*, ενώ στη Ρώμη λ.χ. υφίσταται έξω από αυτές τις συνελεύσεις, στην παρουσία της ίδιας της πόλης και των υπαλλήλων που προΐστανται κλπ. Βέβαια και στους Γερμανούς συναντάει κανείς τον *ager publicus*, τη γη της κοινότητας ή γη του λαού, σε διάκριση από την ιδιοκτησία του καθενός. Είναι έδαφος κυνηγιού, βοσκή, ξυλείας κλπ., το τμήμα της γης που δε μπορεί να μοιραστεί, όταν μέλλει να χρησιμεύσει μ' αυτή τη συγκεκριμένη μορφή ως μέσο παραγωγής. Παρόλα αυτά, αυτός ο *ager publicus* δεν εμφανίζεται όπως π.χ. στους Ρωμαίους ως η ιδιαίτερη οικονομική παρουσία του κράτους δίπλα στους ατομικούς ιδιοκτήτες, ώστε αυτοί να είναι πραγματικά ατομικοί (*privat*) ιδιοκτήτες στο βαθμό που είχαν *εξαίρεθεί*, τους είχε αφαιρεθεί (*priviert*), όπως στους πληθείους, η χρήση του *ager publicus*. Ο *ager publicus* μάλλον εμφανίζεται μόνο ως συμπλήρωμα της ατομικής ιδιοκτησίας στους Γερμανούς, και προβάλλει ως ιδιοκτησία μό-

νο στο μέτρο που πρέπει να γίνει αντικείμενο υπεράσπισης ενάντια σε εχθρικές φυλές ως κοινοκτημοσύνη της μιας φυλής. Η ιδιοκτησία του καθενός δεν εμφανίζεται διαμεσολαβούμενη από την κοινότητα, αλλά αντίθετα η παρουσία της κοινότητας και της κοινοτικής ιδιοκτησίας ως διαμεσολαβούμενη, δηλαδή ως σχέση των αυτόνομων υποκειμένων μεταξύ τους. Το οικονομικό όλο εμπεριέχεται κατά βάθος σε κάθε μεμονωμένο σπίτι που σχηματίζει για τον εαυτό του ένα αυτοδύναμο κέντρο της παραγωγής (μανιφακτούρα καθαρά σαν σπιτική δευτερεύουσα εργασία των γυναικών κλπ.). Στον αρχαίο κόσμο η πόλη με τα όριά της είναι το οικονομικό όλο. Στο γερμανικό κόσμο ο μεμονωμένος τόπος διαμονής, ο οποίος επιπλέον εμφανίζεται ως ένα σημείο μέσα στη γη που του ανήκει, δεν είναι η συγκέντρωση πολλών ιδιοκτησιών, αλλά η οικογένεια ως αυτόνομη μονάδα. Στην ασιατική μορφή (τουλάχιστον αυτή που κυριαρχεί) δεν υπάρχει ιδιοκτησία, αλλά μόνο κατοχή του καθενός. Η κοινότητα είναι ο πραγματικός και αληθινός ιδιοκτήτης της γης. Στους αρχαίους (τους Ρωμαίους ως το πλέον κλασικό παράδειγμα, το πράγμα στην πιο καθαρή και χαρακτηριστική του μορφή) υπάρχει η αντιθετική μορφή κρατικής έγγειας ιδιοκτησίας και ατομικής έγγειας ιδιοκτησίας, ώστε το τελευταίο να διαμεσολαβείται από το πρώτο ή το ίδιο το πρώτο να υφίσταται μ' αυτή τη διπλή μορφή. Γιαυτό και ο ατομικός γαιοκτήμονας είναι ταυτόχρονα και πολίτης της πόλης. Οικονομικά η κρατική ιθαγένεια διαλύεται στην απλή μορφή, ότι το μέλος μιας χώρας κατοικεί σε μια πόλη. Στη γερμανική μορφή το μέλος της χώρας δεν είναι πολίτης μιας πόλης, δηλαδή δεν είναι κάτοικος πόλεων, αλλά βάση αποτελεί η απομονωμένη αυτόνομη οικογενειακή διαμονή εγγυημένη μέσα από το συνασπισμό με άλλες τέτοιες οικογενειακές διαμονές της ίδιας φυλής και η ευκαιριακή συνάθροισή τους λόγω πολέμου, θρησκείας, απόδοσης δικαιοσύνης κλπ. με στόχο την αμοιβαία εγγύηση της «ιθαγένειας» (Bürgerschaft). Η ατομική έγγεια ιδιοκτησία δεν εμφανίζεται εδώ ως αντιθετική μορφή της έγγειας ιδιοκτησίας της κοινότητας, ούτε ως διαμεσολαβούμενη απ' αυτή, αλλά αντίθετα. Η κοινότητα υφίσταται μόνο στη σχέση αυτών των ατομικών γαιοκτημόνων σαν τέτοιων μεταξύ τους. Η κοινοτική ιδιοκτησία σαν τέτοια εμφανίζεται μόνο ως κοινοτικό παρεπόμενο στις ατομικές φυλετικές έδρες και την ιδιοποίηση του ε-

δάφους. Ούτε και η κοινότητα είναι η ουσία δίπλα στην οποία το άτομο εμφανίζεται ως τυχαίο συμβάν. Ούτε το γενικό είναι μια *ζωντανή ενότητα*, το γενικό που υφίσταται σαν τέτοιο τόσο στην παράστασή του, όσο και στην υπόσταση της πόλης και των αναγκών της πόλης σε διάκριση από τις ανάγκες του ατόμου, ή στη γη της πόλης ως την ιδιαίτερη παρουσία της σε διάκριση από την ιδιαίτερη οικονομική παρουσία του μέλους της κοινότητας. Αλλά αντίθετα, από τη μια μεριά η κοινότητα καθαυτή προϋποτίθεται για τον ατομικό ιδιοκτήτη ως το κοινό στη γλώσσα, το αίμα κλπ., από την άλλη όμως υφίσταται ως παρουσία μόνο κατά την *πραγματική συνέλεση* για κοινοτικούς στόχους, και στο μέτρο που έχει ιδιαίτερη οικονομική υπόσταση, στην από κοινού χρησιμοποιούμενη περιοχή κυνηγιού, βοσκής κλπ., γίνεται αντικείμενο τέτοιας χρήσης από καθαυτό ατομικό ιδιοκτήτη σαν τέτοιο, και όχι σαν εκπρόσωπο του κράτους (όπως στη Ρώμη). Είναι πραγματικά κοινή ιδιοκτησία των ατομικών ιδιοκτητών, και όχι της ένωσης αυτών των ιδιοκτητών που έχει στη μορφή της ίδιας της πόλης μια ξεχωριστή υπόσταση από αυτούς ως μεμονωμένα άτομα.

Αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι το εξής: Σ' όλες αυτές τις μορφές όπου η έγγεια ιδιοκτησία και η αγροκαλλιέργεια αποτελούν τη βάση της οικονομικής τάξης, και συνεπώς είναι οικονομικός στόχος η παραγωγή αξιών χρήσης, υπάρχει η *αναπαραγωγή του ατόμου* στις συγκεκριμένες του σχέσεις προς την κοινότητα, μέσα στην οποία αποτελεί τη βάση των σχέσεων αυτών: 1) Ιδιοποίηση, όχι μέσα από την εργασία, αλλά ως προϋπόθεση της εργασίας, του φυσιολογικού όρου της εργασίας, της γης ως του πρωταρχικού εργασιακού εργαλείου, τόσο σαν εργαστήριο όσο και σαν αποθήκη των πρώτων υλών. Το άτομο συμπεριφέρεται απλά στις αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας σαν αυτές να ήταν δικές του, σαν την ανόργανη φύση της υποκειμενικότητάς του, σαν τις συνθήκες μέσα στις οποίες πραγματώνεται η τελευταία. Ο κύριος αντικειμενικός όρος εργασίας δεν εμφανίζεται ο ίδιος ως *προϊόν* της εργασίας, αλλά υπάρχει ως *φύση*. Από τη μια μεριά το ζωντανό άτομο, από την άλλη η γη, ως αντικειμενικός όρος της αναπαραγωγής του. 2) Αλλά αυτή η *συμπεριφορά* προς τη γη, το έδαφος, ως ιδιοκτησία του εργαζόμενου ατόμου – το οποίο γιαυτό και δεν εμφανίζεται εκ των προτέρων ως *απλό* εργαζόμενο άτομο, σ' αυ-

τή την αφαίρεση, αλλά έχει με την ιδιοκτησία της γης έναν αντικειμενικό τρόπο ύπαρξης. που προϋποτίθεται για τη δραστηριότητά του και που δεν εμφανίζεται ως απλό αποτέλεσμα της, και που είναι κατά τον ίδιο τρόπο μια προϋπόθεση της δραστηριότητάς του όπως το δέρμα του, τα αισθητήρια όργανά του, τα οποία δέχεται αναπαράγει και αναπτύσσει κλπ. στη διαδικασία της ζωής του. τα οποία όμως είναι από την πλειονότητα τους προϋποθέσεις για αυτή τη διαδικασία αναπαραγωγής – διαμεσολαβείται αμέσως από την αυτοφυή, λίγο ή πολύ ιστορικά εξελιγμένη και τροποποιημένη παρουσία του ατόμου ως μέλους μιας κοινότητας – την αυτοφυή του παρουσία ως μέλους της φυλής κλπ. Ένα απομονωμένο άτομο θα μπορούσε τόσο λίγο να έχει ιδιοκτησία πάνω στη γη, όσο και να μιλά. Θα μπορούσε δέχεται να την καταναλώνει ως ουσία, όπως κάνουν τα ζώα. Η συμπεριφορά προς τη γη ως ιδιοκτησία διαμεσολαβείται πάντα από την κατάληψη, ειρηνική ή βίαια, της γης από τη φυλή, την κοινότητα σε οποιαδήποτε λίγο ή πολύ αυτοφυή ή ήδη ιστορικά εξελιγμένη μορφή. Το άτομο δεν μπορεί ποτέ να παρουσιασθεί εδώ με τη σηματικότητα με την οποία εμφανίζεται ως απλός ελεύθερος εργάτης. Όταν οι αντικειμενικοί όροι της εργασίας του προϋποτίθενται ως ανήκοντες στο άτομο, τότε και αυτό το ίδιο προϋποτίθεται υποκειμενικά ως μέλος μιας κοινότητας, μέσα από την οποία διαμεσολαβείται η σχέση του με τη γη. Η σχέση του με τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας διαμεσολαβείται μέσα από την παρουσία του ως μέλος της κοινότητας. Από την άλλη μεριά, η πραγματική υπόσταση της κοινότητας προσδιορίζεται από τη συγκεκριμένη μορφή της ιδιοκτησίας του στους αντικειμενικούς όρους της εργασίας. Το αν αυτή η μέσα από την παρουσία στην κοινότητα διαμεσολαβούμενη ιδιοκτησία εμφανίζεται ως *κοινοτική ιδιοκτησία*, όπου το άτομο είναι μόνο κάτοχος και δεν υπάρχει ατομική ιδιοκτησία πάνω στη γη – ή αν η ιδιοκτησία εμφανίζεται με τη διπλή μορφή της κρατικής δίπλα στην ατομική ιδιοκτησία, ώστε η τελευταία όμως να φαίνεται ότι ορίζεται από την πρώτη, και γιαυτό και μόνο ο πολίτης του κράτους είναι και πρέπει να είναι ατομικός ιδιοκτήτης, από την άλλη μεριά όμως η ιδιοκτησία του ως πολίτη του κράτους έχει ταυτόχρονα μια ξεχωριστή υπόσταση – είτε τέλος αν η κοινοτική ιδιοκτησία είναι μόνο συμπλήρωμα της ατομικής ιδιοκτησίας, αυτή όμως ως βάση της

κοινότητας γενικά δεν έχει ύπαρξη καθαυτή έξω από τη *συνέλευση* των μελών της κοινότητας και τη συνένωσή τους για κοινούς στόχους – αυτές οι διάφορες μορφές της συμπεριφοράς των μελών της κοινότητας ή της φυλής προς τη γη της φυλής – τη γη, όπου πάνω της εγκαταστάθηκε – εξαρτώνται εν μέρει από τις έμφυτες κλίσεις της φυλής, εν μέρει από τους οικονομικούς όρους κάτω από τους οποίους πραγματικά συμπεριφέρεται ως ιδιοκτήτης της γης, δηλαδή ιδιοποιείται τους καρπούς της με την εργασία, και αυτό πάλι θα εξαρτάται από το κλίμα, τη φυσική σύσταση της γης, τον από τη φύση ορισμένο τρόπο εκμετάλλευσής της, τη συμπεριφορά προς εχθρικές φυλές ή και γειτονικές φυλές και τις αλλαγές που συνεπιφέρουν οι μετακινήσεις των λαών, τα ιστορικά διώματα κλπ. Για να συνεχίσει η κοινότητα σαν τέτοια να υπάρχει με τον παλιό τρόπο, είναι αναγκαία η αναπαραγωγή των μελών της κάτω από τους αντικειμενικούς όρους που υποθέσαμε προηγουμένως. Η ίδια η παραγωγή, η πρόοδος του πληθυσμού (και αυτή ανήκει στην παραγωγή) αναιρεί σταδιακά τους όρους αυτούς, τους καταστρέφει αντί να τους αναπαράγει κλπ., και μ' αυτό τον τρόπο θυθίζεται ο κοινοτικός οργανισμός μαζί με τις σχέσεις ιδιοκτησίας πάνω στις οποίες είχε θεμελιωθεί. Η ασιατική μορφή διατηρείται αναγκαία για περισσότερο χρόνο και σε πιο σκληρή μορφή. Ανήκει αυτό στις προϋποθέσεις της, ότι το άτομο δεν γίνεται ανεξάρτητο από την κοινότητα, ότι αυτοσυντηρείται ο κύκλος της παραγωγής, η ενότητα της αγροκαλλιέργειας και χειροτεχνίας κλπ. Αν το άτομο αλλάζει τη σχέση του προς την κοινότητα, μ' αυτό τον τρόπο αλλάζει και δρα καταστροφικά πάνω στην κοινότητα και την οικονομική της προϋπόθεση. Από την άλλη η αλλαγή αυτής της οικονομικής προϋπόθεσης – που αναδείχθηκε από την ίδια της τη διαλεκτική, την πτώχευση κλπ., συγκεκριμένα η επιρροή των πολέμων και των κατακτήσεων, που στη Ρώμη λ.χ. ανήκει ουσιαστικά στους οικονομικούς όρους της ίδιας της κοινότητας – αναιρεί τον πραγματικό δεσμό πάνω στον οποίο στηρίζεται. Σ' όλες αυτές τις μορφές η *αναπαραγωγή προϋποτιθέμενων* – λίγο ή πολύ αυτοφυνών ή και ιστορικά αλλά και παραδοσιακά σχηματισμένων – σχέσεων του ατόμου προς την κοινότητά του, και μια *ορισμένη, έξω απ' αυτό προκαθορισμένη αντικειμενική παρουσία*, τόσο στη συμπεριφορά προς τους όρους εργασίας όσο και προς τους συ-

νεργάτες του, φυλετικούς συγγενείς του κλπ. – αποτελεί τη βάση της εξέλιξης, που από τα πριν είναι *περιορισμένη*, αλλά που με την αναίρεση των ορίων εμφανίζει παρακμή και διάλυση. Η ανάπτυξη της δουλείας, η συγκέντρωση της έγγειας κατοχής, η ανταλλαγή, το χρηματικό σύστημα, οι κατακτήσεις κλπ. στους Ρωμαίους για παράδειγμα, παρόλο που όλα αυτά τα στοιχεία φαίνονταν να είναι συμβατά μέχρι ένα σημείο με τη δάση και φαίνονταν εν μέρει να την διευρύνουν μόνο αθώα, εν μέρει να αναφύονται απ' αυτή ως απλές καταχρήσεις. Εδώ, στο εσωτερικό ενός ορισμένου κύκλου μπορούν να συμβούν μεγάλες εξελίξεις. Εδώ όμως δεν πρέπει να σκέφτεται κανείς μια ελεύθερη και πλήρη ανάπτυξη, ούτε τον ατόμου, ούτε της κοινωνίας διότι μια τέτοια ανάπτυξη βρίσκεται σε αντίφαση με την αρχική σχέση. (σελ. 382-387).

(...)

Οι *αρχικοί όροι της παραγωγής* (ή, πράγμα που είναι το ίδιο, η αναπαραγωγή ενός αριθμού ανθρώπων που αναπτύσσεται με τη φυσιολογική διαδικασία των δύο φύλων. Γιατί αυτή η αναπαραγωγή αν και από τη μια φαίνεται ως ιδιοποίηση των αντικειμένων από τα υποκείμενα, από την άλλη φαίνεται εξίσου ως μορφοποίηση, υπαγωγή των αντικειμένων σε ένα υποκειμενικό στόχο, μετατροπή τους σε αποτελέσματα και αποδέκτες της υποκειμενικής δρατηριότητας) *δεν μπορεί να έχουν και οι ίδιοι παραχθεί αρχικά* – να είναι αποτελέσματα της παραγωγής. Δεν είναι η *ενότητα* των ζωντανών και ενεργών ανθρώπων με τους φυσικούς, ανόργανους όρους του μεταβολισμού τους και συνεπώς και η ιδιοποίηση της φύσης από μέρους τους – που αποζητά μια ερμηνεία και που είναι αποτέλεσμα μιας ιστορικής διαδικασίας, αλλά ο *χωρισμός* ανάμεσα σ' αυτούς τους ανόργανους όρους της ανθρώπινης παροικίας και σ' αυτή την ενεργή παρουσία, ένας χωρισμός, που ολοκληρώνεται όμως για πρώτη φορά στη σχέση μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου. Στη σχέση της δουλείας και δουλοπαροικίας δεν υπάρχει αυτός ο χωρισμός, αλλά ένα μέρος της κοινωνίας χρησιμοποιείται το ίδιο από το άλλο ως *απλός ανόργανος και φυσικός όρος* της δικής του αναπαραγωγής. Ο δούλος δεν βρίσκεται σε καμιά σχέση με τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας του, αλλά η ίδια η *εργασία*, τόσο με τη μορφή του δούλου, όσο και με αυτήν του δουλοπάροικου, τίθεται ως *ανόργανος όρος*

της παραγωγής στη σειρά των άλλων φυσικών οργανισμών, δίπλα στα ζώα ή στα εξαρτήματα της γης. Με άλλα λόγια: οι αρχικοί όροι της παραγωγής εμφανίζονται ως φυσικές προϋποθέσεις, *φυσικοί όροι ύπαρξης του παραγωγού*, ακριβώς όσο και το ζωντανό σώμα του, που όσο και να το αναπαράγει και να το αναπτύσσει δεν έχει αρχικά δοθεί από αυτόν τον ίδιο, εμφανίζεται ως η *προϋπόθεση* του ίδιου. Η δική του (ζωντανή) παρουσία είναι μια φυσική προϋπόθεση την οποία δεν έχει θέσει ο ίδιος. Αυτοί οι *φυσικοί όροι ύπαρξης*, προς τους οποίους αυτός συμπεριφέρεται ως προς ένα ανόργανο σώμα που του ανήκει, είναι οι ίδιοι διπλοί: 1) υποκειμενικοί και 2) αντικειμενικοί. Βρίσκει τον εαυτό του μέλος μιας οικογένειας, φυλής, γενιάς κλπ. – που στη συνέχεια προσλαμβάνουν με την ανάμειξη και την αντίθεση με άλλες (ενν. φυλές κλπ., σ.τ.Μ.), ιστορικά διαφορετικές μορφές. Σαν τέτοιο μέλος αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη φύση (εδώ λέμε ακόμα γη, έδαφος) ως ανόργανη παρουσία του εαυτού του, ως όρο της παραγωγής και αναπαραγωγής του. Ως φυσικό μέλος του κοινοτικού οργανισμού έχει μερίδιο στην κοινοτική ιδιοκτησία και ιδιαίτερο μερίδιο στην ίδια για κατοχή, ακριβώς όπως ως ρωμαίος πολίτης από τη γέννα του διεκδικεί (τουλάχιστον) ιδεατά τον *ager publicus* και πραγματικά τόσο τμήμα εδάφους κλπ. Η *ιδιοκτησία* του, δηλ. η σχέση προς τις φυσικές προϋποθέσεις της παραγωγής ως ανήκουσες σ' αυτόν, ως *ιδιόκτητές του*, διαμεσολαβείται από το γεγονός ότι ο ίδιος είναι μέλος του κοινοτικού οργανισμού. (Η αφαίρεση σύμφωνα με την οποία υπάρχει ένας κοινοτικός οργανισμός, όπου τα μέλη του δεν έχουν τίποτα κοινό, εκτός ίσως από τη γλώσσα κλπ. αλλά και μάλλον ούτε κι αυτή, είναι προφανώς προϊόν πολύ υστερότερων ιστορικών καταστάσεων). Αναφορικά με το άτομο είναι π.χ. φανερό, ότι ακόμα και τη γλώσσα τη θεωρεί *σα δικιά του* μόνο ως φυσικό μέλος ενός ανθρώπινου κοινοτικού οργανισμού. Η γλώσσα ως το προϊόν ενός ατόμου είναι τερατούργημα. Αλλά το ίδιο συμβαίνει και με την ιδιοκτησία.

Η γλώσσα είναι κατά τον ίδιο τρόπο προϊόν μιας κοινότητας, όπως και από κάποια άλλη σκοπιά είναι η ίδια η ουσία της κοινότητας, και η αυτομιλούσα παρουσία της. [[Η κοινοτική παραγωγή και η κοινή ιδιοκτησία, όπως π.χ. τη βρίσκει κανείς στο Περού, είναι προφανώς *δευτερεύουσα μορφή*, που ει-

σήχθη και μεταφέρθηκε από φυλές κατακτητών που γνώριζαν από τον εαυτό τους την κοινή ιδιοκτησία και την κοινοτική παραγωγή στην παλιά απλή μορφή, όπως απαντιέται στην Ινδία και στους Σλάβους. Το ίδιο και η μορφή, που βρίσκουμε π.χ. στους Κέλτες στην Ουαλία φαίνεται να είναι δευτερεύουσα που μεταφέρθηκε και εισήχθη από κατακτητές στις κατώτερες φυλές που είχαν κυριεύσει. Η ολοκλήρωση και συστηματική επεξεργασία αυτών των συστημάτων από ένα ανώτατο κέντρο, δείχνει την υστερότερη δημιουργία τους. Ακριδώς όπως ο φεουδαλισμός που εισήχθη στην Αγγλία που ήταν πιο ολοκληρωμένος στη μορφή, όπως αυτός που δημιουργήθηκε αυτοφυώς στη Γαλλία]] (Σελ. 388-390).

(...) Το μόνο όριο που ο κοινοτικός οργανισμός μπορεί να συναντήσει στη θεώρηση των φυσικών όρων παραγωγής – τη γη – (αν περάσουμε με άλμα αμέσως στους εγκαταστημένους λαούς) ως δικών του, είναι ένας άλλος κοινοτικός οργανισμός, που τους διεκδικεί ήδη ως το ανόργανο σώμα του. Γιαυτό και ο πόλεμος είναι μια από τις πλέον πρωταρχικές εργασίες αυτών των αυτοφυών κοινοτικών οργανισμών, τόσο για την επιβεβαίωση της ύπαρξης της ιδιοκτησίας, όσο και για την απόκτηση νέας ιδιοκτησίας. (Εδώ πραγματικά μπορούμε να αρκεσθούμε στο να μιλήσουμε για πρωταρχική ιδιοκτησία πάνω στη γη, επειδή σε νομαδικούς λαούς η ιδιοκτησία σε προϊόντα της γης που απαντώνται σε φυσική κατάσταση – π.χ. τα πρόβατα – είναι ταυτόχρονα και ιδιοκτησία πάνω στα λειβάδια που δόσκουν. Γενικά η ιδιοκτησία πάνω στη γη εμπερικλείει και εκείνη πάνω στα οργανικά της προϊόντα). [[Αν ο άνθρωπος κατακτηθεί και ο ίδιος μαζί με το έδαφος ως οργανικό εξάρτημά του, τότε κατακτάται και αυτός ως ένας από τους όρους παραγωγής και έτσι δημιουργείται η δουλεία και δουλοπαροικία, που σύντομα παραποίησαν και τροποποίησαν τις πρωταρχικές μορφές όλων των κοινοτικών οργανισμών και έγιναν οι ίδιες δάση τους. Η απλή κατασκευή προσδιορίζεται από αυτό αρνητικά]]. (Σελ. 390-391)

(...) Αρχικά, *ιδιοκτησία* δε σημαίνει τίποτε άλλο από συμπεριφορά του ανθρώπου προς τους φυσικούς του όρους παραγωγής ως ανήκοντες σ' αυτόν, ως δικούς του, ως *προϋποτιθέμενους μαζί με την ίδια τη δική του παρουσία*. Συμπεριφέρεται προς αυτούς ως *φυσικές προϋποθέσεις* του ίδιου του του εαυ-

τού, που αποτελούν κατά κάποιο τρόπο απλά την προέκταση του σώματός του. Στην πραγματικότητα δεν συμπεριφέρεται προς τους όρους της παραγωγής του, αλλά υπάρχει διττά, τόσο υποκειμενικά ως ο εαυτός του, όσο και αντικειμενικά σ' αυτούς τους φυσικούς ανόργανους όρους της ύπαρξής του. Οι μορφές αυτών των φυσικών όρων παραγωγής είναι διπλές: 1) Η παρουσία του ως μέλος ενός κοινοτικού οργανισμού, δηλαδή η παρουσία αυτού του κοινοτικού οργανισμού, που στην αρχική του μορφή είναι *φυλετικός οργανισμός*, λίγο ή πολύ τροποποιημένος φυλετικός οργανισμός 2) Η συμπεριφορά του προς τη γη δια μέσου του κοινοτικού οργανισμού, ως *τη δική του*, κοινοτική ιδιοκτησία του εδάφους, ταυτόχρονα *ατομική κατοχή* για το μεμονωμένο άτομο, ή κατά τρόπο ώστε να μοιράζονται μόνο οι καρποί ενώ το ίδιο το έδαφος και η επεξεργασία του παραμένουν κοινά. (Παρόλα αυτά οι τόποι διαμονής κλπ., ακόμα κι αν πρόκειται για τα οχήματα των Σκυθών, εμφανίζονται πάντα στην κατοχή του ατόμου). (Σελ. 391).

(...) Η ιδιοκτησία, στο βαθμό που είναι η συνειδητή συμπεριφορά – του ατόμου προς τους όρους παραγωγής ως *τους δικούς του* – και αναφορικά με το άτομο αυτό έχει ορισθεί από την κοινότητα, έχει ανακηρυχθεί σε νόμο και τελεί υπό εγγύηση – στο βαθμό λοιπόν που η παρουσία του παραγωγού εμφανίζεται ως παρουσία στους σ' αυτόν ανήκοντες αντικειμενικούς όρους – πραγματώνεται μόνο δια μέσου της ίδιας της παραγωγής. Η πραγματική ιδιοποίηση πραγματοποιείται μόνο στην ενεργή, πραγματική και όχι ιδεατή σχέση προς αυτούς τους όρους – στην καθιέρωση των τελειوتاίων ως των όρων της υποκειμενικής του δραστηριότητας.

Μ' αυτό τον τρόπο είναι ταυτόχρονα σαφές, ότι οι όροι αυτοί *αλλάζουν*. Μόνο μέσα από το κυνήγι των φυλών γίνεται μια περιοχή της γης κυνηγότοπος. Μόνο μέσα από την αγροκαλλιέργεια καθιερώνεται η γη, το έδαφος, ως η προέκταση του σώματος του παραγωγού. Αφού κτίσθηκε η πόλη της Ρώμης και ορίσθηκε η περιβάλλουσα συνοριακή γραμμή από τους πολίτες της – οι όροι του κοινοτικού οργανισμού διαφοροποιήθηκαν σε σχέση με πριν. Ο στόχος όλων αυτών των κοινοτικών οντοτήτων είναι η διατήρηση, δηλ. η *αναπαραγωγή των ατόμων που τις αποτελούν*, ως *ιδιοκτητών*, δηλ. με τον ίδιο αντικειμενικό τρόπο ύπαρξης, που δημιουργεί ταυτόχρονα τη σχέ-

ση των μελών μεταξύ τους και συνεπώς την ίδια την κοινότητα. Αυτή η αναπαραγωγή όμως είναι αναγκαστικά ταυτόχρονα νέα παραγωγή και καταστροφή της παλιάς μορφής. Για παράδειγμα, εκεί όπου καθένα από τα άτομα πρέπει να κατέχει τόσα αγροτεμάχια, παρεμβάλλεται σαν εμπόδιο η αύξηση του πληθυσμού. Για να αντιμετωπισθεί αυτό γίνεται ο αποικισμός και αυτός κάνει τους κατακτητικούς πολέμους αναγκαίους. Μ' αυτούς έρχονται οι δούλοι κλπ., μεγαλώνει π.χ. ο *ager publicus* και μ' αυτόν οι πατρίκιοι που εκπροσωπούν τον κοινοτικό οργανισμό κλπ. Έτσι η διατήρηση της παλιάς κοινότητας εμπεριέχει την καταστροφή των όρων πάνω στους οποίους στηρίζεται, δηλαδή καταλήγει στο αντίθετό της. Αν για παράδειγμα σκεφτόταν κανείς ότι η παραγωγικότητα μπορούσε να αυξηθεί μέσα στον ίδιο χώρο με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων κλπ. (πράγμα που με την παραδοσιακή αγροκαλλιέργεια είναι ειδικά το πιο αργό), αυτό θα περιέκλειε νέους τρόπους και συνδυασμούς της εργασίας, χρήση μεγάλου τμήματος της ημέρας για την αγροκαλλιέργεια κλπ., και μαζί μ' αυτό την κατάργηση και πάλι των παλιών οικονομικών όρων της κοινοτικής οντότητας. Στην ίδια την πράξη της αναπαραγωγής δεν αλλάζουν μόνο οι αντικειμενικοί όροι, π.χ. το χωριό γίνεται πόλη, η άγρια φύση αποψιλωμένος αγρός κλπ., αλλά αλλάζουν οι παραγωγοί, με το να αναδεικνύουν νέες ιδιότητες από τον εαυτό τους, με το να αναπτύσσονται οι ίδιοι μαζί με την παραγωγή, να αλλάζουν μορφή, να σχηματίζουν νέες δυνάμεις και παραστάσεις, νέους τρόπους επικοινωνίας, νέες ανάγκες και νέα γλώσσα. Όσο πιο παλιός και παραδοσιακός είναι ο ίδιος ο τρόπος παραγωγής – και διαρκεί πολύ στην γεωργία. Ακόμα περισσότερο στην ανατολίτικη συμπληρωματικότητα γεωργίας και μανιφακτούρας – δηλ. όσο περισσότερο παραμένει ίδια η πραγματική διαδικασία της ιδιοποίησης, τόσο σταθερότερες είναι οι παλιές μορφές ιδιοκτησίας και μ' αυτές η κοινοτική οντότητα γενικά. Εκεί όπου ήδη παρουσιάζεται ο διαχωρισμός των μελών της κοινότητας ως ατομικών ιδιοκτητών από τα μέλη ως κοινότητα της πόλης και ιδιοκτήτες της επικράτειας της πόλης, εκεί εμφανίζονται ήδη συνθήκες, με τις οποίες το άτομο μπορεί να χάσει την ιδιοκτησία του, δηλ. τη διπλή σχέση που το κάνει ισοτίμο πολίτη, μέλος της κοινότητας και ιδιοκτήτη. Στην ανατολίτικη μορφή αυτή η απώλεια είναι σχεδόν αδύνα-

τη, εκτός από εντελώς εξωτερικές επιδράσεις, μια και το μεμονωμένο μέλος της κοινότητας δεν έρχεται ποτέ σε ελεύθερη σχέση προς αυτή (την ιδιοκτησία, σ.τ.Μ.), μέσα από την οποία θα μπορούσε να χάσει τους δεσμούς του (αντικειμενικούς, οικονομικούς προς αυτήν). Είναι σύμφυτο μ' αυτήν. Αυτό οφείλεται επίσης στη συνένωση μανιφακτούρας και γεωργίας, πόλης (χωριού) και υπαίθρου. Στους αρχαίους η μανιφακτούρα εμφανίζεται ως φθορά (δουλεία των απελεύθερων, πελατών, ξένων) κλπ. Αυτή η ανάπτυξη της παραγωγικής εργασίας (που είναι αποσπασμένη από την καθαρή υπαγωγή στη γεωργία ως οικιακή εργασία των γυναικών, η μανιφακτούρα που προσρίζεται μόνο για την αγροκαλλιέργεια και τον πόλεμο, ή τη θεία λειτουργία και τα κοινά – όπως οικοδομές, κατασκευή υδρών και ναών) που εξελίσσεται αναγκαία με την επαφή με ξένους, σκλάβους, με την επιθυμία να ανταλλάγει το πλεονάζον προϊόν κλπ., καταργεί τον τρόπο παραγωγής πάνω στον οποίο βασίζεται η κοινοτική οντότητα και συνεπώς το αντικειμενικό άτομο, δηλαδή το ως Ρωμαίος, Έλληνας κλπ. προσδιοριζόμενο άτομο. Κατά τον ίδιο τρόπο επιδρά η ανταλλαγή, η χρέωση κλπ.

Η αρχική ενότητα ανάμεσα σε μια ιδιαίτερη μορφή της (φυλετικής) κοινοτικής οντότητας και της ιδιοκτησίας πάνω στη φύση που συνδέεται μ' αυτήν ή τη συμπεριφορά προς τις αντικειμενικές συνθήκες της παραγωγής ως φυσική παρουσία, ως αντικειμενική παρουσία του ατόμου διαμεσολαβημένη από την κοινότητα, αυτή η ενότητα που από τη μια μεριά φαίνεται ως η ιδιαίτερη μορφή ιδιοκτησίας, ορίζει τη ζωτική της πραγματικότητα σε ένα καθορισμένο τρόπο της παραγωγής αυτό καθαυτό, σε ένα τρόπο, που εμφανίζεται εξίσου ως συμπεριφορά των ατόμων μεταξύ τους, όπως και ως καθορισμένη ενεργή συμπεριφορά προς την ανόργανη φύση, ως καθορισμένος τρόπος εργασίας (που είναι πάντα οικογενειακή εργασία, συχνά κοινοτική εργασία). Ως η πρώτη μεγάλη παραγωγική δύναμη εμφανίζεται η ίδια η κοινότητα. Για τις ιδιαίτερου είδους παραγωγικές συνθήκες (π.χ. κτηνοτροφία, γεωργία) αναπτύσσονται ιδιαίτεροι τρόποι παραγωγής και παραγωγικές δυνάμεις, τόσο υποκειμενικές, εμφανιζόμενες ως ιδιότητες των ατόμων, όσο και αντικειμενικές.

Σε μια ορισμένη βαθμίδα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων των εργαζόμενων υποκειμένων – στην οποία αντι-

στοιχούν συγκεκριμένες σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους και με τη φύση – σ' αυτή τη βαθμίδα καταργείται σε τελευταία ανάλυση τόσο ο κοινοτικός οργανισμός τους, όσο και η ιδιοκτησία που θεμελιώθηκε πάνω σ' αυτόν. Μέχρις ένα συγκεκριμένο σημείο υπάρχει αναπαραγωγή. Ύστερα μετατρέπεται σε κατάργηση. (Σελ. 393-395).

(...)

Ο άνθρωπος εξατομικεύεται μόνο μέσα από την ιστορική διαδικασία. Αρχικά εμφανίζεται ως *ομαδικό ον*, ως *φιλετικό ον*, ως *ζώο αγέλης* – βέβαια σε καμιά περίπτωση ως ένα ζώον πολιτικόν¹ με την πολιτική έννοια. Η ανταλλαγή καθαντή είναι το κύριο μέσο αυτής της εξατομίκευσης. Κάνει περιττό το καθεστώς της ορδής και το καταργεί. Μόλις όμως η υπόθεση πάρει τέτοια τροπή ώστε κάποιος να αναγέρεται στον εαυτό του ως εξατομικευμένος άνθρωπος, το μέσο για να καθιερωθεί ως εξατομικευμένος είναι πλέον η τοποθέτηση του εαυτού του στο γενικό και στο κοινό. Σ' αυτόν τον κοινοτικό οργανισμό έχει γίνει προϋπόθεση για την αντικειμενική παρουσία του ατόμου η ιδιότητα του ιδιοκτήτη, δηλ. για παράδειγμα ιδιοκτήτη γης, και μάλιστα κάτω από ορισμένους όρους, που το αλυσοδένουν στον κοινοτικό οργανισμό, ή μάλλον που το κάνουν ένα κρίκο στην αλυσίδα του. Στην αστική κοινωνία ο εργάτης για παράδειγμα βρίσκεται εκεί υποκειμενικά, χωρίς αντικειμενικό στόχο. Αλλά το πράγμα που στέκεται απέναντί του, έχει πια γίνει ο *πραγματικός κοινοτικός οργανισμός*, τον οποίο επιδιώκει να καταβροχθίσει, από τον οποίο όμως καταβροχθίζεται.

Όλες οι μορφές (λίγο ή πολύ αυτοφνείς, όλες όμως ταυτόχρονα και αποτελέσματα της ιστορικής διαδικασίας), στις οποίες η κοινοτική οντότητα θεωρεί ότι τα υποκείμενα βρίσκονται σε μια ορισμένη αντικειμενική ενότητα με τους όρους παραγωγής τους, ή όπου κάποια συγκεκριμένη υποκειμενική υπόσταση θεωρεί τις ίδιες τις κοινοτικές οντότητες τώρα ως συνθήκες παραγωγής, αντιστοιχούν κατ' ανάγκη σε μια απλώς περιορισμένη, και ως γενική αρχή περιορισμένη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων τις καταργεί και η κατάργησή τους είναι μια εξέλιξη στις

---

1. Ελληνικά στο πρωτότυπο (σ.τ.Μ.).

ανθρώπινες παραγωγικές δυνάμεις. (Σελ. 395-396)

(...)

Η σχέση της εργασίας με το κεφάλαιο ή με τους αντιζειμενικούς όρους της εργασίας ως κεφάλαιο προϋποθέτει μια ιστορική διαδικασία, που διαλύει τις διαφορετικές μορφές στις οποίες ο εργάτης είναι ιδιοκτήτης ή που ο ιδιοκτήτης εργάζεται. Γιαυτό ιδιαίτερα 1) *Κατάργηση* της συμπεριφοράς προς τη γη – γη και έδαφος – ως φυσικό όρο παραγωγής, – προς την οποία συμπεριφέρεται ως προς δική του ανόργανη υπόσταση, ως εργαστήριο των δυνάμεών του και χώρο της δούλης του. Όλες οι μορφές στις οποίες απαντιέται αυτή η ιδιοκτησία θεωρούν ως δεδομένο ένα *κοινοτικό οργανισμό*, του οποίου τα μέλη, παρά το ότι μπορεί να υπάρχουν τυπικές διαφορές μεταξύ τους, είναι *ιδιοκτήτες* όντας μέλη του. Η αρχική μορφή αυτής της ιδιοκτησίας είναι συνεπώς η ίδια *άμεση κοινή ιδιοκτησία* (*ανατολίτικη μορφή*, μεταλλαγμένη στη σλάβικη. Αναπτυγμένη μέχρι ύψους αντίθεσης, αλλά παρ' όλα αυτά ως η μυστική, αν και αντιθετική όαση στην αρχαία και γερμανική ιδιοκτησία).

2) *Κατάργηση των σχέσεων* στις οποίες αυτός εμφανίζεται ως *ιδιοκτήτης του εργαλείου*. Όπως η παραπάνω μορφή της έγχειας ιδιοκτησίας θεωρεί ως δεδομένη μια *πραγματική κοινοτική οντότητα*, έτσι και αυτή η ιδιοκτησία του εργάτη πάνω στο εργαλείο είναι μια ιδιαίτερη μορφή της ανάπτυξης της εργασίας της *μανιφακτούρας* ως *χειροτεχνική εργασία*. Μ' αυτό συνδέεται και το καθεστώς των συναφιών-σωματείων κλπ. (Το αρχαίο ανατολίτικο καθεστώς της *μανιφακτούρας* μπορεί να υπαχθεί ήδη κάτω από το 1). Εδώ η ίδια η εργασία είναι κατά το μισό έντεχνη, κατά το μισό αυτοσχολός κλπ. *μαστοριλίζι*. Ο κεφαλαιοκράτης είναι ο ίδιος ακόμα μάστορας. Με την ιδιαίτερη εργασιακή δεξιότητα εξασφαλίζεται και η κατοχή του εργαλείου κλπ. κλπ. Κληρονομιέται κατά κάποιο τρόπο ο τρόπος εργασίας με την οργάνωση εργασίας και το εργαλείο της εργασίας. Καθεστώς μεσαιωνικών πόλεων. Η εργασία είναι ακόμα η δική του. Μια ορισμένη αυτόρκης ανάπτυξη μονόπλευρων ικανοτήτων κλπ. 3) Και στα δυο εμπεριέχεται το ότι πρέπει να κατέχει τα μέσα κατανάλωσης πριν από την παραγωγή, αναγκαία για να ξει ως παραγωγός – δηλαδή κατά τη διάρκεια της παραγωγής, πριν από την ολοκλήρωσή της. Ως ιδιοκτήτης γης εμφανίζεται να διαθέτει άμεσα το αναγκαίο καταναλωτικό α-

ποθεματικό. Σαν αρχιτεχνίτης το έχει κληρονομήσει, κερδίζει, οικονομήσει και σαν βοηθός τεχνίτη είναι πρώτα *μαθητευόμενος*, όπου δεν εμφανίζεται ως καθαινό αυτόνομος εργάτης, αλλά μοιράζεται πατριαρχικά το φαγητό του με το μάστορα. Ως (πραγματικός) εταίρος υπάρχει κάποιου τύπου κοινοκτημοσύνη του καταναλωτικού αποθεματικού που κατέχει ο μάστορας. Παρά το ότι δεν είναι *ιδιοκτησία* του εταίρου, είναι τουλάχιστον υπό την συν-κατοχή του μέσα από τους νόμους του συναφίου, την καταγωγή κλπ. (Αναλυτικότερα εδώ). 4) *Κατάργηση* από την άλλη πλευρά εξίσου και των σχέσεων, όπου οι ίδιοι οι εργάτες, οι ίδιες οι ζωντανές δυνατότητες εργασίας ανήκουν άμεσα στις αντικειμενικές συνθήκες παραγωγής, και γίνονται σαν τέτοιες αντικείμενο ιδιοποίησης – δηλαδή οι δούλοι και οι δουλολάοικοι. Για το κεφάλαιο, ο εργάτης δεν είναι όρος παραγωγής, αλλά μόνο η εργασία. Αν μπορεί να φροντίσει να εκτελείται από μηχανές, ή μάλιστα από νερό, αέρα, τόσο το καλύτερο. Και δεν ιδιοποιείται τον εργάτη, αλλά την εργασία του – όχι άμεσα, αλλά διαμεσολαβημένη μέσα από την ανταλλαγή. (Σελ. 396-397).

(...) Κατά δεύτερο λόγο όμως, εκεί όπου εγκαθιδρύεται η *ιδιοκτησία πάνω στο εργαλείο*, ή η συμπεριφορά του εργάτη προς το εργαλείο σα δικό του, εκεί όπου εργάζεται ως ιδιοκτήτης του εργαλείου (πράγμα που προϋποθέτει την υπαγωγή του εργαλείου κάτω από την ατομική του εργασία, δηλ. προϋποθέτει μια ιδιαίτερα στενοκέφαλη θαμνίδα ανάπτυξης της παραγωγικής δύναμης), όπου αυτή η μορφή του *εργάτη ως ιδιοκτήτη* ή του εργαζόμενου ιδιοκτήτη εγκαθιδρύεται ως αυτόνομη μορφή, δίπλα και έξω από την έγγεια ιδιοκτησία – ώστε η χειροτεχνική και αστική ανάπτυξη της εργασίας να μην εμφανισθεί όπως στην πρώτη περίπτωση ως τυχαίο σύμπτωμα της έγγειας ιδιοκτησίας και υποταγμένη σ' αυτήν – εκεί δηλαδή όπου και η πρώτη ύλη και τα μέσα επιδίωξης διαμεσολαβούνται ως ιδιοκτησία του τεχνίτη, διαμεσολαβημένα μέσα από την τέχνη του, μέσα από την ιδιοκτησία του πάνω στο εργαλείο – εκεί προϋποτίθεται ήδη μια δεύτερη ιστορική θαμνίδα δίπλα και έξω από την πρώτη, που η ίδια ήδη πρέπει να εμφανίζεται ουσιαστικά τροποποιημένη με την ανεξαρτοποίηση αυτού του *δεύτερου είδους ιδιοκτησίας ή εργαζόμενου ιδιοκτήτη*. Μια και το ίδιο το εργαλείο είναι ήδη προϊόν της εργασίας, δηλαδή το

στοιχείο το οποίο εγκαθιδρύει την ιδιοκτησία έχει ήδη εγκαθιδρυθεί από την εργασία, ο κοινοτικός οργανισμός δεν μπορεί πια να εμφανίζεται με την αυτοφυή μορφή του, όπως στην πρώτη περίπτωση – ο κοινοτικός οργανισμός, πάνω στον οποίο θεμελιώθηκε αυτό το είδος ιδιοκτησίας – αλλά ως αυτή η ίδια παραχθείσα, δημιουργηθείσα, δευτερογενής, από τον ίδιο τον εργάτη παραχθείσα κοινοτική οντότητα. (Σελ. 398-399).

(...) Οι πρωταρχικές μορφές της ιδιοκτησίας διαλύονται αναγκαία μέσα στη σχέση με τις διάφορες αντιζημιμενικές δυνάμεις που καθορίζουν την παραγωγή σε δική τους. Σχηματίζουν εξίσου την οικονομική ύαση διαφορετικών μορφών κοινότητας όπως και από την πλευρά τους έχουν ως προϋπόθεση ορισμένες μορφές της κοινότητας. (Σελ. 399).

Grundrisse.... σελ. 375-399 (1857-58)

Αν παρατηρήσει κανείς τη γαιοπρόσοδο στην απλούστερη της μορφή, την *πρόσοδο εργασίας*, όπου ο άμεσος παραγωγός καλλιεργεί τη γη που από τα πράγματα του ανήκει με εργαλεία εργασίας (όροτρο, ζώα κλπ.) που του ανήκουν πραγματικά ή νομικά για ένα μέρος της εδδομάδας, και τις υπόλοιπες μέρες της εδδομάδας δίνει προς όφελος του γαιοκτήμονα, για το γαιοκτήμονα, αμισθί, τότε το πράγμα γίνεται εδώ απόλυτα καθαρό: η πρόσοδος και η υπεραξία είναι ταυτόσημες. Η πρόσοδος, όχι το κέρδος είναι η μορφή με την οποία εκφράζεται εδώ η απλήρωτη υπερεργασία. Κατά πόσο ο εργάτης [self-sustaining serf¹] μπορεί εδώ να κερδίσει κάποιο περίσσειμα πέρα από τα απαραίτητα μέσα επιδιώσής του, δηλαδή κάποιο περίσσειμα πέρα απ' αυτό που θα ονομάζαμε στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής εργασιακό μισθό, εξαρτάται, αν οι υπόλοιπες συνθήκες παραμένουν οι ίδιες, από την αναλογία στην οποία υποδιαιρείται ο εργάσιμος χρόνος του σε εργάσιμο χρόνο για τον εαυτό του και καταναγκαστική εργασία για το γαιοκτήμονα. Αυτό το περίσσειμα πέρα από τα πλέον αναγκαία μέσα επιδιώσής, το *πρό* αυτοί που εμφανίζεται στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής ως κέρδος, εί-

---

1. Αυτοσυντηρούμενος δούλοπαρόικος (σ.τ.γ.Ε.).

ναι απόλυτα και καθ' ολοκληρίαν προσδιορισμένο από το ύψος της γαιοπροσόδου, η οποία εδώ δεν είναι μόνο άμεσα απλήρωτη υπερεργασία, αλλά και εμφανίζεται σαν τέτοια. Απλήρωτη υπερεργασία για τον «ιδιοκτήτη» των όρων παραγωγής, που εδώ συμπίπτουν με τη γη και που στο μέτρο που διαφέρουν απ' αυτή υφίστανται μόνο ως εξάρτημά της. Το γεγονός ότι το προϊόν του δουλοπάροικου πρέπει να αρκέσει εδώ, εκτός από την επιδίωσή του, για να αντικαταστήσει τους όρους εργασίας είναι μια συνθήκη που παραμένει η ίδια σε όλους τους τρόπους παραγωγής, μια και δεν είναι αποτέλεσμα της ιδιαίτερης μορφής τους, αλλά γενικά ένας φυσικός όρος κάθε συνεχούς και αναπαραγωγικής εργασίας, κάθε παραγωγής σε συνεχή βάση, που πάντα είναι ταυτόχρονα και αναπαραγωγή, δηλαδή και αναπαραγωγή των δικών της όρων δράσης. Είναι επιπρόσθετα σαφές, ότι σε όλες τις μορφές, στις οποίες ο άμεσος εργάτης παραμένει «κάτοχος» των μέσων παραγωγής και των όρων εργασίας που είναι αναγκαίοι για την παραγωγή των ιδίων του των μέσων συντήρησης, η σχέση ιδιοκτησίας θα πρέπει να εμφανίζεται ταυτόχρονα ως άμεση σχέση κυριαρχίας και υποδούλωσης, δηλαδή ο άμεσος παραγωγός θα εμφανίζεται ως μη ελεύθερος. Μια έλλειψη ελευθερίας η οποία ξεκινάει από τη δουλοπαροικία με καταναγκαστική εργασία (αγγαρεία) και φθάνει, στην πιο αδύνατη μορφή της, μέχρι την υποχρέωση σε φόρο υποτέλειας. Ο άμεσος παραγωγός βρίσκεται εδώ, ανάλογα με τις προϋποθέσεις, σε κατάσταση που κατέχει τα δικά του μέσα παραγωγής, τους αντικειμενικούς όρους εργασίας που είναι αναγκαίοι για την πραγμάτωση της εργασίας του και για τη δημιουργία των μέσων συντήρησής του. Ασχολείται ανεξάρτητα με τη γεωργία καθώς και με την επαρχιακή-οικιακή διομηχανία που είναι συνδεδεμένη μ' αυτήν. Αυτή η ανεξαρτησία δεν αναιρείται με το ότι αυτοί οι μικροί αγρότες σχηματίζουν μεταξύ τους, όπως για παράδειγμα στην Ινδία, μια λίγο ή πολύ αυτοφυή παραγωγική κοινότητα, μια και εδώ έχουμε να κάνουμε με ανεξαρτησία μόνο απέναντι στον ονομαστικό γαιοκτήμονα. Κάτω από αυτούς τους όρους, η υπερεργασία για τον ονομαστικό γαιοκτήμονα μπορεί να τους αποσπασθεί μόνο με εξωοικονομικό καταναγκασμό, όποια μορφή κι αν πάρει αυ-

τόξ¹. Εκείνο που τη διακρίνει από την οικονομία των σκλάβων και των φυτειών είναι ότι εδώ ο σκλάβος δουλεύει με ξένους όρους παραγωγής και δεν είναι αυτόνομος. Χρειάζονται λοιπόν προσωπικές σχέσεις εξάρτησης, προσωπική ανελευθερία, σε όποιο βαθμό και αν απαιτείται, και να είναι κανείς αλυσοδεμένος στη γη σαν εξάρτημά της, υποταγή με την απόλυτη έννοια του όρου. Αν δεν είναι οι ατομικοί ιδιοκτήτες, αλλά το κράτος όπως στην Ασία, που βρίσκεται απέναντί τους άμεσα ως ιδιοκτήτης της γης και ταυτόχρονα ως κυρίαρχος, τότε πρόσδοος και φόρος συμπίπτουν, ή δεν υπάρχει τότε μάλλον άλλος διαφορετικός φόρος από αυτή τη μορφή της γαιοπροσόδου. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η σχέση εξάρτησης δεν χρειάζεται να έχει πολιτικά αλλά και οικονομικά άλλη πιο σκληρή μορφή από αυτή που είναι κοινή σε κάθε περίπτωση υποτακτικού απέναντι στο κράτος. Το κράτος είναι εδώ ο ανώτερος γαιοκτήμονας. Η κυριαρχία είναι εδώ η σε εθνικό επίπεδο συγκεντρωμένη έγγεια ιδιοκτησία. Γιαυτό και δεν υπάρχει και ατομική ιδιοκτησία παρόλο που υπάρχει ατομική αλλά και κοινή κατοχή και εκμετάλλευση της γης.

(Το Κεφάλαιο, τ. III)

M.E.W., τ. 25, σελ. 798-799 (1863-1867)

1. Μετά από την κατάκτηση της χώρας το πρώτο πράγμα που κάνει ο κατακτητής είναι να ιδιοποιηθεί και τους ανθρώπους. Πρδλ. Lingnet. Bl. και Möser. Linguet: «Théories des loix civiles, ou principes fondamentaux de la société» τ. 1-2, Λονδίνο 1767 (βλ. και «Θεωρίες για την υπερωξία», Κ. Μαρξ).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Το κράτος λοιπόν δεν είναι σε καμιά περίπτωση μια εξουσία που επιβάλλεται στην κοινωνία από τα έξω. Δεν είναι εξίσου δέβαια «η πραγματικότητα της ηθικής Ιδέας», «η εικόνα και η πραγματικότητα του λόγου» όπως ισχυρίζεται ο Χέγκελ¹. Είναι μάλλον ένα προϊόν της κοινωνίας σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης. Είναι η ομολογία ότι αυτή η κοινωνία είναι μπλεγμένη σε μια άλυτη αντίφαση με τον εαυτό της, ότι έχει διασπασθεί σε ασυμφιλίωτες αντιθέσεις, τις οποίες είναι σε αδυναμία να εξορκίσει. Όμως για να μην κατασπαράξουν αυτές οι αντιθέσεις, οι τάξεις με τα αντιμαχόμενα συμφέροντα τον εαυτό τους και την κοινωνία με άκαρπους αγώνες, έγινε αναγκαία μια εξουσία που φαινομενικά στέκεται πάνω από την κοινωνία, που στόχο της έχει να μετριάσει τη διαμάχη, να την κρατήσει μέσα στα όρια της «τάξης». Και αυτή η εξουσία που προήλθε από την κοινωνία, αλλά που στέκεται πάνω από αυτήν και που όλο και περισσότερο αποξενώνεται απ' αυτήν είναι το κράτος.

Το δεύτερο είναι η εγκαθίδρυση μιας δημόσιας εξουσίας, η οποία δε συμπίπτει άμεσα πλέον με τον ως ένοπλη εξουσία αυτοοργανωμένο πληθυσμό. Αυτή η ιδιαίτερη δημόσια εξουσία είναι αναγκαία επειδή η αυτοδύναμη ένοπλη οργάνωση του πληθυσμού έγινε αδύνατη από τη διάσπαση σε τάξεις.

(Φ. Ένγκελς, *Η καταγωγή της οικογένειας, της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και του κράτους*)

M.E.W., τ. 21, ΣΕΑ. 165 (1892)

---

1. Χέγκελ, «Βασικές κατευθύνσεις της φιλοσοφίας του δικαίου» (*Grundlinien der Philosophie des Rechts*) παρ. 257 και 360. Η πρώτη έκδοση αυτής της εργασίας κυκλοφόρησε το 1821 στο Βερολίνο (σ.τ.γ.Ε.).

Το κράτος ήταν ο επίσημος εκπρόσωπος όλης της κοινωνίας. η συγκεφαλαίωσή της σε μια ορατή ένωση. Όμως αυτό συνέβαινε μόνο στο βαθμό που ήταν το κράτος εκείνης της τάξης που η ίδια εκπροσωπούσε για τον καιρό της όλη την κοινωνία. Στην αρχαιότητα κράτος των δουλοκτητών πολιτών, στο μεσαίωνα των ευγενών φεουδαρχών, στον καιρό μας της αστικής τάξης. Τελικά με το να γίνει πραγματικά εκπρόσωπος όλης της κοινωνίας γίνεται το ίδιο περιττό. Μόλις δεν υπάρχει πια καμιά κοινωνική τάξη που να υπόκειται στην καταπίεση, όταν μαζί με την ταξική κυριαρχία και τον αγώνα για ατομική ύπαρξη που οδασίζεται στη μέχρι σήμερα επικρατούσα αναρχία στην παραγωγή εκλείψουν και οι απ' αυτόν πηγάζουσες συγκρούσεις και παρεκτροπές, τότε δεν θα υπάρχει πια τίποτα να κατασταλεί, ώστε να γίνεται αναγκαία μια ιδιαίτερη κατασταλτική εξουσία, το κράτος. Η πρώτη πράξη, όπου το κράτος εμφανίζεται πραγματικά ως εκπρόσωπος όλης της κοινωνίας – η ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής στο όνομα της κοινωνίας – είναι ταυτόχρονα και η τελευταία αυτόνομη πράξη του ως κράτος. Η επέμβαση της κρατικής εξουσίας στις κοινωνικές σχέσεις θα γίνεται περιττή στη μια περιοχή μετά την άλλη και θα απονεκρώνεται από μόνη της. Στη θέση της κυδέρνησης πάνω στα άτομα εμφανίζεται η διαχείριση των πραγμάτων και η καθοδήγηση των παραγωγικών διαδικασιών. Το κράτος δεν «καταργείται», απονεκρώνεται. Με αυτά τα κριτήρια πρέπει να δει κανείς και τη φράση για «ελεύθερο κράτος του λαού»¹, δηλαδή τόσο αναφορικά με το πρόσκαιρο προπαγανδιστικό της περιεχόμενο, όσο και με την τελική επιστημονική της ανεπάρκεια. Μ' αυτό συνδυάζεται και το αίτημα των επανομαζόμενων αναρχικών να καταργηθεί το κράτος από σήμερα ως αύριο.

(Ένγκελς, Η εξέλιξη του σοσιαλισμού

από οντοπία σε επιστήμη)

M.E.W., τ. 19, σελ. 223-224 (1882)

1. Το «ελεύθερο κράτος του λαού» ήταν ένα προγραμματικό αίτημα και ένα συννηθισμένο σύνθημα των σοσιαλδημοκρατών της δεκαετίας του 1870» (Λένιν). Δες την κριτική του συνθήματος αυτού στο 4ο μέρος των «Σημειώσεων στο περιθώριο σχετικά με το πρόγραμμα του γερμανικού εργατικού κόμματος» τον Μαρξ («Κριτική του προγράμματος της Γκότα») και το γράμμα του Ένγκελς στον Μπέμπελ της 18/28 Μάρτη 1875 (MEW, τ. 19, σ. 11-32, 3-9). Δες ακόμη το ζείμενο του Λένιν «Κράτος και Επανάσταση», κεφ. I, 4 και κεφ. IV, 3 (ο.τ.γ.Ε.).

Ο Μπακούνιν έχει μια ιδιόρρυθμη θεωρία, ένα συννοήλευμα από προιντονισμό και κομμουνισμό, όπου κατ' αρχήν το κύριο ζήτημα είναι ότι δεν είναι το κεφάλαιο, δηλ. η μέσα από την κοινωνική εξέλιξη δημιουργημένη ταξική αντίθεση κεφαλαιοκρατών και μισθωτών εργατών, αυτό που θεωρεί ως το κύριο κακό που πρέπει να ύγει απ' τη μέση, αλλά το κράτος. Ενώ η μεγάλη μάζα των σοσιαλδημοκρατών εργατών έχουν την ίδια γνώμη με μας, ότι η κρατική εξουσία δεν είναι τίποτε άλλο από την οργάνωση, την οποία έχουν δώσει στον εαυτό τους οι άρχουσες τάξεις – γαιοκτήμονες και κεφαλαιοκράτες, για να προστατεύουν τα κοινωνικά τους προνόμια, ο Μπακούνιν ισχυρίζεται ότι το κράτος δημιούργησε το κεφάλαιο, ότι ο κεφαλαιοκράτης έχει το κεφάλαιό του *ελέω κράτους*. Επειδή λοιπόν το κύριο κακό είναι το κράτος, θα πρέπει κύρια να καταργήσει κανείς το κράτος, και τότε το κεφάλαιο θα πάει από μόνο του στο διάολο. Ενώ εμείς αντίθετα λέμε: καταργήστε το κεφάλαιο, την ιδιοποίηση του συνόλου των μέσων παραγωγής από τους λίγους, τότε θα πέσει το κράτος από μόνο του. Η διαφορά είναι ουσιαστική: η κατάργηση του κράτους χωρίς την προηγούμενη κοινωνική ανατροπή είναι μια ανοησία – η κατάργηση του κεφαλαίου είναι ακριβώς η κοινωνική ανατροπή και περιλείπει μέσα της μια αλλαγή του συνολικού τρόπου παραγωγής. Επειδή όμως για τον Μπακούνιν το θεμελιακό κακό είναι το κράτος, δεν επιτρέπεται να κάνει κανείς τίποτε που να διατηρεί στη ζωή το κράτος, δηλ. οποιοδήποτε κράτος, Δημοκρατία, Μοναρχία ή ο,τιδήποτε άλλο. Άρα λοιπόν *ολοκληρωτική αποχή από κάθε πολιτική*. Το να κάνει κανείς μια πολιτική πράξη, ιδιαίτερα όμως να συμμετάσχει σε μια εκλογή, θα ήταν προδοσία των αρχών. Οφείλει να κάνει κανείς προπαγάνδα, να δριζέι το κράτος, να οργανώνεται, και όταν έχει όλους τους εργάτες σε μια μεριά, δηλαδή την πλειοψηφία, τότε καταργεί όλες τις αρχές, καταργεί το κράτος και θέτει στη θέση του την οργάνωση της Διεθνούς. Αυτή η μεγάλη πράξη, με την οποία αρχίζει η χιλιετής Αυτοκρατορία, ονομάζεται *κοινωνική διάλυση*.

(*Ενγχείς, Γράμμα στον Th. Cuno, 24.1.1872*)

M.E.W., τ. 33, σελ. 388

Αλλά ούτε η μεταμόρφωση σε μετοχικές εταιρίες και τραστ, ούτε και η κρατική ιδιοκτησία καταργεί την κεφαλαιακή ιδιότητα των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτό είναι προφανές στις μετοχικές εταιρίες και τα τραστ. Και το σύγχρονο κράτος είναι πάλι απλά η οργάνωση, που η αστική κοινωνία δίνει στον εαυτό της για να διατηρήσει τους γενικούς εξωτερικούς όρους του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ενάντια σε υπερβάσεις τόσο των εργατών όσο και των μεμονωμένων καπιταλιστών. Το σύγχρονο κράτος, όποια κι αν είναι η μορφή του, είναι στην ουσία του μια καπιταλιστική μηχανή, ένα κράτος των καπιταλιστών, ο ιδεατός συνολικός κεφαλαιοκράτης. Όσο περισσότερες παραγωγικές δυνάμεις παίρνει στην ιδιοκτησία του, τόσο περισσότερο γίνεται πραγματικός συνολικός κεφαλαιοκράτης, τόσο περισσότερους πολίτες εκμεταλλεύεται. Οι εργάτες παραμένουν μισθωτοί εργάτες, προλετάριοι. Η κεφαλαιακή σχέση δεν καταργείται, αλλά αντίθετα εξωθείται στα άκρα. Στα άκρα όμως αναστρέφεται. Η κρατική ιδιοκτησία στις παραγωγικές δυνάμεις δεν είναι η λύση της κρίσης, αλλά κρύβει μέσα της το τυπικό μέσο, το χειρισμό για τη λύση.

*(Έγκλες, Η εξέλιξη του σοσιαλισμού
από ουτοπία σε επιστήμη)*

M.E.W., τ. 19, σελ. 222 (1882)

Οι γερμανοί εργάτες πρόσφεραν επιπλέον μια δεύτερη υπηρεσία στην υπόθεσή τους δίπλα στην πρώτη, που ήταν δοσμένη απλά και μόνο με την ύπαρξή τους ως το ισχυρότερο, το πλέον πειθαρχημένο και το ταχύτερα εξαπλούμενο σοσιαλιστικό κόμμα. Έδωσαν στους συντρόφους τους όλων των χωρών ένα νέο όπλο από τα πιο ισχυρά, όταν τους έδειξαν πώς μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει το γενικό εκλογικό δικαίωμα.

Με αυτή την επιτυχημένη χρήση του γενικού εκλογικού δικαιώματος ένας εντελώς νέος τρόπος αγώνα του προλεταριάτου μπήκε σε ισχύ και αναπτύχθηκε ταχύτατα στη συνέχεια. Ανακάλυπτε κανείς ότι οι κρατικοί θεσμοί μέσα στους οποίους οργανώνεται η κυριαρχία της αστικής τάξης, παρέχουν παραπέρα δυνατότητες για χειρισμούς, δια μέσου των οποίων η εργατική τάξη μπορεί να πολεμήσει αυτούς τους ίδιους τους κρατικούς θεσμούς. Λάβαινε μέρος κανείς σε εκλογές για επιμέ-

ρους τοπικές βουλές, για κοινοτικά συμβούλια, για επαγγελματικά δικαστήρια, διεκδικούσε από την αστική τάξη κάθε πόστο, με την κατάληψη του οποίου θα αποκτούσε δικαίωμα λόγου ένα σημαντικό τμήμα του προλεταριάτου. Και έτσι συνέβη η αστική τάξη και η κυβέρνηση να φθάσουν στο σημείο να φοβούνται πολύ περισσότερο τη νόμιμη παρά την παράνομη δράση του εργατικού κόμματος, τις επιτυχίες στις εκλογές παρά στην εξέγερση. Γιατί και εδώ είχαν αλλάξει ουσιαστικά οι όροι του αγώνα. Η εξέγερση παλιού στυλ, οι οδομαχίες με οδοφράγματα, που παντού, μέχρι το 1848, έκρινε την τελική έκβαση, είχε πλέον παλιώσει σημαντικά.

Καταλαδαινεί λοιπόν ο αναγνώστης, γιατί οι άρχουσες εξουσίες θέλουν να μας φέρουν αυτόχρονα εκεί όπου το όπλο πυροβολεί και η σπάθα χτυπά; Γιατί μας κατηγορούν για δειλία, επειδή δεν κατεβαίνουμε χωρίς λόγο στο δρόμο, όπου είμαστε εκ των προτέρων σίγουροι για την αποτυχία; Γιατί μας ικετεύουν τόσο επίμονα να ευαρεστηθούμε επιτέλους να γίνουμε κάποτε δορά των κανονιών;

(...) Οι Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία έχει μια ιδιαίτερη θέση και συνεπώς τουλάχιστον κατ' αρχή και ένα ιδιαίτερο καθήκον. Τα δυο εκατομμύρια εκλογείς που στέλνει στις κάλπες, μαζί με τους νέους άνδρες και τις γυναίκες που τους υποστηρίζουν ως μη εκλογείς, αποτελούν την πλέον πολυάριθμη συμπαγή μάζα, τον αποφασιστικό «βίαιο όγκο» του διεθνούς προλεταριακού στρατού. Αυτή η μάζα δίνει ήδη πάνω από το ένα τέταρτο των αποδιδόμενων ψήφων και όπως αποδεικνύουν οι επιμέρους εκλογές για την αυτοκρατορική Βουλή, οι εκλογές για τις τοπικές βουλές των μεμονωμένων κρατιδίων, οι εκλογές κοινοτικών συμβουλίων και επαγγελματικών δικαστηρίων αυξάνεται ακατάπαυστα. Η ανάπτυξη της γίνεται τόσο αυθόρμητα, με τόση συνέχεια, τόσο ασταμάτητα και ταυτόχρονα τόσο ήσυχα όσο μια φυσική διαδικασία. Όλες οι κυβερνητικές παρεμβάσεις αποδείχθηκαν ανίσχυρες απέναντί της. Ήδη σήμερα μπορούμε να υπολογίζουμε με 2 1/4 εκατομμύρια εκλογείς. Αν συνεχισθεί έτσι η κατάσταση, τότε μέχρι το τέλος του αιώνα θα καταλάβουμε το μεγαλύτερο μέρος των μεσαίων στρωμάτων της κοινωνίας, μικροαστούς όπως και μικροαγρότες, και θα αναπτυχθούμε στην αποφασιστική δύναμη της χώρας, μπροστά στην οποία όλες οι άλλες δυνάμεις θα πρέπει να υπο-

ταγούν, είτε το θέλουν είτε όχι. Το κύριο καθήκον μας είναι λοιπόν να εξασφαλίσουμε τη συνέχεια αυτής της ανάπτυξης, μέχρις ότου ξεπεράσει από μόνη της το παρόν κυβερνητικό σύστημα (να μην κατατρίψουμε αυτόν τον καθημερινά διογκούμενο «βίαιο όγκο» σε μάχες εμπροσθοφυλακής, αλλά να τον κρατήσουμε άθικτο μέχρι τη μέρα της τελικής έκδοσης). Και εδώ υπάρχει μόνο ένα μέσο με το οποίο θα μπορούσε να αναχαιτισθεί πρόσκαιρα η συνεχής διόγκωση του σοσιαλιστικού στρατού στη Γερμανία, ίσως ακόμα και να πισωγυρίσει για κάμποσο καιρό: μια σύγκρουση σε ευρύτερη κλίμακα με το στρατό, μια φλεβοτομή όπως το 1871 στο Παρίσι. Αλλά στη συνέχεια και αυτό θα ξεπερνούταν. Για να εξαφανισθεί από προσώπου γης ένα κόμμα, που μετράει εκατομμύρια δεν αρκούν όλα τα αυτόματα όπλα της Ευρώπης και της Αμερικής. Όμως η φυσιολογική εξέλιξη θα εμποδιζόταν (ο βίαιος όγκος πιθανά να μην ήταν διαθέσιμος στην κρίσιμη στιγμή), ο τελικός αγώνας θα αργούσε, θα επεκτεινόταν σε μήκος και θα συνδεόταν με βαριές θυσίες.

Η ειρωνία της παγκόσμιας ιστορίας αναποδογυρίζει τα πάντα. Εμείς, οι «επαναστάτες», οι «ανατροπείς» τα καταφέρνουμε πολύ καλύτερα στα νόμιμα μέσα παρά στα παράνομα και στην ανατροπή. Τα κόμματα της τάξης, όπως ονομάζονται, καταποντίζονται μέσα στο νομικό πλαίσιο που αυτά τα ίδια δημιούργησαν. Αναφωνούν απεγνωσμένα με τον Αντιλόν Μπαρό: *La legalite pous tue*, η νομιμότητα μας σκοτώνει, ενώ εμείς αποκτάμε μ' αυτή τη νομιμότητα σφιχτούς μυς και κόκκινα μάγουλα και έχουμε την εμφάνιση της αιώνιας ζωής. Και αν δεν είμαστε εμείς τόσο παράφρονες να αφήσουμε να συρθούμε για χάρη τους στις οδομαχίες, τότε δεν θα τους μένει τελικά τίποτε άλλο παρά να σπάσουν οι ίδιοι αυτή την τόσο μοιραία γι' αυτούς νομιμότητα.

(*Ενγκελς, Εισαγωγή στο «Οι τιξικοί αγώνες στη Γαλλία», έκδοση τον 1895*)
M.E.W. τόμος 7, σελ. 519-526 (1985)

